

DOI <https://doi.org/10.36486/np>

DOI (Issue): [https://doi.org/10.36486/np.2021.2\(52\)](https://doi.org/10.36486/np.2021.2(52))

SALUS POPULI SUPREMA LEX ESTO!

Нехай благо народу буде найвищим законом!

Цицерон

НАУКА І ПРАВООХОРОНА № 2(52), 2021

Засновано 2007 року

Видається 4 рази на рік
(лист Міністерства юстиції
України
від 02.06.2009
№ 7446-0-33-09-32)

**Відповідно до наказу
МОН України**
від 15.10.2019 № 1301
журнал “Наука і правоохо-
рона” включено до Переліку
наукових фахових видань
України відповідно до списку
згідно з додатком 8
(категорія “Б”)

**Зареєстровано
Міністерством
юстиції України**
Свідоцтво про державну
реєстрацію друкованого
засобу масової інформації:
серія КВ № 13082-1966Р
від 21.08.2007

Науковий журнал “Наука і
правоохорона” внесено до
переліку міжнародної
наукометричної бази **Index
Copernicus International
Journals Master List**

Рекомендовано до друку
Вченою радою Державного
науково-дослідного інституту
МВС України
(протокол
від 24.06.2021 № 4)

Адреса
01011, м. Київ,
пров. Євгена Гуцала, 4-а
Телефон: (044) 254-95-21
Факс: (044) 280-01-84
E-mail: dndi@mvs.gov.ua
[http://
naukaipravoohorona.com/](http://naukaipravoohorona.com/)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор
ВЕРБЕНСЬКИЙ М.Г., д.ю.н., проф. (ДНДІ)

Заступник головного редактора
МУЗИКА А.А., д.ю.н., проф. (ДНДІ)

Відповідальний секретар
ПЛУГАТАР Т.А., к.ю.н., с.н.с. (ДНДІ)

АЛЕКСЄЄНКО І.В., д.політ.н., проф. (Дніпр. держ. ун-т внутр. справ)
БАРКО В.І., д.лсх.н., проф. (ДНДІ)
БЕРЛАЧ Н.А., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
БЛОУС В.Т., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
БОНДАРЕНКО В.Д., д.ф.н., проф. (ДНДІ)
БРІЄДЕ ЯУТРИТЕ, д.ю.н., проф. (Латвійський ун-т, Латвійська
Республіка)
БУХАНЕВИЧ О.М., д.ю.н., доцент (ХУУП)
ГЕСЬ В.М., д.е.н., проф. (Ін-т економ. прогноз. НАН України)
ГУЛІЄВ Аріф Джаміль огли, д.ю.н., проф. (НАУ)
ДОЛЖЕНКОВ О.Ф., д.ю.н., проф. (Південноукр. нац. пед.
ун-т ім. К.Д. Ушинського)
ЗАРОСИЛО В.О., д.ю.н., проф. (МАУП)
КОПИЛЕНКО О.Л., д.ю.н., проф. (Ін-т законодавства Верховної Ради
України)
КОПОТУН І.М., д.ю.н., проф. (Academy HUSPOL, Czech Republik;
EIDV, Slovakia)
КОРИСТІН О.Є., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
КРИВОЛАПЧУК В.О., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
КУЛИК О.Г., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
МИСЛИВИЙ В.А., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
MILAN HEJDIS, Paed. Dr., Ph.D. (Academy HUSPOL, Czech Republik)
НАВРОЦЬКИЙ В.О., д.ю.н., проф. (Львів. держ. ун-т внутр. справ)
ПОПОВИЧ В.М., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
ПРОЦЕНКО Т.О., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
RALF HEDEL, Dr. PD (Fraunhofer Institute for Transportation and
Infrastructure Systems IVI, Dresden, Germany)
РЯДІНСЬКА В.О., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
СВИРИДЮК Н.П., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
ФЕДОТОВА Г.В., д.ю.н., проф. (ДНДІ)
ШОПНА І.М., д.ю.н., проф. (ВІКНУ ім. Т. Шевченка)
ЯРМИШ О.Н., д.ю.н., проф. (Ін-т законодавства Верховної Ради
України)
ОПРИШКО І.В., к.ю.н., с.н.с., доцент (ДНДІ)

Засновник і видавець

© Державний науково-дослідний інститут МВС України

Науковий журнал посів I місце в конкурсі на краще
наукове періодичне видання в системі МВС України
у 2010 році, II місце у 2011 і 2012 роках та III місце
у 2014 році.

За точність викладеного матеріалу відповідальність
несуть автори статей та їх рецензенти.

Київ 2021

DOI <https://doi.org/10.36486/np>

DOI (Issue): [https://doi.org/10.36486/np.2021.2\(52\)](https://doi.org/10.36486/np.2021.2(52))

SALUS POPULI SUPREMA LEX ESTO!

Let the welfare of the people be the supreme law

Cicero

NAUKA

I PRAVOOKHORONA № 2(52), 2021

Founded in 2007

Issued four times a year

(Letter of the
Ministry of Justice of
Ukraine dated
02.06.2009
No. 7446-0-33-09-32)

By order

No.1301, dated 15.10.2019
included into the Ukrainian
sciences special edition
List according to
annex 8 (category "B")

Registered

by Ministry of Justice of
Ukraine
State registration
certificate series KB
No. 13082-1966P dated
21.08.2007

Scientific journal "Nauka
i Pravookhorona"
included in the list of
international database
Index Copernicus
International Journals
Master List

Recommended

by State Research Institute's
Scientific Council
(Record No. 4 dated
24.06.2021)

Address

4a Ye.Gutsalo Lane, UA-
01011 Kyiv, Ukraine
tel.: +38 044 254 95 21
fax: +38 044 280 01 84
E-mail: dndi@mvs.gov.ua
[http://
naukaipravoohorona.com/](http://naukaipravoohorona.com/)

EDITORIAL BOARD

Editor-in-Chief

VERBENSKIY M.H., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

Deputy Editor-in-Chief

MUZYKA A.A., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

Executive Secretary

PLUHATAR T.A., Candidate of Juridical Sciences, Senior Research Associate (State Research Institute MIA Ukraine)

ALIEKSIENKO I.V., Doctor of Political Sciences, Full Professor (Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs)

BARKO V.I., Doctor of Psychological Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

BERLACH N.A., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

BILOUS V.T., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

BONDARENKO V.D., Doctor of Philosophical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

BRIEDE JAUTRITE, Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (University of Latvia, Latvian Republic)

BUKHANEVYCH O.M., Doctor of Juridical Sciences, Docent (Khmelnitsky University of Management and Law)

HEIETS V.M., Doctor of Economic Sciences, Full Professor (Institute of Economics and Forecasting of NAS of Ukraine)

HULIEV ARIF DZHAMIL OHLY, Doctor of Juridical Sciences, Professor (National Aviation University)

DOLZHENKOV O.F., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (South Ukrainian K.D. Ushynky NPU)

ZAROSYLO V.O., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (IAPM)

KOPYLENKO O.L., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine)

KOPOTUN I.M., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (Academy HUSPOL, Czech Republic; EIDV, Slovakia)

KORYSTIN O.Ye., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

KRYVOLAPCHUK V.O., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

KULYK O.H., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

MYSLYVYI V.A., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

MILAN HEJDIS, Paed. Dr., Ph.D. (Academy HUSPOL, Czech Republic)

NAVROTSKYI V.O., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (Lviv State University of Internal Affairs)

POPOVYCH V.M., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

PROTSENKO T.O., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

RALF HEDEL, Dr. PD (Fraunhofer Institute for Transportation and Infrastructure Systems IVI, Dresden, Germany)

RIADINSKA V.O., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

SVYRYDIUK N.P., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

FEDOTOVA H.V., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

SHOPINA I.M., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv)

YARMYSH O.N., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine)

OPRYSHKO I.V., Candidate of Juridical Sciences, Senior Research Associate, Docent (State Research Institute MIA Ukraine)

Founder

© State Research Institute MIA Ukraine

The scientific journal won 1st place in the competition for the best scientific periodical in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in 2010, the second place in 2011 and 2012, the third place in 2014.

For the accuracy of the posted material, the authors and reviewers are responsible.

Kyiv 2021

З М І С Т

ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. ПОРІВНЯЛЬНЕ
ПРАВознавство. ІСТОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

- Чисніков В.М., Лелет С.М., Кобець М.П., Алексєєва О.В., Кожухар О.В., Якубчик Т.В.** Правоохоронні органи Української Держави (квітень – грудень 1918 р.): хроніка основних подій 7

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО

- Ангеленюк А.-М.Ю.** Правові аспекти забезпечення соціальних потреб жінок у Національній поліції України 21
- Багаденко І.П., Зубатенко О.М.** Нормативно-правове забезпечення використання методики “Зелена кімната” та кімнат, дружніх до дитини 28
- Бойко І.В.** Поняття права інтелектуальної власності: правові аспекти 35
- Буличев А.О., Буличева Н.А., Грущенко О.А.** Упровадження принципу гендерної рівності в діяльності військових формувань у правових нормах: зарубіжний досвід 45
- Подойніцин В.М.** Навчання юридичного персоналу НАТО 53
- Рядінська В.О., Дмитрик О.О., Кобильнік Д.А.** Правова невизначеність процедури перевірвання (відкладення) кваліфікаційного оцінювання судді як фактор непрозорості такого оцінювання 60
- Смерницький Д.В.** Технічне регулювання: нормативно-правові акти та нормативні документи 74
- Тригубенко М.В.** Зарубіжний досвід правового забезпечення державного регулювання наукової діяльності 80
- Циганов О.Г., Рибінська А.П.** Народна поліція КНР: особливості організаційної структури й тактики діяльності 88

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ.
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

- Денисов С.Ф., Коваленко Н.О.** Еволюція кримінально-правового регулювання відповідальності за наругу над могилою у кримінальному кодексі України 2001 року 96
- Користін О.Є., Цюприк І.В., Свиридюк Н.П., Прокоф’єва-Янчиленко Д.М.** Оцінювання ризиків розвитку системи кримінальної юстиції України 108
- Красніков С.А.** Кримінально-правова протидія діяльності міжнародних терористичних груп та організацій 117
- Лубенець І.Г.** Зарубіжний досвід запобігання домашньому насильству 126
- Маляренко В.І.** Роль тюремної субкультури в детермінації тероризму 134
- Неня О.В.** Використання спеціальних знань у кримінальному провадженні 142
- Рямзіна А.Ю.** Заходи протидії домашньому насильству в період пандемії Covid-19 151

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА.
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Гаврилюк Л.В., Лога В.М., Гаврилюк В.В. Правові наслідки визнання доказів недопустимими 161

Пономаренко А.В. Визнання доказів недопустимими у кримінальному процесі: досвід країн Центральної Азії 171

**ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ПЕДАГОГІКА.
ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Барко В.І., Криволапчук В.О. Концептуальні засади опитувальника групових ролей Р.М. Белбіна і можливості його використання в правоохоронних органах 182

Ковальчук А.Ю., Квашук Д.М. Кількісна оцінка наукового потенціалу наукових установ України 195

Остапович В.П., Пампура І.І. Професіографічні аспекти службової діяльності поліцейського наряду охорони вантажів і мобільних об'єктів поліції охорони 205

CONTENTS

THEORY AND PHILOSOPHY OF LAW. COMPARATIVE LAW.
HISTORY OF LAW AND STATE

- Chysnikov Volodymyr, Lelet Serhii, Kobets Maryna, Aliksieieva Olha, Kozhukhar Oksana, Yakubchyk Tetiana.** Law Enforcement Bodies of the Ukrainian State (April–December 1918): Chronicle of Main Events 7

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS. FINANCIAL LAW

- Anheleniuk Anna-Mariia.** Legal Aspects of Provision of Women’s Social Needs in the National police of Ukraine. 21
- Bahadenko Iryna, Zubatenko Olena.** The Legal Support of the Use of the “Green Room” Methodology and the Child-Friendly Rooms 28
- Boiko Ivan.** The Concept of Intellectual Property Rights: Legal Aspects 35
- Bulychev Andrii, Bulycheva Nataliia, Hrushchenko Olena.** Implementation of the Principle of Gender Equality in the Activities of Military Formations in Legal Norms: Foreign Experience 45
- Podoyntsyn Valerii.** NATO Legal Staff Training 53
- Riadinska Valeriia, Dmytryk Olha, Kobylnik Dmytro.** Legal Uncertainty of the Procedure of Interruption (postponement) of Qualification Evaluation of a Judge as a Factor of Non-Transparency of Such Evaluation 60
- Smernytskyi Demian.** Technical Regulation: Regulatory Legal Acts and Regulatory Documents 74
- Tryhubenko Maryna.** Foreign Experience of Legal Support of State Regulation of Scientific Activity 80
- Tsyhanov Oleh, Rybinska Anna.** People’s Police of China: Features of Organizational Structure and Tactics of Activity 88

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY. CRIMINAL EXECUTIVE LAW

- Denysov Serhii, Kovalenko Nataliia.** Evolution of Criminal-Legal Regulation of Responsibility for the Desecration of the Grave in the Criminal Code of Ukraine 2001 96
- Korystin Oleksandr, Tsiupryk Ihor, Svyrydiuk Nataliia, Prokofieva-Yanchylenko Dariia.** Risk Assessment of the Development of the Criminal Justice System of Ukraine 108
- Krasnikov Serhii.** Criminal and Legal Counteraction of the Activities of International Terrorist Groups and Organizations 117
- Lubenets Iryna.** Foreign Experience of Domestic Violence Prevention 126
- Maliarenko Volodymyr.** The Role of the Prison Subculture in the Determination of Terrorism 134
- Nenia Olena.** Use of Special Knowledge in Criminal Proceedings 142
- Riamzina Alina.** Measures to Combat Domestic Violence During the Covid-19 Pandemic 151

**CRIMINAL PROCESS AND CRIMINAL SCIENCE. COURT EXAMINATION.
OPERATIONAL AND SEARCH ACTIVITY**

Havryliuk Liudmyla, Loha Valentyna, Havryliuk Vladyslav. Legal Consequences of Declaring Evidence Inadmissible 161

Ponomarenko Alla. Recognition of Evidence Inadmissible in the Criminal Procedure: the Experience of Central Asian Countries 171

**LEGAL PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY. PSYCHOLOGICAL SUPPORT
OF LAW-ENFORCEMENT ACTIVITIES**

Barko Vadym, Kryvolapchuk Volodymyr. Theoretical Approaches to the Development of the Belbin's Questionnaire of Group Roles for Use in Law-Enforcement Agencies 182

Kovalchuk Alla, Kvashuk Dmytro. Quantitative Assessment of the Scientific Potential of Scientific Institutions of Ukraine 195

Ostapovych Volodymyr, Pampura Ihor. Professional Aspects of the Official Activity of the Police Order of Security of Cargoes and Mobile Objects of Police Security 205

ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОНАВСТВО. ІСТОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

УДК 351.74(477)(091)

Чисніков Володимир Миколайович,доктор юридичних наук, доцент, головний науковий співробітник ДНДІ
МВС України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0003-2020-7298**Лелет Сергій Миколайович,**кандидат юридичних наук, старший дослідник, начальник відділу ДНДІ
МВС України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0001-6099-4121**Кобець Марина Петрівна,**кандидат юридичних наук, старший дослідник,
заступник начальника відділу ДНДІ
МВС України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0001-6725-8469**Алексєєва Ольга Василівна,**кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник ДНДІ
МВС України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0003-3390-536X**Кожухар Оксана Володимирівна,**старший науковий співробітник ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-2234-781X**Якубчик Тетяна Василівна,**старший науковий співробітник ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0003-1415-5372

ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (квітень – грудень 1918 р.): ХРОНІКА ОСНОВНИХ ПОДІЙ¹

Стаття є витягом із другого розділу “Поліція (міліція) України в період визвольних змагань (1917–1920 рр.) навчального посібника “Становлення та розвиток органів поліції (міліції) на території України (ХУІІІ ст. – 2020 р.): хроніка основних подій”, який готує авторський колектив відділу НІРВД ДНДІ МВС України. У статті висвітлюється хроніка основних подій становлення правоохоронних органів за часів Української Держави гетьмана П. Скоропадського (квітень – грудень 1918 р.). Передусім це стосується Міністерства внутрішніх справ і департаменту Державної варти.

¹ Початок. Продовження в наступному номері.

Ключові слова: *Українська Держава гетьмана П. Скоропадського, Міністерство внутрішніх справ, Державна варта, історія правоохоронних органів України, науково-дослідна робота, хронологічний довідник.*

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА (квітень – грудень 1918 р.)

29 квітня 1918 р.

Державний переворот в Україні. Всеукраїнський хліборобський з'їзд, на який з усієї України прибуло близько 6500 делегатів, проголосив Павла Скоропадського гетьманом України. У цей же день гетьманські військові загоны, за сприяння німецького військового командування, зайняли усі найважливіші стратегічні об'єкти м. Києва. Влада перейшла до рук гетьмана. Того ж дня гетьман П.П. Скоропадський підписав "Грамоту до всього українського народу". Документом проголошувалось створення Української Держави, відновлення приватної власності, свобода торгівлі, приватного підприємництва й ініціативи тощо. Центральна Рада і Мала Рада були розпущені. Міністри УНР та їх товариші (заступники) звільнялися. Усі ж інші урядовці повинні були залишатися на займаних посадах і продовжувати виконувати свої обов'язки. Стосовно МВС ці сподівання не виправдалися. Співробітники центрального апарату МВС УНР залишили виконання своїх службових обов'язків, небезпідставно побоюючись репресій з боку гетьманської влади. О.А. Вишневський, який одразу після приходу до влади П. Скоропадського, за наказом останнього, виконував обов'язки міністра внутрішніх справ, доповідаючи гетьману про стан апарату МВС у перші дні після проголошення Української Держави, зазначив, що "службовці майже усі розбіглись", тому потрібно все створювати з самого початку.

2 травня 1918 р.

Повідомлення у газеті "Голос Києва" про розробку закону щодо передачі органів міліції у розпорядження Міністерства внутрішніх справ Української Держави гетьмана П. Скоропадського і перейменування міліції на Державну варту.

3 травня 1918 р.

Наказом № 1 Гетьмана всієї України Отаманом Ради Міністрів і Міністром внутрішніх справ, а також т.в.о. міністра пошт і телеграфів призначено відомого земського діяча і мецената Федора Андрійовича Лизогуба (1851–1928), який свого часу працював у МВС Тимчасового уряду. Посаду міністра внутрішніх справ обіймав до 25 липня 1918 р.

Того ж дня наказом № 3 гетьмана П. Скоропадського товаришами (заступниками) міністра внутрішніх справ було призначено О.А. Вишневського, який до цього обіймав посаду голови Співки дрібних землевласників України та М.М. Вороновича – землевласника, колишнього губернатора Бессарабії. На останнього покладалася відповідальність за організацію поліції.

3 травня 1918 р.

Київські газети надрукували оголошення, в якому офіцери-українці запрошувалися на реєстрацію до гетьманського ад'ютанта з метою визначення подальшої служби. Колишні урядовці російського департаменту поліції, жандармські офіцери, також запрошувалися в Київ для співбесіди і “отримання відповідного призначення в Києві і інших містах”.

13 травня 1918 р.

Постановою Ради Міністрів Української Держави гетьмана П. Скоропадського було визначено, що фінансування діяльності МВС здійснюється з Державної скарбниці за рахунок авансу в сумі 10 млн крб.

14 травня 1918 р.

Наказ Міністра внутрішніх справ Української Держави “Про усунення від посад повітових комісарів та їх помічників і заміну їх повітовими старостами”. Наказом приписувалося, щоб повітові комісари та їх помічники, що перебували на службі Центральної Ради УНР, передали усі службові справи призначеним на ці посади повітовим старостам.

18 травня 1918 р.

Постанова Ради Міністрів Української Держави “Про зміну існуючих законів про міліцію і створення Державної варти”. Згідно з цим документом діючу на підставі постанови Тимчасового уряду міську і повітову міліцію надалі, до створення відповідних законів, приписувалось іменувати “Державною вартою”, яка передавалася у розпорядження Міністерства внутрішніх справ, а саме під владу і розпорядження в адміністративному відношенні до губернських і повітових старост. Відтепер міські та повітові начальники державної варти призначалися та звільнялися губернськими старостами за “представленнями” (поданнями), відповідно, міських отаманів та повітових старост. Усі інші працівники державної варти призначалися і звільнялися безпосередньо начальниками державної варти в містах і повітах. Інспектори міліції надалі іменувалися інспекторами державної варти, міські й повітові начальники міліції та їх помічники – міськими й повітовими начальниками державної варти та їх помічниками, дільничні начальники міліції – дільничними начальниками державної варти, їх помічники – приказними державної варти, старші і молодші міліціонери – старшими і молодшими державними вартовими. Також цією постановою визначалася компетенція відповідних структур МВС та порядок призначення, пересування та звільнення службовців державної варти. Утримання урядовців державної варти з 1 червня 1918 р. відносилося на кошт Державної скарбниці за кошторисом Міністерства внутрішніх справ.

Середина травня 1918 р.

Остаточне сформування Ради Міністрів Української Держави гетьмана П. Скоропадського. Головою Ради Міністрів і одночасно Міністром внутрішніх справ

залишався Ф.А. Лизогуб. Терміново формувався державний апарат, зокрема і структурні підрозділи Міністерства внутрішніх справ. Структура МВС Української Держави була такою. На чолі міністерства стояв Міністр внутрішніх справ Української Держави. Наступну керівну ланку склали товариші (заступники) міністра та члени ради міністра. До складу МВС входили департаменти загальних справ, Державної варти, технічно-господарський, місцевого самоврядування, страховий, біженський, сільських справ, а також Головне управління по військовій повинності, управління і комітет у справах преси та канцелярія.

Директором департаменту Державної варти призначено Петра Олександровича Аккермана (1878–1944) – статського радника, колишнього прокурора Віленського окружного суду. Новопризначену посаду обіймав до грудня 1918 р.

30 травня 1918 р.

Рада Міністрів прийняла закон про урочисту обіцянку урядовців і суддів на вірність Українській Державі. “Урочиста обітниця” була короткою і складалася з одного речення: “Урочисто обіцяю вірно служити Державі Українській, визнавати її державну владу, виконувати її закони і всіма силами охороняти її інтереси й добробут”.

1 червня 1918 р.

Утримання урядовців Державної варти МВС Української держави гетьмана П. Скоропадського відносилось на кошт Державної скарбниці за кошторисом Міністерства внутрішніх справ.

6 червня 1918 р.

Міністерство внутрішніх справ направило губернським старостам та губернським отаманам обіжник про об’єднання діяльності представників влади в губерніях та повітах у справі захоплення злочинних банд. Зокрема, в документі зазначалося про надходження до МВС відомостей, що “в межах України продовжують свої події злочинні банди, грабуючи та наводячи паніку на мирних людей”. Для досягнення корисних результатів у боротьбі зі злочинністю і смутою, пропонувалося “якнайбільше з’єднання представників влади по губерніях та повітах в справі захоплення злочинних банд”.

Для цього МВС пропонувало здійснювати “постійні і безпремінні зносини” губернських і повітових старостів та градоначальників відносно знаходження місць перебування в даній місцевості злочинних банд з метою їх захоплення. Також рекомендувалося “взаємне повідомлення представників влади та притягнених до цієї справи австрійських та німецьких військ”.

* * *

Київська газета “Последние новости” опублікувала наказ начальника столичної міліції, в якому він пропонував “усім власникам магазинів, торговельних складів,

майстерень тощо, а також в торгових закладах, банківських конторах, міняльних лавках встановити чергування організованих службовців”.

Двірникам усіх домів та володінь суворо наказувалося знаходитися біля воріт і “при найменшій спробі до грабежу або крадіжки..., звертатися до найближчого наряду міліції, яка вся на ногах”.

Чинам міліції столичний начальник “суворо наказував всякі порушення порядку придушувати нещадно, а до злодіїв і грабіжників застосовувати рішучі заходи”.

8 червня 1918 р.

Роменський повітовий староста Української Держави (Сумщина) надіслав начальнику повітової Державної варти цілком таємне розпорядження, в якому зазначалося: “Терміново з’ясувати, хто з Роменського повіту був членом колишньої Центральної Ради. Доставити про їх особу і діяльність відомості. За діяльністю встановити таємний нагляд до розпорядження. Одночасно надайте доповідь про те, хто з них в інтересах громадської безпеки і порядку підлягає арешту”.

26 червня 1918 р.

У “Державному Віснику” було надруковано промову гетьмана П. Скоропадського, де він, звертаючись до всіх правоохоронців країни, зазначив: “Всі чини Державної варти і управлінь можуть бути певні, що Я і уряд Української Держави будемо всемірно дбати про сімейства вбитих, або покалічених осіб, що покладають на службі своє життя і здоров’я”.

30 червня 1918 р.

Департамент Державної варти МВС Української Держави направив губернським старостам обіжник з розробленим Міністерством законопроект “Про створення карно-розшукових частин Дежавної варти” і проекти штатів до них. У документі було рекомендовано розпочати формування відповідних територіальних органів, але зазначалося, що “штати не можна вважати установленими, оскільки вони не затвержені Радою Міністрів”. У цей час у Міністерстві юстиції відпрацьовувалось як варіант структурної побудови розшукової варти утворення відповідного департаменту у його складі з повним підпорядкуванням начальників місцевих розшукових відділень прокурорам окружних судів.

3 липня 1918 р.

Департамент Державної варти надіслав губернським старостам і градоначальникам цілком таємний циркуляр про співробітництво освідомчих відділів з німецькими спецорганами. У документі, зокрема, зазначалося: “Для ліквідації злочинного елементу різних протиурядових революційних організацій, а також і кримінальних угруповань може статися, що проведені у зазначеній категорії осіб обшуки не встановлять точну їх належність до небезпечної для Української Держави партійної роботи і взагалі до тієї чи іншої злочинної спільноти...”.

У документі далі йшлося, що за таких обставин посадовцям не випаде можливість направити справи таких осіб прокурорському нагляду. В таких випадках департамент Державної варти рекомендував “за погодженням із вищим німецьким командуванням осіб вказаних категорій терміново затримувати і при відповідних постановах передавати німецькій владі на предмет висилки їх за межі Української Держави”.

6 липня 1918 р.

Департамент Державної варти направив усім губернським старостам циркуляр, в якому вимагав “терміново з’ясувати і повідомити:

- 1) Які існують в губернії збройні команди і загони.
- 2) Як і ким вони сформовані.
- 3) На чиї кошти утримуються.
- 4) Яке відношення їх до місцевої адміністративної влади.
- 5) Чи бажане їх подальше існування.

9 липня 1918 р.

Німецькою контррозвідкою заарештовано начальника кримінально-розшукового відділення м. Києва М.О. Красовського як члена таємного “Комітету спасіння України” і активного учасника викрадення “великого друга німців” банкіра А.Ю. Доброго. Рішенням німецького військово-польового суду він був засуджений до двох років тюремного ув’язнення.

16 липня 1918 р.

Департамент Державної варти направив губерніальним старостам і міським отаманам таємне розпорядження про надання таких відомостей: 1) які в губернії наявні озброєні команди і загони; 2) як і ким вони сформовані; 3) на які кошти утримуються; 4) яке відношення їх до місцевої адміністративної влади; 5) чи бажане їх подальше існування.

* * *

Міністр юстиції Української Держави М.П. Чубинський надіслав прокурорам окружних судів циркуляр, у якому зазначалося: “Згідно із законопроектом про організацію Державної варти, який розробляється в Міністерстві внутрішніх справ, у кожному губерніальному місті мають відкрити курси для урядовців Державної Варти. Позаяк по тому ж законопроекту в навчанні на тих курсах мають брати участь і представники судового відомства по згоді губерніальних старост з прокурорами окружних судів. Міністерство внутрішніх справ звернулося до мене з проханням про розпорядження прокурорському доглядові, щодо участі його в згаданих курсах”.

Далі в циркулярі міністр пропонував окружним прокурорам: “...у разі, коли будуть звертатися до Вас по цій справі губерніальні старости, негайно відряджати осіб прокурорського нагляду для лекцій на згаданих вище курсах”.

© Chysnikov Volodymyr, Lelet Serhii, Kobets Maryna, Aliexsieieva Olha, Kozhukhar Oksana, Yakubchuk Tetiana, 2021

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2021.2\(52\).1](https://doi.org/10.36486/np.2021.2(52).1)

На завершення міністр Чубинський висловлював упевненість, що “представники прокурорського догляду поставляться досить уважно до справи допомоги в організації Державної варти і прикладуть до цього всі свої знання, службовий досвід і сили”.

25 липня 1918 р.

Міністром внутрішніх справ Української Держави призначений Ігор Олександрович Кістяківський (1876–1940) – державний діяч, юрист, який до цього обіймав посаду державного секретаря в уряді Ф. Лизогуба. Одним із головних завдань цієї важливої державної інституції було редагування й публікація законів. На посаді міністра перебував двічі: до 18 жовтня та з 14 листопада до 14 грудня 1918 р.

* * *

Директор департаменту Державної варти П.О. Аккерман направив губернським старостам і міським отаманам циркуляр, в якому пропонувалося “донести чи відкриті школи і курси, передбачені положеннями про організацію Державної варти”. Якщо в деяких місцевостях з якихось причин курси і школи не були відкриті, циркуляр вимагав “вжити заходи до термінового їх відкриття”.

26 липня 1918 р.

Міністерство внутрішніх справ видало наказ № 81 “Про вживання в слові і письмі Державної Української мови по Поштово-телеграфному відомству”. У ньому, зокрема, наголошувалося: “В Українській Незалежній Самостійній Державі державною мовою визнається мова українська. Вважаючи на це, наказуємо начальникам округи звернути особливу увагу, щоб співробітники Відомства по пошті, телеграфі, радіотелеграфі і телефоні при виконанні службових обов’язків вживали лише української мови”.

Крім цього, наказ вимагав “вжити всіх заходів, щоб при зносинах при всіх службових справах за всіма державними і приватними установами, а також урядовими особами переписку провадили виключно українською мовою”. Далі зверталася увага на те, що коли у відомстві є співробітники, які до цього часу не володіють державною мовою, то необхідно, щоб вони “поважно подбали про швидке її вивчення”. Відносно нових співробітників, що будуть призначатися на посади по відомству, наказ вимагав, що вони мусять володіти, як в слові, так і в письмі державною мовою”.

26 липня 1918 р.

Ухвалена Постанова Ради Міністрів Української держави “Про деякі тимчасові заходи по охороні державного порядку й громадського спокою”. Цією постановою Міністру внутрішніх справ тимчасово надавалося право, за узгодженням з міністрами юстиції та військовим, передавати до військового суду для розгляду

і засудження за законом військового часу як матеріальних, так і процесуальних справ про заподіяні приватними особами такі злочинства, які за своїм змістом становлять реальну небезпеку для державного порядку та громадського спокою, хоч би ці злочинства були вчинені в місцевостях, які не оголошено на військовому стані. До таких злочинств було віднесено злочинства, зазначені в частині 2 статті 1 Закону від 30 травня 1918 р. про військову підсудність, а також усі злочинства проти державного устрою України, напад на урядових осіб цивільного відомства при виконанні або з приводу виконання ними службових обов'язків, умисне знищення або пошкодження майна, коли таке знищення фальшування грошових знаків.

1 серпня 1918 р.

Губерніальним старостам і міським отаманам надійшов обіжник, за підписом Міністра внутрішніх справ І. Кістяківського і директора ДДВ П. Аккермана, в якому “з метою об'єднання діяльності всіх урядових сил на місцях і здійснення німецькими і австро-угорськими військовими частинами повного сприяння під час придушення безладів” була надіслана інструкція. Згідно з її вимогами головам міської влади і всім вартовим начальникам належало “мати надійну агентуру для своєчасного інформування про бандитські виступи, що готуються, і осіб, що пропагують проти уряду”. Добуті відомості “про стан на місцях, злочини, що готуються, шкідливі елементи і місця приховання зброї” вони повинні були терміново сповіщати місцевому союзному командуванню і після узгодження з ним “вживати заходів до повного вилучення зброї і вивозу її у безпечне від розкрадання місце”. При виникненні безладів загальне керівництво з їх усунення переходило до союзників, які надсилали для цього відповідну військову частину.

Повітовим старостам належало обов'язково залучати до їхнього складу класних чинів Державної варти, які мали оповіщати союзників “шляхом збору інформації про все, що діється, забезпечувати їх списками населення з позначками підозрілих і шкідливих для спокою і порядку елементів, сприяти викриттю схронів зброї, виступати посередниками між місцевим населенням і союзним командуванням у видачі зачинателів, а також докладати всіх зусиль до усунення можливих на ґрунті непорозуміння між військовим командуванням і міським населенням випадків нанесення рішучих, невідповідних вимогам часу загальних каральних дій”.

7 серпня 1918 р.

Міністр внутрішніх справ І. Кістяківський направив Одеському міському отаману телеграму, в якій пропонував звернути увагу на постанову уряду, опубліковану в “Державному Віснику” від 1 серпня “Про деякі тимчасові заходи до охорони державного порядку і громадського спокою”. Надаючи цій постанові великого значення для встановлення порядку, міністр пропонував отаману звернути увагу повітових старост “негайно скласти і направити мені терміново списки осіб, які вчинили різні злочини, що підлягають військовому суду”. Такими злочинами можуть бути: “дикі” вбивства, грабунки, скоєні озброєними бандами, порушення

регулярного ходу сільськогосподарських праць. Крім зазначених видів злочинів, однаковим чином військовому суду підлягали “діячі крайніх лівих партій за їх діяльність проти існуючого порядку”.

9 серпня 1918 р.

Ухвалено Закон Української Держави гетьмана П. Скоропадського “Про Статут Української Державної варти”. Встановлював штати та порядок управління і підпорядкування органів Державної варти, а також визначав, що кримінально-розшукові відділи варти тимчасово, до передачі їх Міністерству юстиції, повинні підпорядковуватися МВС і виконувати його розпорядження. Згідно з положеннями Статуту керівництво Державною вартою з центру здійснювало МВС. У губерніях вся оперативна діяльність Державної варти, включаючи кримінально-розшукову та інформаторську, як і здійснення нагляду за діяльністю її апарату на місцях, була передана у відання губернського старости. У повітах діяльність Державної варти перебувала у віданні повітових старост. У повіті Державна варта поділялася на відділи: повітовий, до складу якого входили всі волості повіту з селами, з міськими і сільськими селищами, населення яких не перевищувало 30 тис. жителів, та міський, до складу якого входили міста і селища міського типу з населенням понад 30 тис. жителів. На чолі Державної варти повіту стояв начальник Державної варти, який підпорядковувався повітовому старості.

13 серпня 1918 р.

Введено в дію Статут “Про організацію Департаменту Державної варти”, ухвалений Радою Міністрів та затверджений гетьманом П. Скоропадським. До компетенції департаменту були віднесені такі завдання: “1) попередження і запобігання злочинств і охорони громадської безпечності і порядку; 2) устрою установ Варти і догляду за їх діяльністю і за правильним провадженням справ у цих установах; 3) призначення, переміщення, увільнення і нагороди службовців Варти і призначення їм пенсій і інших законом встановлених грошових видатків; 4) охорони і спостереження за прикордонною смугою; 5) постачання чужоземцям свідоцтв на проживання у межах Української Держави і висилки чужоземців; 6) перевірення свідчень осіб, які іменують себе за кордоном українськими громадянами, про передачу на Україну українських громадян, які затримані за кордоном і обвинувачуються у різних злочинствах; 7) догляду за питними та трактирними закладами; 8) вжиття заходів безпечності від огню і догляду за виготовленням, хороненням, торгівлею і перевозкою пороху і інших вибухових речей; 9) догляду за виконанням законів і правил відносно паспортів і втікачів і 10) іншими, докладно зазначеними у відповідних частинах Збірника Зведених Законів і в особливих законах”. Структурна побудова департаменту Державної варти складалася з відділів: загального, інспекторського, легітимаційного, освідомчого, залізничного, а також секретної частини. Очолював департамент директор, який був особисто підлеглий Міністру внутрішніх справ. Директору підпорядковувалися віце директори, начальники відділів, урядовці з особливих доручень та секретар. Згідно зі штатним розкладом, у департаменті передбачалось 156 посад.

© Chysnykov Volodymyr, Lelet Serhii, Kobets Maryna, Alieksieieva Olha, Kozhukhar Oksana, Yakubchyk Tetiana, 2021

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2021.2\(52\).1](https://doi.org/10.36486/np.2021.2(52).1)

Issue 2(52) 2021

<http://naukaipravoohorona.com/>

16 серпня 1918 р.

Черговий обіжник МВС і ДДВ уніс доповнення до Інструкції, направлений 1 серпня губернським старостам і міським отаманам. Зокрема, при каральних військових частинах союзників не менше батальйону мали бути утворені спеціальні слідчі комісії з двох-трьох осіб місцевої влади. Склад комісії визначав голова місцевої адміністрації. До її складу обов'язково повинні залучалися відряджені класні чини ДДВ. До обов'язків комісії входило “розслідування обставин і допити окремих осіб про організацію, просування і дії банди, перевіз і зберігання зброї, склади для спорядження, вантажів і зачинателів”. Допиту також підлягали затримані повстанці і всі підозрілі особи.

31 серпня 1918 р.

Херсонським губернським старостою затверджена і схвалена прокурором Херсонського окружного суду “Тимчасова Інструкція для чинів карно-розшукового відділу”, яку підготував начальник Херсонського губернського карно-розшукового відділу ротмістр В.А. Малиновський. Інструкція мала такі розділи: 1. Обов'язки. 2. Про взаємовідносини. 3. Організація. 4. Реєстрація злочинців. 5. Порядок ведення канцелярії. 6. Звітність. 7. Загальні обов'язки. 8. Виявлення і дослідження кримінальних злочинів. 9. Найважливіші дії при розслідуванні злочинів.

Характерно, що останній розділ мав 44 параграфів, серед яких, наприклад, зазначалися такі: допит підозрюваного (§ 1), вплив, який чиниться на почуття злочинця (§ 3), огляд одягу і тіла (§ 6), обшук у квартирах (§ 9), спостереження (§ 10), як потрібно поступати при арешті (§ 14), супроводження (конвоювання) арештанта (§ 16), нагляд і допит свідків (§ 23), негласні інформатори (§ 24), свідки з числа злочинців (§ 26), повії (§ 27), що підлягає огляду і як його проводити (§§ 30 і 31), як потрібно проводити обшук (§ 35), де потрібно шукати (§ 36), особистий огляд підозрюваного (§ 38).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Верстюк В.В., Дзюба О.М., Репринцев В.Ф.* Україна від найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник. К.: Наукова думка. 1995. 688 с.

2. *Довбня В.А.* Основні нормативно-правові акти, якими регламентувалась організація та діяльність міліції / державної варти за доби Української Центральної Ради, Гетьманату та Директорії. Правове забезпечення діяльності міліції/поліції: історія, сучасні проблеми, міжнародний досвід. Зб. наук. праць. К.: Атіка. 2006. С. 113–119.

3. *Довбня В.А.* Розширення компетенції міністра внутрішніх справ Української Держави та Української Народної Республіки доби Директорії у галузі притягнення до кримінальної відповідальності (1918–1920 рр.). Проблеми кримінально-правових наук: історія, сучасність, міжнародний досвід (пам'яті професора П.П. Михайленка): тези доп. наук.-теор. конф. К.: КНУВС, 2009. С. 41–49.

4. *Довбня В.А., Калюк О.М.* Правові основи застосування вогнепальної зброї працівниками міліції (державної варти, державної жандармерії) в період українського державотворення 1917–1920 рр. Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. К.: КНУВС, 2007. № 6. С. 161–167.

5. *Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю.* Історія міліції України у документах і матеріалах: у 3 т. К.: Генеза, 1997. Т. 1 (1917–1925). 504 с.

© Chysnykov Volodymyr, Lelet Serhii, Kobets Maryna, Aliexsieieva Olha, Kozhukhar Oksana, Yakubchuk Tetiana, 2021

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2021.2\(52\).1](https://doi.org/10.36486/np.2021.2(52).1)

Issue 2(52) 2021

<http://naukaipravoohorona.com/>

6. Історія органів внутрішніх справ: науково-бібліографічний довідник / за заг. ред. Л.О. Зайцева, О.А. Гавриленка, В.М. Чиснікова. Харків: Ун-т вн. справ, 2000. 75 с.

7. *Калиновський О.В., Довбня В.А.* Утворення, розвиток та правові основи діяльності Міністерства внутрішніх справ Української Держави гетьмана П. Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.). Актуальні питання історії органів внутрішніх справ України. Вип. 2. Проблеми правового забезпечення організації та діяльності МВС України (1917–1991 рр.): зб. наук. праць. К.: НАВС, 2011. С. 18–28.

8. *Коротенко В.В.* Формулярний список про службу Федора Лизогуба (за документами Державного архіву Полтавської області). Архіви України. 2011. № 6. С. 179–183.

9. Міліція України у 1917–2002 рр. (теорія, організація та діяльність, дотримання законності, підготовка кадрів): бібліографічний покажчик / укл. П.П. Михайленко, В.А. Довбня, Т.Л. Кальченко, Е.М. Кісілюк; наук. ред. проф. П.П. Михайленко. К.: Текст, 2002. 122 с.

10. Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.): у 8 т.: наук. вид. / авт. кол. М.Г. Вербеньський, О.Н. Ярмиш, Т.О. Проценко, В.М. Чисніков та ін. К., 2012. Т. 1: Міністерство внутрішніх справ за доби УНР та Української Держави (1917–1920 рр.). С. 170–396.

11. *Михайленко П., Кісілюк Е.* Державна варта Міністерства внутрішніх справ Української Держави (квітень–грудень 1918 р.). Міліція України. 2003. № 3. С. 23–24; № 4. С. 24–25.

12. *Михайленко П., Довбня В.* МВС Української Держави гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.). Міліція України. 2005. № 1. С. 20–23.

13. *Михайленко П., Довбня В.* Державна варта Міністерства внутрішніх справ Української Держави (квітень–грудень 1918 р.). Міліція України. 2007. № 27. С. 26–27; № 28. С. 26.

14. *Скоропадський П.* Спогади (квітень 1917 – грудень 1918). К.: Філадельфія. 1995. 493 с.

15. *Тимошук О.В.* Державна варта Української Держави: історико-юридичний аналіз. НАН України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, Ун-т вн. справ. К., 1998. 70 с.

16. *Тимошук О.В.* Охоронний апарат Української Держави (квітень – грудень 1918 р.): монографія. Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ. 2000. 462 с.

17. *Чисніков В.М.* Рейнбот Віктор Євгенович. Юридична енциклопедія: у 6 т. / ред. кол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. К.: Укр. енци. 2003. Т. 6. С. 276.

18. Чисніков В.М. Славетний нащадок роду козацького (Ф.А. Лизогуб). Іменем Закону. 2012. 23 серпня (№ 34).

19. *Чисніков В.М.* Міністр-сенатор Української Держави (І.О. Кістяківський). Іменем Закону. 2012. 6 вересня (№ 36).

20. *Чисніков В.М.* Надії виправдав сповна (В.Є. Рейнбот). Іменем Закону, 2012. 20 вересня (№ 38).

REFERENCES

1. *Verstyuk, V.V., Dzyuba, O.M., Repryntsev, V.F.* (1995) *Ukrayina vid naydavnishykh chasiv do s'ohodennya. "Ukraine from Ancient Times to the Modernity": chronological reference book.* K.: Scientific Opinion. 688 p. [in Ukrainian].

2. *Dozbnya, V.A.* (2006) *Osnovni normatyvno-pravovi akty, yakymy rehlamentuvalas' orhanizatsiya ta diyal'nist' militsiyi /derzhavnoyi varty za doby Ukrayins'koyi Tsentral'noyi Rady, Het'manatu ta Dyrektoriyi. "The Main Legal Acts Regulating the Organization and Activity of the Police/State Guard during the Time of the Ukrainian Central Rada, the Hetmanate and the Directory". Legal Support of Police Activities: History, Current Issues, International Experience: coll. of scient. works.* K.: Attica. P. 113–119 [in Ukrainian].

3. *Dozbnya, V.A.* (2009) *Rozshyrennya kompetentsiyi ministra vnutrishnikh sprav Ukrayins'koyi Derzhavy ta Ukrayins'koyi Narodnoyi Respubliki doby Dyrektoriyi u haluzi prytyahnennya do kryminal'noyi vidpovidal'nosti (1918–1920 rr.). "Expansion of the Competence of the Minister of Internal Affairs of the Ukrainian State and the Ukrainian People's Republic of the Directory Era in the Field of Criminal Prosecution (1918–1920)". Issues of Criminal Law: History, Modernity, International Experience (in memory of Professor P.P. Mykhaylenko): theses of scientific-theoretical conf.* K.: KNUVS. P. 41–49 [in Ukrainian].

4. *Dovbnya, V.A., Kalyuk, O.M.* (2007) Pravovi osnovy zastosovannya vohnepal'noyi zbroiy pratsivnykamy militsiyi (derzhavnnoi varty, derzhavnnoi zhandarmeriyi) v period ukrayins'koho derzhavotvorennya 1917–1920 rr. “Legal Bases of Firearms Use by Police Officers (state guard, state gendarmerie) in the Period of Ukrainian State Formation 1917–1920. Scientific Bulletin of Kyiv National University of Internal Affairs. K.: KNUVS. No 6. P. 161–167 [in Ukrainian].

5. *Mykhaylenko, P.P., Kondrat'yev, Ya.Yu.* (1997) Istoriya militsiyi Ukrayiny u dokumentakh i materialakh: u 3 t. “History of the Police of Ukraine in Documents and Materials”: in 3 volumes. K.: Genesis. Vol. 1 (1917–1925). 504 p. [in Ukrainian].

6. Istoriya orhaniv vnutrishnikh sprav. “History of Law Enforcement Agencies”: scientific and bibliographic reference book / general ed. L.O. Zaitsev, O.A. Havrylenko, V.M. Chysnikov. Kharkiv: KhnUVS, 2000. 75 p. [in Ukrainian].

7. *Kalynovs'kyi, O.V., Dovbnya, V.A.* (2011) Utvorennya, rozvytok ta pravovi osnovy diyal'nosti Ministerstva vnutrishnikh sprav ukrayins'koyi derzhavy het'mana P. Skoropads'koho (29 kvitnya – 14 hrudnya 1918 r.). “Education, Development and Legal Bases of Activity of the Ministry of Internal Affairs of the Ukrainian State of Hetman P. Skoropadsky (April 29 – December 14, 1918)”. Current Issues in the History of Internal Affairs of Ukraine. Issue 2. Problems of legal support of the organization and activity of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (1917–1991): coll. of scient. Works. K.: NAVS. P. 18–28 [in Ukrainian].

8. *Korotenko, V.V.* (2011) Formulyarnyy spysok pro sluzhbu Fedora Lyzohuba (za dokumentamy Derzhavnoho arkhivu Poltav's'koyi oblasti). “Formular List about the Service of Fedor Lizogu (according to the documents of the State Archives of Poltava region)”. Archives of Ukraine 6, 179–183 [in Ukrainian].

9. Militsiya Ukrayiny u 1917–2002 rr. (teoriya, orhanizatsiya ta diyal'nist', dotrymannya zakonnosti, pidhotovka kadriv) The militia of Ukraine in 1917–2002 (theory, organization and activity, compliance with the law, training): bibliographic index / et al R.R. Mykhailenko, V.A. Dovbnya, T.L. Kalchenko, E.M. Kisilyuk; scient. ed. prof. R.R. Mykhailenko. K.: Text, 2002. 122 p. [in Ukrainian].

10. Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrayiny: podiyi, kerivnyky, dokumenty ta materiyaly (1917–2017 rr.): “Ministry of Internal Affairs of Ukraine: Events, Leaders, Documents and Materials (1917–2017): in 8 vol.: scient. view. / author coll. M.G. Verbensky, O.N. Yarmysh, T.O. Protsenko, V.M. Chysnikov and others. K., 2012. Vol. 1: Ministry of Internal Affairs during the UPR and the Ukrainian State (1917–1920). P. 170–396 [in Ukrainian].

11. *Mykhaylenko, P., Kislyuk, E.* (2003) Derzhavna varta Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukayins'koyi Derzhavy (kviten'–hruden' 1918 r.). “State Guard of the Ministry of Internal Affairs of the Ukrainian State (April – December 1918)”. Police of Ukraine. No 3. P. 23–24; No 4. P. 24–25 [in Ukrainian].

12. *Mykhaylenko, P., Dovbnya, V.* (2005) MVS Ukayins'koyi Derzhavy het'mana Pavla Skoropads'koho (29 kvitnya – 14 hrudnya 1918 r.). “Ministry of Internal Affairs of the Ukrainian State Hetman Pavel Skoropadsky (April 29 – December 14, 1918)”. Police of Ukraine 1, 20–23 [in Ukrainian].

13. *Mykhaylenko, P., Dovbnya, V.* (2007) Derzhavna varta Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukayins'koyi Derzhavy (kviten'–hruden' 1918 r.). “State Guard of the Ministry of Internal Affairs of the Ukrainian State (April – December 1918)”. Police of Ukraine 27. P. 26–27; No 28. P. 26 [in Ukrainian].

14. *Skoropads'kyi P.* (1995) Spohady (kviten' 1917 – hruden' 1918). Memoirs (April 1917 – December 1918). K.: Philadelphia. 493 p. [in Ukrainian].

15. *Tymoshchuk, O.V.* (1998) Derzhavna varta Ukayins'koyi derzhavy: istoryko-yurydychnyy analiz. “State Guard of the Ukrainian State: Historical and Legal Analysis”. NAS of Ukraine; Inst. of State and Law. V.M. Koretsky. K. 70 p. [in Ukrainian].

16. *Tymoshchuk, O.V.* (2000) Okhoronnyy aparat Ukayins'koyi Derzhavy (kviten' – hruden' 1918 r.). “Security Apparatus of the Ukrainian State (April – December 1918)”: monograph. Kharkiv: Publishing House of the University of Internal Affairs. affairs. 462 p. [in Ukrainian].

17. *Chysnikov, V.M.* (2003) Reynbot Viktor Yevhenovych. “Rainbot Victor Yevgenyevich”. Legal Encyclopedia: in 6 volumes / coll.: Yu.S. Shemshuchenko (chairman) and others. Vol. 6. K.: Ukr. entz. P. 276. [in Ukrainian].

© Chysnikov Volodymyr, Lelet Serhii, Kobets Maryna, Alieksieieva Olha, Kozhukhar Oksana, Yakubchuk Tetiana, 2021

18. *Chysnikov, V.M.* (2012) Slavetnyy nashchadok rodu kozats'koho (F.A. Lyzohub) “The Glorious Descendant of the Cossack Family (F.A. Lyzogub)”. In the Name of the Law 23, August (No 34) [in Ukrainian].

19. *Chysnikov, V.M.* (2012) Ministr-senator Ukrayins'koyi Derzhavy (I.O. Kistyakivsky). “Minister-Senator of the Ukrainian State (I.O. Kistyakivsky)”. In the Name of the Law 6 September (No 36) [in Ukrainian].

20. *Chysnikov, V.M.* (2012) Nadiyi vypravdav spovna (V.YE. Reynbot). “Hope Fully Justified (V.E. Rainbot)”. In the Name of the Law. September 20 (No 38) [in Ukrainian].

UDC 351.74(477)(091)

Chysnikov Volodymyr,

Doct. Sci. (Law), Associate Professor,
Chief Researcher of the State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-2020-7298

Lelet Serhii,

DPh (Law), Senior Researcher, Head of the Department of the State Research
Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-6099-4121

Kobets Maryna,

DPh (Law), Senior Researcher, Co-Chief of the Department of the State Research
Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-6725-8469

Aliksieieva Olha,

DPh. (Law), Leading Researcher of the State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-3390-536X

Kozhukhar Oksana,

Senior Staff Scientist of the State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-2234-781X

Yakubchyk Tetiana,

Senior Staff Scientist of the State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-1415-5372

LAW ENFORCEMENT BODIES OF THE UKRAINIAN STATE**(April–December 1918):****CHRONICLE OF MAIN EVENTS**

Research article is an excerpt from section 2 “Police (militia) of Ukraine during the liberation struggle (1917–1920)” of the textbook “Formation and Development of Police (militia) in Ukraine (XVIII century–2020): Chronicle of the Main Events”, which has been prepared by the authors’ collective of the Department of Scientific

Informational and Editorial Publishing Activities of the State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, according to the planned research work. The paper covers the chronicle of the main events in the formation of law enforcement agencies during the Ukrainian state of Hetman P. Skoropadsky (April – December 1918).

The structure of the Ministry of Internal Affairs of the Ukrainian State was as follows. The ministry was headed by the Minister of Internal Affairs of the Ukrainian State. The next management consisted of comrades (deputies) of the Minister and members of the Council of Ministers. The Ministry of Internal Affairs included the departments of general affairs, the State Guard, technical and economic, local self-government, insurance, refugee, and rural affairs, as well as the Main Directorate for Conscription, the Department and the Press Committee, and the Chancellery.

The Ministers of the Interior were: F.A. Lyzogub (May 3 – July 25), I.O. Kistyakivsky (July 26 – October 24, November 17 – December 14), V.Ye. Rainbot (October 24 – November 14).

The state apparatus was urgently formed, including structural subdivisions of the Ministry of Internal Affairs. The structure of the Ministry of Internal Affairs of the Ukrainian State was as follows. The ministry was headed by the Minister of Internal Affairs of the Ukrainian State. The next management consisted of comrades (deputies) of the Minister and members of the Council of Ministers. The Ministry of Internal Affairs included the departments of general affairs, the State Guard, technical and economic, local self-government, insurance, refugee, and rural affairs, as well as the Main Directorate for Conscription, the Department and the Press Committee, and the Chancellery.

P.A. Ackerman, a former prosecutor of the Vilnius District Court, has been appointed the director of the State Guard Department. He held the newly appointed position from May to December 1918.

Keywords: Ukrainian State of Hetman P. Skoropadsky, Ministry of Internal Affairs, State Guard, history of law enforcement bodies of Ukraine, research work, chronological reference book.

Отримано 07.06.2021

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 34: 36-055.2

Ангеленюк Анна-Марія Юріївна,
кандидат юридичних наук,
науковий співробітник ДНДІ
МВС України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0001-5947-5105

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОТРЕБ ЖІНОК У НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

У статті розглянуто правове забезпечення соціальних потреб жінок, які працюють у системі Міністерства внутрішніх справ України. Виокремлено основні соціальні потреби жінок, які слід урахувати, оцінюючи вплив реформ у правоохоронних органах на стан забезпечення цих потреб. Проаналізовано реалії поєднання жінкою професійних та сімейно-побутових обов'язків. Порушено проблематику, що стосується створення умов для побудови жінкою кар'єри в органах системи Міністерства внутрішніх справ. Надано відповідні рекомендації стосовно правової регламентації задоволення соціальних потреб жінок у Національній поліції України.

Ключові слова: потреби, жінки, соціальне забезпечення, правова регламентація, оцінка, задоволення потреб.

В умовах формування державної політики щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина, важливим завданням є теоретичне дослідження та обґрунтування питань щодо забезпечення соціальних потреб жінок в органах державної влади, зокрема, в Національній поліції України (далі – НПУ).

Окрім того, не менш важливим є питання виявлення факторів впливу реформи системи Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС) та Центральних органів виконавчої влади (далі – ЦОВВ) на задоволення соціальних або інших потреб жінок.

Проблеми оцінювання ефективності соціальної політики на різних рівнях досліджуються широким колом вітчизняних науковців, серед яких Алексеєнко Т.Ф., Боднар В.Д., Валенков В.Є., Риндзак О.Т., Яценко Л.Д., Макарова О.В. та багато інших. За результатами їх праць розроблено ґрунтовну методологічну базу, що використовується для ідентифікації, порівняльного аналізу та оцінки ефективності соціальної політики за різними критеріями. Проте питання задоволення соціальних потреб жінок у НПУ залишаються недостатньо дослідженими.

© Anheleniuk Anna-Mariia, 2021

Отже, потреба – це стан людської особистості, соціальної групи чи суспільства в цілому, що виражає необхідність у чомусь, залежність від об'єктивних умов життєдіяльності і є рушійною силою активності.

У широкому розумінні під соціальними потребами розуміють те, що ми потребуємо в трудовій діяльності, соціально-економічній активності, духовній культурі, тобто у всьому, що є продуктом суспільного життя [1].

Враховуючи зазначене, *соціальні потреби жінок – це потреби, пов'язані з умовами, в яких опиняються жінки, з розширенням можливостей жінок і залежать від конкретних соціальних, економічних і політичних умов.*

Соціальне становище жінок – сукупність суспільно-соціальних відносин та обстановка суспільного життя, у яких перебуває жінка.

Соціальні потреби, в тому числі жінок знайшли своє відображення у законодавчих актах національного та міжнародного законодавства.

Так, окремі питання, що стосуються соціальних потреб, урегульовані Кодексом законів про працю України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII [2], а також законами: “Про відпустки” від 15 листопада 1996 р. № 504/96-ВР [3]; “Про оплату праці” від 24 березня 1995 р. № 108/95-ВР [4]; “Про освіту” від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII [5] тощо.

Окрім того, на охорону соціальних потреб жінок спрямовані такі міжнародно-правові акти, як “Конвенція про охорону материнства” (переглянута в 1952 році) від 28.06.1952 № 103 [6]; Директива “Про імплементацію принципу рівності чоловіків та жінок у питаннях працевлаштування, професійної освіти, просування по службі та умовах праці” від 09.02.1976 № 76/207 [7] та інші.

Слід виокремити основні соціальні потреби, наявні сьогодні, або можуть у подальшому виникати у жінок-працівниць системи МВС та ЦОВВ України, в тому числі НПУ, а також проблемні питання їх забезпечення.

Враховуючи аналіз наукової літератури та чинного законодавства, до основних соціальних потреб жінок слід віднести:

- 1) гідну оплату праці та преміювання на рівні з чоловіками;
- 2) безпечні та сприятливі для здоров'я умови праці;
- 3) належну соціальна захищеність під час отримання: відпусток, вихідної допомоги при звільненні, медичного забезпечення;
- 4) сприятливі соціально-трудова відносини;
- 5) рівні можливості доступу до підвищення кваліфікації з метою освітньо-професійного зростання;
- 6) надання рівних можливостей для побудови службової кар'єри, самореалізації та визнання професійної діяльності.

Результати вивчення та аналізу законодавства і праць науковців дозволили зробити висновки та запропонувати певні пропозиції щодо вдосконалення забезпечення соціальних або інших потреб жінок у НПУ.

1. Оплата праці, преміювання

Для задоволення потреб щодо оплати праці жінок чинне законодавство не передбачає відповідні положення щодо оплати або додаткових нарахувань жінкам,

що поєднують службові обов'язки та сімейні, пов'язані з вихованням дітей до досягнення ними певного віку.

Проте зауважимо, що преміювання такої жінки за фактично виконувану роботу може бути невисоким, оскільки їй необхідно поєднувати працю та обов'язки щодо догляду та виховання дітей, у такому разі вона може програвати конкуренцію іншим працівникам, які не мають та не виховують дітей.

Тому у законодавстві щодо оплати праці слід розглянути та внести положення про виплату у складі заробітної плати або грошового забезпечення додаткових коштів жінкам на дітей до досягнення ними повноліття.

2. Отримання відповідної вихідної допомоги при звільненні

Згідно з п. 2 Порядку обчислення середньої заробітної плати, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1995 р. № 100 (далі – Порядок) якщо “протягом останніх двох календарних місяців працівник не працював, середня заробітна плата обчислюється, виходячи з виплат за попередні два місяці роботи”.

Отже, якщо у працівника відсутній розрахунковий період, то середня заробітна плата обчислюється відповідно до пункту 4 Порядку, а саме: у разі відсутності в розрахунковому періоді у працівника заробітної плати, розрахунки проводяться з установлених йому в трудовому договорі тарифної ставки, посадового (місячного) окладу. Коли розмір посадового окладу є меншим від передбаченого законодавством розміру мінімальної заробітної плати, середня заробітна плата розраховується з установленого розміру мінімальної заробітної плати на час розрахунку [8].

Слід зауважити, що під категорію працівників, які не працювали не з своєї вини, підпадають жінки, що знаходяться у відпустках по догляду за дитиною. Вони теж можуть бути звільненими у випадку ліквідації підприємства чи установи, реорганізації та, порівняно із працівниками, що на момент ліквідації знаходились на роботі, є у гіршому становищі: оскільки вихідну допомогу отримують значну меншу через те, що її розрахунок проводиться від тарифної ставки, посадового (місячного) окладу, що значно менше, ніж та, що обраховується з виплат працюючим особам у МВС та ЦОВВ. Як приклад, можна навести звільнення жінок у системі МВС у 2015 році, які на час розформування міліції перебували у відпустках по догляду за дитиною до досягнення нею 3-річного віку.

Враховуючи зазначене, слід запропонувати відповідні зміни до законодавства, а саме розрахунок вихідної допомоги при звільненні жінки, що перебуває у відпустці по догляду за дитиною до досягнення нею 3-річного віку, проводити за середнім заробітком, що отримують діючі працівники на аналогічній посаді.

3. Отримання відпусток

Згідно з чинним законодавством, де-юре законодавцем щодо отримання відпусток прийнято нормативні положення, що повинні забезпечувати соціальні потреби жінок, однак, де-факто є недостатнім контроль за наданням реальних можливостей для жінок щодо використання повною мірою цих відпусток, зокрема додаткових відпусток жінкам, які мають двоє і більше дітей віком до 14-ти років, або основних у частині вибору часу відпустки впродовж календарного року.

З метою покращення зазначеного контролю, слід у підрозділах системи МВС та ЦОВВ увести окрему звітність щодо використання жінками, які мають дітей віком до 14 років, основних та додаткових відпусток з наданням у такому звіті обов'язкової інформації щодо часу використання відпустки в межах календарного року. Після аналізу вказаної звітності можна вибірково за показниками низького використання відпусток, або використання їх поза межами літнього часу, що є періодом оздоровлення дітей, проводити анонімне опитування з використанням Інтернет-ресурсів. Метою опитування повинно бути з'ясування причин невикористання зазначених відпусток або використання їх поза літнім періодом оздоровлення. У випадку підозри щодо порушення соціальних потреб жінок, у відповідних підрозділах слід ставити питання про проведення службових розслідувань за фактом можливого порушення права жінки на отримання відпустки.

4. Отримання медичного забезпечення

Жінкам, як правило, частіше видають листки непрацездатності, у зв'язку з хворобою її або дитини, ніж чоловікам, а тому, враховуючи необхідність поєднувати посадові обов'язки та побутово-сімейні, особливо за наявності дітей до 14 років, працюючій жінці необхідно забезпечити пріоритетність обслуговування у медичних закладах, наприклад: першочерговість у записі на прийом, проведенні процедур тощо.

5. Підвищення кваліфікації та надання рівних можливостей побудови службової кар'єри, самореалізації

Зважаючи на те, що жінки переважно використовують своє право на соціальні відпустки, в тому числі пов'язані з вагітністю та пологами, догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, вони потребують окремого підходу до підвищення кваліфікації.

Так, якщо жінка виходить на роботу після тривалої перерви, потрібно одразу, позапланово, надати їй можливість пройти підвищення кваліфікації індивідуально, використовуючи онлайн-курси тощо.

Також було б добре упродовж перших трьох місяців після виходу жінки на роботу застосовувати наставництво, крім того, упродовж перших шести місяців після її виходу заборонити застосовувати до неї заходи дисциплінарного стягнення.

Таким чином, конкурентна спроможність жінки буде збільшена за допомогою надання їй відповідних умов праці.

6. Забезпечення сприятливих соціально-трудова відносин

З метою уникнення конфліктів на роботі між працівниками, в т.ч. неприязні чоловіків, які не обтяжені побутово-соціальними обов'язками, окрім трудових, а також з метою забезпечення якісного виконання жінкою трудової діяльності, необхідно розширити та покращити роботу соціальних закладів, зокрема дитячих навчальних закладів, кімнат дитини, кімнат розвитку дітей шкільного віку при бібліотеках чи інших соціальних установах, з можливістю харчування, де за необхідності може перебувати та розвиватись дитина віком до 14 років.

7. Формування безпечних та сприятливих для здоров'я умов праці

Недостатнім на сьогодні є забезпечення потрібною кількістю спецзасобів для жінок, у тому числі бронежилетів для жінок тощо.

Крім того, не завжди проводиться планування діяльності жінок у конкретному підрозділі, враховуючи відповідність сил та засобів її роботи та наявних ризиків чи небезпеки, швидкість організації надсилання підкріплення у екстремальних умовах тощо.

З метою захисту соціальних потреб жінок у системі МВС України та ЦОВВ, в тому числі у НПУ, слід використовувати методику оцінки впливу того чи іншого явища, в тому числі процесу галузевого реформування на ці ж соціальні потреби жінок, яка також передбачає можливість формування подальших рішень для покращення стану забезпечення вказаних потреб.

Також важливу роль у соціальних процесах відіграють саме мотиваційні чинники. Від ефективної організації стимулювання залежить поведінка окремих індивідів та соціальних груп, що в підсумку впливає на формування соціального середовища та відповідного соціального клімату. У цьому контексті погоджуємося із твердженням, що “одним із вимірів соціальності людини є її поведінка як сукупність видимих вчинків і дій, що так чи інакше зачіпають інтереси інших людей, великих та малих соціальних груп та відображають рівень засвоєння нею соціальних норм, правил, принципів життєдіяльності в умовах взаємодії з навколишнім середовищем” [9, с. 4].

З метою практичного застосування зазначених методичних підходів у НПУ щодо визначення впливу галузевої реформи на соціальні потреби жінок, необхідно використовувати чітку методику, яка повинна бути прийнята або затверджена відомством у встановленому законом порядку.

Зауважимо, що Методика оцінки впливу реформ у системі МВС України повинна відповідати уже прийнятим Інструкції щодо інтеграції гендерних підходів під час розроблення нормативно-правових актів (затвердженої Наказом Міністерства соціальної політики України 07 лютого 2020 року № 86) [10], а також Методичним рекомендаціям щодо оцінювання гендерного впливу галузевих реформ (затверджених Наказом Міністерства соціальної політики України від 14.04.2020 № 257) [11].

Підсумовуючи, слід наголосити, що жінка, яка служить або працює в НПУ повинна реально мати можливість використовувати усі пільги, передбачені законодавством України, з питань соціального захисту українських жінок, охорони материнства і дитинства тощо. Враховуючи специфічні умови праці у структурі МВС, слід більше звертати увагу на ці питання, що вимагає покращення правового поля у межах забезпечення соціальних потреб жінок-працівниць.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вікіпедія – вільна енциклопедія. Соціальні потреби. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 21.03.2021).
2. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 21.03.2021).
3. Про відпустки: Закон України від 15 листопада 1996 р. № 504/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-вр#Text> (дата звернення: 21.03.2021).
4. Про оплату праці: Закон України від 24 березня 1995 р. № 108/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-вр#Text> (дата звернення: 21.03.2021).

© Anhelenuk Anna-Mariia, 2021

5. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 21.03.2021).

6. Конвенція про охорону материнства (переглянута в 1952 році) від 28.06.1952 № 103. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/993_122 (дата звернення: 21.03.2021).

7. Про імплементацію принципу рівності чоловіків та жінок у питаннях працевлаштування, професійної освіти, просування по службі та умовах праці: Директива від 09.02.1976 № 76/207 URL: <https://ips.ligazakon.net/document/EU760008> (дата звернення: 21.03.2021).

8. Порядок обчислення середньої заробітної плати, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1995 р. № 100 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100-95-n#Text> (дата звернення: 21.03.2021).

9. *Алексеевко Т.Ф.* Мотивація соціальної поведінки та механізми її формування. Соціальна педагогіка: теорія та практика. Луганськ: ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2011. № 4. С. 4–10. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/19905945.pdf> (дата звернення: 21.03.2021).

10. Інструкція щодо інтеграції гендерних підходів під час розроблення нормативно-правових актів, затверджена наказом Міністерства соціальної політики України від 07 лютого 2020 року № 86. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0211-20#Text> (дата звернення: 21.03.2021).

11. Методичні рекомендації щодо оцінювання гендерного впливу галузевих реформ, затвержені наказом Міністерства соціальної політики України від 14.04.2020 № 257. URL: <https://www.msp.gov.ua/documents/5701.html> (дата звернення: 21.03.2021).

REFERENCES

1. Vikipediia – vilna entsyklopediia. Sotsialni potreby. Wikipedia is a free encyclopedia. Social needs. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (Date of Application: 21.03.2021) [in Ukrainian].

2. Code of Labor Laws of Ukraine of December 10, 1971 No 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (Date of Application: 21.03.2021) [in Ukrainian].

3. On Leave: Law of Ukraine of November 15, 1996 No 504/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-vr#Text> (Date of Application: 21.03.2021) [in Ukrainian].

4. On Remuneration of Labor: Law of Ukraine of March 24, 1995 No 108/95-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-vr#Text> (Date of Application: 21.03.2021) [in Ukrainian].

5. On Education: Law of Ukraine of September 5, 2017 No 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (Date of Application: 21.03.2021) [in Ukrainian].

6. Convention on Maternity Protection (revised in 1952) of 28.06.1952 No 103. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/993_122 (Date of Application: 21.03.2021) [in Ukrainian].

7. On the Implementation of the Principle of Equality between Men and Women in Matters of Employment, Vocational Education, Promotion and Working Conditions: Directive of 09.02.1976 No 76/207. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/EU760008> (Date of Application: 21.03.2021) [in Ukrainian].

8. The procedure for calculating the average wage, approved by the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of February 8, 1995 No 100. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100-95-n#Text> (Date of Application: 21.03.2021) [in Ukrainian].

9. *Aliksieienko, T.F.* (2011) Motyvatsiia sotsialnoi povedinky ta mekhanizmy yii formuvannia. "Motivation of Social Behavior and Mechanisms of its Formation". Social Pedagogy: Theory and Practice. Luhansk: LNU named after Taras Shevchenko 4, 4–10. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/19905945.pdf> (Date of Application: 21.03.2021) [in Ukrainian].

10. Instruction on the integration of gender approaches in the development of regulations, approved by the Order of the Ministry of Social Policy of Ukraine on February 7, 2020. No 86. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0211-20#Text> (Date of Application: 21.03.2021) [in Ukrainian].

11. Methodical recommendations for assessing the gender impact of sectoral reforms, approved by the order of the Ministry of Social Policy of Ukraine dated 14.04.2020 № 257. URL: <https://www.msp.gov.ua/documents/5701.html> (Date of Application: 21.03.2021) [in Ukrainian].

UDC 34: 36-055.2

Anheleniuk Anna-Mariia,
Cand Sci. (Law), Research Officer of the State Research Institute
MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-5947-5105

LEGAL ASPECTS OF PROVISION OF WOMEN'S SOCIAL NEEDS IN THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The implementation of the provisions for ensuring the full and real provision of social and other needs of women in the National Police of Ukraine is the implementation of the relevant norms of international law to guarantee the principle of gender equality.

The current reform of the law enforcement system emphasizes the approval of new and strengthening of previous social and labor guarantees for employees of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, which is manifested in increased wages, measures to improve the health of employees and their families, and more. However, there is a need to review social security legislation not only to international standards but also to the legal and economic realities of modernity.

The paper draws attention to the legal provision of social needs of women working in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. The main social needs of women are singled out, namely: 1) decent wages and bonuses on a par with men; 2) safe and healthy working conditions; 3) proper social protection when receiving: leave, severance pay upon release, medical care; 4) favorable social and labor relations; 5) equal opportunities for access to professional development for educational and professional growth; 6) provision of equal opportunities for building a career, self-realization and recognition of professional activity. Taking into account the mentioned needs of women, it was stated that it is necessary to assess the provision of these needs in law enforcement agencies, in particular the National Police of Ukraine.

The realities of a woman's combination of professional and family responsibilities are analyzed. The issue of creating conditions for a woman to build a career in the system of the Ministry of Internal Affairs has been raised. Relevant recommendations are provided to meet the social needs of women.

Keywords: needs, women, social support, legal regulation, assessment, fulfillment of needs.

Отримано 09.06.2021

УДК 343.851-053.6

Багаденко Ірина Петрівна,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
начальник відділу ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-3350-4411
Зубатенко Олена Миколаївна,
кандидат юридичних наук, доцент, головний радник
Адвокатського об'єднання “С.Н.С. ПАРТНЕРИ”, м. Київ, Україна

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДИКИ “ЗЕЛЕНА КІМНАТА” ТА КІМНАТ, ДРУЖНІХ ДО ДИТИНИ

Стаття висвітлює положення Керівних принципів ООН щодо судочинства у питаннях дітей–жертв і дітей–свідків злочинів. Наголошується на застосуванні процедур, що враховують інтереси дітей, зокрема, шляхом забезпечення наявності спеціальних кімнат для проведення допитів, пристосування судових приміщень до інтересів дітей–свідків.

Крім того, досліджено Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, викладено оптимальні практики, засновані на узгодженні сучасних знань і відповідних регіональних норм, стандартів і принципів.

Ключові слова: правосуддя, дружнє до дітей, неповнолітні учасники кримінального провадження, допит, методика “Зелена кімната”, приміщення, дружні до дітей.

Кожний наступний допит негативно впливає не лише на психіку дитини, а й на якість збирання доказів у справі, а також на зацікавленість неповнолітнього (малолітнього) учасника кримінального провадження у справедливому правосудді тощо. Якщо під час першого допиту дитини не забезпечити належних сприятливих умов для його проведення, будь-які важливі деталі можуть залишитися невідомими слідству, а повторні допити не забезпечуватимуть встановлення істини.

Питання ролі та призначення, нормативно-правового забезпечення функціонування спеціальної методики та використання відповідно обладнаних приміщень досліджували такі вчені, як: О.М. Бандурка, Н.П. Бочкор, С.Д. Віксич, О.В. Даценко, М.В. Євсюкова, І.С. Кравченко, К.Б. Левченко, Н.О. Пряхіна, О.І. Пташник-Середюк, Т.Є. Семикопа та ін.

Міжнародний досвід у сфері процесуальних особливостей проведення допиту вивчали Ю. Белоусов, О.М. Броневицька, С. Деркач, В.В. Луцик, А.М. Орлеан, В. Рогальська, Т. Філоненко, В.В. Яворська.

Водночас, ураховуючи законодавчі реформи у зазначеному напрямі, що тривають, виникає потреба у дослідженні відповідності відомчих нормативно-правових актів, якими регулюється діяльність органів, що здійснюють досудове

© Bahadenko Iryna, Zubatenko Olena, 2021

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2021.2\(52\).3](https://doi.org/10.36486/np.2021.2(52).3)

Issue 2(52) 2021

<http://naukaipravoohorona.com/>

розслідування та судовий розгляд, тим законодавчим актам, які впроваджують дружнє до дитини правосуддя.

Мета статті – відобразити стан нормативно-правового забезпечення щодо використання методики “Зелена кімната” та кімнат, дружніх до дитини, з акцентуванням на тих положеннях, що потребують удосконалення.

Набувши членства у Раді Європи у 1995 р., Україна взяла на себе низку зобов’язань у сфері реформування чинного законодавства на основі норм і стандартів Ради Європи. Це зобов’язання стосується норм і стандартів щодо захисту дітей – жертв насильства або свідків злочинів. Зокрема, у 2012 р. Україна ратифікувала Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. Так, на підставі вказаної Конвенції, а також Керівних принципів ООН з питань правосуддя у справах, пов’язаних із участю дітей – жертв та свідків злочинів (2005 р.), Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей (2010 р.) й інших стандартів українське законодавство зазнало не багатьох, але суттєвих змін і доповнень, а також новоутворень у зазначеному напрямі.

У 2012 р. було прийнято новий Кримінальний процесуальний кодекс України, подальше внесення змін до якого призвело до появи ст. 232 (проведення допиту, впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування (у редакції Закону від 23.02.2014 № 767-VII)), якою передбачається можливість проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого під час досудового розслідування у режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування) (п. 3 ч. 1 цієї статті). При цьому допускаються зміни зовнішності та голосу, за яких неможливо було б упізнати особу, яку допитують (ч. 10 цієї статті). Водночас стаття прямо не передбачає можливості використання зафіксованих технічними засобами результатів проведеного допиту/опитування на стадії судового розгляду без повторного допиту та повторного травмування малолітньої або неповнолітньої особи.

Серед особливостей допиту малолітньої або неповнолітньої особи під час досудового розслідування (ст. 226) не зазначено можливостей уникнення подальших повторних допитів дитини.

На стадії судового розгляду до особливостей допиту малолітньої або неповнолітньої особи включена можливість проведення допиту поза залом судового засідання в іншому приміщенні з використанням відеоконференції (дистанційне судове провадження) (ч. 4 ст. 354). При цьому також прямо не передбачено можливість використання технічно зафіксованих результатів попередньо проведених опитувань/допитів під час досудового розслідування.

Українським урядом схвалено Національну стратегію реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року та затверджено відповідний план із реалізації цієї стратегії. Зокрема, положення Національної стратегії визнають пріоритетними напрямками формування та здійснення дружнього до дитини правосуддя, впровадження методики “Зелена кімната”. Визнаючи наявними системні проблеми юстиції щодо дітей, серед яких: відсутність обов’язкової спеціальної

підготовки суддів, прокурорів і захисників у провадженнях за участю дітей; відсутність належних умов для проведення судових засідань в оточенні, дружньому до дитини, тощо, Національна стратегія орієнтована на усунення таких проблем, а також на подолання прогалів правового та організаційно-правового характеру у зазначеному напрямі [1].

Відповідно до положень Національної стратегії План заходів із її реалізації передбачає пункти стосовно удосконалення системи досудового розслідування та судового розгляду, серед яких:

забезпечення обов'язкового спеціального навчання слідчих, які здійснюють досудове розслідування, та прокурорів, які здійснюють нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва та підтримують державне обвинувачення у провадженнях щодо неповнолітніх осіб, суддів, які розглядають кримінальні провадження, учасником яких є дитина, та інших фахівців системи юстиції щодо дітей (пп. 22, 29). Для цього заплановано розроблення з урахуванням міжнародного досвіду єдиних стандартів навчання фахівців системи юстиції щодо дітей (прокурорів, суддів, соціальних працівників, педагогів, психологів, працівників поліції тощо);

забезпечення єдиного підходу до допиту дітей незалежно від їх статусу у кримінальному провадженні (підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий тощо), зокрема з використанням таких спеціальних методик, як “Зелена кімната” (п. 25). Для цього заплановано розроблення та поширення рекомендацій щодо організації роботи за методикою “Зелена кімната” для органів досудового розслідування, а також розроблення законопроекту про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України з метою удосконалення правових норм у частині правил допиту неповнолітніх осіб;

забезпечення належних умов для проведення судових засідань в оточенні, дружньому до дитини (п. 31). Для цього заплановано: розроблення та поширення рекомендацій щодо організації роботи за методикою “Зелена кімната” для судів, а також розроблення законопроекту про внесення змін до нормативно-правових актів з метою удосконалення порядку проведення судових процедур за участю дітей під час кримінального провадження, дружніх до дитини [2].

Говорячи про фахівців системи юстиції щодо дітей у структурі Національної поліції України, зауважимо, що це є орган досудового розслідування, функції якого виконують слідчі підрозділи і дізнання (ст. 38 КПК України). Обов'язки та повноваження цих підрозділів із зазначених вище питань закріплені відомчими нормативними актами МВС України. Зокрема, Положенням про слідчі підрозділи Національної поліції України, затвердженим наказом МВС України від 06.07.2017 № 570, передбачено визначення керівником підрозділу слідчих, спеціально уповноважених на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх (п/п 10, п. 3 розділу V цього Положення), так званих ювенальних слідчих [3].

Положенням про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України, затвердженим наказом МВС України від 20.05.2020 № 405, також передбачено визначення керівником підрозділу дізнавача, спеціально

уповноваженого на здійснення дізнання щодо неповнолітніх (п. 4 розділу IV цього Положення) [4].

Відповідно до вимог стосовно фахівців, які працюють з дітьми у сфері правосуддя, такі фахівці повинні мати відповідний досвід та отримувати необхідну міждисциплінарну підготовку з питань прав і потреб дітей різних вікових груп, а також щодо процедур, які адаптовані до них (п/п 14 п. 4 Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей).

Водночас через низку несприятливих факторів (наприклад, плінність та недобір кадрів, а також пов'язана з цим нестача часу для проходження кваліфікаційних тренінгів або навчань, відсутність досвіду роботи з дітьми тощо) на практиці таких фахівців, як ювенальний слідчий чи ювенальний дізнавач, призначають ситуативно й не на тривалий час, що заважає набуттю практичного досвіду конкретним фахівцем.

Стосовно питання спеціалізації судів (суддів), слід зазначити, що відповідно до ст. 18 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” від 02.06.2016, у місцевих загальних судах та апеляційних судах діє спеціалізація суддів із здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх.

Так, судді (суддя), уповноважені здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, обираються з числа суддів відповідного суду зборами суддів цього суду за пропозицією голови суду або за пропозицією будь-якого судді цього суду, якщо пропозиція голови суду не була підтримана, на строк не більше трьох років і можуть бути переобрані повторно. Кількість суддів, уповноважених здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, визначається окремо для кожного суду зборами суддів цього суду. Суддею, уповноваженим здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, може бути обрано суддю зі стажем роботи суддею не менше десяти років, досвідом здійснення кримінального провадження в суді і високими морально-діловими та професійними якостями. У разі відсутності в суді суддів із необхідним стажем роботи, суддя, уповноважений здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, обирається з числа суддів, які мають найбільший стаж роботи на посаді судді. Судді, уповноважені здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, не звільняються від виконання обов'язків судді відповідної інстанції, проте здійснення ними таких повноважень враховується при розподілі судових справ і має пріоритетне значення [5].

Однак, на практиці, крім визначення “уповноважений здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх”, у судді в непоодиноких випадках відсутній досвід здійснення таких проваджень, зокрема, в питаннях дотримання принципів правосуддя, дружнього до дітей (мінімізація кількості опитувань дитини, створення сприятливих умов для опитування, можливість використання в якості доказу результатів технічно зафіксованих попередніх опитувань дитини тощо).

Крім цього, зазначеним Законом не передбачається визначення спеціалізації суддів із здійснення кримінального провадження за участю неповнолітніх (у випадках, коли неповнолітні є потерпілими або свідками насильницьких злочинних посягань).

Водночас з моменту видання перших методичних рекомендацій щодо організації та функціонування “зеленої кімнати” для дітей, які потребують соціально-психологічного захисту, з 2008 р. поступово почали створюватись “зелені кімнати” в міськрайліноорганах внутрішніх справ: у Бердянському МВ УМВС у Запорізькій області, у Солом’янському РУ ГУ МВС України в м. Києві, в органах внутрішніх справ Київської області тощо. При цьому метою їх створення першочергово були соціальний та правовий захист підлітків, проведення з ними психологічної профілактики та корекції відхилень у поведінці, а також виявлення та усунення причин та умов, що сприяють вчиненню неповнолітніми протиправних дій, тимчасове перебування дітей, які бродяжать, до моменту поміщення їх до притулку, повернення до інтернату, батькам тощо. У Києві відкриття першої в Україні “дружньої кімнати” – кімнати для опитування дітей, які стали жертвами або свідками насильства, відбулося у 2009 р. у приміщенні Міського центру дитини служби у справах дітей Київської міської державної адміністрації. Приміщення, що отримало назву “дружня кімната”, облаштовано за відповідними європейськими стандартами та рекомендаціями роботи з дітьми.

З 2011 р. поширилася практика створення та функціонування спеціальних приміщень для дітей при органах внутрішніх справ (нині – органи поліції). Соціально-психологічна робота в зазначених приміщеннях почала охоплювати категорію дітей, які стали жертвами сексуального насильства, а також використовувались для допиту малолітніх злочинців.

Станом на сьогодні в Україні функціонує 34 спеціальних приміщень (кімнат, дружніх до дітей), з них 25 розташовані у підрозділах поліції, 4 – у закладах вищої освіти МВС України, 3 – в інших державних органах, 2 – у цивільних установах. Обладнано належним чином 25 кімнат. Звісно, існує потреба у збільшенні кількості таких кімнат, та найважливіше, щоб ці приміщення завжди використовувались за призначенням. Оскільки на практиці допит дитини, наприклад, ювенальним слідчим, нерідко проводиться у кабінеті цього ж слідчого без повноцінного використання методики “Зелена кімната”.

Фактично вирішенню питань, пов’язаних із використанням методики “Зелена кімната”, сприяє методична допомога у формі відповідних рекомендацій, що видавались на різних етапах реформування законодавства та правоохоронних органів (починаючи з 2008 р.) на базі закладів вищої освіти МВС України за участю громадських правозахисних організацій тощо.

На підставі викладеного слід констатувати, що сьогоденний стан законодавчих, нормативно-правових актів щодо застосування методики “Зелена кімната” потребує подальшого розвитку та покращення.

Наприклад, за аналогією до ст. 18 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” від 02.06.2016 варто було б передбачити порядок визначення ювенального слідчого/дознавача для здійснення кримінального провадження за участю неповнолітніх у положеннях, якими закріплено організацію діяльності зазначених підрозділів.

Також доцільно було б регламентувати серед особливостей допиту малолітньої або неповнолітньої особи під час досудового розслідування (ст. 226 КПК України)

проведення такого допиту із застосуванням спеціальної методики “Зелена кімната”, яка включає в себе використання кімнати, дружньої до дитини, а також залучення відповідних фахівців тощо.

Крім цього, вважається за доцільне у дорученні слідчого/дізнавача на проведення допиту дітей іншими працівниками Національної поліції України зазначити особливість цієї процесуальної дії, що потребує використання спеціальної методики “Зелена кімната”.

Зважаючи на мету застосування цієї методики (уникнення повторної травми дитини через мінімізацію допитів), варто запровадити практику використання технічно зафіксованих результатів допиту дитини (здійсненого під час досудового розслідування) на стадії судового розгляду без повторного допиту останньої, та відобразити це відповідним чином у КПК (наприклад, шляхом доповнення ст. 354) тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 № 1027-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 17.04.2021).
2. Про затвердження плану заходів з реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.11.2019 № 1335-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1335-2019-%D1%80#Text> (дата звернення: 17.04.2021).
3. Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України: наказ МВС України від 06.07.2017 № 570. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#Text> (дата звернення: 17.04.2021).
4. Про затвердження Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України: наказ МВС України від 20.05.2020 № 405. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0491-20#Text> (дата звернення: 17.04.2021).
5. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 17.04.2021).

REFERENCES

1. On Approval of the National Strategy for Reforming the Justice System for Children until 2023: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 18.12.2018 No 1027-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1335-2019-%D1%80#Text> (Date of Application: 17.04.2021) [in Ukrainian].
2. On Approval of the Action Plan for the Implementation of the National Strategy for Reforming the Justice System for Children until 2023: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 27.11.2019 No 1335-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1335-2019-%D1%80#Text> (Date of Application: 17.04.2021) [in Ukrainian].
3. About the Organization of Activity of Investigative Divisions of National Police of Ukraine: the Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine from 06.07.2017 No 570. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#Text> (Date of Application: 17.04.2021) [in Ukrainian].
4. About the Statement of the Situation on the Organization of Activity of Divisions of Inquiry of Bodies of National Police of Ukraine: the Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine from 20.05.2020 No 405. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0491-20#Text> (Date of Application: 17.04.2021) [in Ukrainian].
5. On the Judiciary and the Status of Judges: Law of Ukraine of June 2, 2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (Date of Application: 17.04.2021) [in Ukrainian].

Bahadenko Iryna,
Cand. Sci. (Law), senior researcher, Head of the Department
of the State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-3350-4411
Zubatenko Olena,
Ph.D (Law), Associate Professor,
Chief Adviser of the Law Firm “SNS Partners”, Kyiv, Ukraine

THE LEGAL SUPPORT OF THE USE OF THE “GREEN ROOM” METHODOLOGY AND THE CHILD-FRIENDLY ROOMS

The UN Guiding Principles on the Prosecution of Child Victims and Child Witnesses (ECOSOC Resolution 2005/20, 2005) emphasize the application of procedures that take into account the interests of children, in particular by ensuring the availability of special interrogation and accommodation facilities, court premises to the interests of children-witnesses, summoning the child to court only if necessary. Also, in order to reduce the number of interrogations of the child, it is proposed to record video materials for further use in court without the participation of the child.

The Guiding Principles of the Committee of Ministers of the Council of Europe on Child-Friendly Justice (17 November 2010) set out best practices based on the harmonization of current knowledge and relevant regional norms, standards and principles. In particular, it is sufficiently specified how justice should be administered so as not to re-injure the psyche of children who have already been offended, how the safety of child victims and / or witnesses of crimes should be ensured, the professionalism of professionals working with such children, etc.

Thus, child-friendly justice is a system of justice that guarantees respect for and effective exercise of the rights of all children at the highest level, with due regard for the level of maturity and understanding of the child, as well as the circumstances of the case. This includes justice that is accessible, age-appropriate, prompt, well-executed, adapted and aimed at meeting the needs and rights of the child, respecting the rights of the child, including the right to a fair trial, participation and understanding of the trial. The term “child-friendly justice” refers to all professionals who work with children during and out of court. Authorities such as the police, social services and mental health services are also responsible for making justice more child-friendly. This requires the use of special techniques, such as the “Green Room”, which includes the use of specially equipped facilities, friendly to children.

In addition, it is considered expedient in the order of the investigator / coroner to interrogate children by other employees of the National Police of Ukraine to indicate the peculiarity of this procedural action, which requires the use of a special method “Green Room”.

Keywords: child-friendly justice; juvenile participants of criminal proceedings; interrogation; the “Green Room” method; premises friendly to children.

Отримано 10.06.2021

Бойко Іван Володимирович,
старший науковий співробітник ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-1713-9098

ПОНЯТТЯ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ

У статті досліджено поняття та зміст права інтелектуальної власності, які розглядаються як елемент правоздатності фізичної особи та як суб'єктивне право особи. Розглянуто співвідношення права інтелектуальної власності та права власності, види інтелектуальної діяльності та її особливості. Розкрито юридичну сутність права інтелектуальної власності, яке у суб'єктивному значенні оцінюється як сукупність правових можливостей володіння, користування, розпорядження та легітимізації результату інтелектуальної, творчої діяльності, котрі належать його автору, за наявності умов, встановлених законом. Викладено авторське поняття “право інтелектуальної власності”, а також сформульовано обґрунтовані пропозиції з удосконалення законодавства та нормативно-правових актів у сфері інтелектуальної власності.

Ключові слова: право, інтелектуальна власність, цивільно-правові відносини, людина, творча діяльність.

Поняття “інтелектуальна власність” виникло відносно недавно. Термін “власність” та “інтелектуальна власність” вживаються як рівнозначні. Їх виникнення пов'язують з французьким законодавством кінця XVIII ст., створеним під впливом французьких філософів-просвітителів, завдяки яким була утворена **пропріетарна теорія права** на творчі результати, що набула поширення у XIX ст. Зазначена теорія постійно піддавалася критиці через те, що результати творчої діяльності не можуть бути об'єктами права власності [1, с. 10–11]. Поняття “інтелектуальна власність” досить поширене й досі. Воно є певним узагальненим поняттям, яке має близько двох основних значень: як цивільно-правовий інститут і як суб'єктивні права на результати його творчої діяльності.

Дослідженням проблем інтелектуальної власності та системним аналізом в Україні займалися такі науковці, як: Н. Бочарова, В. Дюндін, Ю. Каплиця, Е. Кохановська, А. Куртов, Н. Мироненко, В. Мусіяка, О. Підпригора, С. Поляков, Р. Шишка та інші. Проте в зазначених працях практично відсутній науковий аналіз змісту права інтелектуальної власності, автори у своїх роботах не повністю розкрили цілісне бачення дефініції, структури та ролі права інтелектуальної власності, що і зумовлює актуальність та важливість дослідження цієї проблеми.

На цей час існують два головних підходи, які визначають поняття інтелектуальної власності. Деякі науковці пропонують закріпити в законі поняття “інтелектуальна власність” та водночас вважають, що в такому разі немає наукового підходу у визначенні законодавцем цієї категорії [2, с. 575–576]. Але законодавство тлумачить лише поняття “право інтелектуальної власності”. Головне поняття в

цій ситуації спирається на визначення, наведене в чинній правовій нормі (ч. 1 ст. 418 Цивільного кодексу України), відповідно до якого **право інтелектуальної власності** – це право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності [3]. Інші науковці в галузі цивільного права вважають це поняття неточним і ненауковим.

У економічній науці достатньо часто вживається поняття “інтелектуальна власність”. Оскільки “власність” тлумачиться не в юридичному розумінні, а ототожнюється з матеріальним ресурсом чи активом. Звертаючи увагу на юридичне та загальне визначення цього поняття, можна згенерувати таке визначення поняття “**право інтелектуальної власності**” – цілісність результатів розумової діяльності людини в науковій, художній, виробничій та в інших сферах і зв’язаних з ними майнових та немайнових (особистих) прав [4].

Натепер об’єктивна потреба в розумінні ролі та місця інтелектуальної власності як економічного об’єкта, а також аналізу особливостей створення й використання різних видів об’єктів інтелектуальної власності. *За оцінками Світового банку, інтелектуальна власність як складова формує в середньому понад 60 % загального обсягу багатства розвинених країн світової спільноти і вона продовжує зростати. Інтелектуальна власність використовується в усіх без винятку формах економічної діяльності. Формується багаторівнева система регулювання проблем, пов’язаних з інтелектуальною власністю. Торгівля патентами й ліцензіями у світі розвивається дуже динамічно і оцінюється у сотні мільярдів доларів на рік. Постійно збільшується питома вага результатів інтелектуальної діяльності у вартості суспільного продукту* [5, с. 26–27].

Поняття “інтелектуальна власність” вперше було сформульовано в 1967 р. 14 липня 1967 р., в Стокгольмі відбулася “**Конвенція про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності**”. Україна приєдналась до Конвенції 26 квітня 1970 році. Відповідно до ст. 2 цієї Конвенції *інтелектуальна власність* включає права, які стосуються: літературних, художніх і наукових творів; виконавської діяльності артистів, звукозапису, радіо- і телевізійних передач; винаходів у всіх областях людської діяльності; наукових відкриттів; промислових зразків; товарних знаків, знаків обслуговування, фірмових найменувань та комерційних позначень; захист від недобросовісної конкуренції, а також всіх інших прав, що стосуються інтелектуальної діяльності у виробничій, науковій, літературній і художній сферах [6]. Отже, поняття “інтелектуальна власність” використовується у збірному вигляді.

Слід зазначити, що першим міжнародно-правовим документом у сфері інтелектуальної власності щодо промислової власності була “**Паризька конвенція про охорону промислової власності**” від 20 березня 1883 р. [7]. Вона набула чинності в Україні 25 грудня 1991 р. Відповідно до ст. 1 Конвенції об’єктами охорони промислової власності є патенти на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, товарні знаки, знаки обслуговування, фірмові найменування та вказівки про походження чи найменування місця походження, а також припинення недобросовісної конкуренції. У країнах-учасниках Паризька конвенція діє під різними редакціями залежно від того, який з її текстів був ратифікований країною. Учасники Конвенції утворюють так званий Міжнародний союз з охорони промислової власності (Паризький союз). Ця Конвенція визначила національний режим, за

яким іноземний патентовласник в іноземній державі-учасниці користується такими ж правами, що і її власні громадяни.

Отже, сьогодні основу інтелектуальної власності становлять об'єкти авторського і патентного права, кошти індивідуалізації, а також “ноу-хау” як знання та досвід наукового, технічного, виробничого та ін. характеру, які практично застосовуються в діяльності підприємства, але ще не стали загальним надбанням. Використання ноу-хау часто забезпечує конкурентні переваги і комерційну вигоду організації, що їх отримала. Під *ноу-хау* слід розуміти секретні не запатентовані технологічні знання і процеси, практичний досвід, включаючи методи, необхідні для виробництва певного виробу, наукових досліджень і розробок тощо.

Незважаючи на порівняно недавнє формулювання поняття “*інтелектуальна власність*”, передумови для його появи були сформовані самим ходом еволюції людства, зокрема: **1) історична** – з розвитком науково-технічного прогресу зростає кількість наукових винаходів, музичних композицій, літературних творів, якими могла скористатися необмежена кількість осіб; **2) технологічна** – винахід друкарства і розвиток машинного виробництва створили умови для широкого тиражування творів літератури і деяких видів мистецтва, а також винаходів і товарних позначень; **3) економічна** – широке залучення виняткових прав на продукти розумової праці в сферу товарно-грошових відносин; **4) психологічна** – сприйняття права власності як священного і недоторканного сприяло виробленню прагнення творчої інтелігенції мати на свої твори модель права аналогічного характеру; **5) юридична** – для кожного учасника економічних відносин вкрай важливо володіння статусом, відомим всім іншим учасникам, в зв'язку з цим винятково зручною є саме конструкція, аналогічна праву власності або іншому речовому праву.

9 вересня 1886 р. підписано “*Бернську конвенцію з охорони літературних і художніх творів*”. Видано в першій редакції (Паризький Акт від 24 липня 1971 р., змінений 2 жовтня 1979 р.) [8], Україна приєдналася до Конвенції 31 травня 1995 р. Бернською конвенцією, визначено *термін “Літературні і художні твори”*, котрий охоплює всі твори в галузі літератури, науки і мистецтва, яким би способом і в якій би формі вони не були виражені, як-то: книги, брошури та інші письмові твори, лекції, звертання, проповіді та інші подібні твори; драматичні і музично-драматичні твори; хореографічні твори і пантоміми, музичні твори з текстом або без тексту; кінематографічні твори, до яких прирівнюються твори, виражені способом, аналогічним кінематографії; малюнки, твори живопису, архітектури, скульптури, графіки і літографії; фотографічні твори, до яких прирівнюються твори, виражені способом, аналогічним фотографії; твори прикладного мистецтва; ілюстрації, географічні карти, плани, ескізи і пластичні твори, що належать до географії, топографії, архітектури або наукам.

26 жовтня 1961 р. в Римі підписана “*Міжнародна конвенція про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення*” [9], Україна приєдналася до Конвенції 20 вересня 2001 р. Ця Конвенція захищає права виконавців, виробників фонограм, права організацій мовлення. Основним принципом Римської конвенції є принцип національного режиму.

Таким чином, об'єктивна потреба у створенні дієвого механізму захисту прав творців на результати інтелектуальної праці існувала протягом тривалого

часу: з моменту появи перших інтелектуальних продуктів і подальшого широко-масштабного розвитку науково-технічного прогресу, аж до її офіційного оформлення. На сьогодні інтелектуальна власність розглядається з правового, соціологічного та економічного погляду, що призводить до виникнення широкого діапазону сутностей і значень, а отже, неоднозначності трактування поняття права інтелектуальної власності [10].

Комплексного підходу до визначення сутності права інтелектуальної власності на тепер немає. Інформаційна база для вивчення сутності цієї категорії – наукові концепції і системи відносин, що виникають у різних сферах діяльності людини. Можна виділити три основні підходи до визначення сутності “право інтелектуальної власності” – економічний, правовий і соціологічний. З погляду права, право інтелектуальної власності розглядається як сукупність прав суб’єкта з управління об’єктами власності (речами).

Водночас є безліч теорій, які ми розглянемо у цій статті.

1. *Теорія привілеїв* стала початком для синтезу національних систем права інтелектуальної власності. Вона засновується на тому, що автору дають певні привілеї на його результати. Перші привілеї з’явилися наприкінці середньовіччя, причиною яких є цехова організація виробництва закритих промислових корпорацій. З’явилася потреба звільнити технічну думку від контролю цехів і тим дати промисловцям свободу дій в конкуренції. Через це від контролю звільнялись певні цехи, місця, або особи, які працювали на потреби монарших дворів (реальні привілеї), а в іншій ситуації звільнялись певні особи, яким давали особові привілеї. Ці привілеї стали прообразами перших патентів;

2. *Пропріетарна теорія* поширилася у ХІХ ст. з розробленням у багатьох європейських країн авторських і патентних законів, в яких зазначалося, що права тих, хто має досягнення у галузі літератури, мистецтва та науки, а більше – технічної творчості тепер прирівняні до права власності. Її розвитку сприяло суб’єктивне розуміння *сутності права інтелектуальної власності* та бажання звузити її зміст до змісту існуючого права приватної власності. Ця теорія є однією з головних і виходить із природного розуміння права власності, порівняння прав авторів та інших осіб на продукти творчої діяльності з правом власності на матеріальні об’єкти. Тому сприяв перехід від прерогативного до облігаторного принципу видачі привілеїв. Ця теорія ґрунтується на тому, що результати творчої та іншої передбаченої законом діяльності визнаються її об’єктами, на які творець має дві групи прав: особисті немайнові та майнові. Останні є такими ж як у праві власності: право володіння, використання та право розпорядження. При тому, що об’єктами права інтелектуальної власності визнаються переважно результати творчої діяльності, якщо вони мають творчий характер, об’єктивно виражені в одній із доступних для сприйняття форм і можуть бути використані людиною для задоволення своїх естетичних потреб чи матеріального виробництва.

3. *Аналогістична теорія авторського права* засновано на тому, що коли контрафактор діє від імені автора без доручення останнього, тоді він відповідає перед автором за загально визначеними началами римського права, а брати плоди його старань – означає красти.

4. *Договірна теорія права інтелектуальної власності* була створена на основі теорії природного права і ґрунтується на тому, що патент є своєрідним договором

між суспільством і винахідником, на підставі якого другий передає першому свій винахід, а взамін отримує монополію (виключне право) на використання запатентованого винаходу. Такий договір є вигідним для двох сторін: монополія на винахід дає винахіднику можливість компенсувати витрати на створення результату та ще й отримати прибуток, а суспільство отримує вигоду у вигляді нових знань, що збагачують науку і техніку та є запорукою для їх подальшого розвитку.

5. *Теорія промислової власності* – один із підвидів теорії пропрієтарної власності. Її послідовники співвідносять право автора на продукт духовної творчості з правом власності на матеріальні об'єкти як результати науково-технічної творчості: винаходи, корисні моделі, промислові зразки, селекційні досягнення, знаки для товарів і послуг тощо [11].

Такий висновок є наслідком силогізму: праця людини створює матеріальні блага, речові і духовні результати праці основані на одному і тому ж факті. Ці результати праці і є власністю особи, яка їх створила. Саме на теорії промислової власності засновувалося й патентне право. Патент розглядається як підвид нематеріальних об'єктів поряд з об'єктами матеріальними.

6. *Теорія інтелектуальних прав* засновувалася на тому, що права на результати творчої діяльності з'являються як наслідок самого факту їх створення і не породжуються юридичними відносинами. Власність на винаходи, промислові зразки і моделі складає особливу “інтелектуальну власність”, право на яку відчутно відрізняється від права власності на річ: обмежене в часі право користування інтелектуальною продукцією у принципі може належати одночасно необмеженій кількості осіб; право використання інтелектуального продукту допускає його безкінечну репродукцію.

7. *Деліктна доктрина інтелектуальної власності* зводиться до того, що контрафакт є різновидом крадіжки та все регламентується законом. Ніякого авторського права немає, а є лише делікт, рефлєкторна дія якого кристалізується в захисті авторів.

8. *Рентна теорія*, яка ґрунтується на парадигмі, що авторське право є штучно створеною монополією, забезпечує автору ренту, прибуток. Сам автор розглядається як кваліфікований працівник, винагорода за роботу якого не може вкладатися в загальноприйняті схеми, та безперешкодно можна збирати ренту з людей.

9. *Теорія вічної промислової власності* заснована на тому, що:

- універсальним механізмом від усіх негараздів у суспільстві є закон. Проти свободи конкуренції виступає закон, який встановлює незмінний і обов'язковий товарний ярлик, а для винахідників – повну і вічну власність на їхні ідеї. Іншими словами, власність на продукт розумової діяльності має прирівнюватися до власності на землю, за якої закон повинен встановити жорстокі способи охорони такої власності аж до смертної кари; закон має конкретно врегулювати всі правовідносини стосовно патенту;

- теорія виключних природних прав є відображення привілеїв як певного права. За неї майнові права, які ґрунтуються на факті приналежності результату творчої діяльності, можуть визначатися нами як їхній різновид. За цією теорією право автора чи винахідника є невід'ємним, природним правом людини, яке

з'являється внаслідок її духовної творчості. Отож, таке право існує незалежно від того, визнається і забезпечується воно від порушень державою чи ні. Видача патенту є лише фактом підтвердження наявного у винахідника природного права.

10. *Теорія виключних майнових прав* засновується на оборотоздатності об'єктів цивільних прав та на монопольному праві використовувати (комерційно експлуатувати ідею) переваги новинки самому, на певний час заборонити це робити іншим особам чи надати їм це право за винагороду. Об'єктом таких прав є лише майнові права інтелектуальної власності. Отож, право інтелектуальної власності – засновані на факті створення результатів творчої діяльності та приватній основі виключні майнові права авторів, а в передбачених законом чи договором випадках – інших осіб [12, с. 151–154].

Беручи до уваги зазначені вище теорії, що визначають правову сутність інтелектуальної власності, найбільш логічним видається розподіл теорій на публічно-правові та приватноправові. Основним критерієм класифікації в цьому випадку є інтерес: *для публічно-правових* переважне значення має суспільно значимий інтерес (інтерес соціальної спільності, визнаний державою і забезпечений правом), *для приватноправових* – відповідно, приватний інтерес (матеріалізується в інтересах окремих осіб – в їх правовий та майновий стан). Незважаючи на існування великої кількості теорій, що визначають сутність інтелектуальної власності з правової точки зору, вони мають багато спільного, зокрема: а) розглядають це поняття як сукупність прав, що належать творцеві результатів інтелектуальної праці або особі, яка отримала права на оплатній основі; б) підкреслюють специфічну природу прав і самого об'єкта інтелектуальної власності; в) вимагають забезпечення захисту прав державою на результати інтелектуальної праці власника з метою несанкціонованого використання третіми особами.

Проте є певні відмінності між цими теоріями, які за своєю сутністю зводяться до пошуку відповідей на запитання: хто, яким чином і в якому обсязі може отримати право на результати інтелектуальної діяльності? На цей час найбільше визнання у правовому середовищі отримало таке визначення “право інтелектуальної власності” – сукупність виняткових прав особистого і майнового характеру на результати інтелектуальної діяльності (в першу чергу, творчої діяльності), а також на інші об'єкти, прирівняні до них, конкретний перелік яких встановлюється законодавством відповідної країни.

Цікавими є наукові праці, де розглядається інтелектуальна власність як “сукупність суспільних відносин, які виникають при появі і використанні результатів інтелектуальної діяльності”, що володіють специфічними властивостями як засіб: додавання продукції інтелектуальної діяльності особливих споживчих властивостей товару; конкурентної переваги; одержання надприбутку; законної монополізації знань; синергії творчого потенціалу персоналу організації.

Розглянувши сутність категорії права інтелектуальної власності з погляду економіки, можна зробити висновок, що наявні в цей час теорії не є антагоністичними, а швидше навпаки доповнюють одна одну. Так, традиційний підхід розглядає право інтелектуальної власності через призму тріади прав: володіння, користування, розпорядження – придбаних власником об'єкта інтелектуальної праці, в результаті його виготовлення [13]. У свою чергу, неінституціоналістський підхід деталізує визначені права, розбиваючи їх при цьому на сукупність прав,

які можуть реалізовуватися як товар, таким чином приносячи додатковий економічний ефект і забезпечуючи домінуюче становище для власника на ринку.

Отже, в сучасних умовах інтелектуальна власність може виступати в якості: товару, фінансового активу, фактора виробництва, капіталу, джерела доходу, предмета економічних угод, конкурентної переваги для компанії на ринку і країни в цілому. Оскільки вона набуває вартості (корисність, споживна вартість, мінова вартість), виконує розподільну функцію (вносить баланс між виробництвом і споживанням), заохочує виробництво. При цьому в економічному обороті інтелектуальна власність має такі особливості: 1) не обмежена в просторі, отже, може використовуватися необмеженою кількістю осіб; 2) не має фізичного споживання, не схильна до фізичного зносу (можливий моральний знос); 3) вимагає відокремлення від інших результатів інтелектуальної діяльності через юридичне закріплення; 4) здатна приносити дохід, тільки в умовах закріплення прав на неї, що не допускають загальнодоступності використання; 5) забезпечує можливість формувати сфери впливу на ринку, здійснювати контроль над отриманням доходів від використання об'єкта; 6) правовий захист має обмеження в часі, після закінчення якого об'єкт переходить у суспільне надбання [14].

Таким чином, враховуючи викладене вище, сьогодні правовий підхід учених у галузі цивільного права щодо визначення поняття “право інтелектуальної власності” знаходиться на етапі становлення і до недавнього часу не був розвиненим теоретико-методологічним апаратом та інструментарієм дослідження. Однак вже зараз можна стверджувати, що “право інтелектуальної власності” є міждисциплінарним поняттям, сутність і значення якого варіюється залежно від сфери його застосування. Необхідно зазначити, що поняття “право інтелектуальної власності” як один із пріоритетних соціально-економічних напрямів розвитку нашого суспільства, потребує наукового визначення та закріплення в чинних правових нормах законодавства України. Зараз правова норма – ч. 1 ст. 418 Цивільного кодексу України “Право інтелектуальної власності – це право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений цим Кодексом та іншим законом” [3]. Чинне поняття, передбачене у зазначеній правовій нормі ЦК України, суперечить правовим нормам ст. ст. 41, 54 Конституції України, які є нормами прямої дії. Так, відповідно до ст. 41 Конституції України “Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності”, а згідно зі ст. 54 Основного Закону України, “Громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, інших авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності” [15].

Таким чином, враховуючи викладене, ми приходимо до **висновків**:

1. Необхідно внести зміни та доповнення до частини 1 статті 418 Цивільного кодексу України (Відомості Верховної Ради України від 03.10.2003 № 40. Ст. 356). Так, слід частину 1 статті 418 викласти в такій редакції:

“1. Право інтелектуальної власності – це закріплене та гарантоване законом право людини на результати її творчої діяльності в літературній, художній, науковій і технічній творчості, виробничій та інших сферах, що є об'єктом цивільно-правових відносин у частині права кожної людини володіти, користуватись,

розпоряджатись та легітимізувати результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності, а також захист державою інтелектуальної власності, інших авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності”.

2. Для забезпечення міжнародних зобов'язань нашою державою у сфері інтелектуальної власності, яка на сьогодні є однією з найкритичніших в аспекті виконання Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом. Тому на сьогодні Кабінету Міністрів України необхідно терміново доопрацювати розроблений у 2019 році проєкт “Національна стратегія розвитку сфери інтелектуальної власності на період 2021–2026 роки”, який розглянути на засіданні Уряду та подати його для затвердження Президентом України.

3. Нині Кабінету Міністрів України необхідно розробити проєкт постанови уряду “Про єдину національну систему захисту прав інтелектуальної власності в Україні” (далі – національна система), яку прийняти на засідання Уряду України. У положеннях правових норм цієї постанови Уряду має бути сформована єдина дієва реєстраційна, інформаційна та інституційна система, яка гарантувала б високий рівень захисту інтелектуальної власності (виробників від контрафакції, фальсифікації, піратства, плагіату тощо) та забезпечувала формування загальноєвропейського інноваційного простору. У Державному бюджеті України Урядом необхідно передбачити закладення коштів на створення та функціонування національної системи, а також кошти для винахідників патентів. Оскільки кожного року патентна активності та якості пропозицій, які патентуються, знижуються. Наші винахідники не бачать перспектив для реалізації своїх ідей або не мають коштів для їх патентування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Сергеев А.П.* Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации: учебник. 2-е издание, перераб. и доп. Москва: ПБОЮЛ Гриженко Е.М., 2001. 752 с.
2. *Боброва Д.В., Дзера О.В., Довгерт А.С.* та ін. Цивільне право України: підручник: у 2-х кн. / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 864 с.
3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. Відомості Верховної Ради України від 03.10.2003. № 40. Ст. 356.
4. *Останчук В.О.* Природа права інтелектуальної власності. Юридичний науковий інтернет-журнал. 2003. URL: <https://synergy.ua/ru/pryroda-prava-intelektualnoyi-vlasnosti-ru/> (дата звернення: 28.05.2021).
5. *Ходаківський Є.І., Якобчук В.П., Литвинчук І.Л.* Інтелектуальна власність: економіко-правові аспекти: підручник: 3-тє вид., перероб. та доп. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 504 с.
6. Конвенція про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності від 14 липня 1967 року (Стокгольм). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_169#Text (дата звернення: 28.05.2021).
7. Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20 березня 1883 р. Зібрання чинних міжнародних договорів України від 1990. № 1. Ст. 320.
8. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів від 9 вересня 1886 р. у першій редакції (Паризький Акт від 24 липня 1971 р., змінений 2 жовтня 1979 р.). Офіційний вісник України від 18.10.2007. № 75. Ст. 2809.
9. Міжнародна конвенція про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення (вчинено в Римі 26 жовтня 1961 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_763/print (дата звернення: 28.05.2021).
10. *Горбова Н.А.* Теорія інтелектуальної власності: до постановки питання. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2015. № 1. С. 16–22. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_Jur_2015_1\(2\)_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_Jur_2015_1(2)_4) (дата звернення: 28.05.2021).

© Boiko Ivan, 2021

11. *Сорвачов О.В.* Охорона прав на промислові зразки в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса. Нац. ун-т “Одес. юрид. академія”, 2015. 18 с.
12. *Куріло В.І., Світличний О.П., Гиренко І.В.* Основа права інтелектуальної власності: навч. посіб. КМ України. Донецький нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. 2012. 262 с.
13. Інтелектуальна власність в Україні: проблеми теорії і практики: зб. наук. статей / за ред. Ю.С. Шемшученка, Ю.Л. Блошицького. Київ: Ін-т держави і права. ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. URL: <http://rivne.kul.kiev.ua/virtualnaja-vistavki/intelektualna-vlasnist-v-ukrajini-problemi-teoriji-ta-praktiki.html> (дата звернення: 28.05.2021).
14. *Хартонова О.І.* Правова природа права інтелектуальної власності. Наукові праці Одеської національної юридичної академії / гол. ред. С.В. Ківалов. ОНЮА. Одеса: Юрид. л-ра, 2008. Т. VII. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/531?show=full> (дата звернення: 28.05.2021).
15. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996 № 30. Ст. 141.

REFERENCES

1. *Sergeyev, A.P.* (2001) Pravo intelektual'noy sobstvennosti v Rossiyskoy Federatsi. “Intellectual Property Law in the Russian Federation”: textbook. 2nd edition, amend. and add. Moscow: PBOYUL E.M. Grizhenko. 752 p. [in Russian].
2. *Bobrova, D.V., Dzera, O.V., Dochert, A.S.* and others (2001) Tsyvil'ne pravo Ukrayiny. “Civil Law of Ukraine”: textbook: in 2 books. / for ed. O.B. Dzera, N.S. Kuznetsov. Kyiv: Yurinkom Inter. 864 p. [in Ukrainian].
3. Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine of January 16, 2003 No 435-IV. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine dated October 3, 2003 No 40. Art. 356 [in Ukrainian].
4. *Ostapchuk, V.O.* (2003) Pryroda prava intelektual'noyi vlasnosti. “The Nature of Intellectual Property Rights”. Legal Scientific Online Journal. URL: <https://synergy.ua/ru/pryroda-prava-intelektualnoyi-vlasnosti-ru/> (Date of Application: 28.05.2021) [in Ukrainian].
5. *Khodakiv's'kyi, Ye.I., Yakobchuk, V.P., Lytvynchuk, I.L.* (2017) Intelektual'na vlasnist': ekonomiko-pravovi aspekty. “Intellectual Property: Economic and Legal Aspects”: textbook: 3rd ed., revised and amended. Kyiv: Center for Educational Literature. 504 p. [in Ukrainian].
6. Convention Establishing the World Intellectual Property Organization of July 14, 1967 (Stockholm). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_169#Text (Date of Application: 28.05.2021) [in Ukrainian].
7. Paris Convention for the Protection of Industrial Property of March 20, 1883. Collection of current international treaties of Ukraine of 1990. No 1. Art. 320 [in Ukrainian].
8. Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works of September 9, 1886, in the first edition (Paris Act of July 24, 1971, amended October 2, 1979). Official Gazette of Ukraine dated 18.10.2007. No 75. Art. 2809 [in Ukrainian].
9. International Convention for the Protection of Performers, Producers of Phonograms and Broadcasting Organizations (done at Rome on 26 October 1961). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_763/print (Date of Application: 28.05.2021) [in Ukrainian].
10. *Horbova, N.A.* (2015) Teoriya intelektual'noyi vlasnosti: do postanovky pytannya. “Theory of Intellectual Property: on the Issue”. Bulletin of Zaporizhia National University. Legal Sciences 1, 16–22. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_Jur_2015_1\(2\)_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_Jur_2015_1(2)_4) (Date of Application: 28.05.2021) [in Ukrainian].
11. *Sorvachov, O.V.* (2015) Okhorona prav na promyslovi zrazky v Ukrayini. “Protection of Industrial Design Rights in Ukraine”: author's abstract ... Cand. Sci. (Law). Odessa National University. jurid. 18 p. [in Ukrainian].
12. *Kurilo, V.I., Svitlychnyy, O.P., Hyrenko, I.V.* (2012) Osнова prava intelektual'noyi vlasnosti. “Basis of Intellectual Property Law”: textbook. CM of Ukraine. Donetsk national University of Bioresources and Nature Management of Ukraine. 262 p. [in Ukrainian].
13. Інтелектуальна власність в Україні: проблеми теорії і практики. Intellectual property in Ukraine: problems of theory and practice: coll. Science. articles / eds U.S. Shemshuchenko, Yu.L. Bloshytsky. Kyiv: Institute of State and Law; V.M. Koretsky NAS of Ukraine, 2002. URL: <http://>

rivne.kul.kiev.ua/virtualnaja-vistavki/intelektualna-vlasnist-v-ukrajini-problemi-teoriji-ta-praktiki.html
(Date of Application: 28.05.2021) [in Ukrainian].

14. *Kharytonova, O.I.* (2008) Pravova pryroda prava intelektual'noyi vlasnosti. "The Legal Nature of Intellectual Property Law". Scientific works of the Odessa National Law Academy / ch. ed. S.V. Kivalov. ONUA. Odessa: Legal Literature. Vol. VII. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/531?Show=full> (Date of Application: 28.05.2021) [in Ukrainian].

15. Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996 No 254k / 96-VR. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine dated July 23, 1996. No 30. Art. 141 [in Ukrainian].

UDC 347.77/,78

Boiko Ivan,

Senior Staff Scientist of the State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-1713-9098

THE CONCEPT OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS: LEGAL ASPECTS

Research article studies the concept and content of intellectual property rights, which are considered as an element of legal capacity of an individual and as a subjective right of a person. The relations between intellectual property rights and property rights, types of intellectual activity and its features are considered. The legal essence of intellectual property rights is revealed, which in the subjective sense is assessed as a complex of legal possibilities of possession, use, disposal and legitimization of the result of intellectual, creative activity, which belong to its author under the conditions established by law. The concept of "intellectual property rights" is a generalizing concept that has two main meanings: as a civil law institution and as a subjective right of the creator to the result of his creative mental activity.

At present, according to the World Bank, intellectual property as a component forms on average more than 60 % of the total wealth of the developed countries of the world community and it continues to grow.

The main provisions of some international legal conventions on intellectual property to which Ukraine has acceded are highlighted. Thus, the "Convention Establishing the World Intellectual Property Organization" establishes general types of intellectual property rights. The "Paris Convention for the Protection of Industrial Property" defines the types of objects of industrial property protection. The "Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works" discloses the term "Literary and Artistic Works" which covers all works in the field of literature, science and art. In addition, the International Convention for the Protection of Performers, Producers of Phonograms and Broadcasting Organizations establishes a legal regime for the protection of the rights of performers, producers of phonograms and broadcasting organizations.

The author's concept of "intellectual property right" is stated, and also the substantiated offers for the perfection of the legislation and regulations in the field of intellectual property are formulated.

Keywords: law, intellectual property, civil legal relations, person, creative activity.

Отримано 08.06.2021

© Boiko Ivan, 2021

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2021.2\(52\).4](https://doi.org/10.36486/np.2021.2(52).4)

Issue 2(52) 2021

<http://naukaipravoohorona.com/>

УДК 342.1: 342.9

Буличев Андрій Олегович,кандидат юридичних наук,
начальник відділу науково-дослідної лабораторії
ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0003-2734-7066

Буличева Наталія Анатоліївна,кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри публічного та приватного права
Київського університету імені Бориса Грінченка,
м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0002-7902-6646

Грущенко Олена Анатоліївна,кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної безпеки та
фінансових розслідувань
Національної академії внутрішніх справ,
м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0001-8167-0214

УПРОВАДЖЕННЯ ПРИНЦИПУ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ У ПРАВОВИХ НОРМАХ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

У статті проаналізовано зарубіжний досвід упровадження принципу гендерної рівності у діяльність військових формувань Норвегії, Ізраїлю, М'янми, Канади, Франції, Німеччини, Великої Британії, Швеції, Іспанії, Ірану та США. Представлено статистичні дані щодо запровадження гендерної політики у діяльність військових формувань деяких країн світу. Наголошено на необхідності застосування досвіду США та інших країн світу під час упровадження принципу гендерної рівності у діяльності Збройних Сил України і Національної гвардії України та прагненні до паритетного становища жінок і чоловіків у збройних формуваннях України.

Ключові слова: гендер, гендерна рівність, гендерна політика, гендерні підходи, гендерна проблематика, розширення повноважень жінок.

Забезпечення захисту прав і свобод людини є індикатором рівня становлення і розвитку людства як системи, що самоорганізується. Насамперед йдеться про реалізацію потенціалу кожного члена суспільства, розвиток усіх його фізичних і духовних здібностей, творчого начала, перетворення особи на особистість, її актуалізацію, що дозволяє звільнити соціальну енергію особи та спрямувати її у належне русло [3, с. 14–15]. На порозі третього тисячоліття світова спільнота переживає низку кардинальних змін, однією з яких є перехід до нового типу культури, побудованої на принципах гендерної рівності [1, с. 3].

Зокрема, надання жінкам більш широких можливостей, забезпечення їх гендерної рівності, підвищення політичного, соціального й економічного статусу є важливою проблемою, яку намагаються вирішити практично усі країни світу. Водночас обов'язковим у досягненні стійкого розвитку є збалансоване соціальне партнерство між чоловіками й жінками, яке потребує відповідних правових засобів урегулювання, що, в свою чергу, сприятиме реальному забезпеченню рівності громадян незалежно від будь-яких факторів.

Наявність гендерної нерівності у військових формуваннях України зумовлює підвищення суспільного та дослідницького інтересу до цієї тематики. Окремим напрямом проходження служби жінок у армії, гендерної рівності жінок у збройних силах приділяли увагу такі автори, як Н. Бочкор., Н. Вавілова, З. Вашуріна, А. Діаз, О. Дунебабіна, М. Євсюкова, Н. Кліменко, В. Кротіков, В. Куценко, Н. Лавріненко, О. Олійник, Е. Понуждаєв, С. Рижков та інші. Проте причини хронічної відсутності гендерного балансу у вітчизняних військових формуваннях потребують додаткового вивчення науковцями, а досвід масштабного залучення жінок до військової служби, властивий для низки держав світу, зумовлює вивчення цієї практики.

Метою статті є аналіз передумов та шляхів упровадження принципу гендерної рівності у діяльність військових формувань деяких країн світу та обґрунтування можливостей застосування позитивного досвіду зарубіжних країн щодо вирішення цієї проблеми у військових формуваннях України, зокрема, Збройних Силах України та Національній гвардії України.

У сучасному розумінні термін “гендер” уведений у науковий обіг американським психоаналітиком Робертом Столлером (Robert Stoller) наприкінці 60-х років ХХ ст. – він запропонував використовувати для позначення соціальних і культурних аспектів статі поняття “гендер” (англійською gender – рід), яке до того використовувалося тільки у біологічному та фізичному значенні для позначення роду, а після запропонованого відділилося до значення соціального та культурного. Однією із найпоширеніших помилок у розумінні поняття “гендер” є його отождошення з поняттям “стать”, використання цих термінів як синонімів.

У теорії і на практиці поняття “гендер” стосується не біологічної статі людини, а тих соціальних ролей, характеристик, особливостей, які представники відповідно чоловічої або жіночої біологічної статі грають або мають у суспільстві під впливом дії соціокультурних факторів (виховання, освіти, традиції, культури тощо). Наприклад, коли говорять, що “вчитель – жіноча професія”, а “військовослужбовець або поліцейський – чоловіча професія”, то мова йде не про статеві відмінності, а про гендерні. Бо біологічна стать до таких висновків не має стосунку. Ставлення до слова “гендер”, так само й до похідних від нього – “гендерна політика”, “гендерні підходи”, “гендерні стереотипи”, “гендерна проблематика” – в українському суспільстві дуже різне [2].

Проблема гендерної рівності є одним із актуальних питань не тільки для України, а й для багатьох країн світу. Водночас у світі є чимало країн, які багато років ведуть ефективну гендерну політику, у тому числі і в збройних силах, інших військових формуваннях, де питання гендерної рівності стоїть найбільш гостро.

Так, у 2014 році Норвегія першою з країн Європи та членів НАТО ввела всезагальну військову повинність для жінок. 14 жовтня 2014 р. Парламент Норвегії

прийняв закон про введення обов'язкової військової повинності для жінок. Набув чинності з 1 січня 2015 р., призовниці почнуть службу влітку 2016 р. Норвегія стала першою європейською державою і першим членом НАТО, де запроваджено обов'язковий призов для жінок. Призову підлягають дівчата старше 18 років, термін служби – 19 місяців. Раніше жінки служили на добровільній основі (наприклад, вони склали 12,5 % з 8 тис. призовників у 2014 р.) [2].

Сьогодні обов'язковий призов для жінок існує в Ізраїлі і М'янмі. Призову в армію оборони Ізраїлю, згідно із законом про військову повинність від 1986 р., підлягають жінки віком від 18 років, які придатні за станом здоров'я, не перебувають у шлюбі і не мають дітей. Від призову звільняються жінки, які репатрійовані, віком старше 17 років. Дівчата з ортодоксальних сімей, що дотримуються суворих релігійних правил, мають право на звільнення від військового обов'язку на проходження альтернативної служби. Відмова від служби карається тюремним ув'язненням. Термін строкової служби – 24 місяці. Нині жінки складають до 33 % особового складу армії. Як правило, вони призиваються в небойові частини. Близько третини офіцерів ізраїльської армії – жінки. У М'янмі військова повинність для жінок була введена в 2011 р. Призовний вік – від 18 до 27 років.

Крім того, у багатьох країнах світу жінки можуть служити на добровільній основі. У США жінки були допущені до військової служби в 1942 р., коли на додаток до корпусу медичних сестер (1901 р.) була створена жіноча допоміжна служба сухопутних військ. Сьогодні жінки складають близько 20 % особового складу американських збройних сил. Жінки-військовослужбовці повністю рівні у правах з чоловіками. Вони приймаються на службу у віці 17–18 років, обов'язковою умовою є наявність середньої освіти. Мінімальний термін контракту – два роки. Добровольцям надається право вибору роду військ, спеціальності, а також місця служби. У 2011 р. було знято заборону для жінок на службу в підводному флоті. Сьогодні американські жінки задіяні у всіх родах збройних сил, крім частин спеціального призначення. З 2014 р. вони можуть перебувати на лінії фронту [2].

У канадській армії жінки стали служити з 1895 р. У 2001 р. для них була ліквідована остання заборона на службу на підводних човнах.

У Франції жінки служать в армії з 1939 р. Сьогодні французька армія “найфемінізованіша” у Європі, понад 22 % службовців – жінки. Вони служать практично у всіх військах, крім Іноземного легіону, морської піхоти та екіпажів підводних човнів. З 1995 р. їм дозволено пілотувати всі види літаків. З 2014 р. жінки можуть брати участь у бойових діях.

У ФРН у 1975 р. жінкам було надано право служити в бундесвері в санітарних військах, у 2001 р. вони отримали можливість проходити службу в бойових підрозділах. Нині службу за контрактом проходять 19 тис. жінок (10 % всього особового складу), які допускаються до всіх видів військових спеціальностей.

У Великій Британії у складі збройних сил у 1917–1919 рр. були сформовані Жіночі королівські військово-повітряні сили, Королівський допоміжний корпус Військово-морських сил і Жіночий автотранспортний легіон. Після зняття багаторічної заборони у 1990 р. жінкам було дозволено служити у ВМС, а в травні 2012 р. вперше в історії країни жінка стала командиром бойового корабля. З 2013 р.

жінки почали служити на підводних човнах. Нині чисельність жінок в армії становить близько 10 % від загальної кількості військовослужбовців [2].

У Швеції прийом жінок на службу на добровільній основі був дозволений у 1980 р. Закон гарантує їм рівні з чоловіками можливості щодо зайняття будь-яких посад. Сьогодні жінки складають близько 10–15 % від загальної кількості призовників. На службу жінки приймаються у віці 18–25 років (у ВПС до 23 років). Жінки-військовослужбовці активно залучаються до участі в міжнародних миротворчих операціях за межами території країни.

В Іспанії жінки служать в армії нарівні з чоловіками, у 1989 р. були зняті всі обмеження (раніше жінки не могли служити в бойових частинах і спеціалізувалися в основному в галузі медичного та інженерного забезпечення). Нині частка жінок становить близько 14 % від усього особового складу Збройних Сил країни.

В Ірані наявні жіночі батальйони “АзЗохра”. Це – жіночий “спецназ”, підрозділи, що входять до напіввійськового формування “басідж” при міністерстві внутрішніх справ. Ці підрозділи діють під егідою Корпусу вартових ісламської революції. Дівчата отримують спеціальну підготовку у спеціалізованій школі під Тегераном, створеній наприкінці 1980-х років, і є єдиною у своєму роді [2].

Окремо слід зупинитися на гендерній політиці, що існує у збройних силах Сполучених Штатів Америки (США).

Так, у цій країні на законодавчому рівні присутність жінок у збройних силах сформувалася у середині ХХ століття, а саме, у 1948 році, коли жінкам було надано право нести службу у регулярних і резервних силах армії.

Натомість, ще під час Другої Світової війни більше тисячі льотчиць служили в спеціальних допоміжних службах військово-повітряних сил (ВПС). Вони переганяли літаки, займалися транспортними перевезеннями. Завдяки цьому чоловіки звільнялися для бойових ескадриль. У 1976 році жінок почали приймати в академію ВПС США. Спочатку брали на допоміжні машини – транспортники, заправники. У 90-х всі обмеження були зняті, і жінки отримали доступ до бойових літаків [4].

Під час війни в Перській затоці (1991 р.) жінки становили до 7 % особового складу. Вони служили пілотами транспортних літаків, брали участь у розвідувальній діяльності, виконували медичні функції, керували артилерією, водили вантажівки, служили в підрозділах охорони і військової поліції, займалися постачанням та адміністративними функціями.

У цілому жінки займалися майже всім, крім безпосередньої участі у загальновійськових боях. Як зазначалося вище, у 1993 р. для жінок було знято заборону на участь у бойових діях у якості пілотів. Вони отримали можливість виконувати будь-які функції у ВПС США. Натомість, у 1994 році була впроваджена заборона для жінок брати участь у прямих бойових діях на землі. Ця заборона діяла до 2013 року. Через два роки потому американські жінки-військовослужбовці отримали реальну можливість проходити службу у будь-яких підрозділах без обмежень.

Сьогодні жінок можна побачити в кабінах і штурмовиків, і бойових вертольотів, і найсучасніших винищувачів. Тільки у ВПС США (без урахування армійської авіації та моряків) нараховується близько 700 жінок-пілотів, близько 300 штурманів і близько 200 операторів бортового радіоелектронного обладнання.

Велика частина служить у транспортній авіації, але близько 200 є і в тактичній [4].

Набув розголосу епізод під час вторгнення американців до Іраку у 2003 році. Капітан Кім Кемпбелл не відрізнялася богатырською статурою – 160 см росту і 50 кг ваги. Позивний у неї був “Killer Chick”. 7 квітня 2003 року її штурмовик А-10, виконуючи бойове завдання над Багдадом, потрапив під вогонь зенітної артилерії. У літака виявився пошкодженим один із двигунів, були повністю виведені з ладу гідравлічні системи. Літак зберіг керованість, але капітану Кемпбелл довелося керувати літаком безпосередньо, без допомоги гідравліки, що вимагало великих фізичних зусиль. Політ до авіабази тривав близько години. Killer Chick бездоганно посадила пошкоджений літак. На землі у штурмовика нарахували понад 150 пробойн, а також виявили, що зі стабілізатора буквально вирвало шматки [4].

Як зазначалося вище, у 2015 році були зняті обмеження на військові спеціальності для жінок. Під час обговорення питання про допуск жінок до всіх бойових спеціальностей, Корпус морської піхоти США навіть замовив спеціальні дослідження, щоб з'ясувати, наскільки ефективніше працюють виключно чоловічі підрозділи в порівнянні з підрозділами зі змішаним складом. Експерименти показали, що бойові групи, що складаються виключно з чоловіків, краще виконують нормативи по вогневому ураженню противника і витрачають менше часу, ніж змішані групи. Видання Marine Corps Gazette відзначало, що зміна вимог до солдатів через декілька жінок, які, можливо, захочуть служити в бойових підрозділах, було б зміною сформованої структури заради “капризу”. Мовляв, жінки в силу фізіологічних особливостей зможуть відповідати вимогам бійця морської піхоти значно менший термін, ніж чоловіки. Однак міністр оборони Ештон Картер тоді наполіг на тому, що винятків не буде, і що жінки зможуть служити і танкістами, і піхотинцями, і кулеметниками, і мінометниками, і командувати в бою. Також для жінок були відкриті двері в підрозділи спеціального призначення.

Але відтоді ситуація в бойових підрозділах принципово не змінилася. Справа в тому, що в збройних силах США при здачі фізичних тестів є два стандарти – чоловічий і жіночий. У жінок одні фізичні нормативи, у чоловіків інші, більш високі. Спроби політиків “продавити” два стандарти фізичної підготовки для бойових підрозділів не мали успіху. Військові наполягли на тому, що в справі захисту батьківщини має бути все-таки рівноправність, тому що у ворогів автомати і бронезилети не діляться на чоловічі і жіночі. У результаті, в лінійних підрозділах жінки представлені не досить широко [4].

У серпні 2015 р. вперше в історії дві жінки закінчили Школу рейнджерів армії США. Це двомісячні курси, під час яких кандидати піддаються величезним фізичним навантаженням, позбавлення їжі і сну. Не кожен чоловік зможе пройти такі випробування. З числа кандидатів чоловіків курс до кінця доходило близько половини. Крістен Марі Гріест і Шей Лінн Хейвер змогли пройти програму Школи рейнджерів за всіма стандартами. Всього на цей курс було записано 19 кандидаток. У 2016 році з'явилися перші жінки-піхотинці.

У липні 2017 року Військово-морські сили (ВМС) США оголосили про першу кандидатку на службу в спецназ ВМС SEAL (“Морські котики”). Програма підготовки SEAL дуже складна та має неофіційну назву “Пекельний тиждень”.

Після кількох тижнів тренувань перша жінка-кандидат відмовилася від продовження підготовки. Пройти вступні випробування в підрозділи спецназу США поки не змогла жодна жінка.

Водночас слід зазначити, що жінки працюють у спецназі США. Наявні так звані Cultural Support Teams (CSTs), де використовуються саме жінки. У країнах Близького Сходу жінці набагато легше вступати в контакт з місцевим населенням жіночої статі. Вони виявилися досить ефективні при зборі розвідувальних даних. Члени CST не є операторами бойових підрозділів, вони тільки прикріплюються до них для певних місій.

На сьогодні в збройних силах США близько 15 % жінок у діючій армії і близько 23 % у резерві. Уже тривалий час у США є жінки-генерали. У 2008 році Енн Данвуді вперше отримала четверту генеральську зірку. У жовтні 2018 року найбільше з усіх командувань сухопутних військ Сполучених Штатів вперше очолила жінка – генерал-лейтенант Лаура Дж. Річардсон. Річардсон очолила Командування сил армії США, або FORSCOM, яке є найважливішим у сухопутних військах США. Загальна чисельність військ, що підкоряються цьому командуванню, становить 776 тисяч військових регулярної армії, резерву та Національної гвардії армії США та 96 тисяч цивільних працівників. Основним завданням FORSCOM є підготовка, навчання та оснащення резерву сухопутних військ для виконання завдань як на території власне Сполучених Штатів, так і за кордоном [4].

Ураховуючи досвід США та інших країн світу, аналізуючи досягнення та помилки, вважаємо, що Україна повинна прагнути до паритетного становища жінок і чоловіків під час їх служби у Збройних Силах України, Національній гвардії та інших військових формуваннях шляхом забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі. Необхідно постійно вживати заходи, спрямовані на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків у реалізації їх прав. Розширення повноважень жінок та зміцнення їхньої ролі у процесі здійснення національної оборонної реформи разом із забезпеченням політичної, соціальної та економічної участі жінок у діяльності суспільства сприятиме дотриманню Україною своїх зобов'язань за міжнародними угодами, а також досягненню Цілей Сталого Розвитку до 2030 року, визначених на Саміті Організації Об'єднаних Націй у Нью-Йорку, що відбувся у вересні 2015 року.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Лаврінченко Н.* Гендерні дослідження в соціології: прогр. лекційного курсу. К.: Київський ун-т ім. Тараса Шевченка; Ін-т соціології НАН України, 1998. 24 с.
2. *Бочкор Н., Дунєбабіна О., Євсюкова М.* та ін. Топ-10 гендерної політики. Київ, 2015. 49 с. URL: https://radaprogram.org/sites/default/files/publications/top-10_web.pdf (дата звернення: 23.04.2021).
3. *Філософія права: навч. посіб.* / за заг. ред. М.В. Костицького, Б.Ф. Чміля. К.: Юрінком Інтер, 2000. 333 с.
4. *Andrea Diaz* For the first time, a woman is leading the largest command in the US Army URL: https://edition.cnn.com/2018/10/16/us/first-female-commander-us-army-trnd/index.html?utm_content=2018-10-16T21%3A02%3A46&utm_source=fbCNN&utm_term=link&utm_medium=social&fbclid=IwAR1yaLKB2bDoryyJiQc9pmYgTtQQdhsZgyJoIPBDqsPEtIhCFNxKIpjLuLU (дата звернення: 23.04.2021).

© Bulychev Andrii, Bulycheva Nataliia, Hrushchenko Olena, 2021

REFERENCES

1. *Lavrinenko, N.* (1998) *Genderni doslidzhennya v sotsiologii: prohr. lektsiynoho kursu. "Gender Research in Sociology": programme lecture course.* K.: Kyiv University named after Taras Shevchenko; Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. 24 p. [in Ukrainian].
2. *Bochkor N., Dunebabina O., Yevsyukova M.* and others. *Top-10 gendernoyi polityky. "Top 10 Gender Policy".* Kyiv, 2015. 49 p. [in Ukrainian].
3. *Filosofiya prava. "Philosophy of Law": textbook / ed. M.V. Kostytsky, B.F. Chmil.* K.: Jurinkom Inter, 2000. 333 p. [in Ukrainian].
4. *Andrea Diaz* For the first time, a woman is leading the largest command in the US Army. URL: https://edition.cnn.com/2018/10/16/us/first-female-commander-us-army-trnd/index.html?utm_content=2018-10-16T21%3A02%3A46&utm_source=fbCNN&utm_term=link&utm_medium=social&fbclid=IwAR1yaLKB2bDoryyJiQc9pmYgTtQQdhsZgyJolPBdqSPtIhCFNxKIpjLuLU (Date of Application: 23.04.2021) [in English].

UDC 342.1: 342.9

Bulychev Andrii,DPh (Law), Head of the Department of the State Research
Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-2734-7066**Bulycheva Nataliia,**D Ph (Law), Associate Professor, associate professor of the Department
of the Public and Private Law of the Borys Grinchenko Kyiv University,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-7902-6646**Hrushchenko Olena,**DPh (Economy), Associate Professor, associate professor of the Department
of the Economic Security and Financial Investigations of the
National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-8167-0214**IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF GENDER EQUALITY
IN THE ACTIVITIES OF MILITARY FORMATIONS IN LEGAL NORMS:
FOREIGN EXPERIENCE**

Research article notes that the problem of gender equality is relevant not only for Ukraine but also for many countries. At the same time, there are many countries that have long-term effective gender policies, including the armed forces and other military formations, where the issue of gender equality is most actual.

An analysis of foreign experience in implementing the principle of gender equality in the activities of military formations in Norway, Israel, Myanmar, Canada, France, Germany, Great Britain, Sweden, Spain, Iran and the United States is carried out. Statistics on the implementation of gender policy in the activities of military formations in some countries are presented.

The gender policy in the United States Armed Forces (USA) has been covered in more detail since the mid-twentieth century, when women were legally empowered to serve in the regular and reserve forces of the military. It is noted that in general,

© Bulychev Andrii, Bulycheva Nataliia, Hrushchenko Olena, 2021

women were engaged in almost everything except direct participation in military combat, but in 1993, women were banned from participating in hostilities as pilots. They were able to perform any function in the US Air Force. Instead, in 1994, a ban was imposed on women to take part in direct hostilities on the ground. This ban was in effect until 2013. Two years later, American women servicemen were given a real opportunity to serve in any unit, without restrictions. Today, women can be seen in the cabins and attack aircraft, and combat helicopters, and the most modern fighters. In the US military, about 15 % of women are in the active army and about 23 % in the reserve. There have been women generals in the United States for a long time.

The need to apply the experience of the United States and other countries in the implementation of the principle of gender equality in the Armed Forces of Ukraine and the National Guard of Ukraine and the desire for parity of women and men in the Armed Forces of Ukraine is considered.

Keywords: gender, gender equality, gender policy, gender approaches, gender issues, women's empowerment.

Отримано 07.06.2021

Подойніцин Валерій Михайлович,

кандидат юридичних наук,

старший науковий співробітник ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0001-8874-1222

НАВЧАННЯ ЮРИДИЧНОГО ПЕРСОНАЛУ НАТО

У статті проведено дослідження навчання юридичних консультантів (радників) і допоміжного юридичного персоналу НАТО, які сприяють і здійснюють юридичну підтримку командування військових і гуманітарних операцій Альянсу. Надана коротка характеристика навчальних закладів НАТО (Школи НАТО) і за межами Альянсу, які проводять навчання юридичних консультантів (радників), а також здійснено огляд навчальних програм, курсів та семінарів Шкіл НАТО. Крім того, викладено необхідні вимоги до юридичного персоналу, який залучається до участі у військових і гуманітарних місіях.

Ключові слова: НАТО, Альянс, юридичні консультанти, радники, Школи НАТО, Юридична спільнота НАТО.

Юридичні консультанти (радники) або скорочено – юрисконсульти проводять свою діяльність під егідою організації – NATO Legal (Юридична спільнота НАТО – авт.). Юридична спільнота об'єднує 58 юридичних бюро НАТО, розташованих у 22 країнах та укомплектованих цивільними та військовими юристами, які надають юридичні консультації або проводять юридичну експертизу для військових фахівців і цивільного персоналу НАТО.

Залежно від місії НАТО юридичні радники можуть працювати над міжнародним публічним правом, міжнародним приватним правом, адміністративним правом, правом інтелектуальної власності, законодавством збройних конфліктів та військових операцій, правовими відносинами з країнами перебування, правом щодо кіберзахисту, повітряним, космічним законодавством та законодавством про закупівлі.

Зі збільшенням оперативного розвитку НАТО зростає потреба і у збільшенні персоналу оперативних командувань. Зважаючи на середовище для тренувань та навчань юрисконсультів, основний принцип можна сформулювати таким чином “тренуватися так, як ти будеш битися”. Для цього юридична спільнота НАТО розробила та впровадила підхід до навчання максимально реалістичний, тобто як юридичні радники будуть фактично діяти в операціях (місіях). Потрібно використовувати будь-яку можливість для підвищення оперативної ефективності юрисконсульта [1].

Щодо необхідної освіти – до всіх членів Юридичної спільноти НАТО застосовуються такі вимоги:

випускник юридичного факультету або національного еквіваленту для юридичних консультантів;

наявність сертифіката юриста або національного еквівалента для юридичних радників; також є:

курси орієнтації офіцерів НАТО;
курси офіцера-партнера НАТО або Орієнтаційні курси НАТО в школі НАТО Обераммергау;
курси НАТО з удосконаленого оперативного права при Орієнтаційних курсах НАТО;

дворічне відвідування конференцій юрисконсультів НАТО;
щорічне навчання з юридичних питань, яке необхідне для надання юридичних консультацій або підтримки багатонаціонального контингенту, що проводить багатонаціональні операції. Наприклад: міжнародне право, податкове та договірне право, юридична допомога;

щорічне навчання з неюридичних питань для підвищення загальних знань. Навчальні заклади НАТО і Ради Європи пропонують безліч курсів загально-військової освіти. Наприклад, оперативне планування.

До всього юридичного персоналу НАТО застосовують таку вимогу – навчання законодавству про збройні конфлікти за стандартом НАТО відповідно до STANAG 2449 [2].

Курси юридичних радників НАТО тривають один тиждень, на них навчають військових та цивільних юрисконсультів НАТО за програмою “Партнерство заради миру”. Курси проводять два рази на рік.

Курси оперативного права НАТО мають більш детальний характер і підходять для військових та цивільних юрисконсультів, які будуть працювати на підтримку операцій НАТО як у складі штаб-квартири Альянсу, так і під проводом НАТО. Ці курси проводять один раз на рік.

Школа НАТО Обераммергау регулярно організовує спеціальні курси та семінари з питань вивчення Закону збройного конфлікту, прав людини, а також законодавства щодо протидії кіберпіратству, шаріатського права та військових операцій. Школа НАТО має угоду про співпрацю з Міжнародним інститутом гуманітарного права в Сан-Ремо, Італія [3].

Оскільки Школа НАТО в Обераммергау є одним із провідних навчальних закладів НАТО, більш уважно розглянемо структуру і завдання цієї Школи. Ми оминемо історію школи до 1974 року, саме в цьому році розпочалося створення Школи в нинішньому вигляді.

12 серпня 1975 року Школа НАТО (SHAPE) була офіційно заснована як двостороння установа Сполучених Штатів Америки та Федеративної Республіки Німеччини. Командна група і спеціальний штаб Школи складається з: Комендант (керівник навчального закладу) здійснює контроль і нагляд за всіма елементами і діяльністю Школи НАТО в Обераммергау. Заступник коменданта також виконує функції начальника штабу, контролює і керує всією адміністративною, оперативною та допоміжною діяльністю. Старший сержант – командувач (керівник всіх сержантів Школи) консультує коменданта з питань, що стосуються рядового та сержантського складу. Він також керує рекреаційними службами Школи з метою підтримки морального духу і благополуччя співробітників і студентів.

Спеціальний персонал забезпечує підтримку, щоб Школа залишалася навчальним закладом світового рівня.

Академічне управління, очолюване деканом з академічних питань, відповідає за планування, координацію та реалізацію академічної програми на підтримку

пріоритетів і вимог Верховного головнокомандувача НАТО в Європі (SACEUR). Деканат спостерігає за всіма академічними процесами, забезпечуючи дотримання політики НАТО щодо освіти та індивідуального навчання.

Школа НАТО (SHAPE), скорочена назва NS (S), розташована в Обераммергау-Казерн, Обераммергау, Німеччина, була визначена штаб-квартирою Європейського командування США під операційним контролем Верховного комісара. Адміністративна та матеріально-технічна підтримка за необхідності буде надана американською армією в Європі (USAREUR).

Школа НАТО (SHAPE) надала унікальну можливість як для НАТО, так і для призначених на національному рівні офіцерів поліпшити їх здатність стримувати війну за рахунок підвищення обізнаності та готовності.

До 1978 року академічний портфель Школи НАТО (SHAPE) складався з чотирьох ключових кафедр:

орієнтація і підготовка штабних офіцерів, новопризначених у штаб-квартиру НАТО;

охопленість аспектів планування політики та гарантії застосування ядерної зброї НАТО;

ядерна, біологічна, хімічна зброя і способи захисту від неї;

електронна війна, навчання та інструктаж з оборонної електронної війни.

Школа НАТО також забезпечує навчання на курсах штаб-офіцерів та унтер-офіцерів правилам ведення бойових дій.

Школа НАТО надсилає мобільні навчальні групи до різних країн для проведення занять [4].

Також Школа НАТО Обераммергау проводить:

курси оперативного планування НАТО, необхідні для розуміння системи оперативного планування НАТО і застосування принципів оперативного мистецтва у всьому спектрі військових місій.

курси підтримки приймаючих країн. На них слухачі знайомляться із процедурами планування підтримки приймаючих країн, концепцією та організацією надання підтримки приймаючим країнам. Незважаючи на те, що ці курси не розроблені спеціально для юрисконсультів, але юридичний персонал, що працює у штаб-квартирі НАТО, має брати участь у навчанні.

курси цільового націлювання НАТО: навчання на них гарантує, що офіцери штабу розуміють цикл цільових застосувань сил НАТО, включаючи аналіз цілей, відбір, призначення та оцінку збитків від бою, а також обов'язки військових, що беруть участь у застосуванні сил.

курси цивільно-військового співробітництва. Є базовими і вдосконаленими курсами НАТО. Вони необхідні для юрисконсульта, який має намір брати участь у воєнних діях [5].

курси НАТО з контролю над озброєннями. Вони можуть зацікавити юрисконсульта, оскільки надають огляд відповідних зобов'язань щодо контролю над озброєннями [6].

Інші навчальні заходи.

Штаб оперативного командування союзників (SHAPE) і Командування трансформації союзників (ACT) забезпечують вивчення Законів збройного конфлікту (LOAC) та Правил ведення бойових дій (ROE) для різних аудиторій у

формі інструктажів та ігор. Підпорядковані Вищому штабу (SHAPE), зокрема Командування об'єднаних сил (JFC Brunssum) – м. Брюнсюм, Нідерланди, і Командування об'єднаних сил союзників (JFC Naples) – м. Неаполь, Італія, проводять таке навчання для командирів і старшого персоналу до того, як їхні підрозділи прибудуть у театр бойових дій.

Періодичні конференції та семінари, рекомендовані для участі юрисконсультів та юридичних працівників НАТО:

юридична конференція НАТО, яку проводять один раз на рік зі зміною місця розташування, як правило, навесні або на початку літа;

семінар з адміністративного права НАТО, який проводять восени в м. Монсі, Бельгія.

Розглянемо курси, семінари тощо, які не підпорядковуються НАТО.

Міжнародний комітет Червоного Хреста проводить конференції в партнерстві з іншими установами з різних аспектів міжнародного права, що стосуються біженців, та ін. [7]

Міжнародний інститут гуманітарного права, розташований у Сан-Ремо, Італія, проводить курси з міжнародного права, що стосується біженців, тощо;

Курси в Учбовому центрі захисту від тероризму (COE-DAT) в Анкарі, Туреччина [8].

Німецький “Освітній центр Бундесверу для юрисконсультів та дисциплінарних адвокатів” для колег з країн НАТО та країн, що долучені до програми “Партнерство заради миру” (ПЗМ), проводить курси німецькою мовою і зосереджує увагу на праві збройних конфліктів та питаннях міжнародної безпеки [9].

Центр сухопутних бойових дій Warminster (м. Вармінстер, Великобританія) проводить курси оперативного права два рази на рік, які поєднують академічні та практичні заняття, що передбачають розуміння Закону про збройні конфлікти. Лекції проводяться від тактичного до стратегічного рівня [10].

Європейський центр досліджень безпеки Джорджа Маршалла, що знаходиться в Гарміш-Партенкірхені, Німеччина, проводить щорічні конференції та симпозиуми [11].

Генеральний юридичний центр та школа армії США, Шарлоттсвілл, штат Вірджинія. Школа JAG американської армії – це навчальний штаб JAG корпусу армії США. Він пропонує різноманітні курси, відкриті для іноземних студентів. Військові та цивільні юристи запрошуюються на двотижневий курс з оперативного права, який проводиться двічі на рік, тижневий курс “Правові норми”, шести-тижневий “Основний курс”, призначений для юристів, що вступають на військову службу, та десятимісячні “Вищі курси”, де студенти мають можливість отримати ступінь магістра з військового права. Установа сертифікована Американською асоціацією адвокатів. Крім того, пропонуються курси для військових суддів та адвокатів, за контрактом центр проводить навчання іноземців [12].

Військово-морський коледж США, Ньюпорт, Род-Айленд, США, кожного літа проводить конференцію, на якій розглядають аспекти міжнародного права, що впливають на військові операції [13].

Інститут оборонних міжнародних правових досліджень (DIPLS) виконує обов'язки провідного учбового закладу Міністерства оборони США з проведення професійних юридичних семінарів та підготовки програм, а також навчання

міжнародних військових та цивільних урядовців з метою сприяння національній безпеці. Цільова аудиторія включає військовослужбовців та пов'язаних з ними цивільних державних службовців [14].

Юридичні питання, що виникають у всьому спектрі військових операцій: мир, криза та конфлікти, ускладнюються, тому їх слід розглядати на всіх етапах планування та виконання військових місій. Крім того, командири, штаби та окремих військовий персонал мають розуміти правові питання, які можуть бути порушені під час операцій. Основною вимогою Юридичної спільноти НАТО є наявність юридичних радників для консультування військових командуючих щодо застосування законів та надання відповідних вказівок збройним силам.

Ефективна юридична консультація вимагає ефективної юридичної підготовки. Хоча, в першу чергу, це відповідальність держав НАТО, зазначене питання також повинне розглядатися в контексті операцій НАТО і має бути пріоритетним у всій підготовці НАТО.

Юридичні консультанти та інший юридичний персонал, з якими вони працюють, повинні вважати навчання та вправи такою ж частиною посадової інструкції, як будь-яку іншу юридичну діяльність.

Таким чином, можемо констатувати, що юридичні консультанти або юридичні радники повинні мати не тільки професійну освіту у сфері права, але й військову освіту, отриману в Школах НАТО, яка б допомагала юрисконсультам у вирішенні завдань, покладених на них. Юрисконсультанти мають допомагати своїм командуючим проводити операції відповідно до міжнародного законодавства та інтегруючи цінності НАТО і міжнародного співтовариства.

СПИСОК ВИКОРИСТОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Careers at NATO Legal. URL: <https://www.nato.int/cps/en/natolive/102570.htm> (дата звернення 05.06.2021).
2. Training in the Law of Armed Conflict. URL: <https://standards.globalspec.com/std/13372244/STANAG%202449> (дата звернення 04.06.2021).
3. The International Institute of Humanitarian Law. URL: <https://iihl.org/the-institute/> (дата звернення 05.06.2021).
4. NATO School Oberammergau. URL: <https://www.natoschool.nato.int/Organization/Structure>(дата звернення 03.06.2021).
5. SSOE Civil-Military Cooperation Centre of Excellence. URL: <https://www.cimic-coe.org/about-scoe/> (дата звернення 02.06.2021).
6. Arms Control Implementation Orientation Course. URL: <https://www.natoschool.nato.int/Academics/Resident-Courses/Course-Catalogue/Course-description?ID=62> (дата звернення 05.06.2021).
7. International Committee of the Red Cross. URL: <https://www.icrc.org/en/privacy-policy> (дата звернення 03.06.2021).
8. PfP Training Cente. URL: https://www.bioem.tsk.tr/history_en.html (дата звернення 04.06.2021).
9. Zentrum Innere Führung. URL: https://de.m.wikipedia.org/wiki/Zentrum_Innere_Fuehrung (дата звернення 05.06.2021).
10. British Army barracks on Imber Road in Warminster, Wiltshire, England. URL: https://en.m.wikipedia.org/wiki/Waterloo_Lines (дата звернення 05.06.2021).
11. George C. Marshall European Center for Security Studies. URL: <https://www.marshallcenter.org/mcpublicweb/en/> (дата звернення 06.06.2021).
12. The judge advocate general's school. URL: <https://tjaglcspublic.army.mil/school> (дата звернення 05.06.2021).

13. US Naval College, Newport, Rhode Island, USA. URL: <https://usnwc.edu/> (дата звернення 05.06.2021).

14. Defense Institute of International Legal Studies (DIILS). URL: <https://www.dsca.mil/defense-institute-international-legal-studies-diils> (дата звернення 05.06.2021).

REFERENCES

1. Careers at NATO Legal. URL: <https://www.nato.int/cps/en/natolive/102570.htm> (Date of Application: 05.06.2021) [in English].

2. Training in the Law of Armed Conflict. URL: <https://standards.globalspec.com/std/13372244/STANAG%202449> (Date of Application: 04.06.2021) [in English].

3. The International Institute of Humanitarian Law. URL: <https://iuhl.org/the-institute/> (Date of Application: 05.06.2021) [in English].

4. NATO School Oberammergau. URL: <https://www.natoschool.nato.int/Organization/Structure> (Date of Application: 03.06.2021) [in English].

5. CCOE Civil-Military Cooperation Centre of Excellence. URL: <https://www.cimic-coe.org/about-ccoe/> (Date of Application: 02.06.2021) [in English].

6. Arms Control Implementation Orientation Course. URL: <https://www.natoschool.nato.int/Academics/Resident-Courses/Course-Catalogue/Course-description?ID=62> (Date of Application: 05.06.2021) [in English].

7. International Committee of the Red Cross. URL: <https://www.icrc.org/en/privacy-policy> (Date of Application: 03.06.2021) [in English].

8. PfP Training Cente. URL: https://www.bioem.tsk.tr/history_en.html (Date of Application: 04.06.2021) [in English].

9. Zentrum Innere Führung. URL: https://de.m.wikipedia.org/wiki/Zentrum_Innere_Führung (Date of Application: 05.06.2021) [in English].

10. British Army barracks on Imber Road in Warminster, Wiltshire, England. URL: https://en.m.wikipedia.org/wiki/Waterloo_Lines (Date of Application: 05.06.2021) [in English].

11. *George C. Marshall* European Center for Security Studies. URL: <https://www.marshallcenter.org/mcpublishweb/en/> (Date of Application: 06.06.2021) [in English].

12. The judge advocate general's school. URL: <https://tjaglcspublic.army.mil/school> (Date of Application: 05.06.2021) [in English].

13. US Naval College, Newport, Rhode Island, USA. URL: <https://usnwc.edu/> (Date of Application: 05.06.2021) [in English].

14. Defense Institute of International Legal Studies (DIILS). URL: <https://www.dsca.mil/defense-institute-international-legal-studies-diils> (Date of Application: 05.06.2021) [in English].

UDC 355.356

Podoyntsyn Valerii,

Cand. Sci.(Law), Senior Researcher of the Research Institute of the

MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID ID 0000-0001-8874-1222

NATO LEGAL STAFF TRAINING

Research article examines the training and retraining of NATO's legal advisers and legal support staff, who should provide legal support to the Alliance's military and humanitarian operations command. Legal advisers (legal advisers) or abbreviated-legal advisers, conduct their activities under the auspices of the organization – NATO Legal. It is noted that legal professionals provide legal advice or legal expertise to NATO military and civilian personnel. The paper also provides a brief description of NATO educational institutions (NATO Schools) and outside NATO.

© Podoyntsyn Valerii, 2021

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2021.2\(52\).6](https://doi.org/10.36486/np.2021.2(52).6)

Issue 2(52) 2021

<http://naukaipravoohorona.com/>

NATO schools are the part of NATO's integrated training system, with the overall aim of creating a complementary and global world-oriented system. We can also say that training in NATO Schools is available not only to members of the Alliance, but also to representatives of NATO partner countries. In addition, the paper sets out the necessary educational requirements for those who want to become NATO legal professionals.

A general description of the NATO School in Oberammergau (Germany) is given.

The NATO School in Oberammergau is one of NATO's leading educational institutions, so we took a closer look at the structure and objectives of this school. We would also like to point out that this NATO school is designated as the headquarters of the US European Command under the operational control of the High Commissioner.

We can state that NATO's legal staff should not only have a professional education in law, but should also have a military education obtained in NATO Schools that would assist legal advisers in solving the tasks assigned to them. Legal advisers should assist their commanders in conducting operations in accordance with international law and the international community.

Keywords: NATO, Alliance, legal advisers, advisers, NATO Schools, NATO Legal Community.

Отримано 11.06.2021

Рядінська Валерія Олександрівна,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач наукової лабораторії ДНДІ МВС України
ORCID ID 0000-0002-2210-5933

Дмитрик Ольга Олександрівна,

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри фінансового права,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
завідувач відділу загальних проблем формування та реалізації інноваційної
політики НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН
України

ORCID ID 0000-0001-5469-3867

Кобильнік Дмитро Анатолійович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри фінансового права НЮУ імені Ярослава Мудрого
ORCID ID 0000-0001-6777-7963

ПРАВОВА НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ ПРОЦЕДУРИ ПЕРЕРИВАННЯ (ВІДКЛАДЕННЯ) КВАЛІФІКАЦІЙНОГО ОЦІНЮВАННЯ СУДДІ ЯК ФАКТОР НЕПРОЗОРОСТІ ТАКОГО ОЦІНЮВАННЯ

У статті досліджено правову невизначеність процедури переривання (відкладення) кваліфікаційного оцінювання судді як фактора непрозорості такого оцінювання. Здійснено аналіз правового регулювання порядку переривання (відкладення) проведення іспиту у процедурі кваліфікаційного оцінювання суддів із підстав поважності причин, які виникли під час проходження іспиту, визначення відповідності цього порядку принципам правової визначеності та прозорості процедури кваліфікаційного оцінювання суддів.

Ключові слова: *суддя, кваліфікаційне оцінювання, процедури переривання (відкладення) кваліфікаційного оцінювання судді, критерії кваліфікаційного оцінювання.*

З підписанням Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, європейським співтовариством з атомної енергії і їх державами-членами, з іншої сторони, що була ратифікована Законом України від 16.09.2014 № 1678-VII [1, 2], де передбачалися зобов'язання України про вжиття заходів щодо реформи правосуддя з метою забезпечення його якості, створення нової процедури відбору суддів та їх кваліфікаційного оцінювання стало питанням часу. На реалізацію зазначеного аспекту судової реформи було прийнято низку нормативних актів, норми яких як безпосередньо, так і опосередковано спрямовані на створення зазначеної вище процедури – закони України: “Про забезпечення права на справедливий суд” від 12.02.2015 № 192-VIII [3], “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)” від 02.06.2016 № 1401-VIII [4], “Про судоустрій та статус суддів” від 02.06.2016 № 1402-VIII (далі – Закон № 1402-

© Riadinska Valeriia, Dmytryk Olha, Kobylnik Dmytro, 2021

VIII) [5]; Положення про порядок та методологію кваліфікаційного оцінювання, показники відповідності критеріям кваліфікаційного оцінювання та засоби їх встановлення, затверджене рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 03.11.2016 № 143/зп-16 (далі – Положення № 143/зп-16) [6], Порядок проведення іспиту та методика встановлення його результатів у процедурі кваліфікаційного оцінювання, затверджений рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 04.11.2016 № 144/зп-16 (далі – Порядок № 144/зп-16) [7], Регламент Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, затверджений рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 27.01.2011 № 149/4-Зп (далі – Регламент ВККС) [8] тощо.

Дослідженню процедури відбору суддів та їх кваліфікаційного оцінювання присвячували свої роботи С. Глущенко [9], О. Кравець [10], Л. Трофімова [11, с. 198–207], О. Миколенко [12], О. Овчаренко [13, с. 38–44], А. Поліщук [14], В. Рядінська, О. Карпушова [15, с. 214–218], А. Смирнов [16], І. Самсін [17], О. Хотинська-Нор [18, с. 109–111] тощо, при цьому науковці зазначають, що зазначена процедура має низку недоліків та прорахунків. Науковий доробок у сфері аналізу процедури кваліфікаційного оцінювання суддів обходить стороною питання щодо забезпечення у цій процедурі порядку переривання (відкладення) проведення іспиту, з підстав поважності причин, які виникли під час його проходження (наприклад, стану здоров'я), тоді як воно має неабияке значення для цієї процедури.

Метою статті є аналіз правового регулювання порядку переривання (відкладення) проведення іспиту у процедурі кваліфікаційного оцінювання суддів, із підстав поважності причин, які виникли під час проходження іспиту, визначення відповідності цього порядку принципам правової визначеності та прозорості процедури кваліфікаційного оцінювання суддів.

Закон № 1402-VIII, яким регламентовано процедуру кваліфікаційного оцінювання суддів (у тому числі), містить норми, що мають загальний характер, а порядок та методологію проведення такого оцінювання затверджено нормативно-правовими актами Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, зокрема, це Положення № 143/зп-16, Регламент ВККС, Порядок № 144/зп-16. Водночас окремого розділу, статті, чи пункту, що комплексно, системно і вичерпно врегульовували б відносини щодо переривання (відкладення) кваліфікаційного оцінювання чи його етапів у цих нормативно-правових актах, немає. Так, аналіз норм Порядку № 144/зп-16 дозволяє констатувати, що цей нормативно-правовий акт не містить положень стосовно переривання кваліфікаційного оцінювання, в тому числі, переривання (відкладення) проведення іспиту, з підстав поважності причин, які виникли під час проходження іспиту (стану здоров'я) [7].

Аналіз норм Регламенту ВККС та Положення № 143/зп-16 засвідчує, що ці нормативно-правові акти містять окремі норми про переривання кваліфікаційного оцінювання. До їх кола можна віднести:

пункт 4.3. “Учасники засідання” Розділу IV “Розгляд питань на засіданнях Комісії” Регламенту ВККС, де вказано: “Учасниками засідання є: 1) кандидат на посаду судді; 2) суддя; 3) особа, запрошена Комісією для участі в засіданні у випадках, передбачених Законом та/або цим Регламентом, її представник. У засіданні Комісії щодо кваліфікаційного оцінювання судді (кандидата на посаду

судді) можуть брати участь уповноважені представники Громадської ради доброчесності”;

підпункт 4.4.3. пункту 4.4 “Права та обов’язки учасників” Розділу IV. “Розгляд питань на засіданнях Комісії” Регламенту ВККС, у якому закріплено: “Учасники засідання, присутність яких є обов’язковою, зобов’язані: 1) з’явитися на засідання за викликом; 2) давати пояснення, надавати документи, матеріали та інші відомості, необхідні для розгляду Комісією відповідного питання; 3) завчасно письмово повідомити Комісію про неможливість явки та про причину неявки на засідання засобами поштового чи факсимільного зв’язку, а також надати документ, що свідчить про поважні причини неявки, в разі його наявності;

абзац 2 підпункту 4.5.1. пункт 4.5. “Наслідки неявки учасників засідання” Розділу IV. “Розгляд питань на засіданнях Комісії”, де закріплено: “Під час проведення конкурсу на зайняття вакантної посади судді явка кандидата на посаду судді на засідання Комісії з питання дослідження досьє та проведення співбесіди є обов’язковою. Неявка кандидата на посаду судді на засідання Комісії є підставою для припинення його участі у конкурсі”.

Пункт 13 Розділу III “Порядок проведення кваліфікаційного оцінювання” Положення № 143/зп-16, де встановлено: “Неявка судді для проходження кваліфікаційного оцінювання у встановлені Комісією строки за відсутності поважних причин такої неявки є підставою для ухвалення рішення про непідтвердження здатності судді здійснювати правосуддя у відповідному суді або невідповідності судді займаній посаді [6].

Поважними причинами неявки судді для проходження кваліфікаційного оцінювання є обставини, настання яких не залежить від волі судді, які перешкоджають участі судді у кваліфікаційному оцінюванні та підтверджуються відповідними документами. Про причини неявки суддя зобов’язаний письмово повідомити Комісію упродовж п’яти робочих днів після виходу на роботу або припинення дії обставин, які були причиною неявки на кваліфікаційне оцінювання, а також звернутися до Комісії з письмовою заявою для встановлення строків проведення стосовно нього кваліфікаційного оцінювання. Неявка судді (кандидата на посаду судді) для проходження кваліфікаційного оцінювання для участі у конкурсі на зайняття вакантної посади судді не перешкоджає проведенню конкурсу та є підставою припинення проведення стосовно нього кваліфікаційного оцінювання. Непідтвердження суддею відповідності займаній посаді в силу неявки для проходження кваліфікаційного оцінювання без поважних причин є підставою для внесення Комісією до Вищої ради правосуддя подання з рекомендацією про звільнення судді з посади. Непідтвердження суддею здатності здійснювати правосуддя у відповідному суді в силу невиконання рішення органу, що здійснював дисциплінарне провадження стосовно нього, у результаті неявки на проходження цього оцінювання без поважних причин – є підставою для надання Комісією до Вищої ради правосуддя відповідного повідомлення для вирішення питання про застосування до судді дисциплінарного стягнення.

Зважаючи на аналіз зазначених норм, а саме пункту 4.3. Розділу IV, підпункту 4.4.3. пункту 4.4. Розділу IV, абзацу 2 підпункту 4.5.1. пункту 4.5. Розділу IV Регламенту ВККС та п. 13 Розділу III Положення № 143/зп-16, можна констатувати, що суддя (кандидат на посаду судді) зобов’язаний бути присутнім на

оцінюванні, переривання кваліфікаційного оцінювання пов'язується виключно із неявкою судді (кандидата на посаду судді), а переривання (відкладення) проведення іспиту, з підстав поважності причин, які виникли під час проходження іспиту (наприклад, стану здоров'я), не передбачено.

Переривання кваліфікаційного оцінювання пов'язується виключно із неявкою судді (кандидата на посаду судді), причини такої неявки можуть бути поважними і неповажними.

Про поважні причини суддя (кандидат на посаду судді) має завчасно повідомити Комісію. Неявка судді (кандидата на посаду судді) для проходження кваліфікаційного оцінювання, за загальним правилом, не породжує обов'язків для Комісії щодо відкладення кваліфікаційного оцінювання або переривання його процедури стосовно такого судді (кандидат на посаду судді). Водночас неявка судді (кандидата на посаду судді) для проходження кваліфікаційного оцінювання, за загальним правилом є підставою припинення проведення стосовно нього кваліфікаційного оцінювання, ухвалення щодо нього рішення ВККС про непідтвердження здатності судді здійснювати правосуддя у відповідному суді або невідповідності судді займаній посаді.

Поважними причинами неявки судді для проходження кваліфікаційного оцінювання є обставини, що відповідають таким ознакам у сукупності та одночасно: (а) їх настання не залежить від волі судді; (б) такі причини перешкоджають участі судді у кваліфікаційному оцінюванні; (в) їх настання підтверджується відповідними документами. Поважність причин є оціночним поняттям, що не є чітко визначеним законодавством, а конкретизується ВККС (правозастосовним органом) у кожному окремому випадку на підставі самостійної суб'єктивної оцінки волі законодавця і подальшого застосування оціночного поняття до суспільних відносин, які є предметом розгляду. Тож визначення поважності причин пов'язується із суб'єктивною оцінкою Комісії, адже їх перелік у нормах права не позначено.

Традиційно у теорії права науковці виокремлюють такі основні риси “поважних причин” як оціночного поняття: (а) до поважних причин можуть бути віднесені будь-які обставини навколишнього світу. Це можуть бути як дії фізичних або юридичних осіб, так і явища, які не залежать від волі людини; (б) такі обставини мають впливати на волю суб'єкта правовідносин. Саме внаслідок дії цих обставин, що виникли раптово або закономірно, він не має змоги належним чином виконувати покладені на нього обов'язки (приміром, бути присутнім на іспиті, виконувати тестове завдання); (в) кваліфікація тих або інших причин як поважних здійснюється на підставі норм моралі; (г) обставини, що визначаються законом як поважні причини, звільняють суб'єкта правовідносин від виконання покладених на нього обов'язків або негативних для нього наслідків. Виконання обов'язків, покладених на учасника правовідносин, є обов'язковою умовою нормального існування і розвитку цих відносин [19, с. 45–47; 20, с. 56; 21, с. 67–69; 22, с. 54–56]. Таким чином, будь-яку обставину можна кваліфікувати як поважну, чи навпаки, не поважну, залежно від власного розсуду суб'єкта правозастосування (ВККС України), упередженості чи неупередженості такої особи.

Неявка за наявності поважних причин і належного повідомлення може передбачати настання інших наслідків для кандидата (судді), ніж ухвалення щодо

нього рішення ВККС України про непідтвердження здатності судді здійснювати правосуддя у відповідному суді або невідповідності судді займаній посаді. Можна резюмувати, що це може бути переривання кваліфікаційного оцінювання шляхом встановлення інших строків чи порядку проведення стосовно такого судді (кандидата на посаду судді) кваліфікаційного оцінювання.

Переривання кваліфікаційного оцінювання в цьому аспекті пов'язане виключно із неявкою особи на кваліфікаційне оцінювання. Однак поза межами правового регулювання залишилися відносини, які стосуються випадків, коли особа була присутня на кваліфікаційному оцінюванні, у тому числі складенні іспиту, але не змогла з поважних причин, що виникли у перебігу кваліфікаційного оцінювання (у тому числі складенні іспиту як етапі кваліфікаційного оцінювання) його продовжувати. Йдеться про поважні причини, що можуть бути пов'язані зі станом здоров'я, виявленням технічної помилки при заповненні тестового зошита (така причина була викладена у Рішенні Верховного Суду від 12 червня 2019 р. у справі № П/9901/769/18 [23]) тощо.

Наведене свідчить про фрагментарність правового регулювання відносин із переривання (відкладення) кваліфікаційного оцінювання, зокрема, про відсутність чіткого визначення підстав, за яких учасник має право відкласти проходження кваліфікаційного оцінювання. Зважаючи на це, учасник (суддя, кандидат на посаду судді) не має можливості чітко усвідомлювати, до настання яких наслідків призведе настання тих чи інших подій. Окрім того, учасник (суддя, кандидат на посаду судді) позбавлений права на законні розумні очікування стосовно того, за яких причин він має право відкласти проходження кваліфікаційного іспиту.

Резюмуючи викладене, констатуємо, що у правовому регулюванні процедури кваліфікаційного оцінювання відсутні: а) перелік підстав, за яких учасник має право відкласти проходження кваліфікаційного оцінювання; б) загальна характеристика поважності причин неявки, як ключової ознаки при вирішенні питання ВККС про переривання кваліфікаційного оцінювання; в) чіткий механізм повідомлення Комісії щодо неможливості прибуття на кваліфікаційне оцінювання чи його окремих етапів; г) обов'язки Комісії при виникненні факту неявки учасника на кваліфікаційне оцінювання. Такий стан правового регулювання засвідчує, що учаснику кваліфікаційного оцінювання (кандидату на посаду судді чи судді) невідомі його права щодо відкладення проходження кваліфікаційного оцінювання, не визначені з цього питання обов'язки Комісії, та вказує на порушення ст. 57 Конституції України, де закріплено, що кожному гарантується право знати свої права та обов'язки [24].

Відсутність загального визначення (окреслення) характеристики поважності причин неявки, як ключової ознаки при вирішенні питання ВККС про переривання кваліфікаційного оцінювання є, з одного боку, занадто широкими дискреційними повноваженнями ВККС, а з іншого, – нівелює таку важливу характеристику закону, яким регулюється процедура кваліфікаційного оцінювання, як його визначеність, що зауважує його передбачуваність, чіткість, ясність. Окрім того, такий факт свідчить про порушення прозорості процедури кваліфікаційного оцінювання.

Порушення принципу правової визначеності при відсутності загального визначення (окреслення) характеристики поважності причин неявки судді

(кандидата на посаду судді) на кваліфікаційне оцінювання має неабияке значення. Так, у Рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України “Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів” від 20.06.2019 № 6-р/2019 вказано, що “у контексті статті 8 Конституції України юридична визначеність забезпечує адаптацію суб’єкта правозастосування до нормативних умов правової дійсності та його впевненість у своєму правовому становищі, а також захист від свавільного втручання з боку держави. Юридичну визначеність необхідно розуміти через такі її складові: чіткість, зрозумілість, однозначність норм права; право особи у своїх діях розраховувати на розумну та передбачувану стабільність існуючого законодавства та можливість передбачати наслідки застосування норм права (законні очікування)” [25]. Таким чином, юридична визначеність передбачає, що законодавець повинен прагнути до чіткості та зрозумілості у викладенні норм права. Кожна особа відповідно до конкретних обставин має орієнтуватися в тому, яка саме норма права застосовується у певному випадку, та мати чітке розуміння щодо настання конкретних правових наслідків у відповідних правовідносинах з огляду на розумну та передбачувану стабільність норм права”.

Такого ж висновку можна дійти, спираючись на аналіз практики Європейського суду з прав людини (надалі – ЄСПЛ). Так, у рішеннях ЄСПЛ від 10 грудня 2009 року у справі “Михайлюк та Петров проти України” (Mikhaulyuk and Petrov v. Ukraine, заява № 11932/02), від 29 квітня 2003 року у справі “Полторацький проти України” (Poltoratskiy v. Ukraine, заява № 38812/97) тощо зазначається: суд нагадує, що вираз “згідно із законом” насамперед вимагає, щоб оскаржуване втручання мало певну підставу в національному законодавстві; він також стосується якості відповідного законодавства і вимагає, щоб воно було доступне відповідній особі, яка, крім того, повинна передбачати його наслідки для себе, а також це законодавство повинно відповідати принципу верховенства права [26].

На нашу думку, відсутність загального визначення характеристики поважності причин неявки як ключової ознаки при вирішенні питання ВККС про переривання кваліфікаційного оцінювання чіткого механізму повідомлення Комісії щодо неможливості прибуття на кваліфікаційне оцінювання чи його окремих етапів, переліку підстав, за яких учасник має право відкласти проходження кваліфікаційного оцінювання, алгоритму дій Комісії при виникненні факту неявки учасника на кваліфікаційне оцінювання спричиняють неможливість реалізації особою (кандидатом на посаду судді чи суддею) її права бути обізнаним, на законні об’єктивно існуючі очікування й обґрунтовані сподівання, передбачення у своїх діях стосовно настання певного результату. За таких обставин у особи відсутня можливість передбачати наслідки застосування норм права (законні очікування). Кандидат на посаду судді чи суддя за такого фрагментарного регулювання не може бути певним у тому, яка саме норма права має застосовуватися у конкретному випадку. Це свідчить про відсутність у такої особи можливості мати чітке розуміння щодо настання конкретних правових наслідків у відповідних правовідносинах з огляду на розумну та передбачувану стабільність норм права.

Особливої уваги привертає відповідність порядку переривання (відкладення) проведення іспиту у процедурі кваліфікаційного оцінювання суддів, з підстав поважності причин, які виникли під час проходження іспиту, принципу прозорості процедури кваліфікаційного оцінювання суддів.

У словнику Макмілана прозорість означає простоту, ясність, легку зрозумілість [27, с. 628]. Таке значення цього терміна надається і в Малому оксфордському словнику англійської мови [28], і в Кембриджському навчальному словнику [29], а також у Великому тлумачному словнику [30, с. 1728]. В енциклопедичному словнику цей термін визначається як “...перебування під публічним контролем; доступність кожному у будь-який час і всюди; чутливість до нових ідей та вимог, готовність оперативно реагувати” [31, с. 820]. Прозорість (англ. transparency) як соціальна, філософська та правова категорія була розроблена на межі XIX–XX ст. англо-американською наукою і визначається: 1) як забезпечення доступу громадян до повної, достовірної та об’єктивної інформації, що знаходиться у володінні органів публічної влади [32, с. 48]. При цьому, незважаючи на закріплення необхідності застосування принципу прозорості в нормативній площині, жоден нормативний акт не містить його визначення.

Серед науковців принцип прозорості характеризується так: вказує на наявність повної адекватної інформації про те, що відбувається [33, с. 180]; передбачає забезпечення доступу громадян до повної, достовірної та об’єктивної інформації, що знаходиться у володінні органів публічної влади і вказує, що зазначений принцип включає не лише процес інформування, а й процес перетворення інформації про діяльність органів публічної влади на зрозумілу і легку для сприйняття [34, с. 25-31]; означає відкритість рішень і дій, тобто вільний потік інформації про рішення і дії від джерела до одержувача [35]; прозорість у діяльності органів публічного управління полягає в їх передбачуваності, тобто такі органи здійснюють свої функції не довільно, а відповідно до опублікованих правил [36]; полягає у обов’язку системи державної влади гарантувати громадянам можливість одержувати реальну інформацію про змістовне навантаження державного управління та вплив управлінської діяльності на суспільство, обізнаністю громадян та їхніх колективів з обумовленістю та змістом діяльності органів державної влади, свідомому впливі громадськості на цю діяльність [37, с. 20].

На підставі аналізу наведених позицій науковців можна констатувати, що прозорість як принцип кваліфікаційного оцінювання передбачає: відкритість інформації про рішення та дії, які приймаються ВККС у процесі такого оцінювання, що передбачає доступність до інформації як суб’єктивне право, гарантоване необмеженому колу осіб; відсутність обмежень доступу до важливої інформації під приводом її секретності, конфіденційності тощо; зрозумілість представленої інформації, що забезпечує її зрозумілість та легкість для сприйняття; передбачуваність, розумна очікуваність дій осіб (як кандидатів на посаду і суддів, так і ВККС); кореспондуючий обов’язок ВККС проводити свою діяльність відповідно до закріплених та опублікованих правил поведінки, тобто здійснювати свої функції не довільно, а згідно з відповідними правилами).

Зважаючи на аналіз правового регулювання процедури кваліфікаційного оцінювання та доктринального визначення прозорості як принципу такого оцінювання, питання щодо того, яким чином має діяти кандидат на посаду судді чи

суддя при необхідності переривання кваліфікаційного оцінювання фактично є не визначеним, має низку суб'єктивних факторів, що не відповідає характеристикам принципу прозорості. У зв'язку з цим можна припустити, що така ситуація стосовно суддів чи кандидатів на посаду суддів при кваліфікаційному оцінюванні може бути використана для відбору потенційно лояльних до системи кандидатів і фактично призводить до усунення з конкурсу кандидатів із орієнтацією на незалежність.

Підсумовуючи, зазначимо, що Регламент ВККС, Положення № 143/зп-16 і Порядок № 144/зп-16 не містить положень стосовно переривання (відкладення) проведення іспиту з підстав поважності причин, які виникли під час проходження іспиту (стану здоров'я). Водночас пункт 4.3. Розділу IV, підпункт 4.4.3. пункту 4.4. Розділу IV, абзац 2 підпункту 4.5.1. пункту 4.5. Розділу IV Регламенту ВККС та п. 13 Розділу III Положення № 143/зп-16 регламентують переривання кваліфікаційного оцінювання, що пов'язано виключно із неявкою особи на кваліфікаційне оцінювання, при цьому причини такої неявки можуть бути поважними і неповажними.

Поважність причин є оціночним поняттям, яке нечітко визначене у законодавстві, у зв'язку з чим визначається ВККС (правозастосовним органом) у кожному окремому випадку на підставі самостійної суб'єктивної оцінки і подальшого застосування оціночного поняття до суспільних відносин, які є предметом розгляду. Тобто, визначення поважності причин пов'язується із власним розсудом, суб'єктивною оцінкою ВККС і може бути використане для відбору потенційно лояльних до системи кандидатів і усунення з конкурсу кандидатів із орієнтацією на незалежність та зміну існуючої системи.

Учасник кваліфікаційного оцінювання, а саме суддя чи кандидат на посаду судді, не має можливості чітко усвідомлювати, до настання яких наслідків призведе той чи інший факт, він позбавлений права на законні розумні очікування стосовно того, за яких причин він має право відкласти проходження кваліфікаційного іспиту.

Відсутність загального визначення характеристики поважності причин неявки як ключової ознаки при вирішенні питання ВККС про переривання кваліфікаційного оцінювання є, з одного боку, занадто широкими дискреційними повноваженнями ВККС, а з іншого, нівелює таку важливу характеристику закону, яким регулюється процедура кваліфікаційного оцінювання, як його визначеність, що зауважує його передбачуваність, чіткість, ясність, а отже, можна констатувати, що процедуру переривання (відкладення) кваліфікаційного оцінювання судді не можна вважати визначеною у правових нормах та прозорою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, європейським співтовариством з атомної енергії і їх державами-членами, з іншої сторони, ратифікована Законом України від 16.09.2014 № 1678-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n2820 (дата звернення: 21.04.2021).

2. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014 № 1678-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#Text> (дата звернення: 21.04.2021).

3. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12.02.2015 № 192-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19#Text> (дата звернення: 21.04.2021).
4. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 № 1401-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text> (дата звернення: 21.04.2021).
5. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 21.04.2021).
6. Положення про порядок та методологію кваліфікаційного оцінювання, показники відповідності критеріям кваліфікаційного оцінювання та засоби їх встановлення: рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 03.11.2016 № 143/зп-16. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS29511.html (дата звернення: 21.04.2021).
7. Порядок проведення іспиту та методика встановлення його результатів у процедурі кваліфікаційного оцінювання: рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 04.11.2016 № 144/зп-16. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/MUS29512?an=1> (дата звернення: 21.04.2021).
8. Регламент Вищої кваліфікаційної комісії суддів України: рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 27.01.2011 № 149/4-Зп. URL: https://court.gov.ua/kvalifikatsijni_komisiyi/RVKK (дата звернення: 21.04.2021).
9. *Глуценко С.* Що розуміти під професійною етикою та добросесністю в контексті кваліфікаційного оцінювання суддів? URL: https://zib.com.ua/ua/125930-scho_rozumiti_pid_profesijnoyu_etikoyu_ta_dobrochesnistyu_v_.html (дата звернення: 21.04.2021).
10. *Кравець О.* Вдосконалення процедури кваліфікаційного оцінювання суддів та посилення авторитету правосуддя. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/147810-vdoskonalennya-protseduri-kvalifikatsijnogo-otsinyuvannya-suddiv-ta-posilennya-avtoritetu-pravosuddya> (дата звернення: 21.04.2021).
11. *Трофімова Л. В.* Проблемні питання якості кваліфікаційного оцінювання суддів. Часопис Київського університету права. 2020. № 2. С. 198–207.
12. *Миколенко О.* Проблеми оскарження результатів кваліфікаційного оцінювання для підтвердження відповідності судді займаній посаді (44 проблеми оскарження результатів). Правова держава. Вип. 31. 2018. URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/download/143448/144633> (дата звернення: 21.04.2021).
13. *Овчаренко О.* Кваліфікаційне оцінювання в контексті інституту дисциплінарної відповідальності суддів: питання розмежування. Вісник кваліфікаційної комісії суддів України. 2015. № 3. С. 38–44.
14. *Поліщук А.* Для чого проводити реформу судоустрою і що з нею не так? Електронне видання “День”. 30.10.2019. URL: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/sudova-vlada-yak-publichnyu-servis> (дата звернення: 21.04.2021).
15. *Рядінська В., Карпушова О.* Кваліфікаційна атестація суддів в Україні як необхідна умова забезпечення принципу незалежності судової влади. Підприємство, господарство і право. 2018. № 10. С. 214 – 218.
16. *Смирнов А.* Ключова природа провалу судової реформи. Електронне видання “Ukrainews”. URL: <https://ukrainews.com/ua/news/603144-klyuchova-pryrychu-na-provalu-sudovoi-reformy-poroshenko-advokat-smugnov> (дата звернення: 21.04.2021).
17. *Самсін І.* Кваліфікація зі знаком якості: “Нині ВККС – орган, який відповідає за професійність суддівського корпусу і його авторитет у суспільстві”. URL: <https://vkksu.gov.ua/ua/about/zmi-pro-komisiu/kvalifikatsiya-zi-znakom-yakosti-igor-sam-sin-nini-vkks-organ-yakiy-vidpovidaє-za-profesijnist-suddivskogo-korpusu-i-yogo-avtoritet-u-suspilstvi/> (дата звернення: 21.04.2021).
18. *Хотинська-Нор О.* Принципи кваліфікаційного оцінювання суддів у світлі реалізації судової реформи в Україні. Творчий шлях вченого: до 80-річчя професора В.В. Долежана: матеріал круглого столу / відп. ред. Н.М. Бакаянова, уклад.: І.О. Кісліцина, М.О. Деменчук, С.І. Єленіч. МОН України. НУ “ОЮА”. Одеса: Юридична література, 2018. С. 109–111.
19. *Бару М.И.* Оценочные понятия в трудовом законодательстве. Советское государство и право. 1970. № 7. С. 45–47.
20. *Жеребкин В.Е.* Оценочные понятия права. Харьков, 1976. 56 с.
21. *Астрахан Е.И.* Оценочные понятия в советском законодательстве о труде и социальном обеспечении. Ученые записки ВНИИ. Москва, 1974. Вып. 30. С. 67–69.

22. Кошанина Т.В. Оценочные понятия в советском праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Свердловск, 1974. С. 54–56.
23. Рішення Верховного Суду від 12.06.2019 у справі № П/9901/769/18. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/C009354> (дата звернення: 21.04.2021).
24. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 21.04.2021).
25. Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів: Указ Президента України від 20.06.2019 № 6-р/2019. URL: https://ips.ligazakon.net/document/U303_19 (дата звернення: 21.04.2021).
26. Рішення ЄСПЛ від 10.12.2009 у справі “Михайлюк та Петров проти України” (Mikhaulyuk and Petrov v. Ukraine, заява № 11932/02) від 29.04.2003 у справі “Полторацький проти України” (Poltoratskiy v. Ukraine, заява № 38812/97). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_500#Text (дата звернення: 21.04.2021).
27. Словник сучасної економіки Макміллана / пер. з англ. О. Мороз, Т. Мороз; гол. ред. Д.В. Пірс. Київ: АртЕк, 2000. 628 с.
28. Compact Oxford English Dictionary of Current English: URL: http://www.askoxford.com/results/?view=d_ict&freesearch=transparency&branch=13842570&textsearchtype=exact (дата звернення: 21.04.2021).
29. Cambridge Advanced Learner’s Dictionary URL: <http://dictionary.cambridge.org/results.asp?searchword=transparency&x=65&y=10> (дата звернення: 21.04.2021).
30. Великий глумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ: Перун, 2005. 1728 с.
31. Енциклопедичний словник з державного управління / за заг. ред. Сурмін Ю.П., Бакуменко В.Д., Михненко А.М., Ковбасюк Ю.В. Київ: НАДУ, 2010. 820 с.
32. Афонін Е.А. Транспарентність влади в контексті європейської інтеграції України: конспект лекцій до короткотермінового семінару в системі підвищення кваліфікації кадрів. Київ: Вид-во НАДУ, 2010. 48 с.
33. Громадяни у пошуках інформації: українські реалії / упоряд. І. Підлуська, С. Горобчишин. Київ: Агентство “Україна”, 2005. 180 с.
34. Ткачук І.В. Принципи прозорості та відкритості як невід’ємна складова публічного управління: теоретичний аспект. Міжнародний научний журнал “Інтернаука”. 2016. № 12. С. 25–31.
35. Андрійчук Т. Принцип прозорості комунікації органів державної влади з населенням: понятійно-концептуальне бачення. Вісник книжкової палати. 2009. № 4. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vkr/2009_4/st11.pdf (дата звернення: 21.04.2021).
36. Hood Christopher. Transparency. In Encyclopedia of Democratic Thought, ed. P.B. Clarke and J. Foweraker. London: Routledge, 2001. P. 863–868. URL: <http://ru.bookzz.org/book/609673/2fc205> (дата звернення: 21.04.2021).
37. Гудима Н.В. Принципи відкритості і прозорості в діяльності органів державного управління України: автореф. дис. ... канд. наук держ. упр. Київ, 2008. 20 с.

REFERENCES

1. Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part” / ratified by the Law of Ukraine of 16.09.2014 № 1678-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n2820 (Date of Application: 21.04.2021) [in Ukrainian].
2. On the ratification of the Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part: Law of Ukraine dated 16.09.2014 No 1678-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#Text> (Date of Application: 21.04.2021) [in Ukrainian].
3. On ensuring the right to a fair trial: Law of Ukraine dated 12.02.2015 No 192-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19#Text> (Date of Application: 21.04.2021) [in Ukrainian].
4. About modification of the Constitution of Ukraine (concerning justice): Law of Ukraine dated 02.06.2016 No 1401-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text> (Date of Application: 21.04.2021) [in Ukrainian].

5. On the judiciary and the status of judges: Law of Ukraine dated 02.06.2016 No 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (Date of Application: 21.04.2021) [in Ukrainian].

6. Regulations on the procedure and methodology of qualification assessment, indicators of responsibility for qualification assessment criteria and means of their establishment: rishennia Vyshehoi kvalifikatsiinoi komisii suddiv Ukrainy vid 03.11.2016 № 143/zp-16. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS29511.html (Date of Application: 21.04.2021) [in Ukrainian].

7. The procedure for conducting the exam and the method of establishing its results in the qualification assessment procedure: Decision of the High Qualification Commission of Judges of Ukraine dated 03.11.2016 No 143 / зп-16. 04.11.2016 No 144/zp-16. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/MUS29512?an=1> (Date of Application: 21.04.2021) [in Ukrainian].

8. Regulations of the High Qualification Commission of Judges of Ukraine: Decision of the High Qualification Commission of Judges of Ukraine dated 27.01.2011 No 149/4-Zp. URL: https://court.gov.ua/kvalifikatsijni_komisiji/RVKK (Date of Application: 21.04.2021) [in Ukrainian].

9. Hlushchenko, S. Shcho rozumity pid profesiinoiu etykoiu ta dobrochesnistiu v konteksti kvalifikatsiinoho otsiniuvannia suddiv? “What Is Meant by Professional Ethics and Integrity in the Context of the Qualification Assessment of Judges?” URL: https://zib.com.ua/ua/125930-scho_rozumiti_pid_profesynoyu_etikoyu_ta_dobrochesnistyu_v_.html (Date of Application: 21.04.2021) [in Ukrainian].

10. *Kravets, O.* Vdoskonalennia protsedury kvalifikatsiinoho otsiniuvannia suddiv ta posylennia avtorytetu pravosuddia. “Improvement of the Procedure for Qualification Assessment of Judges and Strengthening the Authority of Justice”. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/147810-vdoskonalennya-protseduri-kvalifikatsynogo-otsinyuvannya-suddiv-ta-posilennya-avtoritetu-pravosuddya> (Date of Application: 21.04.2021) [in Ukrainian].

11. *Trofimova, L.V.* (2020) Problemni pytannia yakosti kvalifikatsiinoho otsiniuvannia suddiv. “Problematic Issues of the Quality of Qualification Assessment of Judges”. Journal of Kyiv University of Law 2, 198–207 [in Ukrainian].

12. *Mykolenko, O.* (2018) Problemy oskarzhennia rezultativ kvalifikatsiinoho otsiniuvannia dlia pidtverdzhennia vidpovidnosti suddi zaimanii posadi (44 problemy oskarzhennia rezultativ). “Problems of Appealing the Results of the Qualification Assessment to Confirm the Judge’s Suitability for the Position (44 problems of appealing the results)”. Legal State. Issue 31. URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/download/143448/144633> (Date of Application: 21.04.2021) [in Ukrainian].

13. *Ovcharenko, O.* (2015) Kvalifikatsiine otsiniuvannia v konteksti instytutu dystsyplinarnoi vidpovidalnosti suddiv: pytannia rozmezhuвання. “Qualification Assessment in the Context of the Institution of Disciplinary Responsibility of Judges: the Issue of Differentiation”. Bulletin of the Qualification Commission of Judges of Ukraine 3, 38–44 [in Ukrainian].

14. *Polishchuk, A.* Dlia choho provodyty reformu sudoustroiu i shcho z neiu ne tak? “Why Reform the Judiciary and What Is Wrong with It?” Electronic edition “Day”. 30.10.2019. URL: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/sudova-vlada-yak-publichnyy-servis> (Date of Application: 21.04.2021) [in Ukrainian].

15. *Riadinska, V., Karpushova, O.* (2018) Kvalifikatsiina atestatsiia suddiv v Ukraini yak neobkhdna umova zabezpechennia pryntsyphu nezalezhnosti sudovoi vlady. “Qualification Certification of Judges in Ukraine as a Necessary Condition for Ensuring the Principle of Independence of the Judiciary”. Entrepreneurship, Economy and Law 10, 214–218 [in Ukrainian].

16. *Smyrnov, A.* Kliuchova pryroda provalu sudovoi reformy. “The Key Nature of the Failure of Judicial Reform”. Electronic Edition “Ukraneews”. URL: <https://ukraneews.com/ua/news/603144-klyuchova-prycho-na-provalu-sudovoi-reformy-poroshenko-advokat-smyrnov> (Date of Application: 21.04.2021) [in Ukrainian].

17. *Samsin I.* Kvalifikatsiia zi znakom yakosti: “Nyni VKKS – orhan, yakyi vidpovidaie za profesiinist suddivskoho korpusu i yoho avtorytet u suspilstvi”. “Qualification with a Quality Mark: “Today VKKS is a Body Responsible for the Professionalism of the Judiciary and Its authority in society”. URL: <https://vkksu.gov.ua/ua/about/zmi-pro-komisiu/kvalifikatsiya-zi-znakom-yakosti-igor-samsin-nini-vkks-organ-yakiy-vidpovidaie-za-profesynist-suddivskogo-korpusu-i-yogo-avtoritet-u-suspilstvi/> (Date of Application: 21.04.2021) [in Ukrainian].

18. *Khotynska-Nor, O.* (2018) Pryntsyphu kvalifikatsiinoho otsiniuvannia suddiv u svitli realizatsii sudovoi reformy v Ukraini. Tvorchyi shliakh vchenoho: do 80-richchia profesora V. V. Dolezhana. “Principles of qualification assessment of judges in the light of the implementation of judicial reform

© Riadinska Valeriia, Dmytryk Olha, Kobylnik Dmytro, 2021

in Ukraine”. Creative path of the scientist: to the 80th anniversary of Professor V. V. Dolezhan: materials of round table / resp. ed. N.M. Bakayanova, compiled by: I.O. Kislitsyna, M.O. Demenchuk, S.I. Yelenych. MIA Ukraine. OU “OYUA”. Odesa: Legal Literature. P. 109–111 [in Ukrainian].

19. *Baru, M.I.* (1970) Otsnochnye ponjatija v trudovom zakonodatel'stve. “Evaluation Concepts in Labor Legislation”. Soviet State and Law 7, 45–47 [in Russian].

20. *Zherebkin, V.E.* (1976) Otsnochnye ponjatija prava. “Evaluative Concepts of Law”. Har'kov. 56 p. [in Ukrainian].

21. *Astrahan, E.I.* (1974) Otsnochnye ponjatija v sovetskom zakonodatel'stve o trude i social'nom obespechenii. “Valuation Concepts in Soviet Labor and Social Security Legislation”. Scientific Notes of the All-Russian Research Institute. Moscow. Issue 30. P. 67–69 [in Russian].

22. *Koshanina, T.V.* (1974) Otsnochnye ponjatija v sovetskom prave. “Valuation Concepts in Soviet Law”: avtoref. thesis... Cand. Sverdlovsk. P. 54–56 [in Russian].

23. Judgment of the Supreme Court of 12 June 2019 in Case No P/9901/769/18. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/C009354> (Date of Application: 21.04.2021) [in Ukrainian].

24. Constitution of Ukraine of June 28, 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80#Text> (Date of Application: 21.04.2021) [in Ukrainian].

25. On the early termination of the powers of the Verkhovna Rada of Ukraine and the calling of early elections: Decree of the President of Ukraine dated 20.06.2019 № 6-r / 2019. URL: https://ips.ligazakon.net/document/U303_19 (Date of Application: 21.04.2021) [in Ukrainian].

26. Judgment of the European Court of Human Rights of 10 December 2009 in the case of Mikhaylyuk and Petrov v. Ukraine (application no. 11932/02) of 29 April 2003 in the case of Poltoratskiy v. Ukraine, application no. 38812/97]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_500#Text (Date of Application: 21.04.2021) [in Ukrainian].

27. Slovník současné ekonomiky Makmillana. Macmillan's Dictionary of Modern Economics / transl. from English O. Moroz, T. Moroz; ed. D.V. Pierce. Kyiv: ArtEk, 2000. 628 p. [in Ukrainian].

28. Compact Oxford English Dictionary of Current English: URL: <http://www.askoxford.com/results/?view=dict&freesearch=transparency&branch=13842570&textsearchtype=exact> (Date of Application: 21.04.2021) [in English].

29. Cambridge Advanced Learner's Dictionary. URL: <http://dictionary.cambridge.org/results.asp?searchword=transparency&x=65&y=10> (Date of Application: 21.04.2021) [in English].

30. Big explanatory dictionary of modern Ukrainian language / comp. and ed. V.T. Busel. Kyiv: Perun, 2005. 1728 p. [in Ukrainian].

31. Encyclopedic dictionary of public administration / eds Surmin Ju.P., Bakumenko V.D., Mihnenko A.M., Kovbasjuk Ju.V. Kyiv: NADU, 2010. 820 p. [in Ukrainian].

32. Afonin, E.A. (2010) Transparentnist' vladi v konteksti evropejs'koi integracii Ukrayini. “Transparency of Power in the Context of Ukraine's European Integration”: synopsis of lectures for a short-term seminar in the system of professional development. Kyiv: NAPA Publishing House, 2010. 48 p. [in Ukrainian].

33. Gromadjani u poshukah informacii: Ukraïns'ki realiyi. “Citizens in Search of Information: Ukrainian Realities” / comp. I. Pidlus'ka, S. Gorobchishin. Kyiv: Agentstvo “Ukraina”, 2005. 180 p. [in Ukrainian].

34. *Tkachuk, I.V.* (2016) Principi prozorosti ta vidkритosti jak nevid'emna skladova publichnogo upravlinnja: teoretichnij aspekt. “Principles of Transparency and Openness as an Integral Part of Public Administration: a Theoretical Aspect”. International Scientific Journal “Internauka” 12, 25–31 [in Ukrainian].

35. *Andriichuk, T.* (2009) Princip prozorosti komunikacii organiv derzhavnoi vladi z naselennjam: ponjatijno-konceptual'ne bachennja. “The Principle of Transparency of Communication between Public Authorities and the Population: Conceptual Vision”. Bulletin of the Book Chamber 4. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vkp/2009_4/st11.pdf (Date of Application: 21.04.2021) [in Ukrainian].

36. *Hood Christopher* (2001) Transparency. In Encyclopedia of Democratic Thought, ed. P.B. Clarke and J. Foweraker. London: Routledge. P. 863–868. URL: <http://ru.bookzz.org/book/609673/2fc205> (Date of Application: 21.04.2021) [in English].

37. *Gudima, N.V.* (2008) Principi vidkритosti i prozorosti v dijálnosti organiv derzhavnogo upravlinnja Ukrayini. “Principles of Openness and Transparency in the Activities of Public Administration Bodies of Ukraine”: avtoref. thesis Cand. Sci. (State Management). Kyiv. 20 p. [in Ukrainian].

Riadinska Valeriia,

Doct. Sci. (Law), Professor, Chief of the Research Laboratory, State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-2210-5933

Dmytryk Olha,

Doct. Sci. (Law), Professor, Professor of the Department of Financial Law, Yaroslav the Wise National University of Law, Head of the Department of General Problems of Formation and Implementation of Innovation Policy of the Research Institute of Legal Support of Innovative Development of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-5469-3867

Kobylnik Dmytro,

Cand. Sci. (Law), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Financial Law,
Yaroslav the Wise National University of Law, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-6777-7963

**LEGAL UNCERTAINTY OF THE PROCEDURE OF INTERRUPTION
(POSTPONEMENT) OF QUALIFICATION EVALUATION OF A JUDGE
AS A FACTOR OF NON-TRANSPARENCY OF SUCH EVALUATION**

Research article examines the legal uncertainty of the procedure for an interruption (postponement) of a judge's qualification assessment as a factor of non-transparency of such assessment. An analysis of the legal regulation of the procedure for interruption (postponement) of the examination in the qualification assessment of judges, based on the seriousness of the reasons that arose during the exam, determining compliance with the principles of legal certainty and transparency of the qualification assessment of judges.

It is noted that the Regulations of the High Qualification Commission of Judges of Ukraine, approved by the decision of the High Qualification Commission of Judges of Ukraine dated 27.01.2011 No 149/4-Zp, Regulations on the Procedure and Methodology of Qualification Assessment, Indicators of Compliance with qualification assessment criteria and means of their establishment of the Qualification Commission of Judges of Ukraine 03.11.2016 No 143 / ЗП-16 and the Procedure for conducting the examination and the method of establishing its results in the qualification assessment procedure, approved by the decision of the High Qualification Commission of Judges of Ukraine dated 04.11.2016 No 144 / ЗП-16 do not contain the provisions on interruption (postponement) of the examination, on the grounds of seriousness of the reasons that arose during the examination (state of health). At the same time, paragraph 4.3. Section IV, sub-clause 4.4.3. paragraph 4.4. Section IV, paragraph 2 of sub-clause 4.5.1. paragraph 4.5. Section IV of the Regulations of the HJC and paragraph 13 of Section III of Regulation No 143 / ЗП-16 regulate the interruption of the qualification assessment, which is associated exclusively with the absence of a person for the qualification assessment, and the reasons for such absence may be valid and disrespectful.

© Riadinska Valeriia, Dmytryk Olha, Kobylnik Dmytro, 2021

It is emphasized that the seriousness of the reasons is an evaluative concept, which is vaguely defined in the legislation, in connection with which it is determined by the HQCJ (law enforcement body) in each case on the basis of independent subjective evaluation and further application of the evaluation concept to public relations. That is, the determination of the validity of the reasons is associated with the discretion, the subjective assessment of the HQCJ and can be used to select potentially loyal candidates to the system and remove candidates from the competition with a focus on an independence and change of the existing system.

The participant in the qualification assessment, namely the judge or the candidate for the position of a judge, does not have the opportunity to clearly understand the consequences of this or that fact, he is deprived of the right to legitimate expectations as to why he has the right to postpone the qualifying examination.

The lack of a general definition of the seriousness of the reasons for non-appearance as a key feature in resolving the issue of HQCJ on interruption of qualification assessment is, on the one hand, too wide discretion of HQCJ, and on the other hand, undermines such an important characteristic of which notes its predictability, clarity, and therefore, it can be stated that the procedure of interruption (postponement) of the qualification assessment of a judge cannot be considered to be transparent and defined in legal norms.

Keywords: judge, qualification assessment, procedures of interruption (postponement) of qualification assessment of a judge, criteria of qualification assessment.

Отримано 10.06.2021

Смерницький Дем'ян Вікторович,
доктор юридичних наук, старший дослідник,
заступник директора ДНДІ МВС України
м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0001-6066-0324

ТЕХНІЧНЕ РЕГУЛЮВАННЯ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ ТА НОРМАТИВНІ ДОКУМЕНТИ

У статті розглянуто поняття нормативно-правового акта як офіційного правового документа, прийнятого уповноваженим на це суб'єктом у визначеній формі і за встановленою процедурою, який регулює суспільні відносини і містить норми права, та визначено його ознаки. Зазначено, що разом із нормами права наявні й технічні норми. Технічні норми, які встановлюються в нормативно-правових актах, набувають обов'язкового характеру та стають нормами права. Крім того, досліджено поняття нормативних документів у сфері технічного регулювання, до яких відносяться стандарти, кодекси ustalеної практики та технічні умови.

Ключові слова: *нормативно-правові акти, нормативні документи, технічне регулювання, технічний регламент, стандарт, кодекс ustalеної практики, технічні умови.*

Нормативно-правовий акт – це офіційний письмовий документ, прийнятий уповноваженими на це суб'єктами нормотворчості у визначеній формі та за встановленою процедурою, спрямований на встановлення, зміну або скасування норм права. До специфічних ознак можна віднести такі: він має правоутворююче призначення, тобто оформлює встановлення, зміну чи скасування норм права; приймається суб'єктами нормотворчості в межах їхньої компетенції [1].

На думку М.В. Кравчук, нормативно-правовий акт це – письмовий документ компетентного органу держави, що містить формально обов'язкове правило поведінки загального характеру і є основною формою права для багатьох правових систем сучасності. За юридичною силою нормативно-правові акти поділяються на закони (що мають вищу юридичну силу) і підзаконні акти (що видаються на підставі закону, відповідно до закону і для його виконання) [2, с. 131–132].

Наведемо ще одне визначення нормативно-правового акта, встановлене в Порядку проведення державної реєстрації нормативно-правових актів Держкоменергозбереження в Міністерстві юстиції України та включення їх до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів. Так, під нормативно-правовим актом необхідно розуміти офіційний письмовий документ, виданий Держкоменергозбереження у визначеній законодавством формі та за встановленою законодавством процедурою, спрямований на регулювання суспільних відносин, містить нормативні приписи (має неперсоніфікований характер, розрахований на багаторазове застосування і дія не вичерпується одноразовим виконанням) [3].

Отже, як ми бачимо з наведених вище визначень, вони схожі за своєю суттю.

Тобто у загальному, як зазначає Н.М. Крестовська та Л.Г. Матвеева, нормативно-правовий акт це – письмовий документ, виданий в установленому порядку компетентним органом держави, що містить правові норми загального характеру [4].

Або, як було визначено у проєкті Закону України “Про нормативно-правові акти”, “нормативно-правовий акт – офіційний правовий документ, прийнятий уповноваженим на це суб’єктом у визначеній формі і за встановленою процедурою, який регулює суспільні відносини і містить норми права” [5].

Ознаками нормативно-правового акта є: офіційний характер; ухвалення або видання відповідно до строго встановленої процедури у порядку правотворчої діяльності; наявність нових або скасування колишніх правових норм; письмовий документ, що має певні реквізити; певна структура акта; реєстрація акта.

Залежно від суб’єкта правотворчості всі нормативно-правові акти поділяються на: нормативно-правові акти державних органів; нормативно-правові акти недержавних суб’єктів (органів місцевого самоврядування, профспілок, акціонерних товариств тощо); сумісні нормативно-правові акти державних органів і недержавних суб’єктів; нормативно-правові акти безпосередньої правотворчості народу (суспільства) [4].

Проаналізуємо нормативно-правові акти та нормативні документи у сфері технічного регулювання.

Відповідно до Закону України “Про технічні регламенти та оцінку відповідності” технічне регулювання це – правове регулювання відносин у сфері визначення та виконання обов’язкових вимог до характеристик продукції або пов’язаних з ними процесів та методів виробництва, а також перевірки їх додержання шляхом оцінки відповідності та/або державного ринкового нагляду і контролю нехарчової продукції чи інших видів державного нагляду (контролю) [3].

А.І. Черемнова зазначає, що “поряд з нормами права існують і технічні норми. Серед технічних норм є такі, які, одержуючи закріплення в нормативних актах, набувають юридичної сили, їх можна назвати техніко-юридичними”. Автор визначає технічні характеристик встановленні в правових документах, як норми права [5, с. 200].

Переважно обов’язкові норми до якості та безпечності продукції встановлюються в технічних регламентах. Технічний регламент, згідно із Законом України “Про технічні регламенти та оцінку відповідності”, – це нормативно-правовий акт, у якому визначено характеристики продукції або пов’язані з ними процеси та методи виробництва, включаючи відповідні адміністративні положення, додержання яких є обов’язковим. Цілями прийняття технічних регламентів є захист життя та здоров’я людей, тварин і рослин, охорона довкілля та природних ресурсів, забезпечення енергоефективності, захист майна, забезпечення національної безпеки та запобігання підприємницькій практиці, що вводить споживача (користувача) в оману [3].

Технічні регламенти можуть прийматися у вигляді законів, але частіше вони затверджуються постановами Кабінету Міністрів України. Отже, технічні регламенти, залежно від способу їх прийняття, можуть відноситися до законів або підзаконних актів.

Н.М. Крестовська та Л.Г. Матвеева констатують, що у нашій країні є такі види підзаконних актів: нормативні укази Президента України; постанови Кабінету Міністрів України; інструкції та нормативні накази міністерств і відомств; норма-

тивні акти місцевих державних адміністрацій; нормативні акти органів місцевого самоврядування; нормативні накази адміністрації підприємств, установ, організацій (наприклад, правила внутрішнього трудового розпорядку) [4].

Так, Є. Гетьман зазначає, що у юридичній літературі майже не існує розбіжностей стосовно розуміння юридичної природи та сутності підзаконного нормативно-правового акта [6, с. 93]. Здебільшого він розглядається як акт, що приймається уповноваженими на це суб'єктами нормотворчості на основі закону і не повинен йому суперечити [7, с. 201]. У юридичній енциклопедії підзаконний акт розглядається як акт, прийнятий компетентними органами державної влади чи уповноваженими державою іншими суб'єктами на підставі закону, відповідно до закону і в порядку його виконання [8, с. 220].

У сфері технічного регулювання разом із нормативно-правовими актами, відповідно до Закону України “Про стандартизацію” [9], наявні й нормативні документи, до яких відносяться стандарти, кодекси ustalеної практики та технічні умови, в яких устанавлюються правила, настанови чи характеристики щодо діяльності або її результатів.

Стандарт, як визначено Законом [9], – це нормативний документ, заснований на консенсусі, прийнятий визнанням органом, що встановлює для загального і неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів, та спрямований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері.

Кодекс ustalеної практики – нормативний документ, що містить рекомендації щодо практик чи процедур проектування, виготовлення, монтажу, технічного обслуговування або експлуатації обладнання, конструкцій чи виробів.

А під технічними умовами розуміють нормативний документ, що встановлює технічні вимоги, яким повинна відповідати продукція, процес або послуга, та визначає процедури, за допомогою яких може бути встановлено чи дотримані такі вимоги [9].

Стандарти, відповідно до Закону [9], мають добровільний характер застосування, тому переважно зазначені нормативні документи не відносять до нормативно-правових актів.

Як визначено у проекті Закону України “Про нормативно-правові акти”, ненормативний правовий акт – це акт, що містить лише індивідуально-конкретні або індивідуально-правозастосовні приписи [5]. Нормативні документи у сфері технічного регулювання не відповідають визначеному критерію.

На наше переконання, у разі відповідного посилення у нормативно-правових актах (технічних регламентах) нормативні документи стають обов'язковими до виконання та набувають статусу нормативно-правового документа.

Відповідно до ст. 11² Закону України “Про технічні регламенти та оцінку відповідності” переліки національних стандартів для цілей застосування технічних регламентів формуються відповідними державними органами в ході консультацій з національним органом стандартизації згідно з правилами їх формування, затвердженими центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері технічного регулювання [10].

Крім того, у разі декларування виробником відповідності своєї продукції чи процесів, пов'язаних з її виробництвом, відповідному нормативному документу, він теж стає обов'язковим до виконання.

Кодекс України про адміністративні правопорушення [11] та Кримінальний кодекс України [12] встановлюють відповідальність за невиконання вимог нормативних документів у сфері технічного регулювання.

О.Ф. Скакун зазначає, що підзаконний нормативний акт – це акт, який видається відповідно до закону, на підставі закону для конкретизації законодавчих розпоряджень та їх трактування або встановлення первинних норм [13, с. 489].

У сфері забезпечення якості та безпечності промислової продукції стандарти (нормативні документи) теж відіграють роль щодо конкретизації, трактування або встановлення первинних норм щодо виконання технічних регламентів (нормативно-правових актів).

Узагальнюючи та підводячи підсумки розгляду нормативно-правових актів та нормативних документів у сфері технічного регулювання, ми прийшли до висновку, що технічні регламенти – це нормативно-правові акти, які можуть бути законами або підзаконними нормативно-правовими актами. Стандарти мають переважно добровільний характер застосування, але у разі посилання на них у нормативно-правових актах або декларування виробником продукції про їх застосування набувають обов'язкового характеру та ознак нормативно-правового акта. Технічні умови, розроблені та введені в дію на відповідному підприємстві, є обов'язковими для цього підприємства. За невиконання норм стандартів та технічних умов настає адміністративна та кримінальна відповідальність.

Тож проведення паралелей між нормативними документами сфери технічного регулювання і нормативно-правовими актами є актуальним та потребує подальшого вивчення та висловлення думок науковцями з цього приводу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Теорія держави і права: підручник. URL: https://pidru4niki.com/70667/pravo/normativno-pravovi_akti (дата звернення: 07.06.2021).
2. Кравчук М.В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права: навч. посіб. 3-тє вид., змін, й доп. Тернопіль: Карт-бланш, 2002. 247 с. URL: <https://lawbook.online/page/tgp1/ist/ist-16-idz-ax238-nf-53.html> (дата звернення: 07.06.2021).
3. Про затвердження Порядку проведення державної реєстрації нормативно-правових актів Держкоменергозбереження в Міністерстві юстиції України та включення їх до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів: наказ від 01 вересня 2003 року № 94.
4. Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Вид. 2-е. Х.: ТОВ “Одіссей”, 2008. 432 с. URL: <http://studies.in.ua/ru/teoriya-gosudarstva-i-pravakrestovskaya-nm/1585-rozdl-16-normativno-pravoviy-akt.html> (дата звернення: 07.06.2021).
5. Черемнова А.І. Технічні норми в системі регулювання суспільних відносин у сфері охорони довкілля. Актуальні проблеми держави і права. 2008. С. 200–204.
6. Гетьман Є. Підзаконний нормативно-правовий акт: поняття, ознаки, функції, види. Вісник Національної академії правових наук України. 2014. № 2 (77). С. 92–100.
7. Петришин О.В., Погребняк С.П., Смородинський В.С. та ін. Теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / за ред. О.В. Петришина. Х.: Право, 2014. 368 с.
8. Зайчук О.В., Копиленко О.Л., Оніщенко Н.М. Сучасна правова енциклопедія / за заг. ред. О.В. Зайчука; Ін-т законодавства ВР України. К.: Юрінком Інтер, 2010. 384 с.
9. Про стандартизацію: Закон України від 5 червня 2014 року № 1315-VII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014. № 31. Ст. 1058.
10. Про технічні регламенти та оцінку відповідності: Закон України від 15 січня 2015 року № 124-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015. № 14. Ст. 96.
11. Кодекс України про адміністративні правопорушення: за станом на 7 грудня 1984 року № 8073-X. Відомості Верховної Ради Української РСР. 1984. Дод. до № 51. Ст. 1122.
12. Кримінальний кодекс України: за станом на 5 квітня 2001 року № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.
13. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (енциклопедичний курс): підручник. Х.: Еспада, 2006. 776 с.

REFERENCES

1. Teoriya derzhavy i prava. “Theory of State and Law”: textbook. URL: https://pidru4niki.com/70667/pravo/normativno-pravovi_akti (Date of Application: 07.06.2021) [in Ukrainian].
2. *Kravchuk, M.V.* (2002) Teoriya derzhavy i prava. “Theory of State and Law”. Problems of the Theory of State and Law: textbook. 3rd ed., changes, and additions. Ternopil: Carte Blanche. 247 p. URL: <https://lawbook.online/page/tgp1/ist/ist-16-idz-ax238-nf-53.html> (Date of Application: 07.06.2021) [in Ukrainian].
3. On Approval of the Procedure for State Registration of Normative Legal Acts of the State Committee for Energy Saving in the Ministry of Justice of Ukraine and Their Inclusion in the Unified State Register of Normative Legal Acts: Order of September 1, 2003 No 94 [in Ukrainian].
4. *Krestovska, N.M., Matveeva, L.G.* (2008) Teoriya derzhavy i prava: Elementarnyy kurs. “Theory of State and Law: An Elementary Course”. Second edition. Kh.: LLC “Odyssey”. 432 p. URL: <http://studies.in.ua/ru/teoriya-gosudarstva-i-prava-krestovskaya-nm/1585-rozdl-16-normativno-pravoviy-akt.html> (Date of Application: 07.06.2021) [in Ukrainian].
5. *Cheremnova, A.I.* (2008) Tekhnichni normy v systemi rehulyuvannya suspil'nykh vidnosyn u sferi okhorony dovkillya. “Technical Norms in the System of Regulation of Public Relations in the Field of Environmental Protection”. Current Issues of State and Law. P. 200–204 [in Ukrainian].
6. *Hetman Ye.* (2014) Pidzakonnny normatyvno-pravovyy akt: ponyattya, oznaky, funktsiyi, vydy. “Bylaw: Concepts, Features, Functions, Types”. Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine 2 (77), 92–100 [in Ukrainian].
7. *Petryshyn, O.V., Pogrebnyak, S.P., Smorodynsky, V.S.* and others (2014) Teoriya derzhavy i prava. “Theory of State and Law”: textbook. for students / for order V. Petrishin. H.: Pravo. 368 p. [in Ukrainian].
8. *Zaychuk, Fr.V., Kopylenko O.L., Onishchenko, N.M.* (2010) Suchasna pravova entsyklopediya. Modern legal encyclopedia / for general ed. V. Zaychuk; Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine. K.: Jurinkom Inter. 384 p. [in Ukrainian].
9. On Standardization: Law of Ukraine of June 5, 2014 No 1315-VII. Information of the Verkhovna Rada (VVR). 2014. No 31. P. 1058 [in Ukrainian].
10. On Technical Regulations and Conformity Assessment: Law of Ukraine of January 15, 2015 No 124-VIII. Information of the Verkhovna Rada (VVR). 2015. No 14. P. 96 [in Ukrainian].
11. Code of Ukraine on Administrative Offenses of December 7, 1984 No 8073-X. Information of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR. 1984. Add. to No 51. Art. 1122 [in Ukrainian].
12. Criminal Code of Ukraine of April 5, 2001 No 2341-III. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2001. No 25–26. Art. 131 [in Ukrainian].
13. *Shakun, O.F.* (2006) Teoriya derzhavy i prava (entsyklopedychnyy kurs). Theory of State and Law (encyclopedic course): textbook. H.: Espada. 776 p. [in Ukrainian].

UDC 340.13

Smernytskyi Demian,
Doct. Sci. (Law), Senior Researcher,
Co-Director of the State Research Institute
MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID 0000-0001-6066-0324

**TECHNICAL REGULATION:
REGULATORY LEGAL ACTS AND REGULATORY DOCUMENTS**

Research article considers the concept of a legal act as an official legal document adopted by an authorized entity in a certain form and according to the established procedure, which regulates public relations and contains the rules of law. The features of the normative legal act include the following: official character; approval or pub-

© Smernytskyi Demian, 2021

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2021.2\(52\).8](https://doi.org/10.36486/np.2021.2(52).8)

Issue 2(52) 2021

<http://naukaipravookhrona.com/>

lication in accordance with a strictly established procedure in the order of law-making activities; presence of new or abolition of old legal norms; a written document that has certain details; certain structure of the act; registration of the act. Depending on the subject of law-making, all normative-legal acts are divided into: normative-legal acts of state bodies; normative legal acts of non-state subjects; compatible regulations of state bodies and non-state entities; normative-legal acts of direct law-making of the people. It is noted that along with the rules of law, there are technical rules. Technical norms, which are established in normative legal acts, become obligatory and become norms of law. In addition, the concept of regulations in the field of technical regulation, which include standards, codes of practice and technical conditions. Summarising the results of consideration of normative legal acts and normative documents in the field of technical regulation, we made the conclusion that technical regulations are normative legal acts which can be laws or by-laws. Standards are mostly voluntary in nature, but when referenced in regulations or by the manufacturer's declaration of use, they become mandatory and take on the characteristics of a legal act.

Keywords: normative legal acts, normative documents, technical regulation, technical regulation, standard, code of established practice, technical conditions.

Отримано 11.06.2021

УДК 347.73:316.422

Тригубенко Марина Володимирівна,
кандидат юридичних наук,
заступник начальника
науково-організаційного відділу
ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0001-7646-3595

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті досліджено зарубіжний досвід державного регулювання наукової діяльності на прикладі Китаю, США, Польщі, Франції, Німеччини.

Встановлено, що практично всі європейські країни систематично збільшують фінансування витрат на наукові дослідження. Серед позитивних аспектів зарубіжного досвіду державного регулювання наукової діяльності виявлено: скорочення державного фінансування на користь приватного сектору, широке застосування міжнародної мобільності науковців та міжнародної співпраці, пріоритетність орієнтування наукової діяльності на потреби практичних сфер. Наголошується на доцільності одночасного застосування прямої (різнорівневе бюджетне фінансування, гранти, субсидії, дотації, безвідсоткові позики тощо) та непрямой фінансової підтримки наукової діяльності (система пільг, податкова знижка, податкові канікули для приватного сектору, що бере участь у фінансуванні наукової діяльності).

Ключові слова: зарубіжний досвід, державне регулювання, наукова діяльність, наукова сфера, державне регулювання вітчизняної науки.

Ураховуючи євроінтеграційний курс нашої держави, розвиток державного регулювання наукової діяльності в Україні має ґрунтуватися не лише на національних нормах, а й на міжнародно-правових стандартах. Стан державного регулювання вітчизняної науки на сьогодні є вкрай несприятливим для можливості ефективного використання наукового потенціалу наших науковців у порівнянні із зарубіжними країнами.

Аналіз науково-теоретичної бази з теми дослідження дає підстави стверджувати, що в цілому питання зарубіжного досвіду державного регулювання наукової діяльності неодноразово привертало увагу вітчизняних дослідників. Деякі аспекти цієї теми вивчали: Р.В. Неколяк, І. Данилова, Б. Олексюк, Є.С. Єгоров, Т.А. Луценко та ін. Проте наявні дослідження мають здебільшого обмежений характер. Отже, метою нашої статті є вивчення зарубіжного досвіду державного регулювання наукової діяльності у контексті з'ясування можливості його застосування в Україні, виявлення позитивних аспектів та розробка пропозицій щодо їх упровадження в Україні.

Фінансування наукових досліджень є важливим завданням підтримки наукової і науково-технічної діяльності. Обсяг фінансування науки прийнято вимірювати у співвідношенні до ВВП – в Україні цей показник закріплений на законодавчому

рівні та становить не менше 1,7 %, хоча останнім часом фактично не перевищує навіть 1 % [1]. Слабкі державні інституції, несприятливе середовище для ведення інноваційного бізнесу та недружня фінансова система створюють перешкоди для комерціалізації інновацій та їх впливу на зростання ВВП. Упродовж останнього десятиліття Україна залишається у групі країн із доходом нижче середнього (за групуванням країн Світовим банком). Сильними сторонами України залишаються: знаннєві та технологічні результати, інноваційні зв'язки, людський капітал і дослідження, можливості приваблювання талантів, ринкові та нормативні можливості на ринку праці, інституції, креативність, проникнення високих технологій, навички. Людські ресурси – складова індексів, яка все ще залишається найбільш сильною стороною України. Повільна розбудова привабливої для дослідників та інженерів інноваційної екосистеми разом зі зниженням бюджетного фінансування освіти та науки може знищити цю перевагу нашої країни.

Так, розвинуті країни питанням розвитку науки приділяють більшу увагу, а частка витрат на її фінансування становить у середньому близько 3 % ВВП, в Ізраїлі та Швеції – 4 %. При цьому державні витрати на діяльність одного українського науковця у 18 разів менші, ніж бразильські показники, у 34 рази – ніж південнокорейські й у 70 – ніж американські [1].

Варто зазначити, що практично всі європейські країни систематично збільшують фінансування витрат на наукові дослідження. Відчутне зростання розпочалося у 2008–2009 рр. і триває дотепер. У цілому по Європейському Союзу показник наукоємності ВВП збільшився з 1,77 % у 2000 р. до історично найбільших 2,06 % від ВВП у 2017 р. Основними джерелами фінансування науки є підприємницький та державний сектори. У ЄС у 2016 р. вони разом забезпечували 87,5 % фінансування наукових досліджень. З 2010 р. до 2015–2017 рр. фінансування науки скорочувалося на користь підприємницького сектору практично в усіх країнах [2, с. 139].

Сьогодні приватний сектор є головним джерелом фінансування і проведення наукової діяльності в економічно розвинених країнах. На його частку припадає від 50 % до 70 % загального фінансування науки в США, Німеччині, Франції. Він виконує від 60 до 75 % усіх наукових досліджень і розробок у цих країнах, фінансує і виконує понад 70 % прикладних наукових досліджень і понад 90 % науково-технічних (експериментальних) розробок. Частка фундаментальних досліджень, що проводяться приватним сектором, не перевищує 4 %. Частка державного сектору в загальному фінансуванні наукових досліджень у більшості розвинених держав у 1,5–2 рази менше, ніж приватного. У США вона перебуває на рівні 34 %, Німеччині – 37 %, Франції – 42 %. Частка державного сектору у виконанні досліджень і розробок складає у середньому в розвинених країнах 13–14 % усіх наукових робіт [3, с. 316].

Проте зауважимо, що у світі немає єдиного загальноприйнятого джерела фінансування наукової діяльності. І кожна країна, враховуючи свої особливості, підходить до цього питання по-різному. Зокрема, в одних країнах державне регулювання наукової діяльності реалізується шляхом прямої (різнорівневе бюджетне фінансування, гранти, субсидії, дотації, безвідсоткові позики тощо), в інших – непрямой (система пільг, податкова знижка, податкові канікули тощо) фінансової підтримки [2, с. 139]. Для прикладу, у США система податкових пільг при реалізації наукової діяльності є однією з найбільш ефективних.

лізації наукових досліджень і розробок існує з 1981 року. Податкова знижка допускає можливість відрахування витрат на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (далі – НДДКР), пов'язаних з основною виробничою і торговою діяльністю платника податків, із суми оподатковуваного податком доходу. До 1995 року вона становила 25 %, нині – 20 %. Підраховано, що в цілому амортизаційні і податкові пільги покривають у середньому в США від 10 до 20 % загальної суми витрат на НДДКР [4, с. 8]. У Франції реалізується наукова політика, побудована на поєднанні прямих і непрямих методів підтримки інновацій. Пряма фінансова підтримка надається у вигляді безвідсоткової позики терміном до п'яти-шести років. Причому позика підлягає поверненню тільки в разі успішного виконання проекту. За оцінками фахівців Anvar, у середньому від 40 % до 50 % кредитів, які надає агентство, повертаються. Як метод непрямой підтримки застосовується прирісна податкова знижка в розмірі 50 %, яка визначається з огляду на досягнуте компанією збільшення витрат на НДДКР, порівняно з рівнем базового року або середнього за певний період. Також діють “податкові канікули” – тимчасове звільнення від сплати податку на прибуток або часткове його зниження, що поширюється на новостворені малі й середні науково-дослідні фірми, зі зниженням на перші п'ять років їх діяльності на 50 % від суми сплачуваного ними прибуткового податку. Нові компанії в наукомісткому секторі виробництва, витрати на наукові дослідження та розробки яких перевищують 15 % від обігу, звільняються від податків на вісім років [5, с. 81].

На нашу думку, зважаючи на рівень недофінансування вітчизняної науки в Україні, доцільно застосувати як заходи прямої, так і заходи непрямой фінансової підтримки наукової діяльності. Зокрема, доречно було б розробити та прийняти низку законодавчих змін стосовно заохочення корпоративного сектору у фінансуванні науки як на державному, так і на місцевому рівнях.

Водночас необхідно зазначити, що в цілому зарубіжний досвід передбачає такі основні способи фінансування науки і досліджень: фінансування з державного бюджету; фінансування приватного сектору; фінансування за допомогою благодійників; використання міжнародної допомоги або відразу з декількох джерел. Іншим джерелом доходу дослідних інститутів може бути самофінансування, тобто за рахунок надання платних послуг дослідними інститутами або від продажу продуктів їх діяльності, досліджень і розробок тощо [6].

Слушним у цьому контексті є досвід Німеччини, яка є лідером серед країн, що займаються активною науковою діяльністю. Ця країна вирізняється значною кількістю різноманітних закладів вищої освіти, науково-дослідних установ тощо. Державне фінансування різних аспектів досліджень у Німеччині організовано трьома способами: з федерального бюджету; з місцевих бюджетів, спільно з обох бюджетів. За рахунок державних коштів надається підтримка дослідженням у тих галузях науки, які проводяться в інтересах суспільства, тому що фундаментальні дослідження, здатні створити необхідні імпульси для дослідницьких галузей, орієнтовані на прикладні цілі [5, с. 80].

Особливої уваги заслуговує досвід зарубіжних країн щодо міжнародної співпраці. Такий досвід для України має кілька позитивних аспектів. По-перше, теоретично, міжнародна мобільність може покращити мовні навички та інші міжкультурні компетенції науковців. Це також може допомогти вченим розвивати

специфічні методологічні та технічні навички, які можуть бути цінними у подальшій їх науковій діяльності, а також для української наукової спільноти в цілому [7, с. 334]. Міжнародна мобільність нарощує знання у відповідних сферах наукової діяльності та сприяє обміну досвідом з колегами, які працюють як в академічному, так і в корпоративному середовищах.

Крім того, по-перше, міжнародна мобільність науковців забезпечить необхідний доступ до дослідницьких інфраструктур та фондів для отримання та розвитку необхідних знань для успішного провадження наукової діяльності. По-друге, міжнародній спільноті добре відомий напрям міжнародної співпраці, зокрема фінансування наукової діяльності одних країн іншими. Так, для прикладу, Китай і ЄС спільно опублікували в цілому 81 996 статей у період з 2009 до 2014 рр., і 76,7 % цих публікацій одержали фінансову підтримку. Причому близько 80 % спільних публікацій одержали фінансову підтримку з боку китайських організацій. Після цього фінансування на національному рівні в державах-членах ЄС також сприяло 48 % спільних публікацій, і близько 13 % цих спільних публікацій отримали фінансування від Європейської комісії [1]. При цьому необхідно зазначити, що у політиці фінансування досліджень Китаєм присутній так званий “ефект Метью”. Його сутність зводиться до того, що більш високу ймовірність отримання більшого фінансування мають дослідні групи з більш високим профілем (з погляду публікацій). Зокрема, у країнах із високим дослідницьким потенціалом (тобто провідних гравців у співпраці), таких як Великобританія і Німеччина, в середньому 75 % спільних публікацій, написаних у співавторстві з китайськими дослідниками, фінансувалися китайськими організаціями [7, с. 334].

Однак при цьому необхідно переглянути пріоритети вітчизняної наукової діяльності. Як слушно зауважують науковці, реальна цінність науки полягає в її ролі як “інструменту” і “внеску в економічну продуктивність”, а не “цінності самій по собі” [1]. А отже, потрібно зосереджуватися на сферах діяльності більш необхідних суспільству.

Запропоновані особливості напряму подальшого розвитку наукової діяльності сприятимуть зацікавленості приватного сектору у фінансуванні досліджень. Адже нині в Україні наукова діяльність та діяльність підприємств майже не перетинається одна із одною, що, на жаль, унеможлиблює вирішення на рівні науки низки практичних проблем, які виникають у роботі певних підприємств. Тобто підприємства не бажають вкладати частину прибутку для розвитку інноваційної діяльності, яка б з часом могла значно покращити процес виробництва, удосконалити роботу підприємств, підвищити ефективність вироблення продукції тощо [8, с. 18].

Рентабельним буде й для держави фінансування подібних проєктів. Адже за умови фінансового дефіциту та економічної кризи в країні істотною проблемою в цьому аспекті є правильний розподіл обмежених фінансових ресурсів [9; 10]. Наукові дослідження українських учених мають бути обумовлені потребами суспільства, разом з тим наявні ресурси та науковий потенціал зосередити на підтримці досліджень, які є основою інноваційного розвитку нашої країни.

Про доцільність таких запроваджень свідчить й досвід країн, що є лідерами у провадженні наукової діяльності. Для прикладу, орієнтуються на потреби корпоративної сфери науковці США. Організація наукової діяльності Сполучених

Штатів Америки суттєво пов'язана з організацією діяльності різноманітних корпорацій, які беруть активну участь у здійсненні науково-дослідної роботи, використанні отриманих досліджень у своїй практичній діяльності. Система освіти і науки та корпоративний сектор США взаємопов'язані, утворюють цілісне інституційне утворення, що працює над однаковими питаннями. Університети у цій системі завжди йдуть попереду, своїми дослідженнями попереджаючи корпорації про можливі проблеми, та головне – заздалегідь готують кадри, здатні ці проблеми вирішити [8, с. 18]. Саме такий підхід до організації діяльності забезпечує ефективну взаємодію університетів із корпоративним сектором [2, с. 137–138]. Вагомим би було запозичення такого досвіду і для України.

Цінним також для України у контексті залучення приватного сектору до фінансування наукової діяльності видається досвід Франції з огляду на те, що державне регулювання наукової діяльності у цій країні реалізується шляхом прямої (безвідсоткові позики) і непрямой (податкова знижка, податкові канікули) фінансової підтримки [2, с. 137]. Зауважимо, що визначальна увага при державному регулюванні науки у Франції надається посиленню стратегічного планування й формування національних пріоритетів, побудові єдиної системи оцінки результатів наукових досліджень, налагодженні зв'язків між дослідженнями в державному і приватному секторі та посиленні інтеграції французької системи досліджень у загальноєвропейський дослідницький простір [11, с. 473].

У Польщі запит на дослідження та розробки формує бізнес, а фінансує дослідження держава. Такий підхід сприяє розвитку технологій і інновації знаходять застосування на виробництві. До того ж, в такий спосіб створюється конкурентний ринок праці для науковців, що загальмовує їх еміграцію з Польщі. Запровадження нової системи, зокрема, сприяло доступу до фінансування наукових досліджень молодим ученим, які, попри брак наукового ступеня, звання тощо, мають високий творчий потенціал [4, с. 13]. Відповідний зарубіжний досвід заслуговує уваги у контексті можливості його застосування в Україні. Адже брак наукового ступеня є суттєвою перешкодою на шляху до отримання фінансової підтримки наукової діяльності молодих вчених. На нашу думку, саме молоді вчені можуть не лише зробити вагомий внесок у розвиток вітчизняної науки, а й зацікавити міжнародних інвесторів своїми креативними науковими проектами.

Суттєвого значення для розвитку науки має роль місцевих органів влади на місцях, що реалізують безпосередню діяльність щодо розвитку та функціонування освіти на місцях. Так, наприклад, у США розвиткові науки на місцях сприяють окремі штати, які здійснюють контроль за виконанням федеративних програм розвитку науки, створюючи власні регіональні плани розвитку сфер наукової діяльності, яка найбільше відповідає соціальному та економічному розвитку окремого штату. Усі штати мають свої стратегічні плани у сфері розвитку науки й технологій. Регіони концентрують свою увагу на реалізації короткострокових програм досліджень і розробок, а також на питаннях комерціалізації технологій, де вони мають перевагу. При цьому ініціатива штатів формується під відчутним впливом приватних фірм і відбиває знання й потреби місцевих ринків продукції та послуг [12, с. 80]. На нашу думку, окреслений досвід цілком може бути імplementовано у вітчизняну систему державного регулювання наукової діяльності.

Отже, результати здійсненого аналізу дозволяють зробити висновок про те, що нині державне регулювання наукової діяльності в Україні потребує суттєвого коригування з урахуванням позитивного досвіду провідних країн світу. Зокрема, у напрямках: скорочення державного фінансування на користь приватного сектору, перегляду пріоритетного спрямування наукової діяльності, розвитку міжнародної мобільності науковців, пошуку альтернативних, відмінних від державних, джерел фінансування наукової діяльності. На законодавчому рівні доцільно передбачити застосування заходів прямої та непрямої фінансової підтримки наукової діяльності, як на державному, так і на місцевому рівнях.

Насамкінець зауважимо, що питання зарубіжного досвіду державного регулювання наукової діяльності потребують подальших наукових досліджень, зокрема, у напрямі вивчення світового досвіду щодо міжнародної мобільності науковців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Wang L., Wang X., Piro F.N., & Philipsen N.J. The effect of competitive public funding on scientific output: A comparison between China and the EU. *Research Evaluation*. 2020. URL: <https://doi.org/10.1093/reseval/rvaa023> (дата звернення: 03.06.2021).
2. Кропивницький Р.С. Державне регулювання та розвиток наукової діяльності: зарубіжний досвід та можливості для України. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 10. С. 135–140.
3. Луценко Т.А. Міжнародний досвід державного регулювання науки та інноваційної діяльності. Теорія та практика державного управління. 2015. № 2. С. 311–316.
4. Мяжкова О.В. Закордонний досвід державного регулювання науково-технічної та інноваційної діяльності. Сучасні питання економіки і права. 2012. № 2. С. 5–13.
5. Данилова І. Зарубіжний досвід державного регулювання наукової сфери: теоретико-методологічні рекомендації для України. *Jurnalul juridic national: teorie si practica*. Кишинів, 2014, грудень. С. 79–85.
6. Дем'яненко М. Особливості фінансування сучасної вітчизняної науки. URL: [http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1940:problem i finansuvannya vitchiznyanoi nauki&catid=64 &Itemid=376](http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1940:problem%20i%20finansuvannya%20vitcziznyanoi%20nauki&catid=64&Itemid=376) (дата звернення: 03.06.2021).
7. Netz N., Hampel, S., & Aman, V. What effects does international mobility have on scientists' careers? A systematic review. *Research Evaluation*. 2020. № 29 (3). P. 327–351.
8. Христинченко Н.П. Міжнародний досвід організації наукової діяльності на прикладі США та Німеччини. *Наука і право*. 2014. № 6. С. 17–21.
9. Chinnemaya T., Chebanenko V. Publication activity as an indicator of scientific status. *RUDN Journal of Studies in Literature and Journalism*. 2020. № 2. P. 386–391.
10. Hauss K. What are the social and scientific benefits of participating at academic conferences? Insights from a survey among doctoral students and postdocs in Germany. *Research Evaluation*. 2020. URL: <https://academic.oup.com/rev/advance-article-abstract/doi/10.1093/reseval/rvaa018/5897675> (дата звернення: 03.06.2021).
11. Неколяк Р.В. Зарубіжний досвід регулювання наукової діяльності. *Правова держава*. 2017. № 28. С. 470–479.
12. Єгоров Є.С. Програми інноваційного розвитку зарубіжних країн: досвід та досягнення. Актуальні питання інноваційного розвитку. Х.: ФІНН. 2012. № 2. С. 77–83.

REFERENCES

1. Wang, L., Wang, X., Piro, F. N., & Philipsen, N.J. (2020) The effect of competitive public funding on scientific output: A comparison between China and the EU. *Research Evaluation*. URL: <https://doi.org/10.1093/reseval/rvaa023> (Date of Application: 03.06.2021) [in English].
2. Кропивницький Р.С. (2018) Derzhavne rehulyuvannya ta rozvytok naukovoyi diyal'nosti: zarubizhnyy dosvid ta mozhlyvosti dlya Ukrayiny. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*. "State Regulation

and Development of Scientific Activity: Foreign Experience and Opportunities for Ukraine”. Investments: Practice and Experience 10, 135–140 [in Ukrainian].

3. *Lutsenko, T.A.* (2015) Mizhnarodnyy dosvid derzhavnoho rehulyuvannya nauky ta innovatsiynoyi diyal'nosti. “International Experience of State Regulation of Science and Innovation”. Theory and Practice of Public Administration 2, 311–316 [in Ukrainian].

4. *Myahkova, O.V.* (2012) Zakordonnyy dosvid derzhavnoho rehulyuvannya naukovo-tekhnichnoyi ta innovatsiynoyi diyal'nosti. “Foreign Experience of State Regulation of Scientific, Technical and Innovative Activities”. Modern Issues of Economics and Law 2, 5–13 [in Ukrainian].

5. *Danylova, I.* (2014) Zarubizhnyy dosvid derzhavnoho rehulyuvannya naukovoyi sfery: teoretyko-metodolohichni rekomendatsiyi dlya Ukrayiny. “Foreign Experience of State Regulation of the Scientific Sphere: Theoretical and Methodological Recommendations for Ukraine”. National Legal Journal: Theory and Practice. Chisinau, December. P. 79–85 [in Ukrainian].

6. *Demyanenko, M.* Osoblyvosti finansuvannya suchasnoyi vitchyznyanoi nauky. “Features of Financing of Modern Domestic Science”. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1940:problemifinansuvannyavitchiznyanojinauki2&catid=64&Itemid=376 (Date of Application: 03.06.2021) [in Ukrainian].

7. *Netz, N., Hampel, S., & Aman, V.* (2020) What effects does international mobility have on scientists' careers? A systematic review. Research Evaluation 29 (3), 327–351 [in English].

8. *Khrystynchenko, N.P.* (2014) Mizhnarodnyy dosvid orhanizatsiyi naukovoyi diyal'nosti na prykladi SShA ta Nimechchyny. “International Experience in Organizing Scientific Activities on the Example of the United States and Germany”. Our Law 6, 17–21 [in Ukrainian].

9. *Chinennaya, T., Chebanenko, V.* (2020) Publication activity as an indicator of scientific status. RUDN Journal of Studies in Literature and Journalism 2, 386–391 [in English].

10. *Hauss, K.* (2020) What are the social and scientific benefits of participating at academic conferences? Insights from a survey among doctoral students and postdocs in Germany. Research Evaluation. URL: <https://academic.oup.com/rev/advancearticleabstract/doi/10.1093/reseval/rvaa018/5897675> (Date of Application: 03.06.2021) [in English].

11. *Nekolyak, R.V.* (2017) Zarubizhnyy dosvid rehulyuvannya naukovoyi diyal'nosti. “Foreign Experience in Regulating Scientific Activity”. Constitutional State 28, 470–479 [in Ukrainian].

12. *Yehorov Ye.S.* (2012) Prohramy innovatsiynoho rozvytku zarubizhnykh krayin: dosvid ta dosyahnennya. “Innovative Development Programs of Foreign Countries: Experience and Achievements”. Current Issues of Innovative Development. H.: FINN. No 2. P. 77–83 [in Ukrainian].

UDC 347.73:316.422

Tryhubenko Maryna,
Cand. Sci. (Law),
Co-Chief of the Department
of the State Research Insritute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-7646-3595

FOREIGN EXPERIENCE OF LEGAL SUPPORT OF STATE REGULATION OF SCIENTIFIC ACTIVITY

Research article examines the foreign experience of state regulation of scientific activity on the example of China, USA, Poland, France, Germany.

It is established that almost all European countries systematically increase funding for research costs. Moreover, public funding for science was reduced in favor of the business sector in almost all countries.

It was found out that in general the world experience provides the following main ways of financing science and research: financing from the state budget; private

sector financing; funding with the help of philanthropists; use of international assistance or from several sources at once. Another source of income for research institutes can be self-financing, i.e. through the provision of paid services by research institutes or from the sale of products of their activities, research and development.

Among the positive aspects of foreign experience of state regulation of scientific activity are: reduction of public funding in favor of the private sector, widespread use and development of international mobility of scientists and international cooperation, priority orientation of scientific activity to the needs of practical areas. Interesting and important is the foreign experience of countries where the education and science systems and the corporate sector are interconnected, forming a holistic institutional entity working on the same issues. Universities in this system are always ahead, with their research warning corporations about possible problems and most importantly prepare in advance the staff that can solve these problems. It is this approach to the organization of activities that ensures the effective interaction of universities with the corporate sector to obtain performance indicators.

It was found out that scientists from countries that are leaders in terms of scientific development, in their research focus on the needs of the corporate sphere, which contributes to the interest of the corporate sector in funding science.

Given these conclusions, it is suggested to borrow the relevant foreign experience. Emphasis is placed on the expediency of simultaneous application of direct (multilevel budget funding, grants, subsidies, interest-free loans, etc.) and indirect financial support for research (system of benefits, tax rebates, tax holidays for the private sector involved in research funding).

Keywords: foreign experience, state regulation, scientific activity, scientific sphere, state regulation of domestic science.

Отримано 07.06.2021

Циганов Олег Григорович,
доктор юридичних наук, доцент,
головний науковий співробітник
ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-8924-1139
Рибінська Анна Петрівна,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
секретаріату Вченої ради,
ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-9521-7688

НАРОДНА ПОЛІЦІЯ КНР: ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ Й ТАКТИКИ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті проаналізовано особливості організаційної структури й тактики діяльності Народної поліції КНР, котра відіграє головну роль у системі забезпечення внутрішньої безпеки Китайської держави. Звертається увага на те, що поліцейська система КНР являє собою гібридну модель, котра поєднує централізовану специфіку з характеристиками, властивими децентралізації в управлінні. Для виконання поставлених завдань у сфері громадської безпеки китайська поліція використовує специфічні, але ефективні методи несення служби. Водночас Народна поліція КНР форсує прискорене втілення стратегії, спрямованої на посилення своїх підрозділів новітніми науковими технологіями, які значно підвищують ефективність поліцейської діяльності.

Ключові слова: гібридна модель поліцейської системи, Міністерство громадської безпеки КНР, Народна поліція Китаю, організаційна структура, тактика діяльності, новітні наукові технології, іноземний досвід.

Упродовж останніх десятиліть Китайська Народна Республіка здійснила величезний ривок уперед – економіка цієї країни посіла другу сходинку у світовому рейтингу, за номінальним значенням валового внутрішнього продукту в доларовому еквіваленті її випереджає тільки економіка США. Також у Китайській державі є великі здобутки з погляду зовнішньополітичного капіталу, адже вона є постійним членом Ради Безпеки ООН, легальною ядерною державою, активним членом Групи двадцяти (G20; англ. *Group of Twenty Finance Ministers and Central Bank Governors*) й Шанхайської організації співробітництва, учасником механізмів Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН, англ. *Association of Southeast Asian Nations*) та ін.

Безумовне велике значення для нашої держави має вивчення досвіду Китаю щодо вдосконалення організації діяльності структур органів виконавчої влади, котрі забезпечують внутрішню безпеку, що сприятиме розширенню сукупності

наших уявлень про шляхи державного будівництва у сфері забезпечення правопорядку в системі органів виконавчої влади України, збагатить та надасть нової якості знань про форми й методи боротьби з правопорушеннями. Зазначене своєю чергою дозволить продуктивніше працювати над удосконаленням вітчизняних правових інститутів, знаходити більш конструктивні теоретичні та практичні рішення проблем у правотворчій і правозастосовній діяльності органів забезпечення внутрішньої безпеки України, а також позитивно вплине на зміцнення законності в процесі здійснення цієї діяльності.

На сьогодні система забезпечення внутрішньої безпеки (далі – СЗВБ) Китайської Народної Республіки має складну, суворо ієрархічну структуру з жорстким, багаторівневим контролем над діяльністю всіх її елементів як з боку Комуністичної партії Китаю, так і органів законодавчої, виконавчої та судової влади цієї країни.

Головну роль у СЗВБ Китаю відіграє поліцейська система КНР, яка є сукупністю функціонуючих у системі органів виконавчої влади і взаємно доповнюючих один одного в процесі реалізації поставлених завдань державних правоохоронних інституцій, діяльність яких спрямована на ефективний захист особистості, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Міністерство громадської безпеки КНР, як один з основних елементів поліцейської системи СЗВБ Китаю, наразі є органом виконавчої влади, до компетенції якого відноситься: виконання поліцейських функцій, охорона громадського порядку, захист політичного та державного ладу, вищого керівництва держави та важливих державних об'єктів, антитерористична боротьба проти екстремізму і сепаратизму на території Китаю. Призначення цього відомства КНР те ж саме, що й у міністерств внутрішніх справ в інших країнах, але функцій у нього набагато більше.

Міністерством громадської безпеки сформовані бюро та відділи практично у всіх населених пунктах КНР. При них є диспетчерські пункти. Бюро та відділи підпорядковуються як вищим поліцейським органам, так і місцевій владі, а диспетчерські пункти – безпосередньо поліції й об'єднані в розгалужену мережу. Такий поділ виправдовує себе: бюро в населених пунктах відповідають в першу чергу за внутрішню безпеку, розслідування як загальнокримінальних, так і економічних злочинів, боротьбу з пожежами, роботу рятувальних служб [1].

Отже, поліцейська система КНР являє собою гібридну модель, що поєднує централізовану специфіку з характеристиками, властивими децентралізації в управлінні. У порівнянні з типовою децентралізованою поліцейською моделлю США, централізована складова поліції КНР забезпечується управлінням зверху – підлеглий орган відповідає перед вищим. Децентралізація в побудові поліцейської моделі КНР реалізується участю уряду країни у формуванні державної політики в сфері громадської безпеки, управлінням поліцією, фінансуванням її діяльності й підбором та призначенням керівних кадрів. Подвійна модель підпорядкування має низку безсумнівних переваг, оскільки регіональні та місцеві органи громадської безпеки щодо управління поліцейськими силами та планування їхньої роботи наділяються незалежними повноваженнями, що забезпечуються місцевим урядом і керівними органами громадської безпеки [2]. Крім того, особливу роль у комплектуванні кадрів поліцейських органів відіграє Комуністична

партія Китаю, адже в кожному з цих органів створені й функціонують спеціальні політичні ради, які проводять співбесіди з кандидатами на службу, а також здійснюють контроль за діючими працівниками [3, с. 22].

Міністерство громадської безпеки керує галузевою Народною поліцією Китаю. Остання становить основну частину особового складу зазначеного відомства. Ст. 2 Закону КНР “Про Народну поліцію” від 28 лютого 1995 р. визначає: “До завдань Народної поліції входить: захист безпеки держави, підтримання громадського порядку, захист особистої безпеки і свободи громадян та їх власності, захист загальнонародної власності, запобігання, припинення та покарання незаконної й злочинної діяльності. Народна поліція складається з поліцейських, які працюють в органах громадської безпеки, органах державної безпеки, в’язницях і органах, що відають питаннями трудового перевиховання, а також поліцейських, які працюють в народних судах і народній прокуратурі” [4, ст. 2]. Службовці Народної поліції, що працюють в органах громадської безпеки, повинні виконувати наступні функції, закріплені у ст. 6 вказаного Закону: запобігання, припинення і розслідування незаконної і злочинної діяльності; підтримання громадського порядку; забезпечення безпеки на транспорті; профілактика протипожежних заходів; контроль за поширенням вогнепальної зброї та боєприпасів; спостереження за поширенням холодної зброї, вибухових і запалюючих речовин, смертельних отрут, радіоактивних та інших небезпечних матеріалів та виробів; нагляд за діяльністю представників спеціальних професій (зокрема, за адміністрацією в’язниць); служіння в якості охоронців визначених державою осіб; охорона важливих місць і споруд; контроль під час проведення зборів, процесій та демонстрацій; вирішення завдань міграційної служби; підтримання громадського порядку в прикордонних районах; приведення у виконання кримінальних покарань щодо осіб, які порушили закон; контроль за діяльністю в галузі інформаційної безпеки; забезпечення безпеки в органах державної влади, громадських організаціях, на підприємствах, у закладах; спрямовувати роботу масових організацій на підтримання громадського порядку та профілактику злочинів тощо [4, ст. 6].

Функціонал Народної поліції КНР знаходить своє відображення в її структурі, що складається з дев’яти служб: служба забезпечення громадської безпеки; служба побутової реєстрації; служба карного розшуку; департамент забезпечення безпеки дорожнього руху; міграційна служба; прикордонна служба; служба пожежної безпеки; охоронна служба; служба інтернет-безпеки [5, с. 67]. Також до поліцейської системи КНР входять професійні поліцейські служби, які включають в себе підрозділи поліції по боротьбі з контрабандою (або митну поліцію), судову поліцію, тюремну поліцію, залізничну поліцію, поліцію з контролю дорожнього руху, річкову та морську транспортну поліцію, поліцію цивільної авіації, поліцію з охорони лісів [6, с. 482].

Відповідно до наказу Міністерства громадської безпеки КНР “Про затвердження внутрішнього Статуту Народної поліції Китаю” від 01.06.2000 № 53 завдання поліції громадської безпеки полягають у забезпеченні спокою і безпеки суспільства. Для виконання цих завдань офіцери поліції громадської безпеки здійснюють такі види діяльності: несуть цілодобові чергування на території, що обслуговується; знаходяться в постійному контакті з громадянами під час вуличних чергувань; патрулюють підзвітні території. Працівники поліції громадської безпеки запобі-

гають злочинам, здійснюють затримання підозрюваних у скоєнні злочинів, надають допомогу громадянам, які постраждали від злочинних посягань та нещасних випадків.

Основними методами несення служби працівниками поліції громадської безпеки є:

1) чергування на стаціонарних постах, що дозволяє працівникам поліції швидко реагувати на будь-яку надзвичайну подію. Крім спостереження, на постах ведеться робота щодо прийняття від громадян заяв про скоєння злочинів, зберігання зниклих і знайдених речей, допомога громадянам, які потребують допомоги;

2) патрулювання: перебуваючи за межами стаціонарного поста, працівники поліції патрулюють свої ділянки обслуговування пішки, на велосипедах, а також на автотранспорті;

3) періодичні візити поліцейських до громадян, що проживають в районі їхнього обслуговування, додому і на роботу, надання громадянам відповідей по “гарячій” телефонній лінії, прийом скарг та повідомлень;

4) створення консалтингових служб, в яких представники різних соціальних груп висловлюють свої думки і разом з поліцейськими вивчають та обговорюють проблеми, що стосуються життя суспільства, з метою вжиття заходів щодо забезпечення громадської безпеки;

5) громадська діяльність у напрямку створення асоціацій, контактних пунктів, груп щодо запобігання злочинів з метою створення сприятливого соціального середовища, некримінального і безпечного суспільства.

6) видання та розповсюдження літератури, яка пропагує правомірну поведінку [7, с. 106–107].

Водночас китайська поліція форсує прискорене втілення стратегії, спрямованої на посилення своїх підрозділів новачками наукових технологій. Зокрема, за допомогою дистанційних телекомунікаційних технологій поліція у змозі контролювати вулиці й громадські місця всіх населених пунктів КНР. Також поліцією Китаю здійснюється розвиток спеціальних комп'ютерних систем, які надають допомогу в розслідуванні злочинів, як-от: система автоматичного визначення даних про транспортний засіб за його номером; використання фотографічного банку даних про підозрюваних; удосконалення процесу впізнання злочинця, наприклад за допомогою ідентифікації за мікрочастками та аналізу ДНК тощо. Крім того, з 2007 року підрозділам МГБ КНР поставлено завдання займатися також відстеженням sms-повідомлень. Новітні технології і апаратура, які вже знаходяться в розпорядженні поліції, покликані допомогти у виявленні та покаранні тих, хто за допомогою sms-повідомлень розсилає непристойні жарти, погрози, заохочує азартні ігри, займається шантажем або вимаганням.

Оскільки вплив Інтернету й значення його для бізнесу все збільшується, в структурі китайської поліції з'явився спеціальний підрозділ, який базується в провінції Аньхой. Завдання Інтернет-поліції – наведення порядку в комп'ютерних мережах. Таке широке формулювання передбачає і боротьбу з хакерами, і навіть здійснення актів цензури. Так, у Пекіні поліція вже проводить відстеження повідомлень, що відправляються електронною поштою, і нагляд за онлайн-чатом. Поліцейські стежать і за тим, на які web-сайти заходять громадяни Китаю. У випадку, якщо зміст ресурсу буде визнано підливним і загрозливим для

суспільства, доступ до нього буде заблокований [1]. Крім того, у КНР йде серйозна боротьба за моральний стан суспільства. Тому контроль над друкованою та відеопродукцією також покладено на підрозділи поліції.

Останніми роками в Китаї особливу увагу стали приділяти інституту реєстрації за місцем проживання або перебування, оскільки загроза терористичної експансії не минула й цю державу. Отже, не слід дивуватися, якщо, зупинившись у готелі, дізнаєтеся: ваші персональні дані внесені до комп'ютерної бази МГБ.

Тероризм і наркобізнес, як відомо, дуже пов'язані. Боротьба з наркобізнесом ведеться не тільки оперативними засобами, а й пропагандистськими, причому не тільки за допомогою ЗМІ. Поліцейських зобов'язали зустрічатися зі школярами, студентами й проводити з ними бесіди про згубність наркотичної пристрасті. Ті ж, хто "підсів" на голку або пристрастився до інших згубних звичок, ризикує потрапити поза своєю волею на примусове лікування. Більше того, відповідальність за особу, що призвичаїлася до наркотиків, несуть не тільки родичі, а навіть його сусіди й дільничний інспектор поліції [1].

Таким чином, поліцейська система КНР відіграє головну роль у системі забезпечення внутрішньої безпеки Китаю та являє собою сукупність функціонуючих у системі органів виконавчої влади й взаємно доповнюючих один одного в процесі реалізації поставлених завдань державних правоохоронних інституцій, діяльність яких спрямована на ефективний захист особистості, суспільства і держави від потенційних та реальних загроз.

Поліцейська система КНР являє собою гібридну модель, що поєднує централізовану специфіку з характеристиками, властивими децентралізації в управлінні: централізована складова китайської поліції забезпечується управлінням органами громадської безпеки зверху, а децентралізація реалізується участю уряду країни у формуванні державної політики в сфері громадської безпеки, управлінням поліцією, фінансуванням її діяльності й підбором та призначенням керівних кадрів. Подвійна модель підпорядкування має низку безсумнівних переваг, оскільки регіональні та місцеві органи громадської безпеки щодо управління поліцейськими силами та планування їхньої роботи наділяються незалежними повноваженнями.

Функціонал Народної поліції КНР знаходить своє відображення в її структурі, що складається з дев'яти служб: служба забезпечення громадської безпеки; служба побутової реєстрації; служба карного розшуку; департамент забезпечення безпеки дорожнього руху; міграційна служба; прикордонна служба; служба пожежної безпеки; охоронна служба; служба інтернет-безпеки. Також до поліцейської системи КНР входять професійні поліцейські служби, які включають в себе підрозділи поліції по боротьбі з контрабандою (або митну поліцію), судову поліцію, тюремну поліцію, залізничну поліцію, поліцію з контролю дорожнього руху, річкову та морську транспортну поліцію, поліцію цивільної авіації, поліцію з охорони лісів.

Завдання китайської поліції громадської безпеки полягають у забезпеченні спокою і безпеки суспільства. Для їх виконання поліцейські громадської безпеки здійснюють такі види діяльності: несуть цілодобові чергування на території, що обслуговується; знаходяться в постійному контакті з громадянами під час вуличних чергувань; патрулюють підзвітні території. Водночас поліція Піднебесної форсує прискорене втілення стратегії, спрямованої на посилення своїх підрозділів

новаціями наукових технологій, які значно підвищують ефективність поліцейської діяльності.

Вивчення й запозичення досвіду організації й тактики діяльності поліції Китаю має, безумовно, велике значення для нашої держави щодо вдосконалення організації діяльності структур органів виконавчої влади, котрі забезпечують внутрішню безпеку України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Катышев Е.* Китай: полиция отвечает за все. Информационный портал “Офицеры России”. URL: <http://oficery.ru/security/3074> (дата звернення: 21.10.2020).
2. *Внуков В.И., Кайргалиев Д.В.* Организация и управление служебной деятельностью полиции Китая. Евразийский юридический журнал. 2015. № 11 (90). URL: <https://eurasianlaw.ru/nashi-rubriki/politsiya-gosudarstv-mira/organizatsiya-i-upravlenie-sluzhebnoj-deyatelnostyu-politsii-kitaya> (дата звернення: 21.10.2020).
3. *Манцуров А.Ю.* Система обеспечения внутренней безопасности Китайской Народной Республики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14. ВНИИ МВД РФ. Москва, 2012. 26 с.
4. О Народной полиции: Закон КНР от 28 февраля 1995 г. URL: <http://www.law.uclc.ru/police.htm> (дата звернення: 21.10.2020).
5. *Чимаров С.Ю.* К вопросу о миссии народной полиции КНР на пути к реализации “китайской мечты”. Символ науки. 2016. № 4. С. 66–68.
6. *Майоров В.И., Дунаева О.Н.* Правовые основы деятельности полиции по обеспечению безопасности участников дорожного движения в Китайской Народной Республике. Вестник Омской юридической академии. 2018. Т. 15. № 4. С. 480–486.
7. *Манцуров А.Ю.* Особенности тактики деятельности Народной полиции Китайской Народной Республики при несении службы. Вестник Московского университета МВД России. 2009. № 11. С. 105–108.

REFERENCES

1. *Katyishev E.* Cina: Police is responsible. Informationsionnyiy portal “Ofitseryi Rossii”. URL: <http://oficery.ru/security/3074> (Data of Application: 21.10.2020) [in Russian].
2. *Vnukov V.I., Kayrgaliev D.V.* (2015) Organizatsiya i upravlenie sluzhebnoy deyatelnostyu politsii Kitaya. “Organization and Management of the Performance of the Chinese Police”. Eurasian Law Journal 11 (90). URL: <https://eurasianlaw.ru/nashi-rubriki/politsiya-gosudarstv-mira/organizatsiya-i-upravlenie-sluzhebnoj-deyatelnostyu-politsii-kitaya> (Date of Application: 21.10.2020) [in Russian].
3. *Mantsurov, A.Yu.* (2012) Sistema obespecheniya vnutrenney bezopasnosti Kitayskoy Narodnoy Respubliki. “The System of Ensuring the Internal Security of the People’s Republic of China”: author. dis ... cand. jurid. sci.: 12.00.14. All-Russian Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation. Moscow. 26 p. [in Russian].
4. On the People’s Police: Law of the People’s Republic of China dated February 28, 1995. URL: <http://www.law.uclc.ru/police.htm> (Date of Application: 21.10.2020) [in Russian].
5. *Chimarov, S.Yu.* (2016) K voprosu o missii narodnoy politsii KNR na puti k realizatsii “kitayskoy mechtyi”. “On the Mission of the People’s Police of the People’s Republic of China on the Way to Realizing the “Chinese Dream””. Science Symbol 4, 66–68 [in Russian].
6. *Mayorov, V.I., Dunaeva, O.N.* (2018) Pravovye osnovyi deyatelnosti politsii po obespecheniyu bezopasnosti uchastnikov dorozhnogo dvizheniya v Kitayskoy Narodnoy Respublike. “The Legal Framework for Police Activities to Ensure the Safety of Road Users in the People’s Republic of China”. Bulletin of the Omsk Law Academy. Vol. 15. No 4. P. 480–486 [in Russian].
7. *Mantsurov, A.Yu.* (2009) Osobennosti taktiki deyatelnosti Narodnoy politsii Kitayskoy Narodnoy Respubliki pri nesanii sluzhbyi. “Features of the Tactics of the People’s Police of the People’s Republic of China while Serving”. Bulletin of the Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of Russia 11, 105–108 [in Russian].

Tsyhanov Oleh,Doct. Sci. (Law), Associate Professor,
Chief Researcher of Research Laboratory,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-8924-1139**Rybinska Anna,**Cand. Sci. (Law), Senior Staff Scientist of the
Academic Council of the State Research Institute MIA
Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-9521-7688

PEOPLE'S POLICE OF CHINA: FEATURES OF ORGANIZATIONAL STRUCTURE AND TACTICS OF ACTIVITY

Research article analyzes the features of the organizational structure and tactics of the People's Police of China, which plays a major role in the internal security system of the Chinese state.

It is noted that in recent decades, the People's Republic of China has made a huge leap forward – the country's economy took second place in the world rankings, in nominal terms of gross domestic product in dollar terms, it is ahead of only the US economy.

Attention is drawn to the fact that the Chinese police system is a hybrid model that combines centralized specificity with the characteristics of decentralization in management. The dual model of subordination has a number of clear advantages, as regional and local public safety authorities have independent powers to manage and plan police forces. The Chinese police use specific but effective methods of service to carry out their public security tasks. At the same time, the People's Police of the PRC is forcing the accelerated implementation of a strategy aimed at strengthening fits units with innovations in scientific technology that significantly increase the efficiency of policing.

The tasks of the Chinese Public Security Police are to ensure the peace and security of society. To carry them out, the public security police carry out the following activities: they are on round-the-clock duty in the serviced territory; are in constant contact with citizens during street shifts; patrol the reporting areas. At the same time, the Chinese police are forcing the accelerated implementation of a strategy aimed at strengthening of their units with innovations in scientific technology that significantly increase the efficiency of policing.

Of course, it is important for our country to study China's experience in the improvement of the organization of executive bodies that ensure internal security, which will expand the set of our ideas about ways of state building in law enforcement in the system of executive bodies of Ukraine, enrich and provide new quality of knowledge about the forms and methods of combating offenses. This, in turn, will allow more productive work on improving domestic legal institutions, find more constructive theoretical and practical solutions to problems in law-making and law

enforcement activities of the internal security of Ukraine, as well as positively affect the rule of law in the process.

Keywords: hybrid model of police system, Ministry of Public Security of the People's Republic of China, People's Police of China, organizational structure, tactics, innovations of scientific technologies, foreign experience.

Отримано 08.06.2021

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.59

Денисов Сергій Федорович,
доктор юридичних наук, професор,
професор Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Харків, Україна
ORCID ID 0000-0002-1218-0016

Коваленко Наталія Олександрівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
директор ТОВ “Міжнародна юридична компанія “Консалтинг”,
адвокат, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-9675-8072

ЕВОЛЮЦІЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НАРУГУ НАД МОГИЛОЮ У КРИМІНАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ 2001 РОКУ

У статті проведено комплексне дослідження кримінально-правового регулювання відповідальності за поругу над могилою в КК України за період з 2001 до 2021 рр. Наголошується, що законодавець йде лише шляхом посилення кримінальної репресії, переобтяжуючи норму зайвими положеннями. Зауважено про дискусійність і передчасність перенесення статті 297 КК України до нового КК України в чинній редакції у зв'язку з необхідністю подальшого дослідження цих проблем та пошуку шляхів їх вирішення.

Ключові слова: *поруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого, моральність, пам'ятник, кримінальна відповідальність, Кримінальний кодекс.*

5 квітня 2021 року виповнилося двадцять років із дня прийняття Кримінального кодексу України, який свого часу став визначною подією для політичного, суспільного і наукового життя держави та виявився важливим етапом розвитку вітчизняного кримінального законодавства.

Цей період супроводжувався динамічним розвитком, що виразилось у стрімких змінах тексту Кримінального кодексу (як відомо, з 2001 року до нього внесено понад 800 змін), що загалом не є характерним для кримінального законодавства. Як наслідок, численні зміни породили таку кількість внутрішніх суперечностей, неузгодженостей та неточностей, що на порядку денному постало питання розроблення принципово нового кримінального кодексу, який мав би остаточно відійти від парадигми “пострадянського” кримінального права.

Зважаючи на кульмінаційний момент очікування завершення роботи над цим проектом, звернемо увагу на тенденцію, про яку справедливо зазначає Д.О. Балобанова: “...врахування наукової думки лише під час розробки проекту КК, а пізніше, коли відбувається внесення змін до КК, про неї фактично забувають, а експертиза законопроектів переходить не в професійну наукову оцінку, а в механічний процес депутатських комітетів та, частково, аналітичних структур апарату парламенту” [1, с. 365].

Зважаючи на те, що на сьогодні чимало розділів Особливої частини проекту нового кодексу ще не написані та не підготовлені для обговорення [2], існує нагальна потреба почути ідеї та пропозиції практичних і наукових працівників щодо змісту і форми норм майбутнього кримінального закону.

Для надання таких пропозицій та кримінально-правового прогнозування суспільних наслідків певних реформ і новел вбачається за необхідне дослідити еволюцію кримінально-правових заборон у чинному КК України та визначити ступінь їх ефективності на сучасному етапі.

Метою цього дослідження є вивчення динаміки і траєкторії розвитку статті 297 КК України 2001 року, якою передбачається відповідальність за наругу над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого, для визначення її ефективності та подальшого формування пропозицій щодо її редакції в новому кримінальному законі.

Ухвалення КК України 2001 року ознаменувалося виділенням в окремий розділ (розділ XII Особливої частини) статей про відповідальність за злочини проти громадського порядку та моральності, в межах якого більшість авторів визначили не один, а два видових об'єкти [3, с. 393]: “громадський порядок” та “моральність” відповідно. Водночас нам імпонує конструктивна пропозиція А.В. Савченка щодо виділення злочинів проти моральності в окремий самостійний розділ Особливої частини КК [4, с. 223].

У системі злочинів проти моральності одним із найменш досліджених складів залишається наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого, відповідальність за які передбачена ст. 297 КК України. Окремі аспекти цієї проблеми відображені в наукових публікаціях І.А. Гетьман-П'ятковської, С.Ф. Денисова, Р.А. Ісмагілова, В.В. Кузнецова, Л.С. Кучанської, А.В. Ландіної, В.О. Навроцького, І.І. Припхана, С.П. Репецького, О.П. Рябчинської, А.В. Савченка та інших вчених, які займалися проблемами кримінальної відповідальності за злочини проти моральності, проте єдиним вітчизняним дослідженням на дисертаційному рівні залишається робота Н.О. Горб “Наруга над могилою: кримінально-правовий та кримінологічний аналіз” (2005) [5].

За двадцять років існування чинного КК України до тексту статті 297 зміни вносилися п'ять разів, що пов'язано як з дійсною необхідністю встановлення більшої відповідності цієї норми кримінологічним реаліям, так і з прагненням законодавця вирішити певні суспільні проблеми за допомогою кримінального закону.

У первісній редакції стаття 297 “Наруга над могилою” містила одну частину та передбачала кримінальну відповідальність за наругу над могилою, іншим місцем поховання, над трупом або урною з прахом покійного, а також викрадення предметів, що знаходяться в місці поховання або на трупі [6].

Альтернативна санкція ст. 297 КК України передбачала застосування покарання у вигляді штрафу до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешту на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк.

Безпосереднім об'єктом цього злочину слід вважати суспільні відносини в частині шанобливого ставлення до померлих і місць їхнього поховання незалежно від статі, раси, національності, соціального походження, прижиттєвих політичних чи релігійних переконань померлих [5, с. 41]. Водночас цікавою є пропозиція Р.А. Ісмагілова як самостійний об'єкт кримінально-правової охорони розглядати похоронну культуру, під якою дослідник розуміє сукупність суспільних відносин у сфері поводження з тілом померлої людини (погребальна обрядовість) та увічнення пам'яті про неї (поминальна обрядовість), а також соціально-психологічну модель життя після смерті (похоронна ідеологія), і засновані на принципах гідного ставлення до тіла людини після її смерті відповідно до звичаїв і традицій, які склалися в суспільстві, шанування й увічнення пам'яті про померлого, його прижиттєвого соціального значення [7, с. 8].

Нова кримінально-правова норма не стала калькою статті 212 КК України 1960 року, якою встановлювалась відповідальність за глум над могилою, а також викрадення предметів, що знаходяться в могилі чи на могилі [8].

Як бачимо, поняття “глум” законодавцем було замінено на більш загальне поняття “наруга”. Криміналізовано наругу над іншим, ніж могила, місцем поховання. Крім того, відбулася криміналізація викрадення предметів, які знаходяться на трупі.

Кардинальні зміни відбулися у 2009 році, коли Законом України від 19 березня 2009 року № 1166-IV “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за наругу над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого” [9] була запропонована нова редакція статті 297 КК України.

По-перше, сама назва цієї кримінально-правової норми була істотно доповнена та сформульована як “Наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого”. У такий спосіб у назві статті законодавець відобразив перелік предметів відповідного злочину.

По-друге, зазнала суттєвих змін диспозиція частини першої зазначеної норми, яка була викладена в такій редакції: “Наруга над могилою, іншим місцем поховання, над тілом (останками, прахом) померлого або над урною з прахом померлого, а також незаконне заволодіння тілом (останками, прахом) померлого, урною з прахом померлого, предметами, що знаходяться на (в) могилі, в іншому місці поховання, на тілі (останках, прахові) померлого”.

Цим же Законом були внесені зміни до спеціального Закону України від 10 липня 2003 року № 1102-IV “Про поховання та похоронну справу” [10], у статті 2 якого надано визначення поняття “наруга над могилою, іншим місцем поховання”, під яким належить розуміти:

– самовільне утворення надписів, малюнків, символів або інших зображень на кладовищенських спорудах, що використовуються для церемонії поховання та поминання померлих, намогильних спорудах, склепах, урнах з прахом, могилах чи інших місцях поховання;

– самовільне пошкодження, розкопування, руйнування або в інший спосіб знищення кладовищенських споруд, що використовуються для церемонії поховання та поминання померлих, намогильних споруд, огорож, склепів, урн із прахом, могил чи інших місць поховання;

– використання з метою, не передбаченою чинним законодавством, чи самовільне використання кладовищенських споруд, що використовуються для церемонії поховання та поминання померлих, намогильних споруд, склепів, урн із прахом, могил чи інших місць поховання або вчинення інших дій, що мали на меті зневажити родинну чи суспільну пам'ять про померлого, продемонструвати зневажливе ставлення до місця поховання та суспільних, релігійних принципів і традицій у цій сфері;

– наруга над тілом (останками, прахом) померлого – вчинення непристойних умисних дій над тілом (останками, прахом) померлого, самовільне знімання одягу з тіла (останків, праху) померлого, переміщення в інше місце або розчленування чи знищення тіла (останків, праху) померлого, здійснення акту некрофілії, використання частин похованого тіла з ритуальними чи іншими, не передбаченими чинним законодавством цілями, або вчинення інших дій, що мали на меті зневажити родинну чи суспільну пам'ять про померлого, продемонструвати негативне ставлення до померлого, завдати образи рідним та близьким померлого, виявити зневагу до суспільних, релігійних принципів та традицій у цій сфері [10].

У такий спосіб була усунута суттєва прогалина у кримінально-правовому регулюванні відповідальності за наругу над могилою, та вперше на законодавчому рівні надане визначення поняття “наруга”, що є ключовим для кваліфікації злочину за ст. 297 КК України.

Як бачимо, у тексті наведеної норми законодавець справедливо відмовився від терміна “труп”, замінивши його на “тіло (останки, прах) померлого”. Також у новій редакції ст. 297 КК України термін “викрадення” був замінений на “незаконне заволодіння”. Водночас перелік кримінально-караних дій був значно розширений, порівняно із попередньою редакцією статті, яка встановлювала кримінальну відповідальність тільки за викрадення предметів, що знаходяться в місці поховання або на трупі.

За новим законом вперше у вітчизняному законодавстві відбулась криміналізація заволодіння тілом (останками, прахом) померлого. При цьому заволодіння тілом, урною з прахом померлого, предметами, що знаходяться на (в) могилі, в іншому місці поховання, на тілі (останках, прахові) померлого були визнані кримінально-караними незалежно від мотивів їх вчинення. Підставою для визнання відповідних дій злочином визнано саме незаконність заволодіння ними.

Разом із цим відображена тенденція законодавчої практики до широкого застосування кваліфікованих складів злочину, обґрунтована, як зазначає Н.О. Сербіна, тим, що цей шлях є найперспективнішим способом диференціації кримінальної відповідальності та впливу законодавства на якість правозастосовної діяльності [11, с. 164].

Кримінальна відповідальність за наругу над могилою була посилена, а ст. 297 КК України вперше доповнилась кваліфікованими складами злочину.

Так, частиною другою статті 297 КК України були встановлені такі кваліфікуючі ознаки: 1) повторність; 2) вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб;

3) вчинення злочину з корисливих мотивів; 4) вчинення злочину з хуліганських мотивів; 5) вчинення злочину щодо братської могили чи могили Невідомого солдата; 6) вчинення злочину поєднане із застосуванням насильства чи погрозою його застосування.

Відповідно, санкція ч. 2 ст. 297 КК України передбачала покарання за вчинення таких дій у вигляді обмеження волі на строк від трьох до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк.

Як бачимо, законодавець визнав корисливий мотив кваліфікованою ознакою злочину, передбаченого ст. 297 КК України, та посилив кримінальну відповідальність за такі дії.

Ще однією новелою стало доповнення ст. 297 КК України частиною третьою, якою впроваджено кримінальну відповідальність за дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони спричили тяжкі наслідки.

Цікаво, що санкцією частини третьої зазначеної норми законодавець посилив покарання, передбачивши застосування позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років, уперше віднісши такі дії до категорії особливо тяжких злочинів.

Наступним кроком у реформуванні кримінального законодавства стало прийняття Закону України від 16 січня 2014 року № 728-VII “Про внесення змін до статті 297 Кримінального кодексу України щодо відповідальності за осквернення або руйнування пам'ятників, споруджених у пам'ять тих, хто боровся проти нацизму в роки Другої світової війни – радянських воїнів-визволителів, учасників партизанського руху, підпільників, жертв нацистських переслідувань, а також воїнів-інтернаціоналістів та миротворців” [12].

Не можна визнати беззаперечними обґрунтованість і необхідність змін, унесених до статті 297 КК України цим Законом. Так, як у назві норми, так і у її першій частині вживається поняття “наруга”. Водночас у новій редакції частини другої вперше з'являються поняття “осквернення” та “руйнування”, зміст яких натомість законодавцем не визначається.

Як вбачається з аналізу визначення поняття “наруга” у Законі України “Про поховання та похоронну справу” [10], руйнування є частиною загального поняття “наруга”, тоді як поняття “осквернення” ні зазначений закон, ні КК України не визначає. Логічно вважати, що “осквернення” також є складовою поняття “наруга”, отже, в одній кримінально-правовій нормі одночасно застосовуються поняття “наруга”, “осквернення” і “руйнування”.

Виникає питання доцільності виділення законодавцем окремих елементів (способів учинення) наруги, адже це істотно ускладнює кримінально-правову кваліфікацію, породжує плутанину та не сприяє якості чинного кримінального закону.

Новелою стала криміналізація осквернення або руйнування “пам'ятника, спорудженого в пам'ять тих, хто боровся проти нацизму в роки Другої світової війни – радянських воїнів-визволителів, учасників партизанського руху, підпільників, жертв нацистських переслідувань, а також воїнів-інтернаціоналістів та миротворців”.

У пояснювальній записці як обґрунтування необхідності прийняття цього законопроекту автори зазначають, що його було розроблено “на вимогу багатьох ветеранів Великої Вітчизняної війни з метою збереження і захисту історичної

пам'яті та в ім'я справедливості, він має засвідчити повагу українського народу до слави доблесних захисників Вітчизни, вшанування пам'яті жертв нацистських переслідувань, а також воїнів-інтернаціоналістів та миротворців [13].

Крім того, відповідні зміни в тексті статті 297 КК України спрямовані на виконання міжнародних зобов'язань України, що впливають, зокрема, зі змісту статті 34 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 року (Протокол I), на чому наголосила Генеральна Асамблея ООН в ухваленій 18 грудня 2009 року Резолюції “Неприпустимість певних видів практики, які сприяють ескалації сучасних форм расизму, расової дискримінації, ксенофобії та пов'язаної з ними нетерпимості” [14]. Зокрема, Генеральна Асамблея ООН висловила стурбованість спробами, що не припиняються, спотворення чи зруйнування пам'ятників, споруджених у пам'ять про тих, хто боровся проти нацизму в роки Другої світової війни, а також намаганнями проведення незаконної ексгумації чи перепоховання таких осіб.

Водночас досить спірною видається конкретизація у статті 297 КК України предмета наруги (осквернення або руйнування) у вигляді пам'ятника, спорудженого в пам'ять тих, хто боровся проти нацизму в роки Другої світової війни.

Академічний тлумачний словник української мови відрізняє поняття “пам'ятника” як архітектурної або скульптурної споруди в пам'ять чи на честь кого-, чого-небудь, та “пам'ятника” як споруди (звичайно кам'яної) на могилі в пам'ять померлого [15, с. 38].

Своєю чергою Закон України “Про поховання та похоронну справу” визначає поняття “намогильні споруди” як пам'ятні споруди, що встановлюються на могилах та увічнюють пам'ять про померлих [10].

Водночас формулювання тексту статті 297 КК України не лишає сумнівів, що йдеться не про могилу як місце поховання, у якій поховано тіло (останки, прах) померлого, а саме про пам'ятник як про пам'ятну споруду, яка може бути встановлена будь-де і не має прив'язки до могили.

Отже, відкритим залишається питання, чи може наруга над пам'ятником, встановленим не на могилі чи в іншому місці поховання, бути кваліфікована за статтею 297 КК України.

Узагалі не зрозумілим видається формулювання частини третьої статті 297 КК України, якою диференційовано кримінальну відповідальність за дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, “...або щодо пам'ятника, спорудженого в пам'ять тих, хто боровся проти нацизму в роки Другої світової війни – радянських воїнів-визволителів, учасників партизанського руху, підпільників, жертв нацистських переслідувань, а також воїнів-інтернаціоналістів та миротворців”.

Тут формулювання кваліфікованого складу злочину в частині другій ст. 297 КК України є повністю ідентичним формулюванню складу злочину в частині третій цієї ж статті.

З включенням до ст. 297 КК України нової частини, колишню частину третю було перенумеровано в четверту, а її диспозицію відповідно доповнено і викладено в новій редакції: “Дії, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, якщо вони спричинили тяжкі наслідки”.

Останні зміни відбулися у зв'язку з прийняттям Закону України № 2747-VIII від 6 червня 2019 року “Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконні дії стосовно державних нагород, незаконне носіння військової форми одягу, наругу над місцем поховання захисника суверенітету та територіальної цілісності України та деяких інших осіб” [16].

Законодавцем знову використано криміналізацію як інструмент кримінально-правової політики у практиці законотворчості шляхом внесення до існуючого складу кримінального правопорушення нових ознак, які розширюють сферу його застосування. Зокрема, диспозицію частини другої статті 297 КК України викладено в новій редакції шляхом доповнення переліку предметів злочину новими видами пам'ятників.

Так, до предмета злочину, передбаченого ст. 297 КК України, законодавець додатково відніс пам'ятники, споруджені в пам'ять осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації або іншої держави, визнаної Верховною Радою України агресором, учасників Революції Гідності, борців за незалежність.

З огляду на це, слід погодитись із Д.О. Балобановою, що наріжним каменем всієї теорії криміналізації є проблема підстав кримінально-правової заборони, тобто тих правоутворюючих факторів, які зумовлюють допустимість, можливість і доцільність визнання суспільно небезпечного діяння кримінально протиправним і караним. Кримінально-правова заборона, відображаючи об'єктивні потреби суспільства у протидії суспільно-небезпечній поведінці, відіграє роль соціального замовлення [1, с. 194].

Встановлення кримінальної відповідальності за осквернення або руйнування зазначених вище пам'ятників є логічним продовженням правової політики, що відображена у Законі України від 18 січня 2018 р. № 2268-VIII “Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях” та Законі України від 9 квітня 2015 р. № 314-VIII. “Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті”

Такі законодавчі метаморфози, як і будь-яка реформа в галузі права, переважно відображають процес пошуку істини, аніж її кінцевий результат, адже, як пише П.Л. Фріс, кримінальне право, визначаючи межі злочинного, ґрунтується на відповідній ідеологічній платформі, яка домінує в конкретному суспільстві [17, с. 115].

Однак у випадку з реформуванням статті 297 КК України відбулося змішування суті певного соціального явища і тих суспільних відносин, які виникають (можуть виникнути) “навколо” цього явища, від чого справедливо застерігав Є.Л. Стрельцов [18, с. 6].

Безперечно, усі зміни були спрямовані на підвищення ефективності відповідної норми, під якою розуміється співвідношення між фактичним результатом її дії та тими соціальними цілями, для досягнення яких ця норма були прийнята. Якщо метою ухвалення певної соціальної норми в кінцевому результаті є

припинення певного виду антисоціальної поведінки, то про ефективність застосування саме кримінальної репресії для цього виду діянь свідчить якщо не скорочення, то стримування їх кількості “на тому рівні, який є мінімальним за цього стану об’єктивних соціальних явищ, які утворюють комплекс причин злочинності” [19, с. 26].

Проведене нами узагальнення статистичної звітності про кримінальні правопорушення дозволяє вказати на те, що кількісні показники зареєстрованих злочинів, передбачених ст. 297 КК України, з 2001 року залишаються приблизно на одному рівні. Для прикладу, визначимо місце таких злочинів у загальній структурі злочинності за останні п’ять років (табл. 1).

Таблиця 1

Узагальнені дані про кримінальні правопорушення, передбачені ст. 297 КК України (2016 – 5 місяців 2021) [20]

Період	Усього кримінальних правопорушень у звітному періоді	З них – проти громадського порядку та моральності	Наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого (ст. 297 КК України)	Частка кримінальних правопорушень, передбачених ст. 297 КК України	
				у загальній структурі злочинності (%)	у структурі злочинів проти громадського порядку та моральності (%)
2016	592 604	7715	1662	0,28	21,54
2017	523 911	7890	1815	0,35	23,00
2018	487 133	8263	2030	0,42	24,57
2019	444 130	6576	1085	0,24	16,50
2020	360 622	5756	1081	0,30	18,78
Січень–травень 2021р.	165 977	2 729	572	0,34	20,96

Водночас не слід забувати, що наруга над могилою належить до найбільш високолатентних посягань [5, с. 138], то ж наведена кримінальна статистика не відображає дійсного рівня злочинності.

Аналіз унесених протягом двадцяти останніх років змін до статті 297 КК України дозволяє дійти висновку, що в частині охорони моральності щодо поваги до померлих та місць їхнього поховання законодавець йде виключно шляхом посилення кримінальної репресії, переобтяжуючи норму зайвими положеннями.

Слід вказати на відсутність системного і послідовного підходу до протидії відповідним злочинам, адже запропоновані зміни знаходяться у протиріччі одна до одної, мають політичні перестороги, – що свідчить не стільки про наміри протидії таким злочинам, скільки про створення умов, за яких ідеологічна політика держави мала би відображення у КК. “Захоплення” законодавця редакційними змінами, пов’язаними з уточненням та конструюванням кваліфікованих складів злочину, передбаченого ст. 297 КК України, шляхом внесення до чинного складу кримінального правопорушення нових ознак, призвело до захаращування

кримінального закону та ускладнення практики його застосування, створення штучної конкуренції кримінально-правових норм.

Наведене змушує нас констатувати дискусійність та передчасність перенесення статті 297 КК України до нового КК України в чинній редакції та підтверджує, що вивчення цих проблем і пошук шляхів їх вирішення є перспективним напрямом наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Балобанова Д.О.* Динаміка кримінального права України (теоретико-прикладне дослідження): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2021. 476 с.
2. Кримінальний кодекс України (проект). Контрольний текст станом на 31.05.2021. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/05/31/tekst-proyektu-kk-ukrayiny.pdf> (дата звернення: 05.06.2021).
3. *Тацій В.Я., Борисов В.І., Батургареева В.С.* та ін. Правова доктрина України: у 5 т. Х.: Право, 2013. Т. 5: Кримінально-парвові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / за заг. ред. В.Я. Тація. В.І. Борисова. 1240 с.
4. *Савченко А.В., Ренецький С.П.* Суспільна моральність як об'єкт злочинних посягань: монографія. Івано-Франківськ: Типовіт, 2012. 280 с.
5. *Горб Н.О.* Наруга над могилою: кримінально-правовий та кримінологічний аналіз: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2005. 225 с.
6. Кримінальний кодекс України від 5 жовтня 2001 року. К.: Атіка, 2001. 160 с.
7. *Исмагилов Р.А.* Похоронная культура как объект уголовно-правовой охраны: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Тюмень, 2011. 25 с.
8. Кримінальний кодекс УРСР. Відомості Верховної Ради УРСР. 1961. № 2. Ст. 14.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за наругу над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого: Закон України від 19 березня 2009 р. № 1166-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1166-17#Text> (дата звернення: 14.05.2021).
10. Про поховання та похоронну справу: Закон України від 10 липня 2003 року № 1102-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1102-15#Text> (дата звернення: 14.05.2021).
11. *Сербіна Н.О.* Кримінально-правова характеристика умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2015.
12. Про внесення змін до статті 297 Кримінального України щодо відповідальності за осквернення або руйнування пам'ятників, споруджених в пам'ять тих, хто боровся проти нацизму в роки Другої світової війни – радянських воїнів-визволителів, учасників партизанського руху, підпільників, жертв нацистських переслідувань, а також воїнів-інтернаціоналістів та миротворців: Закон України від 16 січня 2014 р. № 728-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-18#Text> (дата звернення: 15.05.2021).
13. Пояснювальна записка до проекту Закону України “Про внесення змін до статті 297 Кримінального кодексу України” (щодо відповідальності за осквернення або руйнування пам'ятників, споруджених в пам'ять тих, хто боровся проти нацизму в роки Другої світової війни – радянських воїнів-визволителів, учасників партизанського руху, підпільників, жертв нацистських переслідувань, а також воїнів-інтернаціоналістів та миротворців. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2178a&skl=8 (дата звернення: 10.05.2021).
14. Inadmissibility of certain practices that contribute to fuelling contemporary forms of racism, racial discrimination, xenophobia and related intolerance: resolution dated December, 18, 2009 / adopted by the General Assembly. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/673588?ln=ru> (дата звернення: 10.05.2021).
15. Академічний тлумачний словник української мови: в 11 т. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970–1980. Т. 6. К.: Наукова думка, 1975. 382 с.
16. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконні дії стосовно державних нагород, незаконне носіння військової форми одягу, наругу над місцем поховання захисника суверенітету та територіальної цілісності України та деяких інших осіб: Закон України від 6 червня

© Denysov Serhii, Kovalenko Nataliia, 2021

2019 р. № 2747-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-19#Text> (дата звернення: 16.05.2021).

17. *Фріс П.Л.* Идеология кримінального права й кримінально-правова політика. Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 10–11 жовтня 2013 р. Харків, 2013. С. 113–117.

18. *Стрельцов Є.Л.* Правовідносини як предмет правової регламентації (галузевий погляд). Новітні кримінально-правові дослідження – 2019: альманах наукових досліджень / за ред. О.В. Козаченка, О.М. Мусиченко. Миколаїв: СПД Румянцева Г.В., 2019. С. 4–10.

19. *Исмаилов И.А.* Преступность и уголовная политика: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Ленинград, 1990. 42 с.

20. Статистична інформація, опублікована на офіційному сайті Офісу Генерального прокурора. URL: <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html> (дата звернення: 05.06.2021).

REFERENCES

1. *Balobanova, D.O.* (2021) Dynamika kriminalnogo prava Ukrayini (teoretiko-prikladne doslidzhennya). “Dynamics of Criminal Law of Ukraine (theoretical and applied research)”: thesis ... Doct. Sci. (Law): 12.00.08. Odesa. 476 p. [in Ukrainian].

2. Criminal Code of Ukraine (Draft). Control text as of 31.05.2021. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/05/31/tekst-proyektu-kk-ukrayiny-stanom-na-31-05-2021.pdf> (Date of Application: 05.06.2021) [in Ukrainian].

3. *Tatsiy, V.Ya., Borisov, V.I., Batirgareeva, V.S.* and others. Pravova doktrina Ukrayini: u 5 t. T. 5: Kriminalno-parvovi nauki v Ukrayini: stan, problemi ta shlyahi rozvitku. “Legal Doctrine of Ukraine”: in 5 volumes. Law, 2013. Vol. 5: Criminal Law Sciences in Ukraine: State, Problems and Ways of Development / eds V.Ya. Tatsii, V.I. Borysov. 1240 p. [in Ukrainian].

4. *Savchenko, A.V., Repetskiy, S.P.* (2012) Suspilna moralnist yak ob'ekt zlochinnih posyagan. “Public Morality as an Object of Criminal Encroachment”: monograph. Ivano-Frankivsk: Tipovit. 280 p. [in Ukrainian].

5. *Gorb, N.O.* (2005) Naruga nad mogiloyu: kriminalno-pravoviy ta kriminologichniy analiz. “Abuse of the Grave: Criminal Law and Criminological Analysis”: thesis ... Cand. Sci. (Law): 12.00.08. Zaporozhye, 2005. 225 p. [in Ukrainian].

6. Criminal Code of Ukraine of October 5, 2001. К. : Attica, 2001. 160 p. [in Ukrainian].

7. *Ismagilov, R.A.* (2011) Pohoronnaya kultura kak ob'ekt ugovovno-pravovoy ohranyi. “Funeral Culture as an Object of Criminal Law Protection”: author. abstract thesis ... Cand. Sci. (Law): 12.00.08. Tyumen. 25 p. [in Russian].

8. Criminal Code of the USSR. Information of the Verkhovna Rada of the USSR. 1961. No 2. Art. 14 [in Ukrainian].

9. On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Strengthening of Liability for Insult to a Grave, Other Burial Place or the Body of the Deceased: Law of Ukraine of March 19, 2009 No 1166-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1166-17#Text> (Date of Application: 14.05.2021) [in Ukrainian].

10. On Burial and Funeral Business: Law of Ukraine of July 10, 2003 No 1102-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1102-15#Text> (Date of Application: 14.05.2021) [in Ukrainian].

11. *Serbina, N.O.* (2015) Kriminalno-pravova charakteristika umisnogo znischennya abo poshkodzhennya ob'ektiv zhitlovo-komunalnogo gospodarstva. “Criminal-Legal Characteristic of Intentional Destruction or Damage of Objects of Housing and Communal Services”: thesis ... Cand. Sci. (Law): 12.00.08. Kyiv, 2015 [in Ukrainian].

12. On amendments to Article 297 of the Criminal Code of Ukraine on liability for desecration or destruction of monuments erected in memory of those who fought against Nazism during World War II – Soviet liberators, members of the guerrilla movement, underground, victims of Nazi persecution, as well as soldiers-internationalists and peacekeepers: Law of Ukraine of January 16, 2014 No 728-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-18#Text> (Date of Application: 15.05.2021) [in Ukrainian].

13. Explanatory note to the draft Law of Ukraine “On Amendments to Article 297 of the Criminal Code of Ukraine” (on responsibility for desecration or destruction of monuments erected in memory of those who fought against Nazism during World War II – Soviet liberators, members of

the guerrilla movement, underground fighters, victims of Nazi persecution, as well as internationalist soldiers and peacekeepers. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2178a&skl=8 (Date of Application: 10.05.2021) [in Ukrainian].

14. Inadmissibility of certain practices that contribute to fuelling contemporary forms of racism, racial discrimination, xenophobia and related intolerance : resolution dated December, 18, 2009 / adopted by the General Assembly. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/673588?ln=ru> (Date of Application: 10.05.2021) [in English].

15. Akademichniy tлумachniy slovník ukrayinskoyi movi: v 11 t. Academic explanatory dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes / USSR Academy of Sciences. Institute of Linguistics; ed. I.K. Bilodid. K.: Naukova dumka, 1970–1980. 382 p. [in Ukrainian].

16. On Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses and the Criminal Code of Ukraine on Liability for Illegal Actions Concerning State Awards, Illegal Wearing Military Uniforms, Insult to the Burial Place of the Defender of Sovereignty and Territorial Integrity of Ukraine and Certain Other Persons: Law of Ukraine of June 6, 2019 No 2747-VIII (Date of Application: 16.05.2021) [in Ukrainian].

17. *Fris, P.L.* (2013) Ideologiya kriminalnogo prava y kriminalno-pravova politika. “Ideology of Criminal Law and Criminal Law Policy”. Actual Problems of Criminal Responsibility: materials of the international. scientific-practical conf., Kharkiv, October 10–11, 2013. Kharkiv. P. 113–117 [in Ukrainian].

18. *Streletsov, E.* (2019) Pravovidnosini yak predmet pravovoyi reglamentatsiyi (galuzevii poglyad). “Legal Relations as a Subject of Legal Regulation (industry view)”. The latest criminal law research – 2019: an almanac of scientific research / eds O.V. Kozachenko, O.M. Musychenko. Mykolaiv: SPD Rummyantseva GV, 2019. P. 4–10 [in Ukrainian].

19. *Ismailov, I.A.* (1990) Prestupnost i ugolovnaya politika. “Crime and Criminal Policy”: author’s thesis abstract ... Doct. Sci. (Law): 12.00.08. Leningrad, 1990. 42 p. [in Russian].

20. Statistics information is published on the official website of the Prosecutor General’s Office. URL: <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html> (Date of Application: 05.06.2021) [in Ukrainian].

UDC 343.59

Denysov Serhii,

Doct. Sci. (Law), Professor,

Professor of Kharkiv National University of Internal Affairs,

Kharkiv, Ukraine,

ORCID ID 0000-0002-1218-0016

Kovalenko Nataliia,

Cand. Sci. (Law), Associate Professor,

Director of partnership with interconnection

“International Legal Company Consulting”, advocate, Kyiv, Ukraine,

ORCID ID 0000-0002-9675-8072

EVOLUTION OF CRIMINAL-LEGAL REGULATION OF RESPONSIBILITY FOR THE DESECRATION OF THE GRAVE IN THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE 2001

Research article presents a comprehensive study of the criminal legal regulation of the responsibility for desecration of the grave in the Criminal Code of Ukraine for the period from 2001 to 2021. The research of this paper is of great importance for determining the effectiveness of this criminal norm and formulating proposals regarding its edition in the new Criminal Code.

© Denysov Serhii, Kovalenko Nataliia, 2021

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2021.2\(52\).11](https://doi.org/10.36486/np.2021.2(52).11)

Issue 2(52) 2021

<http://naukaipravoohorona.com/>

It is noted, that in the system of crimes against morality, one of the least investigated structures is the desecration over the grave, another burial place or the body of the deceased, the responsibility for which is provided by Art. 297 of the CC of Ukraine.

It has been established, that the edition of Article 297 of the CC Ukraine has undergone fundamental changes and has been supplemented with qualified corpus delicti. At the same time, the legislator proceeds exclusively by increasing criminal repression, overloading the norm with unnecessary provisions. The authors conclude, that the inappropriateness of the allocation of certain elements of desecration in the qualified corpus delicti is traced.

The legislator's comprehensive approach to the consolidation of the concept of "desecration" in the special Law of Ukraine "On Burial and Funeral Business" is positively assessed. It is indicated that domestic legislation for the first time criminalized the possession of the body (remains, ashes) of the deceased. Taking possession of a body, an urn with the ashes of the deceased, objects on (in) the grave, in another place of burial, on the body (remains, ashes) of the deceased were recognized as criminally punishable regardless of their motives. At the same time, attention is drawn to the controversy of qualifications under Art. 297 of the Criminal Code of desecration of the monument that was not installed directly at the burial site.

The authors conclude that it is controversial and premature to transfer Article 297 of the Criminal Code of Ukraine to the new Criminal Code of Ukraine in the current edition due to the need to further study these problems and find ways to solve them.

Keywords: desecration of the grave, other burial place or the body of the deceased; moral; monument; criminal liability; Criminal Code.

Отримано 08.06.2021

УДК 343.1

Користін Олександр Євгенійович,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
головний науковий співробітник ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0001-9056-5475

Цюприк Ігор Володимирович,
доктор юридичних наук,
заступник керівника Апарату Ради Національної безпеки
і оборони України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0003-2434-5102

Свиридюк Наталія Петрівна,
доктор юридичних наук,
професор, заступник завідувача науково-дослідної лабораторії
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0001-9772-1119

Прокоф'єва-Янчиленко Дарія Михайлівна,
доктор юридичних наук, заслужений юрист України,
керівник Міжвідомчого науково-дослідного центру проблем боротьби з
організованою злочинністю при РНБО України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0001-6458-5536

ОЦІНЮВАННЯ РИЗИКІВ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

*Статтю присвячено проблематиці, пов'язаній із забезпеченням національної безпеки, її розвитком та вдосконаленням. Зосереджено увагу на результатах оп-
line опитування експертного середовища, сформованого з працівників системи
кримінальної юстиції. Проведено оцінювання ризиків поширення загроз у системі
кримінальної юстиції і на основі їх рейтингу та граничних розмірів визначено
найзначніші загрози. Аналіз загроз проведено за відповідним їх групуванням. Оці-
нюючи спроможності системи кримінальної юстиції, акцентовано увагу на враз-
ливостях правоохоронних органів щодо поширення кримінальних загроз. Зроблено
висновки на основі аналізу даних за специфікою діяльності експертних груп.*

Ключові слова: кримінальна юстиція, правоохоронні органи, ризик, загроза, спроможність, вразливість.

Для будь-якої сучасної розвиненої країни проблема забезпечення національної безпеки досить широка та всебічна, у якій проблематика розвитку та удосконалення займає одне з пріоритетних місць та набуває важливого значення у діяльності правоохоронних органів. Система кримінальної юстиції, перш за все, спрямована на забезпечення реалізації державної політики щодо протидії кримінальним за-
грозам, переживає період значних змін та потребує особливої уваги з боку фахівців та наукової спільноти щодо впровадження ідей у забезпеченні ефективної протидії

© Korystin Oleksandr, Tsiupryk Ihor, Svyrydiuk Nataliia, Prokofieva-Yanchylenko Dariia, 2021

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2021.2\(52\).12](https://doi.org/10.36486/np.2021.2(52).12)

Issue 2(52) 2021

<http://naukaipravoohorona.com/>

загрозам. Сучасні виклики, безперечно, потребують системного розвитку безпекової аналітики, зокрема, стратегічного аналізу за ключовими напрямками безпеки та суспільного розвитку.

Міжвідомчою робочою групою з підготовки пропозицій щодо удосконалення функціонування системи кримінальної юстиції та діяльності правоохоронних органів, створеної розпорядженням Секретаря Ради національної безпеки і оборони України від 16 листопада 2020 року № 81, започатковано проведення стратегічного аналізу з метою формування концептуальних напрямів та завдань щодо подальшого удосконалення системи кримінальної юстиції України. Основні етапи включали:

- розробку опитувальника;
- розробку інструментарію для проведення стратегічного аналізу;
- розробку експертної вибірки;
- проведення опитування в експертному середовищі;
- введення та перевірку даних на логічні помилки;
- підготовку остаточного масиву даних;
- аналітичне опрацювання даних;
- підготовку інформаційно-аналітичної довідки.

В основу аналітичного інструментарію покладено ризик-орієнтований підхід [1; 2], за яким і визначено такі *завдання*:

- ✓ ідентифікація, рейтингування та ранжування ЗАГРОЗ у системі кримінальної юстиції в Україні;
- ✓ аналіз та ОЦІНЮВАННЯ РИЗИКІВ поширення загроз у системі кримінальної юстиції в Україні;
- ✓ оцінювання СПРОМОЖНОСТІ / ВРАЗЛИВОСТІ системи кримінальної юстиції в Україні щодо мінімізації рівня ризиків поширення ЗАГРОЗ.

Опитування проводилось в режимі ON-LINE шляхом заповнення опитувальника з дотриманням режиму конфіденційності та без розкриття індивідуальних даних опитуваних. Експертне оцінювання відображає власний досвід респондентів та їх обізнаність із врахуванням специфіки (стану) органу (сфери) професійної діяльності.

Опитуванням охоплено працівників системи кримінальної юстиції, правоохоронних органів та закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання. До експертного середовища залучено 4551 особу. Генеральна експертна сукупність сформована окремими групами (табл. 1).

Розроблені анкети передбачають виділення окремих груп респондентів за ознаками належності до органу системи, регіону, посади, статі та досвіду роботи в системі.

За результатами перевірки отриманих даних на предмет логічної помилки респондентів, з метою обмеження вибірки найбільш якісними та надійними даними, у базовій сукупності подальшого аналізу залишилось 1752 анкети (38,5 %).

Статистичні обґрунтування процедури обмеження вибірки базуються на тому, що через значний обсяг анкети експерти могли припускатися помилки у відповідях, оскільки складність питань і короткий час їх осмислення призводить до нестійкості уваги. Для виокремлення найбільш надійної інформації з отриманих даних було здійснено відбір анкет лише тих експертів, які надавали логічно узгоджені відповіді.

З цією метою під час розроблення анкети у різні розділи були внесені запитання, логічно обґрунтованою відповіддю на які було їх оцінювання у характеристиці “ймовірність” як “висока”. Наприклад, “Гібридні загрози є компонентом гібридної війни”, “загрози у сфері кібербезпеки” тощо.

Таблиця 1

Суб’єкти системи кримінальної юстиції, правоохоронних органів та закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, яких залучено до експертного оцінювання

Суб’єкт	Всього
Луганський державний університет внутрішніх справ	14
Львівський державний університет внутрішніх справ	36
Державне бюро розслідувань	211
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності	31
Міністерство внутрішніх справ України	55
Державна служба України з надзвичайних ситуацій	20
Національне антикорупційне бюро	55
Національна академія внутрішніх справ	65
Національна академія державної прикордонної служби України	21
Національна академія національної гвардії України	28
Національна Асоціація Адвокатів України	62
Національний університет цивільного захисту України	0
Національна поліція України	702
Державна виконавча служба України	4
Офіс Генерального прокурора	61
Одеський державний університет внутрішніх справ	2
Служба безпеки України	6
Харківський національний університет внутрішніх справ	1172
Державна митна служба України	1
Державна міграційна служба України	23
Державна прикордонна служба України	658
Державна судова адміністрація України	193
Державна фіскальна служба України	603
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ	33
Донецький юридичний інститут МВС України	10
Всього	4551

Незважаючи на те, що після фільтрування даних залишилося 38,5 % початкової вибірки, **якість результатів суттєво зросла**. Це можна побачити на такому прикладі: відповіді на питання 3.4, яке містить найзначніші загрози, мають такі розподіли у групі тих, хто був відібраний за фільтром відсутності логічних помилок, у порівнянні з тими, хто цей фільтр не пройшов (табл. 2).

Таблиця 2

Результати обмеження вибірки з генеральної експертної сукупності

		Вибірка		Разом
		ненадійна частина	надійна частина вибірки	
3.4. Загрози, пов'язані з поширенням відмивання коштів	низька	15,7 %	2,0 %	14,2 %
	середня	42,7 %	33,3 %	41,7 %
	висока	41,5 %	64,6 %	44,1 %
Разом		100,0 %	100,0 %	100,0 %

Різниця в розподілах є значною: 15,7 % ненадійних експертів вказали на низьку ймовірність прояву загрози, тоді як надійні обрали цей варіант лише у 2,0 % випадків. Варіант “висока ймовірність” був обраний ними у 64,6 % випадків. Ця різниця є не тільки статистично значущою (критерій $\chi^2 = 72.4$, $p < 0.000$), але й величина ефекту є помітною (V Крамера = 0.17, $p < 0.000$). Аналогічні тенденції спостерігаються і щодо інших важливих індикаторів оцінювання (табл. 3).

Таким чином, обмеження вибірки на основі перевірки логічної помилки є статистично значущим, надійним та репрезентативним.

Базовими засадами для реалізації визначених завдань стратегічного аналізу є міжнародний стандарт “Менеджмент ризиків”, імплементований до вітчизняного законодавства, оскільки у 2018 році прийнятий як національний стандарт, – ДСТУ ISO 31000:2018 [3].

Таким чином, аналіз ризику здійснюється за двома характеристиками: ймовірність та наслідки (щодо загрози). Тобто використовується інтегрований показник кількісного вимірювання певного явища.

Ключовими поняттями при цьому є: ідентифікація загроз (ризиків), оцінювання загроз, аналіз ризиків, оцінювання ризиків, граничний розмір ризику, спроможність, вразливість, стійкість.

Таблиця 3

Експертна сукупність за вибіркою

Суб'єкт	Всього	Надійних
Луганський державний університет внутрішніх справ	14	7
Львівський державний університет внутрішніх справ	36	15
Державне бюро розслідувань	211	102
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності	31	15
Міністерство внутрішніх справ України	55	22
Державна служба України з надзвичайних ситуацій	20	12
Національне антикорупційне бюро	55	25
Національна академія внутрішніх справ	65	24
Національна академія державної прикордонної служби України	21	11
Національна академія національної гвардії України	28	15
Національна Асоціація Адвокатів України	62	9
Національний університет цивільного захисту України	0	0
Національна поліція України	702	345

Суб'єкт	Всього	Надійшлих
Державна виконавча служба України	4	0
Офіс Генерального прокурора	61	1
Одеський державний університет внутрішніх справ	2	0
Служба безпеки України	6	2
Харківський національний університет внутрішніх справ	1172	510
Державна митна служба України	1	0
Державна міграційна служба України	23	7
Державна прикордонна служба України	658	256
Державна судова адміністрація України	193	48
Державна фіскальна служба України	603	297
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ	33	24
Донецький юридичний інститут МВС України	10	5
Всього	4551	1752

На основі попереднього аналізу, проведеного робочою групою апарату РНБОУ, ідентифіковано **104 загрози**, що стосуються функціонування системи кримінальної юстиції. Загальна картина достатньо варіативна, що сприймається також як рівень достатності щодо репрезентативності результатів.

Реалізована методологія передбачає оцінювання ризиків поширення загроз за шкалою від 0 % до 100 % та передбачає такі граничні рівні:

– рівень ризику у зоні вище 60 % – червоний рівень – **найзначніші загрози** (потребують застосування невідкладних заходів щодо зменшення ризику їх поширення);

– рівень ризику у зоні 50–60 % – оранжевий рівень – **значні загрози** (потребують контролю найвищого керівництва);

– рівень ризику у зоні 40–50 % – жовтий рівень – загрози, що потребують уваги, але не першочергові;

– рівень ризику у зоні нижче 40 % – зелений рівень.

Враховуючи визначені граничні рівні ризиків поширення кримінальних загроз, сформовано рейтинг загроз за рівнем ризику (рис. 1).

Прим.: представлений рейтинг і всі наступні результати відображають результати аналізу ризиків на основі інтегрованого кількісного оцінювання **ймовірності** та **наслідків**.

Рис. 1. Рейтинг загроз у системі кримінальної юстиції за рівнем ризику

© Korystin Oleksandr, Tsiupryk Ihor, Svyrydiuk Nataliia, Prokofieva-Yanchylenko Dariia, 2021

Подальший аналіз здійснюється із врахуванням оцінювання ризиків за специфікою експертної групи (суб'єкта системи кримінальної юстиції).

Всього ідентифіковано та оцінено **104** загрози у системі кримінальної юстиції, загальна сукупність яких групується у відповідних узагальненнях:

кримінальні загрози за видами кримінальних правопорушень (розділи ККУ) – 12;

кримінальні загрози за сферами поширення у суспільстві – 12;

загрози, пов'язані з проявом окремих найбільш суспільно небезпечних явищ – 16;

гібридні загрози – 7;

загрози, пов'язані з недосконалістю нормативно-правового забезпечення функціонування системи кримінальної юстиції – 5 підгруп:

– недосконале базове законодавство, що врегульовує діяльність окремого суб'єкта системи кримінальної юстиції (окремого правоохоронного органу);

– недосконалість Кримінального кодексу України – 14;

– недосконалість Кримінального процесуального кодексу України – 10;

– недосконалість Закону України “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю”;

– недосконалість Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”;

– загрози, пов'язані з ефективністю, реформуванням та організацією діяльності – 11;

– загрози, пов'язані з персоналом та професійною підготовкою – 12.

Важливою характеристикою оцінювання ризиків системи кримінальної юстиції та діяльності правоохоронних органів є оцінювання спроможності [4; 5] щодо протидії ідентифікованим загрозам – це внутрішні фактори, що характеризують різні сторони системи кримінальної юстиції (оцінювання нинішнього фактичного стану).

Загалом ідентифіковано та оцінено **85** індикаторів спроможності. Загальна картина достатньо варіативна, дещо розмита за експертними групами, хоча прослідковується загальна тенденція сприйняття генеральною сукупністю експертного середовища, що потребує деталізації аналізу.

Застосовано алгоритм розрахунку (обґрунтований експериментально) [6], за якого індикатори спроможності при оцінюванні ризику вище 50 % характеризуються позитивним рівнем, а нижче 50 % – негативним (як недостатній рівень) і за змістом більше відповідають вразливості системи.

З усього переліку індикаторів, що характеризують спроможність, переважна більшість їх в зоні ризику, що визначає **лише вразливість** системи кримінальної юстиції та діяльності правоохоронних органів (менше 50 відсотків за шкалою оцінювання від 0 до 100 %).

Діаграма (рис. 2) відображає рейтинг як за середнім з усієї генеральної експертної сукупності кількісним значенням величини ризику щодо спроможності чи вразливості, так і за оціночними значеннями окремих експертних груп. Існує значна варіативність оцінювання ризиків за окремими експертними групами, що є логічним з огляду на фахову специфіку суб'єкта системи кримінальної юстиції (правоохоронного органу). Експертне оцінювання відображає власний досвід респондентів та їх обізнаність із врахуванням специфіки (стану) органу (сфери) професійної діяльності.

© Korystin Oleksandr, Tsiupryk Ihor, Svyrydiuk Nataliia, Prokofieva-Yanchylenko Dariia, 2021

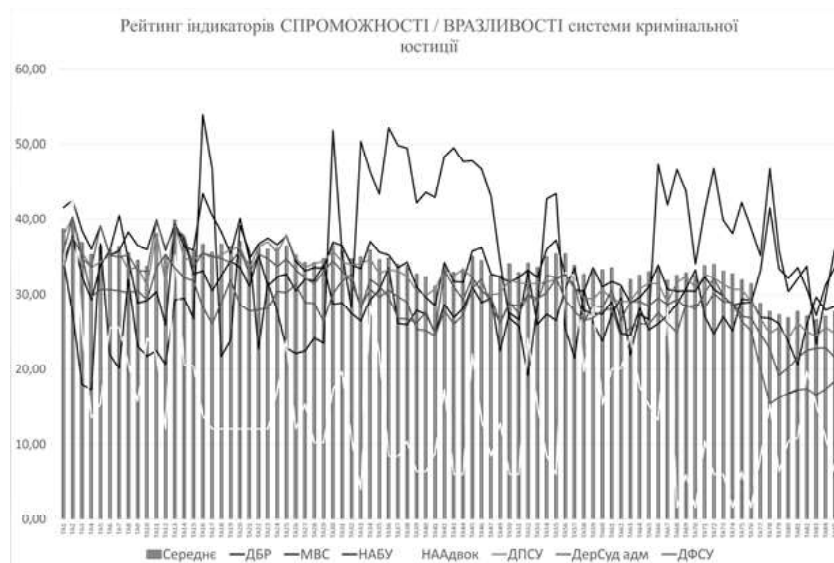

Рис. 2. Рейтинг індикаторів спроможності / вразливості системи кримінальної юстиції

Таким чином, ризики поширення переважної більшості ідентифікованих загроз у оранжевому та червоному секторах. Важливим є врахування того, що діаграма відображає рейтинг за середнім з усієї генеральної експертної сукупності кількісним значенням величини ризику поширення загрози. Водночас значною є варіативність оцінювання ризиків за окремими експертними групами, що є логічним з огляду на фахову специфіку суб'єкта системи кримінальної юстиції (правоохоронного органу).

Хоча і прослідковується загальна тенденція сприйняття СПРОМОЖНОСТЕЙ / ВРАЗЛИВОСТЕЙ генеральною сукупністю експертного середовища, окремі експертні групи за суб'єктами системи кримінальної юстиції випадають із загального тренду, що має своє обґрунтування.

Надзвичайно вразливою визначає систему кримінальної юстиції експертна група Національної асоціації адвокатів України, що, перш за все, може формувати загальну уяву про ефективність правоохоронної діяльності в Україні та системи кримінальної юстиції загалом. Разом з цим, більш спроможною оцінюється діяльність НАБУ у системі кримінальної юстиції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Користін О.Є., Свиридчук Н.П. Методологічні засади оцінювання ризиків у правоохоронній діяльності. *Наука і правоохорона*. 2020. № 3. С. 191–197.
2. Прокоф'єва-Янчиленко Д. Оцінювання ризиків та загроз злочинності у забезпеченні кримінологічної безпеки. *Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні: науково-технічний збірник*. 2012. Вип. 2 (24). С. 29–33.
3. Огляд міжнародних стандартів з управління ризиками 10.08.2018. URL: <http://oppb.com.ua/news/oglyad-mizhnarodnyh-standativ-z-upravlinnya-ryzykamy> (дата звернення 01.06.2021).
4. Методика оцінювання спроможності громад, розроблена Мінрегіоном, потребує доопрацювання – АМУ. URL: <https://auc.org.ua/novyna/metodyka-ocinyuvannya-spromozhnosti-gromad-rozroblena-minregionom-potrebuye-doopracyuvannya> (дата звернення 01.06.2021).
5. Про затвердження критеріїв та Методики проведення оцінювання ефективності діяльності Національного агентства з питань запобігання корупції. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/458-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення 01.06.2021).
6. Ковальчук Т.І., Користін О.Є., Свиридчук Н.П. Гібридні загрози у секторі цивільної безпеки в Україні. *Наука і правоохорона*. 2019. № 3 (45). С. 69–79.

© Korystin Oleksandr, Tsiupryk Ihor, Svyrydiuk Nataliia, Prokofieva-Yanchylenko Dariia, 2021

REFERENCES

1. *Korystin, O.Ye., Svyrydiuk, N.P.* (2020) Metodolohichni zasady otsiniuvannia ryzykiv u pravookhoronnij diial'nosti. "Methodological Principles of Risk Assessment in Law Enforcement". Science and Law Enforcement 3, 191–197. DOI:10.36486/np.2020.3(49).19 [in Ukrainian].
2. *Prokofieva-Yanchylenko, D.* (2012) Otsiniuvannia ryzykiv ta zahroz zlochynnosti u zabezpechenni kryminolohichnoi bezpeky. "Assessment of Risks and Threats of Crime in Ensuring Criminological Security". Legal, normative and metrological support of the information protection system in Ukraine: scientific and technical collection. Iss. 2 (24). P. 29–33 [in Ukrainian].
3. Oglyad mizhnarodnykh standartiv z upravlinnya ry'zy'kamy' 10.08.2018. Review of international risk management standards 10.08.2018. URL: <http://oppb.com.ua/news/oglyad-mizhnarodnyh-standartiv-z-upravlinnya-ryzykamy> (Date of Application: 01.06.2021) [in Ukrainian].
4. Metodyka otsiniuvannia spromozhnosti hromad, rozroblena Minrehionom, potrebuie doopratsiuvannia – AMU. The methodology for assessing the capacity of communities, developed by the Ministry of Regional Development, needs to be improved – AUC. URL: <https://auc.org.ua/novyna/metodyka-ocinyuvannya-spromozhnosti-gromad-rozroblena-minregionom-potrebuye-dopracyuvannya> (Date of Application: 01.06.2021) [in Ukrainian].
5. Pro zatverdzhennia kryteriiv ta Metodyky provedennia otsiniuvannia efektyvnosti diial'nosti Natsional'noho ahentstva z pytan' zapobihannia koruptsii. On approval of the criteria and Methodology for evaluating the effectiveness of the National Agency for the Prevention of Corruption. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/458-2020-%D0%BF#Text> (Date of Application: 01.06.2021) [in Ukrainian].
6. *Koval'chuk, T.I., Korystin, O.Ye., Svyrydiuk, N.P.* (2019) Hibrydni zahrozy u sektori tsyvil'noi bezpeky v Ukraini. "Hybrid Threats in the Civil Security Sector in Ukraine". Science and Law Enforcement 3 (45), 69–79 [in Ukrainian].

UDC 343.1

Korystin Oleksandr,

Doct. Sci. (Law), Professor, Honored Academic of Science and Technology
of Ukraine, State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-9056-5475

Tsiupryk Ihor,

Doct. Sci. (Law), Deputy Chief of Staff National Security and Defense Council
of Ukraine, Kyiv; Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-2434-5102

Svyrydiuk Nataliia,

Doct. Sci. (Law), Professor, Deputy Head of Criminological Research Laboratory
of the State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-9772-1119

Prokofieva-Yanchylenko Dariia,

Doct. Sci. (Law), Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Inter-Service
Research Center of Combating Organized Crime Problems of the National
Security and Defense Council of Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-6458-5536

RISK ASSESSMENT OF THE DEVELOPMENT OF THE CRIMINAL JUSTICE SYSTEM OF UKRAINE

Research article is devoted to the issues related to national security, namely, the emphasis is put on its development and improvement. It is noted that modern challenges, effective operation of law enforcement agencies and the criminal justice

© Korystin Oleksandr, Tsiupryk Ihor, Svyrydiuk Nataliia, Prokofieva-Yanchylenko Dariia, 2021

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2021.2\(52\).12](https://doi.org/10.36486/np.2021.2(52).12)

Issue 2(52) 2021

<http://naukaipravookhrona.com/>

system in Ukraine, as key components of state policy to combat criminal threats, require systematic development of security analytics, including strategic analysis of key areas of security and social development. Emphasis is placed on the results of the interdepartmental working group on preparation of proposals to improve the functioning of the criminal justice system, which initiated a strategic analysis based on risk-oriented approach and appropriate analytical tools to form conceptual directions and tasks for further improvement of the criminal justice system of Ukraine.

Attention is focused on the results of the ON-LINE survey of the expert community formed of employees of the criminal justice system, law enforcement agencies and higher education institutions with specific learning conditions. Emphasis is placed on the limitation of the sample from the general complex of experts on the basis of a logical error check, which ensured the statistical significance, reliability and representativeness of further analysis.

The risks of the spread of threats in the criminal justice system have been assessed and the most significant threats have been identified on the basis of their rating and size limits. The analysis of threats was carried out according to their appropriate grouping. Assessment of the capabilities of the criminal justice system, emphasis is placed on the vulnerabilities of law enforcement agencies to the spread of criminal threats. Conclusions are made on the basis of the analysis of data on specificity of the activities of expert groups.

Keywords: criminal justice, law enforcement agencies, risk, threat, ability, vulnerability.

Отримано 11.06.2021

Красніков Сергій Анатолійович,
провідний науковий співробітник
Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки
та судових експертиз СБУ, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0001-6548-5457

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПРОТИДІЯ ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНИХ ТЕРОРИСТИЧНИХ ГРУП ТА ОРГАНІЗАЦІЙ

Стаття присвячена проблемним аспектам кримінально-правової протидії терористичній діяльності міжнародних терористичних груп та організацій. Окреслено основні напрями реалізації державної політики у сфері протидії тероризму. Проаналізовано міжнародну практику діяльності з протидії терористичним злочинам, які вчиняють представники терористичних груп та організацій. Визначені особливості сучасного етапу розвитку міжнародної терористичної діяльності. Надано пропозиції з удосконалення антитерористичного законодавства та практики його застосування.

Ключові слова: *терористична діяльність, терористичні групи, терористичні організації, кримінальна відповідальність, протидія*

З початку XXI ст. поширення та особливого політичного значення набув міжнародний тероризм, здебільшого пов'язаний з транснаціональною організованою злочинністю. Відбувається зміцнення контактів, а часто злиття терористичних організацій національного масштабу з міжнародними терористами [1, с. 401–402]. Дослідники відзначають підвищення рівня організованості терористичних структур, створення більш-менш розвинутої інфраструктури, системи ресурсного забезпечення, нерідко з території інших держав. Особливого значення набуває проблема контролю та припинення фінансування тероризму за рахунок відмивання брудних грошей. Терористичні групи звертаються до можливостей і прибутків наркобізнесу. Наочно проявляється зростання руйнівного потенціалу терористичних структур, прагнення до посилення ефекту загрозливого впливу терористичних акцій, використання останніх в інтересах організованої злочинності, передусім щодо забезпечення надприбутків, підкорення з цією метою економіки і влади [1, с. 401–402].

У Стратегії боротьби з організованою злочинністю, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.09.2020 № 1126-р, зазначається, що в умовах збройної агресії проти України та намагання створити терористичні організації в державі організована злочинність становить пряму загрозу для національної безпеки [2]. У нинішніх умовах діяльність міжнародних терористичних організацій не лише негативно позначається на безпековому середовищі, а й становить безпосередню загрозу для національної безпеки України. Можливість використання міжнародними терористами території нашої держави для транзиту, відпочинку і оздоровлення, незаконного перевезення зброї, людей, наркотичних речовин в

© Krasnikov Serhii, 2021

умовах гібридної війни може бути використана іноземними спецслужбами як для виправдання можливих агресивних дій під виглядом боротьби з тероризмом, так і під час інформаційної кампанії проти нашої держави [3, с. 4]. Злочинна діяльність міжнародних терористичних груп та організацій проявляється у різноманітних формах у різних країнах. Терористичні угруповання стають усе більш різноманітними й динамічними, досить легко адаптуються до сучасних умов, що є виразною тенденцією їхньої діяльності. Найістотнішим фактором, який став катализатором розвитку транснаціональної злочинності, є процес інтернаціоналізації організованої злочинності, що зумовлено глобалізацією усіх суспільних процесів [4, с. 17]. Терористичні групи та організації не полишають спроб використання для досягнення своїх злочинних цілей пандемії COVID-19, в умовах якої обмежуються певні права і свободи громадян. Поширеною є практика використання кіберпростору для розповсюдження радикальної ідеології, вербування нових членів терористичних організацій з числа дітей та жінок.

Процес глобалізації правового простору посилює “міжнародність” транснаціональної злочинності через введення так званих міжнародно-правових стандартів, і більшість конвенцій містить положення, що вказують на стандарти кримінально-правової заборони щодо певних найнебезпечніших діянь [5, с. 220]. Підвищена стійкість України до терористичної загрози потребує певного удосконалення антитерористичного законодавства, оновлення моделі взаємодії спецслужб і правоохоронних органів з населенням із питань запобігання тероризму, а також мінімізації наслідків вчинення терактів.

Окремі складові запобігання тероризму з кримінологічних та кримінально-правових позицій висвітлено в працях вітчизняних науковців: В.Ф. Антипенка, А.А. Вознюка, В.М. Дрьоміна, В.Н. Кубальського, В.В. Мокляка, С.М. Мохончука, І.В. Михальчук, Д.Й. Никифорчука, М.В. Рибачука, М.М. Руденка, О.Г. Семенюка, М.В. Семикіна, О.В. Шамари та ін. Водночас недостатньо дослідженим залишається питання кримінально-правової протидії терористичній діяльності міжнародних терористичних груп та організацій на сучасному етапі.

Мета статті – визначення ознак терористичних груп та організацій, закономірностей їх розвитку в контексті розробки стратегії протидії їх діяльності.

Основними особливостями сучасного етапу розвитку міжнародної терористичної діяльності є: 1) висока адаптивність терористичних організацій до заходів боротьби з тероризмом; 2) використання терористами досягнень науково-технічного прогресу; 3) підвищення рівня організованості терористичної діяльності, створення великих терористичних формувань із розвинутою інфраструктурою, активність підконтрольних терористичним організаціям мережових регіональних структур, які вдало використовують у своїх цілях національні, регіональні, етнічні конфлікти в окремих державах; 4) зрощування з діяльністю злочинних угруповань, які діють у сферах легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, нелегального переміщення зброї, небезпечних матеріалів та наркотичних засобів; 5) спроби використання тероризму як інструменту втручання у внутрішні справи держави; 6) намагання суб'єктів терористичної діяльності заволодіти зброєю масового знищення; 7) розробка нових та вдосконалення наявних форм і методів терористичної діяльності, спрямованих на збільшення її масштабів і наслідків [6, с. 378]. Серед останніх тенденцій можна виокремити прагнення до використання

терористичними організаціями нових технологій та розширення активності в кіберпросторі: розповсюдження пропаганди, проведення вербувальної роботи, підтримання зв'язку зі своїми осередками, надання своїм прихильникам інструкцій щодо особливостей підготовки та здійснення терористичних атак, протиправна діяльність у кіберпросторі, пов'язана зі здійсненням хакерських атак, викрадення даних тощо [3].

Крім численних людських жертв і руйнувань, діяльність терористичних організацій призводить до зростання відчуття незахищеності та непевності серед населення.

Низка зовнішніх чинників стають підґрунтям для підвищення в Україні рівня терористичної загрози, зокрема, зберігається тенденція до збільшення в Україні кількості осіб – вихідців із держав, у яких нестабільні економіка і політична ситуація та на територіях яких активно діють міжнародні терористичні організації [7].

Потенціальною загрозою для нашої держави є формування за межами України потужних законспірованих ланок міжнародних терористичних організацій, метою яких є вчинення терористичних актів у різних регіонах світу, передусім у країнах, що беруть участь у міжнародних антитерористичних операціях. Зауважимо, що активна участь України в урегулюванні тривалих збройних конфліктів, міжнародних антитерористичних операціях є одним із чинників підвищення рівня терористичної загрози в нашій державі.

Небезпечною залишається тенденція підвищеної заінтересованості до території України як транзитної зони з боку міжнародних злочинних угруповань, які діють, зокрема, у сферах незаконної міграції, нелегального переміщення зброї, небезпечних матеріалів та наркотичних засобів, фінансового та іншого забезпечення діяльності міжнародних терористичних організацій. Збільшується вірогідність використання ними в Україні терористичних методів як способу досягнення політичної мети або привернення уваги громадськості до своїх ідеологічних чи інших поглядів.

Із 2014 року СБУ відкрила 16 643 кримінальні провадження щодо державної зради і тероризму. Практично весь масив цих злочинів пов'язаний з окупацією та агресією РФ [8]. У 2014–2019 рр. для кваліфікації злочинів терористичної спрямованості слідчі СБУ найчастіше застосовували статті 258 КК України (терористичний акт) та 258-3 КК України (створення терористичної групи чи терористичної організації). За даними офісу Генерального прокурора, за ст. 258 у 2014–2019 рр. обліковано 5644 кримінальних провадження, вручено повідомлення про підозру в 130 провадженнях, направлено до суду 1875 кримінальних проваджень. Більшість злочинів, кваліфікованих за ст. 258 КК, стосується членів незаконних збройних формувань у контексті захоплення контролю над частинами територій Донецької та Луганської областей та подальшого збройного конфлікту [9].

Забезпечення своєчасного виявлення осіб, які причетні до міжнародних терористичних організацій чи терористичних груп або висловлюють терористичні наміри, та вжиття відповідних заходів реагування – є одним із пріоритетів боротьби з тероризмом [7].

Запобігання організованій злочинності та боротьба з організованими злочинними угрупованнями здійснюється шляхом організації своєчасного виявлення

та недопущення зв'язків між організованими злочинними угрупованнями та особами, які сприяють терористичній діяльності, підриву суверенітету та територіальної цілісності України [2].

Організація терористичної діяльності означає створення злочинних об'єднань для вчинення терористичних злочинів у терористичних цілях, а також участь у таких злочинах. Зазвичай організація терористичної діяльності включає підшукування співучасників, об'єднання їхніх зусиль, детальний розподіл між ними обов'язків, складання плану, визначення способів його виконання, керівництво дій таких об'єднань, а також використання вже діючих злочинних об'єднань або окремих осіб для вчинення терористичних злочинів [10, с. 45]. На думку А.А. Вознюка, керівництво злочинними об'єднаннями включає 1) дії, спрямовані на функціонування такого об'єднання; 2) дії, спрямовані на вчинення злочинів учасниками такого об'єднання [11, с. 45]. За першим напрямом керівництво злочинними об'єднаннями охоплює керування дотриманням загальних правил поведінки й дисципліни; керування вербуванням нових учасників; керування розподілом або перерозподілом між учасниками функціональних обов'язків; керування плануванням конкретних злочинів і злочинної діяльності в цілому; керування заходами щодо прикриття злочинної діяльності; керівництво вдосконаленням структури об'єднання; очолення учасників [11, с. 45].

До злочинних об'єднань, які займаються терористичною діяльністю, належать терористичні організації, терористичні групи, незаконні збройні формування, організовані злочинні групи, злочинні організації [10, с. 46].

Відповідно до ст. 1 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності (прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року, ратифікована Україною у 2004 році), “організована злочинна група” означає структурно оформлену групу в складі трьох або більше осіб, що існує протягом визначеного періоду часу і діє узгоджено з метою здійснення одного або декількох серйозних злочинів або злочинів, визнаних такими відповідно до цієї Конвенції, для того, щоб одержати, прямо або посередньо, фінансову або іншу матеріальну вигоду [12].

Законодавство припускає, що терористична група може бути: 1) групою осіб; 2) групою осіб за попередньою змовою; 3) організованою групою; 4) групою осіб, групою осіб за попередньою змовою та організованою групою [11, с. 39–40].

За критерієм організованості, а також за формою серед суб'єктів організованої злочинної діяльності виокремлюють: 1) особливо небезпечну організовану злочинну групу, що вчиняє в організованій формі особливо тяжкі злочини; 2) постійно діючу злочинну організацію (злочинне підприємництво); 3) об'єднання злочинних груп (злочинну корпорацію) або їх організовану злочинну мережу, що діє в регіональному, територіальному, галузевому, національному, транснаціональному, міждержавному масштабі; 4) міжнародну злочинну корпорацію (терористичну, з постачання наркотиків, зброї, ядерних матеріалів, біо- та бактеріологічних препаратів та ін.) [1, с. 338–339].

Якщо з терористичною групою за кількісними та якісними ознаками все більш-менш зрозуміло, то з терористичними організаціями не все так однозначно. Відповідно до Закону України “Про боротьбу з тероризмом” під терористичною організацією слід розуміти стійке об'єднання трьох і більше осіб, створене з

метою здійснення терористичної діяльності, у межах якого здійснено розподіл функцій, встановлено певні правила поведінки, обов'язкові для цих осіб під час підготовки і вчинення терористичних актів. Організація визнається терористичною, якщо хоч один з її структурних підрозділів здійснює терористичну діяльність з відома хоча б одного з керівників (керівних органів) усієї організації.

Викликає критичні зауваження: 1) мінімальна кількість терористів (3 особи), з якої може складатися терористична організація, що фактично нівелює можливу ієрархічність її структури; 2) положення щодо правил поведінки, обов'язкових для терористів під час підготовки і вчинення терактів, що обмежує визнання тієї чи іншої організації терористичною з огляду на можливість вчинення їх членам інших терористичних злочинів; 3) відсутність судового порядку щодо визнання організації терористичною та заборони її діяльності на території України [6, с. 359, 365; 13, с. 204].

Оскільки терористична організація є різновидом злочинної організації, то визначення терористичної організації доцільно привести у відповідність до визначення злочинної організації, наведеного у ч. 4 ст. 28 КК щодо кількісної характеристики її учасників (п'ять і більше).

У цьому контексті слід підтримати авторів, які обґрунтовують доцільність розширення переліку злочинних дій, які охоплюються поняттям терористичної діяльності, шляхом його доповнення ще такими діяннями, як: кібератаки на об'єкти критичної інформаційної інфраструктури в терористичних цілях; захоплення, пошкодження чи знищення критично важливих об'єктів інфраструктури з цією метою; незаконне виготовлення, перероблення чи ремонт вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв або їх контрабанда для вчинення терористичного акту; незаконне виготовлення ядерного вибухового пристрою чи пристрою, що розсіює радіоактивний матеріал або випромінює радіацію, чи його контрабанда для вчинення терористичного акту; погроза вчинити викрадення або використати радіоактивні матеріали для вчинення терористичного акту; викрадення, насильницьке зникнення, захоплення в заручники людей чи представників іноземної держави та осіб, що мають міжнародний захист у терористичних цілях, а також погроза їм вбивством або вбивство в цих цілях [10, с. 46–47].

Терористичні загрози продукують підходи і значною мірою можуть визначати роль і місце держави в системі міжнародних відносин. Адже антитерористична активність держави, ступінь її реагування на потенційні терористичні загрози визначають її міжнародний авторитет [6, с. 262–262]. Одним із пріоритетних міжнародних зобов'язань України перед ООН, іншими міжнародними організаціями, що здійснюють боротьбу з тероризмом, є імплементація світових стандартів безпеки, комплексне та збалансоване впровадження всіх компонентів Глобальної Контртерористичної Стратегії ООН [6, с. 327].

У доповіді ЄС щодо ситуації з організованою злочинністю (2004) зазначається, що вона в різних країнах набуває різних форм, і навіть наголошується на оманливості ідеї про якусь загальну відмінність організованої злочинності від інших її форм [14, с. 8].

Контртерористична стратегія ЄС, прийнята 2005 р., передбачає таку систему заходів і засобів протидії тероризму, які поділяються на: 1) заходи і засоби,

спрямовані на запобігання тероризму; 2) заходи і засоби, спрямовані на захист від терористичної загрози; 3) заходи і засоби, спрямовані на переслідування терористів та реагування на терористичні злочини. Ця Стратегія визначає, що основна відповідальність за боротьбу з тероризмом покладається на держави-члени ЄС, а ЄС може доповнити таку діяльність шляхом: посилення національних спроможностей; сприяння внутрішньо-європейській взаємодії; розвитку спільних можливостей – сприяння міжнародній взаємодії за межами ЄС [13, с. 223].

28 жовтня 2016 року Україна підписала Додатковий протокол до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму, положення якого передбачають криміналізацію діянь, передбачених у ст. 2–6 цього Протоколу. Йдеться про зобов'язання для держав встановити кримінальну відповідальність за вчинення таких дій, як участь у терористичній організації або групі (ст. 2), проходження навчання тероризму (ст. 3), виїзд за кордон з терористичною метою (ст. 4), фінансування виїзду за кордон з метою терористичної діяльності (ст. 5), організацію чи сприяння іншим способом виїзду за кордон з метою терористичної діяльності (ст. 6).

Україні важливим є удосконалення поняття “терористична організація”, встановлення порядку визнання організації терористичною шляхом внесення відповідних змін до законодавства у сфері боротьби з тероризмом.

Таким чином, протидія діяльності міжнародних терористичних груп та організацій вимагає:

створення реєстру об'єктів можливих терористичних посягань, що забезпечить можливість їх антитерористичного захисту з урахуванням потенційних та реальних терористичних загроз;

визначення порядку визнання організації терористичною;

запровадження біометричних документів для виїзду за кордон відповідно до Закону України “Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус”¹⁵, с. 224], що значно скоротить час для ідентифікації особи, прискорить процес прикордонного контролю, що сприятиме захисту суспільства від проявів злочинності та міжнародного тероризму.

Забезпечення ефективності протидії діяльності терористичних груп та організацій зумовлює потребу ратифікації Додаткового протоколу до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму 2015 року (підписаний Україною 28.10.2015), положення якого передбачають криміналізацію: проходження навчання тероризму, виїзду за кордон з терористичною метою, фінансування виїзду за кордон з метою терористичної діяльності, організація чи сприяння іншим способом виїзду за кордон з метою терористичної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Закалюк А.П.* Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Видавничий дім “Ін Юре”, 2007. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 712 с.

2. Стратегія боротьби з організованою злочинністю: схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.09.2020 № 1126-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 20.02.2021).

3. Іноземний досвід протидії тероризму: висновки для України: аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/2446/> (дата звернення: 20.02.2021).

4. *Гребенюк М.В.* та ін. Щодо оцінки стану транскордонної і транснаціональної організованої злочинності та її впливу на суспільно-політичні процеси в державі. Критерії оцінки криміногенної ситуації в Україні. Перспективи застосування на території України міжнародних миротворчих операцій з підтримання миру і безпеки у світі: методичні рекомендації. Київ: МНДЦ при РНБО України, 2016. 82 с.

5. *Антипенко В.Ф.* Міжнародна кримінологія: досвід дослідження тероризму. Одеса: Фенікс, 2011. 313 с.

6. *Леонов Б.Д.* Запобігання тероризму: кримінологічний аспект: монографія. Київ: Видавничий дім “АртЕк”. 2015. 435 с.

7. Концепція боротьби з тероризмом в Україні: затв. Указом Президента України від 05.03.2019 № 53. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/53/2019#Text> (дата звернення: 20.02.2021).

8. Офіційний веб-сайт Служби безпеки України. URL: <http://www.ssu.gov.ua> (дата звернення: 20.02.2021).

9. З 2014 року СБУ відкрила понад 16,6 тисяч кримінальних проваджень щодо державної зради і тероризму – Іван Баканов. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/z-2014-roku-sbu-vidkryla-ponad-166-tysiach-kryminalnykh-provazhen-shchodo-derzhavnoi-zrady-i-teroryzmu-ivan-bakanov> (дата звернення: 20.02.2021).

10. Розслідування окремих злочинів терористичної спрямованості (оновлено). Харківська правозахисна група. Інформаційний портал “Права людини в Україні”. URL: <http://khp.org/1607669591> (дата звернення: 20.02.2021).

11. *Мокляк В.В.* Протидія терористичній діяльності: монограф. / наук. ред. Б.М. Головкін. Харків: Юрайт, 2021. 204 с.

12. *Вознюк А.А.* Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих злочинних об’єднань: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 236 с.

13. Конвенція Організації Об’єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності (Палермська Конвенція) від 15.12.2000. Права людини і професійні стандарти для працівників правоохоронних органів у документах міжнародних організацій. К.: Сфера, 2002. С. 214–235.

14. *Леонов Б.Д., Парфіло О.А.* Щодо визнання організації терористичною. Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і актуальність його для України: матеріали міжнар. науково-практ. конф. (м. Київ, 30 вересня 2016 року). Національна академія прокуратури, 2016. С. 205–211.

15. *Шостко О.Ю.* Протидія організованій злочинності в європейських країнах: монографія. Харків: Право, 2009. 399 с.

16. *Леонов Б.Д.* Протидія тероризму: сучасний міжнародний досвід та перспективи його реалізації в Україні. Транскордонна співпраця: проблеми та шляхи їх вирішення: матеріали II Регіонального круглого столу (м. Київ, 28–29 вересня 2017 року). Національна академія прокуратури України, 2017. С. 221–225.

REFERENCES

1. *Zakalyuk, A.P.* (2007) Kurs suchasnoyi ukrayins'koyi kryminolohiyi: teoriya i praktyka. “Course of Modern Ukrainian Criminology: Theory and Practice”: in 3 books. Kyiv: In Yure Publishing House. Book 2: Criminological Characteristics and Prevention of Certain Types of Crimes. 712 p. [in Ukrainian].

2. Stratehiya borot'by z orhanizovanoyu zlochynnistyu: skhval. Strategy for combating organized crime: approval by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 16.09.2020 No 1126-r URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#Text> (Date of Application: 20.02.2021) [in Ukrainian].

3. Inozemnyy dosvid protydyi teroryzmu: vysnovky dlya Ukrayiny. Foreign experience in countering terrorism: conclusions for Ukraine. Analytical note. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/2446/> (Date of Application: 20.02.2021) [in Ukrainian].

4. *Hrebennyuk, M.V.* and others (2016) Shchodo otsinky stanu transkordonnoyi i transnatsional'noyi orhanizovanoyi zlochynnosti ta yiyi vplyvu na suspil'no-politychni protsesy v derzhavi. “Regarding the Assessment of the State of Cross-Border and Transnational Organized Crime and Its Impact on Socio-Political Processes in the State”. Criteria for Assessing the Criminogenic Situation in Ukraine.

© Krasnikov Serhii, 2021

Prospects for the Application of International Peacekeeping Operations in Ukraine to Maintain Peace and Security in the World. Guidelines. Kyiv: MNDC at the National Security and Defense Council of Ukraine. 82 p. [in Ukrainian].

5. *Antypenko, V.F.* (2011) Mizhnarodna kryminolohiya: dosvid doslidzhennya teroryzmu. "International Criminology: Experience in the Study of Terrorism". Odesa: Phoenix. 313 p. [in Ukrainian].

6. *Leonov, B.D.* (2015) Zapobihannya teroryzmu: kryminolohichnyy aspekt: monohrafiya. "Prevention of Terrorism: Criminological Aspect": monograph. Kyiv: ArtEk Publishing House. 435 p. [in Ukrainian].

7. The Concept of Combating Terrorism in Ukraine: approved by the Decree of the President of Ukraine dated March 5, 2019 № 53. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/53/2019#Text> (Date of Application: 20.02.2021) [in Ukrainian].

8. Official website of the Security Service of Ukraine. URL: <http://www.ssu.gov.ua> (Date of Application: 20.02.2021) [in Ukrainian].

9. Z 2014 roku SBU vidkryla ponad 16,6 tysyach kryminal'nykh provadzen' shchodo derzhavnoi zrady i teroryzmu – Ivan Bakanov. Since 2014, the SBU has opened more than 16.6 thousand criminal proceedings for treason and terrorism – Ivan Bakanov. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/z-2014-roku-sbu-vidkryla-ponad-166-tysiach-kryminalnykh-provadzen-shchodo-derzhavnoi-zrady-i-teroryzmu-ivan-bakanov> URL: <http://khp.org/1607669591> [in Ukrainian].

10. Rozsliduvannya okremykh zlochyniv terorystychnoyi spryamovanosti (onovleno) Kharkivs'ka pravozakhysna hrupa Informatsiynny portal "Prava lyudyny v Ukrayini". Investigation of certain terrorist crimes (updated) Kharkiv. Human Rights Group Information Portal "Human Rights in Ukraine". URL: <http://khp.org/1607669591> (Date of Application: 20.02.2021) [in Ukrainian].

11. *Moklyak, V.V.* (2021) Protydiya terorystychniy diyal'nosti. "Counteraction to Terrorist Activities" monograph. / scient. ed. B.M. Golovkin. Kharkiv: Yurayt. 204 p. [in Ukrainian].

12. *Voznyuk, A.A.* (2015) Spetsial'ni vydy zvil'nennya vid kryminal'noyi vidpovidal'nosti uchasnykiv orhanizovanykh zlochynnykh ob'yednan'. "Special Types of Exemption from Criminal Liability of Members of Organized Criminal Groups: monograph. Kyiv: Nat. Acad. of Internal Affairs. 236 p. [in Ukrainian].

13. United Nations Convention against Transnational Organized Crime (Palermo Convention) of 15 December 2000. Human rights and professional standards for law enforcement officers in the documents of international organizations. K.: Sfera, 2002. P. 214–235 [in Ukrainian].

14. *Leonov, B.D., Parfilyo, O.A.* (2016) Shchodo vyznannya orhanizatsiyi terorystychnoyu. Regarding the recognition of the organization as terrorist. Countering terrorist activity: international experience and its relevance for Ukraine: materials of intern. scientific practice. conf. (Kyiv, September 30, 2016). National Academy of Prosecutors. P. 205–211 [in Ukrainian].

15. *Shostko, O.Yu.* (2009) Protydiya orhanizovaniy zlochynnosti v yevropeys'kykh krayinakh. "Combating Organized Crime in European Countries": a monograph. Kharkiv: Pravo. 399 p. [in Ukrainian].

16. *Leonov, B.D.* (2017) Protydiya teroryzmu: suchasnyy mizhnarodnyy dosvid ta perspektyvy yoho realizatsiyi v Ukrayini. Countering terrorism: modern international experience and prospects for its implementation in Ukraine. Cross-Border Cooperation: Problems and Ways to Solve Them: materials of the II Regional Round Table (Kyiv, September 28–29, 2017). National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine. P. 221–225 [in Ukrainian].

UDC 343.9:343.326

KRASNIKOV Serhii,

Leading Researcher of the Ukrainian Scientific and Research Institute
of Special Equipment and Forensic Expertise of the Security Service
of Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-6548-5457

CRIMINAL AND LEGAL COUNTERACTION OF THE ACTIVITIES OF INTERNATIONAL TERRORIST GROUPS AND ORGANIZATIONS

The research article is devoted to problematic aspects of criminal-legal counteraction to terrorist activity of international terrorist groups and organizations.

© Krasnikov Serhii, 2021

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2021.2\(52\).13](https://doi.org/10.36486/np.2021.2(52).13)

Issue 2(52) 2021

<http://naukaipravohorona.com/>

The main directions of state policy implementation in the field of counter-terrorism are outlined. The international practice of activity on counteraction to terrorist crimes committed by representatives of terrorist groups and organizations is analyzed.

Among the latest tendencies in the development of international terrorist activities are: the desire for terrorist organizations to use new technologies; expansion of activity in cyberspace: dissemination of propaganda, recruitment; liaising with their cells, providing instructions to their supporters on the specifics of preparing and carrying out terrorist attacks, illegal activities in cyberspace related to hacking, data theft, etc.

Factors related to the formation and development of individual forms of participation in terrorist crime are highlighted.

Peculiarities of the current stage of development of international terrorist activity are determined.

It has been determined that the potential threat to our country is the formation outside Ukraine of powerful secret units of international terrorist organizations, which aim to commit terrorist acts in various regions of the world, especially in countries participating in international anti-terrorist operations.

It has been noted that the fight against organized criminal groups is carried out by organizing the timely detection and prevention of links between organized criminal groups and individuals who contribute to terrorist activities, undermining the sovereignty and territorial integrity of Ukraine.

It is analyzed the provisions of the Additional Protocol to the Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism, which provide for the criminalization of acts such as participation in a terrorist organization or group, training in terrorism, travel abroad for terrorist purposes, financing of travel abroad for terrorist activities, organization or facilitation, and also was analyzed another way to go abroad for terrorist activities.

Suggestions for the improvement of anti-terrorist legislation and practice of its application are given.

Keywords: terrorist activity, terrorist groups, terrorist organizations, criminal liability, counteraction.

Отримано 07.06.2021

Лубенець Ірина Григорівна,
кандидат юридичних наук,
провідний науковий співробітник ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0003-2597-0356

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ¹

У статті акцентовано, що рівень домашнього насильства значно зріс в умовах пандемії COVID-19, адже були запроваджені жорсткі карантинні заходи. Таким чином, фінансова незахищеність, стрес від поширення хвороби та її наслідків, а також невпевненість у завтрашньому дні призвели до посилення агресії серед людей. У статті проаналізовано досвід окремих країн світу щодо протидії та запобігання домашньому насильству, чия практика доцільна для України.

Ключові слова: домашнє насильство, жертва, кривдник, заборонний припис, запобігання, протидія.

В умовах карантину впроваджують деякі заходи, гідні для наслідування й в Україні. Зокрема, в США соціальні служби, місцева влада та поліція не лише направляють жертв домашнього насильства до притулків, а й видають ваучери для оплати готельних номерів. І це непоганий приклад співпраці готельного бізнесу та місцевого самоврядування, адже в умовах карантину більшість готелів мають вільні номери. До речі, у Новій Зеландії також готелі пропонують безкоштовне проживання, аби ті, хто відчуває себе в небезпеці, мали куди піти з дому. На таку ж практику погодилися й деякі мережі готелів у Великій Британії [1]. У Німеччині лідерка “зелених” (екологічної партії) у бундестазі Катрін Герінг-Еккардт також висловила занепокоєння за долю тисяч жінок, які залишилися під одним дахом з агресорами. Політик закликала німецьку владу переробити порожні зараз готелі та гостьові будинки в кризові центри для жертв домашнього насильства [2].

Слід зазначити, що у США широко застосовується практика використання охоронних ордерів. Зазначений ордер може бути виданий двома шляхами: у цивільному суді (окремо чи одночасно з іншою цивільною процедурою, наприклад розлученням) або в кримінальному суді – у зв'язку з кримінальним звинуваченням особи. У США є три види таких ордерів залежно від строковості: 1) надзвичайний охоронний ордер, який постраждала може отримати в період, коли немає судових засідань, зокрема в нічну пору й вихідні, звернувшись до поліції, представник якої має зв'язатися з черговим суддею; за наявності підстав суддя видасть надзвичайний ордер, але потім постраждала особа має звернутися до суду за отриманням тимчасового ордеру; 2) тимчасовий охоронний ордер, який можна отримати шляхом подання у відповідному суді позову з проханням про захист від насильства

¹ Закінчення. Початок у попередньому номері.

в сім'ї та бажаний зміст охоронного ордеру; у випадку, якщо суд установить імовірну небезпеку для постраждалої особи та можливість подальшого насильства, він може видати тимчасовий охоронний ордер терміном дії на 14–21 день без попереднього повідомлення кривдника; 3) постійний охоронний ордер, який видають так: після видання тимчасового охоронного ордеру та повідомлення про це кривдника у 10-денний строк призначається судове засідання, на якому він може пояснити ситуацію, що відбулася; після слухання справи суд може продовжити дію тимчасового ордеру на строк до 2 років [3, с. 64].

Варто також звернути увагу на практику США щодо швидкої адаптації законодавства під програму захисту прав постраждалих від домашнього насильства, а саме, на вимогу правоохоронних органів судді вкрай оперативно й за спрощеною процедурою (з огляду на надзвичайну ситуацію) можуть видавати обмежувальні приписи щодо тимчасового відселення кривдника з дому [4]. *Цей досвід заслуговує на увагу та адаптацію до умов України.*

Слід зазначити, що практика застосування обмежувального припису широко застосовується в багатьох країнах, адже слід урахувати, що основною проблемою досудового розслідування є відмова постраждалої особи від власних показань на будь-якій стадії розслідування. Причина – страх перед кривдником. Тому основним завданням правоохоронців є забезпечення безпеки жертви, яка постраждала від домашнього насильства. Таким засобом захисту і виступає тимчасовий заборонний припис.

Наприклад, у *Німеччині* заборону на контакти і проживання в спільній квартирі поліцейські можуть видати на прохання жертви насильства або за власною ініціативою, якщо вважають, що небезпека все ще загрожує потерпілій. У Баварії такі заборонні приписи можуть діяти максимум 10 днів, в інших федеральних землях діють інші терміни, наприклад, у Берліні – два тижні. Передбачається, що за цей час жінка звернеться до суду з метою отримання таких же заборон уже на більш тривалий термін. Як і суд, поліція може заборонити злочинцеві приходити в ті місця, де часто з'являється жінка, – біля її роботи, у дитячому садку, школі тощо. *Але якщо під час перших 10 днів жертва сама телефонує або зустрічається зі злочинцем, заборона на контакт автоматично перестає діяти* [5].

У *Австрії* заборонний припис виноситься поліцією (за наявності необхідних підстав), згідно з яким особа, яка становить небезпеку для оточення (членів сім'ї, співмешканців тощо), а її поведінка свідчить про наявний ризик учинення посягань проти життя, здоров'я, свободи постраждалої особи, видаляється з місця проживання (незалежно від родинних зв'язків та права власності) із заборonoю повертатись туди, вилученням ключів та визначенням (тимчасово) іншого місця проживання (у разі опору кривдника до нього застосовуються заходи поліцейського примусу). Термін дії такого припису складає два тижні (при цьому поліція протягом перших трьох діб постійно спостерігає за поведінкою особи, щодо якої він винесений) [6, с. 10–11].

Україна з недавнього часу також у якості заходу негайного припинення домашнього насильства передбачила можливість застосування до кривдника термінового заборонного припису (ТЗП) (10 днів) та можливості звернутися до суду за обмежувальним приписом (від 1 до 6 міс.). Але дуже часто суд відмовляє, посилаючись на відсутність адмінпротоколу за ст.173-2 КпАП або наявності права власності на житло кривдника тощо.

Фінляндія. Характерною ознакою політики цієї держави є визнання “нульової толерантності до домашнього насильства”. Реагування поліції на повідомлення про факти домашнього насильства починається із заповнення так званого опитувального листа, форма якого офіційно затверджена Міністерством юстиції країни: фіксуючи відповіді жертви, поліцейський обов’язково вказує дані про її нинішній стан, місце перебування, необхідності в спеціальному захисті, а також проводить оцінку ризиків повторного вчинення домашнього насильства. Крім того, поліцейський роз’яснює жертві її права на цілодобовий і безкоштовний (за рахунок держави) доступ до всіх видів допомоги і вручає спеціальну “Пам’ятку потерпілому”, розроблену Міністерством юстиції Фінляндії. *На нашу думку, користь такої пам’ятки безумовна, бо в стресовій ситуації, у якій перебуває жертва на момент спілкування з поліцейським, неможливо все запам’ятати, швидко реагувати. Тому через деякий час, коли жертва заспокоїться, вона зможе ознайомитись із пам’яткою та послідовно зв’язатися з потрібними службами, щоби вирішити питання юридичного, соціального, медичного та ін. супроводження.*

Що ж стосується винної особи, то щодо неї виноситься заборонний припис (згідно з ним агресор до розгляду справи судом підлягає негайному видаленню з місця перебування жертви з подальшою заборонаю контактів із нею). Своєю чергою жертву можуть помістити в особливий центр (“притулок”), де профільні фахівці негайно розроблять і почнуть реалізовувати персональний комплексний план допомоги (медичної, психологічної, соціальної, правової). До такої роботи разом зі співробітниками органів державної влади широко залучаються представники громадських організацій. Якщо жертву все-таки не поселяють у “притулок”, то за її безпеку відповідає окремий підрозділ поліції; таку особу відповідним чином інструктують, можуть видати спеціальні засоби зв’язку, організувати відеоспостереження й аудіоконтроль за місцем перебування з метою припинення спроби винного (в порушення заборонного припису) здійснити повторний акт насильства [7, с. 184–185].

Такий досвід потребує уваги, оскільки доволі часто жертва з дітьми після видалення кривдника з помешкання залишається у квартирі з іншими родичами винного, зокрема, його батьками, сестрами, братами тощо. У таких умовах у переважній більшості на неї (дітей) буде здійснено, як мінімум, психологічний тиск, буде продовжено насильство різного характеру тощо. Отже, поміщення потерпілої особи в особливий центр (притулок), де буде надана комплексна допомога – часто виступає єдиним шансом уникнути подальшого знуцання для жертви домашнього насильства.

Слід зазначити, що в Північній Європі найсуворіші методи покарання за вчинення домашнього насильства. Зокрема, у Швеції криміналізовані всі форми домашнього насильства (у тому числі, груба емоційна сварка). А за порушення заборонного припису можна опинитися за ґратами строком до одного року. Саме з метою запобігання домашньому насильству в північних країнах Європи не прийнято завішувати вікна.

Також необхідно наголосити, що в країнах Північної Європи існує розгалужена система захисту дітей від домашнього насильства. Прикладом може слугувати Швеція – перша країна світу (з 1979 року), де законодавчо заборонені фізичні покарання дітей. До того ж, до дітей не можна застосовувати не лише фізичну

силу, а й підвищувати голос до рівня, який має шкідливий емоційний вплив. Якщо на вулиці батьки кричатимуть на дитину, випадкові перехожі одразу викличуть поліцію. Батьки і вдома не дозволяють собі лупцювати дітей, адже в навчальних закладах із дітьми працюють психологи, і про будь-яку форму насильства в сім'ї рано чи пізно стає відомо. Також суворо забороняється залишати дітей удома самих (у окремих випадках до 12-річного віку), наслідком чого може бути вилучення дітей із сім'ї [8].

Підсумовуючи викладене вище, слід зазначити, що запобігання домашньому насильству має комплексний підхід, тому потребує залучення, активної участі багатьох інституцій. Зокрема:

1. Використання телебачення. По-перше, у період карантину, коли люди багато часу вимушені проводити за екранами телевізора, необхідно заборонити показ матеріалів, що пропагують жорстокість, насильство, агресію. Навпаки, збільшити кількість інформаційних програм про способи подолання депресії, про види відповідальності за насильство тощо.

2. Популяризація на всіх платформах нульової толерантності домашньому насильству в будь-якій формі. Насильство, тотальний контроль та примус – це не норма. Розповсюдження всіма можливими способами (телебачення, чат-боти в месенджерах, повідомлення у Вайбері, Телеграмі тощо, друкування інформації та етикетках продуктів тощо) телефонів гарячих ліній стосовно домашнього насильства, психологічної служби підтримки, зокрема, громадських організацій, що опікуються жертвами насильства.

3. Постійно вдосконалювати способи повідомлення про домашнє насильство. У зв'язку з тим, що в умовах карантину жертва не завжди має можливість зателефонувати на гарячу лінію. Звернути увагу та при можливості запозичити зарубіжний досвід у цьому питанні. Зокрема, у деяких державах застосовують нову схему оповіщення про факти насильства. Жертви можуть попросити про допомогу в аптеках, якщо не відкрито звернутися за допомогою, то використовуючи кодове слово “маска-19” (Франції, Іспанія). На Канарських островах жінки можуть використовувати спеціальний СМС-код “Mask-19”, який викликає поліцію. Повідомити про домашнє насильство можна звернувшись із повідомленням до “магазину косметики” на сайті “Rumianki i bratki”. Якщо в соцмережах “магазину” хтось запитує про косметику, це означає, що він/вона в поганій ситуації, але поки просять лише підтримки. Якщо в особисті повідомлення приходить “замовлення” на косметику разом з адресою, то засновниця проекту викликає туди поліцію (Польща). У Туреччині Компанія Vodafone створила мобільний додаток, яким можна скористатися, щоби непомітно покликати на допомогу. Жінці достатньо було струснути телефон, щоби додаток, замаскований під ліхтарик, відправив трьом особам, яким вона довіряє, прохання допомогти та її точне місцезнаходження. Необхідну інформацію та послання на додаток серед жінок розміщували на ярликах жіночої білизни, воскових стрічках для епіляції та в майстер-класах із макіяжу на YouTube, таким чином перетворюючи їх на соціальну рекламу [9].

На наше переконання, доцільно запровадити можливість звертатися по допомогу в продуктових магазинах, адже навіть в умовах жорсткого карантину жінка зможе виходити за продуктами.

4. Необхідно, щоби притулки та відділення для жертв насильства були прирівняні до об'єктів критичної інфраструктури, тобто необхідних для жит-

тезабезпечення населення. Тобто, щоби вони працювали навіть в умовах оголошення жорсткого карантину. Одночасно необхідно проводити кампанії щодо інформування населення про те, що спеціальні “гарячі лінії” продовжують працювати, заходи правоохоронної, судової, медичної та інших форм захисту функціонують, притулки відкриті та відповідають медичним рекомендаціям, що стосуються Covid-19.

5. В умовах карантину впроваджують деякі заходи, гідні для наслідування в Україні. Зокрема, щодо розміщення постраждалих від насильства. Наприклад, у низці країн соціальні служби, місцева влада та поліція не лише направляють жертв домашнього насильства до притулків, а й видають ваучери для оплати готельних номерів, адже більшість із них були вільні.

6. Вирішальне значення має стійке фінансування неурядових організацій, особливо у випадках, коли вони надають основні послуги постраждалим. До речі, збільшення фінансування поступово відбувається в багатьох країнах, незважаючи на падіння економіки по всьому світу. Зокрема, німецький уряд запропонував програму державного фінансування “Разом проти насильства щодо жінок”, у межах якої виділив 120 мільйонів євро для підтримки мережі шелтерів для жінок, що зазнали насильства [10]. Такого фінансового “вливання” потребує й Україна в даному питанні.

7. Швидкість реагування також пов’язана з роботою операторів на лінії 102. На наш погляд, потребує уваги та запозичення досвід Великої Британії щодо розпізнавання ступеню складності виклику на домашнє насильство, для чого були розроблені критерії важливості викликів, що були покладені за основу обліку випадків насильства в сім’ї: історія попередніх інцидентів; ризик травмування співробітників поліції; історія рішень у аналогічних випадках та наявність не скасованих приписів; наявність дітей у сім’ї.

8. Органи поліції повинні підвищити свої зусилля, негайно реагуючи на звернення. У зв’язку з тим, що зміни в законодавстві відбулися лише рік тому, та зважаючи на непоодинокі випадки скарг жертв насильства про те, що поліцейські не застосовують тимчасовий заборонний припис до кривдника, розробити методичні рекомендації щодо дій поліцейських у разі виклику з приводу домашнього насильства. Особливо звернути увагу на порядок видалення кривдника з помешкання, незважаючи на те, що він може бути власником квартири. Вважаємо за доцільне звернути увагу на досвід Фінляндії, де поліцейський роз’яснює жертві її права та доступ до можливих видів допомоги і вручає спеціальну “Пам’ятку потерпілому”, розроблену Міністерством юстиції Фінляндії.

9. Особливої уваги потребує явище насильства в сім’ях демобілізованих військових. Оскільки в таких ситуаціях поліція часто стає на бік демобілізованих, ігноруючи скарги постраждалих жінок. Можливо, для запобігання насильства в таких сім’ях, зважаючи на те, що демобілізовані повертаються з місць проведення бойових дій уже з деформацією психіки, то є сенс надавати безкоштовну допомогу психолога за першим зверненням родичів демобілізованого.

10. З метою запобігання домашньому насильству вважаємо за доцільне запозичити зарубіжний досвід на право дізнатися про “насильницьке минуле” партнера за прикладом “Закону Клер” у Великій Британії.

11. З метою недопущення тиску на жертву, можливо, є сенс позбавити жертву права забирати заяву про домашнє насильство, як це робиться у Польщі.

12. Для безпеки свідків та їх захисту запровадити практику отримання показів свідків і потерпілих через телекомунікаційну та телефонну мережу, таким чином, уникаючи безпосереднього контакту (подібна практика використовується у Великій Британії).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Чому на карантині збільшилася кількість випадків домашнього насилля? І як цьому протидіють в Україні та світі. URL: <https://www.wonderzine.com.ua/wonderzine/life/equality/217-yak-pandemiya-pidvischue-riven-domashnego-nasilstva> (дата звернення: 12.01.2021).

2. *Димитриади М.* Пандемія жорстокості: в мирі різко зросло число випадків домашнього насилля. URL: <https://ru.euronews.com/2020/03/31/coronavirus-domestic-violence> (дата звернення: 12.01.2021).

3. *Левченко К.Б., Легенька М.М.* Терміновий заборонний та обмежувальний приписи як спеціальні форми реагування на випадки домашнього насильства: міжнародний досвід і національна практика. *Право і безпека. Право и безопасность. Law and Safety.* 2018. № 4 (71). С. 60–65.

4. Як вберегтися від домашнього насильства на час карантину: поради від правозахисниці Лариси Денисенко. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/blog/2020/keeping-safe-from-domestic-violence-during-quarantine.html> (дата звернення: 12.01.2021).

5. *Сафронова К.* Что делает полиция Германии в случаях домашнего насилия. *Made for minds.* URL: <https://www.dw.com/ru/что-делает-полиция-германии-в-случаях-домашнего-насилия/a-50180020> (дата звернення: 11.01.2021).

6. *Акімов М.* Правове регулювання запобігання та протидії домашньому насильству в деяких державах Європи. *Новели законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству: матеріали круглого столу.* Київ. Національна академія прокуратури України, 2019. 184 с.

7. *Акімов М.А.* Противодействие домашнему насилию: опыт Финляндии. *Борьба с преступностью: теория и практика. Тезисы докладов VIII Международной научно-практической конференции.* Могилев: Изд-во “Могилевский институт Министерства внутренних дел Республики Беларусь”, 2020. С. 183–185.

8. *Будник О.* Злочин і кара: чому в Європі сімейне насильство під табу. *Укрінформ.* 2017. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2360665-zlocin-i-kara-comu-v-evropi-simejne-nasilstvo-pid-tabu.html> (дата звернення: 12.01.2021).

9. Шість кампаній з добірки Cannes Lions, присвячених боротьбі з домашнім насильством. URL: <https://creativity.ua/video/shist-kampanij-cannes-lions-prisvyachenih-borotbi-z-domashnim-nasilstvom/> (дата звернення: 12.01.2021).

10. *Тишко І.* Права жінок – під ударом пандемії. Попередні підсумки “коронакризи”. *ZMINA.* URL: <https://zmina.info/articles/prava-zhinok-pid-udarom-pandemiyi-poperedni-pidsumky-koronakryzy/> (дата звернення: 11.01.2021).

REFERENCES

1. Chomu na karantyni zbilshylasia kilkist vypadkiv domashnoho nasyllia? I yak tsomu protydiut v Ukraini ta sviti. “Why has the number of cases of domestic violence increased in quarantine? And how this is counteracted in Ukraine and the world?” URL: <https://www.wonderzine.com.ua/wonderzine/life/equality/217-yak-pandemiya-pidvischue-riven-domashnego-nasilstva> (Date of Application: 12.01.2021) [in Ukrainian].

2. *Dymytryady, M.* Pandemiya zhestokosti: v myre rezko uvelychylos chyslo sluchaev domashneho nasylyia. “Pandemic of Violence: the Incidence of Domestic Violence Has Skyrocketed around the World”. URL: <https://ru.euronews.com/2020/03/31/coronavirus-domestic-violence> (Date of Application: 12.01.2021) [in Russian].

3. *Levchenko, K.B., Lehenka, M.M.* (2018) Terminovyi zaboronnyi ta obmezhuvalnyi pryypysy yak spetsialni formy reahuvannia na vypadky domashnoho nasyllstva: mizhnarodnyi dosvid i natsionalna praktyka. “Urgent Prohibitive and Restrictive Prescriptions as Special Forms of Response to Cases of Domestic Violence: International Experience and National Practice”. *Law and Safety* 4 (71), 60–65 [in Ukrainian].

4. Yak vberehtysia vid domashnoho nasylstva na chas karantynu: Porady vid pravozakhysnytsi Larysy Denysenko. “How to Protect Yourself from Domestic Violence during Quarantine: Advice from Human rights activist Larysa Denysenko”. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/blog/2020/keeping-safe-from-domestic-violence-during-quarantine.html> (Date of Application: 12.01.2021) [in Ukrainian].

5. *Safronova, K.* Chto delaet polytsyia Hermanyy v sluchaiakh domashneho nasylyia. Made for minds. What the German police do in cases of domestic violence? Made for minds. URL: <https://www.dw.com/ru/chto-delaet-polytsyia-hermany-v-sluchaiakh-domashneho-nasylyia/a-50180020> (Date of Application: 11.01.2021) [in Russian].

6. *Akimov, M.* (2019) Pravove rehulivannia zapobihannia ta protydii domashnomu nasylstvu v deiakykh derzhavakh Yevropy. “Legal Regulation of Preventing and Combating Domestic Violence in Some European Countries”. Novelties of the Legislation on Prevention and Counteraction to Domestic Violence: materials of a Round Table. Kyiv: National Academy of the Prosecutor’s Office of Ukraine. 184 p. [in Ukrainian].

7. *Akimov, M.A.* (2020) Protyvodeistvye domashnemu nasylyiu: opyt Fynliandyi. “Counteraction to Domestic Violence: The Finnish Experience”. Fighting Crime: Theory and Practice. Abstracts of the VIII International Scientific and Practical Conference. Mogilev: Publishing house “Mogilev Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Belarus”, 2020. P. 183–185 [in Russian].

8. *Budnyk, O.* (2017) Zlochyn i kara: chomu v Yevropi simeine nasylstvo pid tabu. “Crime and Punishment: Why Domestic Violence is Taboo in Europe. Ukrinform”. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2360665-zlocin-i-kara-comu-v-evropi-simejne-nasilstvo-pid-tabu.html> (Date of Application: 12.01.2021) [in Ukrainian].

9. Shist kampanii z dobirky Cannes Lions, prysviachenikh borotbi z domashnim nasylstvom. “Crime and Punishment: Why Domestic Violence is Taboo in Europe”. Ukrinform. URL: <https://creativity.ua/video/shist-kampanij-cannes-lions-prisvyachenih-borotbi-z-domashnim-nasilstvom/> (Date of Application: 12.01.2021) [in Ukrainian].

10. *Tyshko I.* Prava zhinok – pid udarom pandemii. Poperedni pidsumky “koronakryzy”. “Women’s Rights Are under Attack from a Pandemic”. Preliminary results of the “corona crisis”. ZMINA. URL: <https://zmina.info/articles/prava-zhinok-pid-udarom-pandemiyi-poperedni-pidsumky-koronakryzy/> (Date of Application: 11.01.2021) [in Ukrainian].

UDC 343.85:343.6(4/9)

Lubenets Iryna,Cand. Sci. (Law), Leading Researcher of the State Research
Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-2597-0356

FOREIGN EXPERIENCE OF DOMESTIC VIOLENCE PREVENTION

Today, various manifestations of domestic violence are a problem typical not only for Ukraine but also for most foreign countries. The basic provisions of world standards in the field of combating domestic violence are based on the awareness of the inadmissibility of such violence, which is a gross violation of human rights. The danger of such violence is that it mainly affects the most vulnerable groups (children, women, who are often dependent on men, intimate partners or parents; people with disabilities, etc.). The problem of domestic violence is exacerbated by the current COVID-19 pandemic, the introduction of lockdown in many countries, in which the victim is forced to spend a lot of time with his abuser in the same room. Thus, the world community: international institutions, heads of state, governments, NGOs and others, responding to the problem have developed new ways to respond to domestic

© Lubenets Iryna, 2021

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2021.2\(52\).14](https://doi.org/10.36486/np.2021.2(52).14)

Issue 2(52) 2021

<http://naukaipravohorona.com/>

violence in quarantine. The article considers the positive experience of counteracting and preventing domestic violence in some countries of the world, which can be integrated into Ukrainian legislation. The general trend is to improve and increase the ways in which domestic violence is reported, and the development of Internet services is especially relevant not only for reporting cases of violence, but also for providing remote consultations and support to those affected. Thus, domestic violence is not a problem of a single family, where the victim is left alone with the perpetrator, it is a problem of the whole society, where the coordinated work of all institutions will help to counteract and overcome it. Thus, further study and analysis of foreign experience in preventing and combating domestic violence, including the global regulatory framework, the institution of responsibility for domestic violence and correctional programs for the perpetrator is the key to improving domestic legislation and reducing the number of cases of domestic violence.

Keywords: domestic violence, victim, offender, forbidden prescription, prevention, counteraction.

Отримано 08.06.2021

УДК 343.97

Малярєнко Володимир Іванович,
науковий співробітник Українського науково-дослідного інституту
спеціальної техніки та судових експертиз СБУ
м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-3433-3474

РОЛЬ ТЮРЕМНОЇ СУБКУЛЬТУРИ В ДЕТЕРМІНАЦІЇ ТЕРОРИЗМУ

У статті висвітлюється роль тюремної субкультури у детермінації тероризму. Аналізується вплив місць позбавлення волі на засуджених. Наголошується на значенні криміногенного впливу середовища на особу. Виділяються фактори, пов'язані з формуванням й розвитком індивідуальних форм участі в терористичній злочинності. Відзначається небезпека поширення засудженими терористами радикальної ідеології у місцях позбавлення волі. Зроблено висновок, що феномен тюремної субкультури є вагомим чинником у поширенні ідеології тероризму. Зазначається, що сьогодні потребує розробки особливий комплекс спеціальних заходів щодо засуджених терористів, зміст якого охоплюватиме заборону поширення пропаганди та ідеології тероризму, а також проведення профілактичної роботи із засудженими терористами.

Ключові слова: *тюрємна субкультура, тероризм, терористи, ідеологія, пропаганда, детермінація.*

Сьогодні місця позбавлення волі віддзеркалюють стан діяльності держави, політичних і правових традицій [1, с. 7]. Незаперечним є факт впливу місць позбавлення волі на людську свідомість. Цей вплив зумовлюється знаходженням людини певний час у специфічних умовах життя, якими супроводжується відбування покарання у виді позбавлення волі [2, с. 356]. Давно встановлено, що між засудженими, як і в інших соціальних групах, встановлюються зв'язки двох видів: формальні та неформальні. При цьому неформальні зв'язки, за певних умов, набувають характеру неформальної організації, а саме: опинившись у місцях позбавлення волі, засуджений зіштовхується з таким явищем, як "друге життя" – це явище і є неформальною системою самоорганізації засуджених, що склалась століттями та виступає однією з детермінант, що породжує злочинність [3].

Феномен позбавлення волі у проблематиці тероризму слід розглянути дещо ширше, вирізняючи кілька проявів цього феномену: 1) як конкретне покарання, передбачене кримінальним законом; б) як безумовний елемент злочинної біографії терористів; в) фізично – як певна територія, на якій злочинці перебувають визначений вироком суду час в умовах відповідного режиму тримання таких осіб; г) як вагомий чинник у системі злочинних детермінант [2, с. 357; 4, с. 126].

З наведених проявів досліджуваного феномену особливий інтерес складає останній – роль місць позбавлення волі у контексті розкриття механізму відтворення тероризму.

Питання тюремної субкультури, її значення та роль у детермінації тероризму досліджували такі вчені, як Ю.М. Антонян, І.В. Лебедев, А. Красильников, Д.В.

© Maliarenko Volodymyr, 2021

Ольшанський, М.В. Рибачук. Роль тюремної субкультури у детермінації злочинності висвітлені у працях таких науковців, як О.М. Бандурка, В.С. Батиргарєєва, І.Г. Богатирьов, Д.Л. Виговський, О.М. Джужа, В.М. Дрьомін, А.П. Закалюк, О.Г. Колб та ін. Проте роль тюремної субкультури у контексті розкриття механізму відтворення тероризму залишається за межами наукових досліджень, що й актуалізує наукову розвідку цього питання.

Метою цієї статті є висвітлення ролі тюремної субкультури у детермінації тероризму.

У кримінологічній літературі разом із кримінальною субкультурою виділяють субкультуру тюремну.

Тюремна субкультура є системою норм, правил, цінностей, установок, які виникли в місцях позбавлення волі. Вона є найбільш суспільно небезпечною формою кримінальної субкультури, яка існує в злочинному світі та в окремих групах засуджених [5, с. 284].

Ізоляція від суспільства і поміщення в замкнуте соціальне середовище створює особливу обстановку, яка сприяє об'єднанню засуджених у групи. Така обстановка сприяє обміну злочинним досвідом, цінностями, поглядами тощо. Людина потрапляє в середовище, на яке, хоче воно цього чи ні, вимушена зважати [2, с. 372].

У літературі наголошується на значенні криміногенного впливу середовища на особу. При цьому особлива увага справедливо приділяється мікросередовищу – об'єктивній соціальній реальності, що є сукупністю матеріальних та соціально-психологічних факторів, які безпосередньо взаємодіють із засудженим у процесі його життя та діяльності в установах виконання покарань [5, с. 330]. Скупчення великої кількості засуджених на невеликій за площею території установи є одним із факторів, що формує криміногенність кримінально-виконавчих установ. Спілкування з іншими людьми має для кожного індивіда різне значення, що позначається поняттям референтності (особливої цінності, важливості для нього). “Еталоном” може бути будь-яка група, однак криміногенне значення мають насамперед асоціальні і кримінальні угруповання, які стають для особи референтними [6, с. 88–89].

К.В. Муравйов визначив особливості об'єднань засуджених у місцях позбавлення волі: а) примусовість її створення (без участі членів спільноти); б) наповненість життя спільноти антисоціальними явищами, що здебільшого досягають рівня злочину; в) значний заряд антисуспільних агресивних тенденцій; г) перекручені моральні уявлення про стосунки між людьми; ґ) активна егоїстична позиція неформальних груп та окремих індивідів [7, с. 154]. При цьому К.В. Муравйов переконаний, що потрібно вести мову не про середовище, а про так звану “спільноту засуджених”, так як поняття “середовище” є більш широким, а “спільнота засуджених” – складовою такого середовища [7, с. 151].

Ще більше загострюється ситуація при відбуванні покарання терористами. Терористи є особливою категорією засуджених, про що свідчать результати кримінологічних досліджень.

Так, низка кримінально-правових ознак, значущих для кримінолога, була виявлена за результатами ґрунтовного дослідження особи засудженого терориста, проведеного Лебедевим І.В. Зокрема, зазначаються типові особистісні властивості

засудженого терориста: чоловік у віці 28 років; має міцні сімейні зв'язки; відносно невисокий освітній рівень, без певного роду занять, позитивне ставлення до релігії (як правило, мусульманства); засуджений уперше; при вчиненні злочину був виконавцем; характерною формою співучасті є вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб; засуджений до тривалого строку позбавлення волі – не менше 13 років; під час відбування покарання зарекомендував себе з негативного боку; у виховних заходах участі не бере; у виправних установах не працює, як правило, з об'єктивних причин; не бере участі в діяльності самодіяльних організацій; вчинив злочин на ґрунті помсти; не визнає себе винним; має релігійні та загальнополітичні переконання, погляди; матеріальні або поверхові, безпосередні інтереси, соціальні орієнтації; предметно-практичні, рухомі навички, фізіологічні звички; наслідувальний, реактивний і агресивний стереотип поведінки; має елементарні соціальні установки; превалюють сильні, низькі (біологічні) мотиви [8].

Крім цього, такі особи в місцях позбавлення волі часто здійснюють релігійну чи ідеологічну пропаганду серед ув'язнених, готуючи нових членів для своїх організацій з метою їх використання у своїх цілях [9, с. 38], оскільки керівництво виправно-трудова установа, як правило, не забороняє терористам спілкуватися з іншими особами. Тому окремою та недостатньо дослідженою проблемою залишається поширення засудженими терористами радикальної ідеології у місцях позбавлення волі [10, с. 267–268].

Розкриваючи зміст і визначаючи силу впливу радикальної ідеології, варто мати на увазі, що звичайні злочинці і терористи по-різному ставляться до місць позбавлення волі. Терористи розглядають тюрми як додатковий чинник поширення ідеології тероризму.

Терорист, де б він не був, – в колонії чи на волі – живе звичайним життям. Підсвідомо він вважає себе учасником терористичного руху (т.зв. феномен “обраності”). Він розраховує на зв'язки і моральну підтримку, а тому психологічно не відбуває покарання, а впевнений, що вийде на волю і продовжить свою справу. Тоді як звичайний засуджений, при всіх “за” і “проти”, підлягає виправному впливу, а терорист – ні [11, с. 175]. Саме тому щодо терористів пропонується розробити комплекс особливих заходів виправного й психологічного характеру, який би відрізнявся від кримінально-правових заходів впливу, що застосовуються до звичайних злочинців [10, с. 269].

Не випадково в ієрархії криміногенних детерміністичних зв'язків тероризму виділяються фактори, пов'язані з формуванням й розвитком індивідуальних форм участі в терористичній злочинності. Ці фактори впливають на злочинність опосередковано через свідомість, створюють необхідні передумови її існування та відтворення, породжуючи можливість суспільно небезпечної поведінки окремих членів суспільства. Серед цієї групи специфічних детермінант відчутно впливають на вчинення особою терористичного злочину: а) її ізоляція від суспільства і знаходження певний час у специфічному середовищі терористів; б) закріплення психологічної залежності; в) виникнення або поглиблення процесів клеймування оточуючим середовищем, особливо після вчинення й викриття терористичного злочину; д) поширення ідеології тероризму [10, с. 102].

Чинне законодавство України не містить визначення понять “ідеологія тероризму” та “пропаганда тероризму”. Водночас Закон України “Про боротьбу з

тероризмом” визначає пропаганду і поширення ідеології тероризму як прояви терористичної діяльності. У політичній площині ідеологію тероризму прийнято розглядати як сукупність ідеологічного обґрунтування: 1) застосування насильства під час політичної боротьби; 2) механізму політичного шантажування, силового протистояння владі; 3) політичної стратегії і радикального політичного курсу, який реалізується терористичними засобами; 4) використання декларативності, резонансу, даних про політичну нестабільність (як реальних, так і вигаданих); 5) застосування у своїх цілях соціокультурних та політичних характеристик суспільства [13, с. 56].

Ідеологію тероризму можна охарактеризувати як комплекс вкрай радикальних ідейних установ, які є теоретичним підґрунтям для прояву насильства у різноманітних формах на нелегітимній основі для досягнення визначених цілей [14]. У сучасних терористів морально-етичні норми відсутні, а ідеологія використовується виключно для морального виправдання власної нелюдяності [15; 16, с.104].

Що стосується пропаганди тероризму, то під нею розуміють комплекс деструктивних методів і способів впливу на свідомість і волю людей з метою їх спонукання до терористичної діяльності [16, с. 104]. Окремим проявом пропаганди тероризму можна вважати публічні заклики до вчинення теракту, відповідальність за які передбачена ст. 258-2 КК України. Безумовно, терористична пропаганда не обмежується лише публічними закликами, а її дослідження так чи інакше охоплює питання політичного насильства як методу досягнення політичних рішень [16, с. 104]. З цього приводу О.В. Шамарою небезпідставно обґрунтовується доцільність встановлення кримінальної відповідальності за ввезення в Україну літератури, брошур та іншої продукції, котра пропагандує ідеологію тероризму, засоби і способи вчинення терористичних актів. Це створить підстави для кримінального переслідування посібників тероризму [17].

В Україні, як і в більшості країн Європи, засуджені терористи і екстремісти тримаються разом з іншими засудженими, що уможливляє їх вільне спілкування. Питання окремого тримання засуджених терористів давно є предметом обговорення як науковців, так і законодавців різних країн.

Не випадково сучасну стратегію запобігання тероризму розглядають як систему, що складається з декількох елементів: удосконалення кримінального законодавства; соціального запобігання тероризму; реформи поводження з засудженими [18].

У 2018 році Держдума РФ прийняла закон про ізольоване тримання терористів у тюрмах шляхом внесення відповідних змін до КК та КВК РФ. Цей закон передбачає тримання засуджених терористів в окремих тюрмах ізольовано від інших засуджених. На думку одного із розробників законопроекту депутата РФ А. Шхагошева, цей закон є одним із серйозних бар’єрів пропаганди ідей тероризму та радикальної ідеології, оскільки до цього часу терористи трималися у місцях позбавлення волі загального, суворого та особливого режиму, де засуджені могли підтримувати контакти з невизначеним колом осіб [19]. Також було зазначено, що ізольований тюремний режим дозволить протидіяти вербуванню в терористичні організації.

Схожа практика запроваджується і в країнах ЄС. Так, у грудні минулого року Єврокомісія надала пакет пропозицій з активізації боротьби з тероризмом

у країнах Євросоюзу, який передбачає заходи боротьби з поширенням радикальних ідей в Інтернеті, а також розширення повноважень Європолу, в тому числі щодо доступу до цифрових даних [20].

Іншим напрямом роботи Єврокомісії має стати реалізація програм боротьби з радикалізацією європейських громадян, яка зараз у масовому порядку відбувається в тюрмах країн Євросоюзу. Єврокомісія, зокрема, пропонує розробити програми реабілітації та реінтеграції ув'язнених європейських в'язниць [20].

Викладене дозволяє дійти висновку, що феномен тюремної субкультури є вагомим чинником у поширенні ідеології тероризму. З метою запобігання поширенню ідеології тероризму в місцях позбавлення волі існує потреба в ізольованому триманні засуджених терористів від інших засуджених. У Законі України “Про боротьбу з тероризмом” слід передбачити визначення термінів “ідеологія тероризму” та “пропаганда тероризму”, які як прояви терористичної діяльності можуть поширюватися як у формі усних публічних виступів, так і у формі письмових чи друкованих матеріалів. Зусилля із запобігання тероризму мають поширюватися й на кіберпростір з урахуванням розвитку сучасних технологій.

Потребує розробки особливий комплекс спеціальних організаційно-правових та психологічних заходів щодо засуджених терористів, зміст якого охоплюватиме: заборону поширення пропаганди та ідеології тероризму; реалізації національних і міжнародних проєктів і програм у проведенні профілактичної роботи із засудженими терористами. Доцільно також у місцях позбавлення волі проводити семінарські заняття для засуджених за тематикою запобігання поширенню ідеології тероризму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гаценко Л. Лук'янівка. Закон і обов'язок. 2008. № 3.
2. Батиргареева В.С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми: моногр. Харків: Право, 2009. 573 с.
3. Карпенко Н.В. Про деякі історичні аспекти протидії розслідування злочинів, вчинених у місцях позбавлення волі. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/7866/1/%D0%9A%D0%A0%D0%98%D0%9C%D0%86%D0%9D%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%93%D0%86%D0%A7%D0%9D%D0%90%20%D0%A2%D0%95%D0%9E%D0%A0%D0%86%D0%AF%20%20%D0%A7%20_r010-014.pdf (дата звернення: 05.02.2021).
4. Батиргареева В.С. Вплив місць позбавлення волі на розвиток злочинної “кар'єри” рецидивістів. Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. ІВПЗ АПРН України. Харків: Кросс-роуд. 2007. Вип. 14. С. 125–135.
5. Денисов С.Ф., Денисова Т.А., Пузиревський М.В. Кримінально-виконавче право: словник-довідник. Чернігів: Десна Поліграф, 2020. 712 с.
6. Джужа О.М. та ін. Кримінологія: підруч. для студентів вищ. навч. закладів / за заг. ред. О.М. Джужі. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 416 с.
7. Муравйов К.В. “Арештантська спільнота” як суспільно-психологічний феномен у місцях позбавлення волі. Проблеми пенітенціарної теорії і практики. Київ: КІВС, 2000. № 5. С. 151–157.
8. Лебедев И.В. Личность осужденного террориста: криминологический и уголовно-исполнительный аспекты: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Академия ФСИН России. Рязань, 2006. 30 с.
9. Бондаренко А. Е. и др. Использование современных методов вовлечения лиц в террористическую деятельность. Аналитический обзор / под общей ред. А.П. Новикова. Москва: Серия “Энциклопедия антитеррора”, 2013. 57 с.
10. Леонов Б.Д. Запобігання тероризму: кримінологічний аспект. Київ: АртЕК, 2015. 435 с.

11. *Антонян Ю.М.* и др. Этнорелигиозный терроризм: монограф. / под ред. Ю.М. Антоняна. Москва: Аспект Пресс, 2006. 320 с.
12. *Даньшин І.М.* Організована злочинність та її запобігання. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підруч. / за ред. В.В. Голіни. 2-ге вид., переробл. і доповн. Харків, 2009. Розд. 24. С. 238–245.
13. *Васнецова А.С.* Идеология терроризма. Социодинамика. 2014. № 12. С. 56.
14. *Ольшанский Д.* Психология терроризма. СПб.: Питер. 2002. 288 с.
15. *Остроухов В.В., Присяжнюк М.М., Прогонюк М.С.* Соціально-психологічний аналіз тероризму як граничної форми екстремізму. URL: http://academy.ssu.gov.ua/ua/page/page_1581425897.htm (дата звернення: 05.02.2021).
16. *Василишин В.О.* Основні підходи до розуміння пропаганди тероризму. Інформація і право. 2016. № 2 (17). С. 99–106.
17. *Шамара О.В.* Національне законодавство у сфері боротьби з тероризмом: можливі шляхи вдосконалення. Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ. 2012. № 2. С. 433–445.
18. *Антонян Ю.М.* и др. Современные проблемы и стратегия борьбы с преступностью. / науч. ред. В.Н. Бурлаков, Б.В. Волженкин. СПб.: Изд. дом С.-Петербур. гос. ун-та, издательство юридического факультета, 2005. 592 с.
19. Госдума приняла закон об изолированном содержании террористов в тюрьмах. URL: <https://tass.ru/obschestvo/5930749> (дата звернення: 05.02.2021).
20. Еврокомиссия внесла пакет предложений по борьбе с терроризмом в ЕС. URL: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/10212241> (дата звернення: 05.02.2021).

REFERENCES

1. *Hatsenko, L.* (2008) Luk'yanivka. "Lukyanivka". Law and Duty 3 [in Ukrainian].
2. *Batyrhareyeva, V.S.* (2009) Retsydyvna zlochyinnist' v Ukrayini: sotsial'no-pravovi ta kryminolohichni problem. "Recidivism in Ukraine: Socio-Legal and Criminological Issues": monograph. Kharkiv: Pravo. 573 p. [in Ukrainian].
3. *Karpenko, N.V.* Pro deyaki istorychni aspekty protydyiy rozsliduvannya zlochyyniv, vchynenykh u mistyakh pozbavleniya voli. "On Some Historical Aspects of Countering the Investigation of Crimes Committed in Places of Imprisonment". URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/7866/1/%D0%9A%D0%A0%D0%98%D0%9C%D0%86%D0%9D%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%93%D0%86%D0%A7%D0%9D%D0%90%20%D0%A2%D0%95%D0%9E%D0%A0%D0%86%D0%AF%20%20%D0%A7%202_p010-014.pdf (Date of Application: 05.02.2021) [in Ukrainian].
4. *Batyrhareyeva, V.S.* (2007) Vplyv mist' pozbavleniya voli na rozvytok zlochyynoyi "kar'yery" retsydyvistiv. "Influence of Places of Imprisonment on the Development of Criminal "Careers" of Recidivists". Issues of combating crime: coll. scient. pr. IVPZ APrN of Ukraine. Kharkiv: Crossroad. Iss. 14. P. 125–135 [in Ukrainian].
5. *Denysov, S.F., Denysova, T.A., Puzyrevskyy, M.V.* (2020) Kryminal'no-vykonavche pravo. "Criminal-Executive Law": dictionary-reference book. Chernihiv: Desna Polygraph. 712 p. [in Ukrainian].
6. *Dzhuzha, O.M.* and others (2002) Kryminolohiya. Criminology: textbook for higher students / for general ed. O.M. Dzhuzha. Kyiv: Yurinkom Inter. 416 p. [in Ukrainian].
7. *Muravyov, V.K.* (2000) "Areshtant-s'ka spil'nota" yak suspil'no-psykholohichnyy fenomen u mistyakh pozbavleniya voli. "Prison Community" as a Socio-Psychological Phenomenon in Places of Imprisonment". Issues of Penitentiary Theory and Practice. Kyiv: KIVS. No 5. P. 151–157 [in Ukrainian].
8. *Lebedev, I.V.* (2006) Lichnost' osuzhdenного terrorista: kriminologicheskyy i ugovno-ispolnitel'nyy aspekt. "The Personality of a Convicted Terrorist: Criminological and Criminal-Executive Aspects": author. diss. ... cand. sci. (Law): 12.00.12. Academy of the Federal Penitentiary Service of Russia. Ryazan. 30 p. [in Ukrainian].
9. *Bondarenko, A.Ye.* and others (2013) Ispol'zovaniye sovremennykh metodov вовлечениа lits v terroristicheskuyu deyatelnost'. "Use of Modern Methods of Involving Persons in Terrorist Activities". Analytical review / ed. A.P. Novikova. Moscow: Series "Encyclopedia of Anti-Terror". 57 p. [in Russian].

10. *Leonov, B.D.* (2015) Zapobihannya terorizmu. "Prevention of Terrorism: Criminological Aspect". Kyiv: ArtEK. 435 p. [in Ukrainian].
11. *Antonyan, Yu.M.* and others (2006) Etnoreligioznyi terrorizm. "Ethnoreligious Terrorism": monograph / ed. Yu.M. Antonyan. Moscow: Aspect Press. 320 p. [in Russian].
12. *Dan'shyn, I.M.* (2009) Orhanizovana zlochynnist' ta yiyi zapobihannya. "Organized Crime and Its Prevention". Criminology: General and Special parts: textbook. / ed. V.V. Golina. 2nd ed., reworked and add. Kharkiv. Sec. 24. P. 238–245 [in Ukrainian].
13. *Vasnetsova, A.S.* (2014) Ideologiya terrorizma. "The Ideology of Terrorism". Sociodynamics 12, 56 [in Russian].
14. *Ol'shanskiy, D.* (2002) Psikhologiya terrorizma. "Psychology of Terrorism". SPb.: Peter. 288 p. [in Russian].
15. *Ostroukhov, V.V., Prysyzhnyuk, M.M., Prohonyuk, M.S.* Sotsial'no-psykhologichnyy analiz terorizmu yak hranychnoyi formy ekstremizmu. "Socio-psychological Analysis of Terrorism as a Borderline Form of Extremism". URL: http://academy.ssu.gov.ua/ua/page/page_1581425897.htm (Date of Application: 05.02.2021) [in Ukrainian].
16. *Vasylyshyn, V.O.* (2016) Osnovni pidkhody do rozuminnya propahandy terorizmu. "Basic Approaches to Understanding Terrorism Propaganda". Information and Law 2 (17), 99–106 [in Ukrainian].
17. *Shamara, O.V.* (2012) Natsional'ne zakonodavstvo u sferi borot'by z terorizmom: mozhlyvi shlyakhy vdoskonalennya. "National Counter-Terrorism Legislation: Possible Ways to Improve". Scientific Bulletin of the Dnieper State University of Internal Affairs 2, 433–445 [in Ukrainian].
18. *Antonyan, Yu.M.* and others (2005) Sovremennyye problemy i strategiya bor'by s prestupnost'yu. "Modern Issues and Strategy of Combating Crime" / scientific. ed. V.N. Burlakov, B.V. Volzhenkin. SPb.: Publishing house of the faculty of law. 592 p. [in Russian].
19. Gosduma prinyala zakon ob izolirovannom sodержanii terroristov v tyurmakh. The State Duma adopted a law on the isolated detention of terrorists in prisons. URL: <https://tass.ru/obschestvo/5930749> (Date of Application: 05.02.2021) [in Russian].
20. Yevrokomissiya vnesla paket predlozheniy po bor'be s terrorizmom v YES. The European Commission has submitted a package of proposals to combat terrorism in the EU. URL: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/10212241> (Date of Application: 05.02.2021) [in Russian].

UDC 343.97

Maliarenko Volodymyr,
Research Fellow of the Ukrainian Scientific and Research Institute
of Special Equipment and Forensic Expertise of the Security Service of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
ORCID ID 0000-0002-3433-3474

THE ROLE OF THE PRISON SUBCULTURE IN THE DETERMINATION OF TERRORISM

Research article analyzes the impact of places of imprisonment on convicts.

The importance of criminogenic influence of the environment on the person is emphasized. Criminal-legal features that characterize a convicted terrorist are mentioned.

It is indicated that there is a danger that terrorists which were convicted will spread radical ideology in prisons.

Specific determinants affecting a person's commission of a terrorist crime are highlighted: a) his/her isolation from society and being for some time in a specific environment of terrorists; b) consolidation of psychological dependence; c) the emergence or deependance of marking processes by the environment, especially after the commission and detection of a terrorist crime; d) the spread of the ideology of terrorism.

© Maliarenko Volodymyr, 2021

Factors related to the formation and development of individual forms of participation in terrorist crime are considered. It is noted that these factors affect crime indirectly through consciousness, create the necessary prerequisites for its existence and reproduction, creating the possibility of socially dangerous behavior of individual members of society.

It is mentioned that the ideology of terrorism is considered as a complex of ideological justifications: 1) the use of violence during the political struggle; 2) the mechanism of political blackmail, violent confrontation with the authorities; 3) political strategy and radical political course pursued by terrorist means; 4) the use of declarativeness, resonance, data on political instability (both real and fictional); 5) application for their own purposes of socio-cultural and political characteristics of society.

Definitions of such concepts as “ideology of terrorism” and “propaganda of terrorism” are analyzed.

It is indicated that the Law of Ukraine “On Combating Terrorism” defines the propaganda and dissemination of the ideology of terrorism as a manifestation of terrorist activity.

The paper contains an analysis of the legislative experience of some foreign countries regarding the isolated detention of convicted terrorists.

It is noted that the isolated prison regime will counteract recruitment to terrorist organizations.

It is concluded that today a special complex of special measures for convicted terrorists needs to be developed, the content of which will include: a ban on the spread of propaganda and ideology of terrorism; carrying out the preventive work with convicted terrorists.

Keywords: prison subculture, terrorism, terrorists, ideology, propaganda, determination.

Отримано 09.06.2021

Неня Олена Володимирівна,
кандидат юридичних наук,
начальник відділу ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0001-9721-5718

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті досліджено сутність та поняття спеціальних знань, приділено окрему увагу особливостям та процесуальним основам їх застосування. Запропоновано авторське визначення поняття “спеціальні знання”. Зазначено, що постійний розвиток науково-технічних засобів і методів об’єктивно не дає змоги закріпити їх перелік у законодавстві. З огляду на це, пропонуємо закріпити на законодавчому рівні окремі аспекти процесуальної регламентації використання спеціальних знань, зокрема понятійного апарату, та окреслити вимоги, яким би відповідали спеціальні знання, що використовуються у кримінальному провадженні.

Ключові слова: спеціальні знання, кримінальне провадження, науково-технічні засоби та методи, процесуальне регулювання, правомірність, допустимість.

Успішна протидія злочинності в сучасних умовах багато в чому зумовлена використанням не тільки традиційних засобів і методів криміналістики, а й також природничих наукових та інших знань з постійним їх вдосконаленням та поповненням новими.

Динамічний процес використання спеціальних знань, застосування науково-технічних засобів і методів у процесуальній діяльності слідчого, судового експерта та інших суб’єктів кримінального провадження обумовлено, з одного боку, новими можливостями науки и техніки, а з іншого – збільшенням кількості злочинців, що також користуються досягненнями науково-технічного прогресу.

Використання спеціальних знань, застосування науково-технічних засобів і методів відіграє вирішальну роль у розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень, розширюючи можливості слідчого і експертного пізнання, підвищуючи роль спеціалістів під час проведення слідчих (розшукових) дій, об’єктивність процесу збирання доказів, а також збільшує їх коло (наприклад, мікрооб’єкти, відображення взаємодії предметів, інформаційні технології).

Проблематиці використання спеціальних знань під час кримінального провадження, а також процесуальним основам їх застосування приділяли увагу багато вітчизняних і зарубіжних процесуалістів та криміналістів, зокрема: Авер’янова Т.В., Белкін Р.С., Биховський І.Б., Бордюгов Л.Г., Вандер М.Б., Варфоломеєва Т.В., Вінберг А.І., Гончаренко В.Г., Грамович Г.Т., Грановський Г.Л., Давидова О.О., Іщенко А.В., Карпов Н.С., Кириченко О.А., Кірк П., Клименко Н.І., Колонюк В.П., Колмаков В.П., Коновалова В.О., Корухов Ю. Г., Леві О.А., Лисиченко В.К., Майліс Н.П., Мітричев В.С., Нор В.Т., Орлов Ю.Ю., Росинсь-

ка О.Р., Салтевський М.В., Сегай М.Я., Селіванов М.О., Удалова Л.Д., Щербаківський М.Г., Шибіко В.П., Шумило М.Є.

Проте до цього часу жодна з позицій дослідників не є загальновизнаною, й у законодавстві не регламентована дефініція “спеціальні знання”, що свідчить про необхідність подальшого розроблення та аналізу зазначеної проблематики.

Отже, однозначного розуміння, трактування та визначення поняття “спеціальні знання” не існує. Так, у наукових працях існують такі поняття, як: “спеціальні знання”, “спеціальні пізнання”, “наукові знання” тощо.

При цьому хотілося б відмітити, що, як правило, технологія використання спеціальних знань передбачає застосування науково-технічних засобів, а також приладів, обладнання, спеціального програмного забезпечення у структурі відповідного методу. При цьому їх інтегроване застосування є практично завжди загальновживаним. Й отже, розглядаючи в подальшому різноманітні аспекти спеціальних знань, будемо вважати їх одним цілим з відповідними науковими методами та технічними засобами, що можуть використовуватися для вирішення питань, які виникають під час кримінального провадження.

З точки зору лінгвістики, пізнання розуміється, по-перше, як процес розуміння закономірностей і явищ дійсності та, по-друге, як результат цього процесу. Знання – це результат, підсумок процесу пізнання, таким чином виникає певна сума знань про закономірності і явища навколишнього світу [1; 2].

Вважаємо більш всеосяжним, правильним та точним, зокрема й у кримінальному процесуальному законодавстві, поняття “спеціальні знання”, так як знання включають результати пізнання.

Так само вважають В.С. Кузьмічов, І.В. Пиріг та В.М. Махов [3, с. 7; 4, с. 39].

Одним із перших, але в загальному вигляді дав визначення спеціальних знань Ейсман О.О., як не суспільні (не загальнодоступні), які не мають масового поширення, якими володіє обмежене коло фахівців [5].

У свою чергу, Белкін Р.С. запропонував розгорнуте визначення спеціальних пізнань як таких, що є сукупністю сучасних знань у певній галузі науки, техніки, мистецтва і ремесла [6].

В.Я. Марчак визначає спеціальні знання, як необхідні для певної професії знання, набуті та засвоєні в процесі підготовки до трудової діяльності [7, с. 78].

При цьому Бишевець О.В. зазначає, і ми з цим згодні, що криміналістичні знання є особливою галуззю спеціальних знань [8].

Мету використання спеціальних знань одним із перших сформулював Г.І. Грамович, зазначивши, що це – збирання доказової й орієнтуючої інформації, необхідної для розкриття, розслідування та попередження злочинів, а також розроблення тактичних та технічних засобів і методів її збору [9, с. 12].

Отже, можна сформулювати таке визначення поняття “спеціальні знання” у кримінальному провадженні – це сукупність (система) знань у різних галузях людської діяльності, отримані в результаті професійної підготовки (як правило, в межах вищої професійної освіти), наукової діяльності або досвіду практичної роботи, що використовуються для виявлення, фіксації, вилучення, вивчення та обробки фактичних даних, які можуть бути використані як докази у кримінальному провадженні, в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством України.

При цьому одним із актуальних, закономірних і ключових питань теорії та практики розкриття і розслідування кримінальних правопорушень є процесуальне регулювання та доказове значення використання спеціальних знань.

Як зазначав Белкін Р.С., під правовими підставами використання технічних засобів і тактичних прийомів у кримінальному судочинстві слід розуміти систему закріплених законом і підзаконними актами принципів, що визначають умови допустимості, зміст, цілі і порядок застосування цих засобів і прийомів слідчим, оперативним працівником і судом [10].

На необхідність детальної процесуальної регламентації підстав і порядку використання досягнень науки і техніки неодноразово зверталася увага в науково-практичних дослідженнях багатьох процесуалістів, проте ці ідеї не повною мірою були відображені у кримінальному процесуальному законодавстві.

Застосування спеціальних знань (зокрема науково-технічних методів і засобів) у боротьбі зі злочинністю визнається правомірним, якщо воно прямо передбачено законом (або іншими нормативними актами), чи рекомендовано законом, або не суперечить закону за своєю сутністю.

У кримінальному процесуальному законодавстві України відсутня норма, яка б була присвячена застосуванню спеціальних знань. Лише окремі статті Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) мають факультативні рекомендації – чинне законодавство швидше припускає використання спеціальних знань ніж точно вказує на це. Так, ст. 2 КПК [11], яка регламентує завдання кримінального судочинства, прямо не свідчить про застосування спеціальних знань, проте регламентує забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування, що неможливо без їх використання. Тобто саме ця вимога закону відображає правовий аспект застосування спеціальних знань. У частині другій ст. 9 КПК визначається, що прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані вжити всіх передбачених законом заходів для всебічного, повного і неупередженого дослідження обставин кримінального провадження. Для виконання таких завдань необхідно використовувати всі передбачені законом засоби, у тому числі технічні. Конкретніше використання спеціальних знань визначено для спеціаліста у кримінальному провадженні (ст. ст. 71, 99 (ч. 4.), 168 (ч. 2), 214 (ч. 3), 228 (ч. 8), 236, 237 (ч. 3, 7), 240 (ч. 2), 245 (ч. 1), 262 (ч. 1), 266, 298¹, 298⁴, 300, 357, 358, 359, 360, 361 КПК) і експерта під час досліджень (ст. ст. 69, 93,95 (ч. 6,7), 101, 102 (ч. 1), 242 (ч. 1), 266, 356 (ч. 3), 357, 358, 361 КПК).

Спеціальні знання, зокрема науково-технічні засоби та методи можуть використовуватися для фіксації різних процесуальних дій під час кримінального провадження (частини 4, 6 ст. 103, 107 КПК): огляд місця події (ст. 237 КПК); повне фіксування судового провадження технічними засобами (ст. 7, 27 КПК); фіксування процесуальної дії під час досудового розслідування за допомогою технічних засобів, про що зазначається у протоколі (ст. ст. 42, 56, 104 КПК); обшук або огляд житла чи іншого володіння особи (ст. 223 КПК); пред'явлення особи для впізнання (ст. 228 КПК); проведення допиту, впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування (ст. 232 КПК); фіксування наявності чи відсутності на тілі особи, яка підлягає освідуванню, слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет (частина четверта ст. 241 КПК);

проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час судового провадження (ст. 336 КПК); огляд на місці (ст. 361 КПК) тощо.

Підозрюваний, обвинувачений також мають право застосовувати з додержанням вимог КПК України технічні засоби під час проведення процесуальних дій, у яких вони беруть участь (частина одинадцята ст. 3 КПК) [12–14].

Застосування спеціальних знань, зокрема науково-технічних засобів, безпосередньо слідчим, прокурором, судом відрізняється від інших форм їх застосування своєю кримінальною процесуальною формою та криміналістичною спрямованістю на виявлення, збирання, фіксацію, дослідження та використання фактичних даних про обставини кримінального правопорушення під час кримінального провадження (частина сьома ст. 237 КПК). При цьому факти та результати їх застосування докладно описуються у відповідних протоколах процесуальних дій (ст. 104 КПК), фіксуються на матеріальних носіях інформації у вигляді фотознімків, зліпків, відбитків слідів, схем тощо (статті 98, 99 КПК України), які спільно з протоколом можуть бути використані як джерела доказу. З метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор мають право запросити спеціалістів.

Закріплена на матеріальному носії інформація не завжди очевидна, а її ознаки часто не можна виявити із застосуванням комплексу технічних засобів слідчого. Дослідження інформації, отриманої при застосуванні технічних засобів, у разі необхідності здійснюється за участю спеціаліста (ст. 266 КПК України), а експертом, як правило, – у стаціонарних умовах із застосуванням науково-технічних засобів та методів.

У Законі України “Про судову експертизу” правова основа застосування криміналістичної техніки обмежується фразою: “Цей Закон визначає правові, організаційні і фінансові основи судово-експертної діяльності з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою і об’єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки” [15].

Отже, закон не визначає повного переліку методів і засобів криміналістичної техніки, які можуть бути використані при розслідуванні кримінальних правопорушень. Законодавством закріплені лише деякі із засобів криміналістичної техніки, здебільшого ті, що належать до технічних прийомів, методів, засобів фіксації доказів.

Таке рішення проблеми з боку законодавця не випадкове. З огляду на невичинний розвиток науки і техніки, науково-технічні методи і засоби постійно удосконалюються, активно розробляються нові. За джерелами походження, за своїми функціональними можливостями вони настільки ж різноманітні, як і досліджувані за їх допомогою об’єкти (сліди) кримінального правопорушення, й отже, у законі не можна передбачити використання та застосування всього їх різноманіття. Таким чином, мова йде про ситуаційну зумовленість застосування спеціальних знань (науково-технічних методів і засобів тощо) [16; 17].

З огляду на це, вбачаємо за доцільне закріпити у кримінальному процесуальному законодавстві поняття “спеціальні знання” та “науково-технічні засоби”, а також визначити, хто із суб’єктів кримінального провадження має право застосовувати спеціальні знання (зокрема, науково-технічні методи та засоби).

Проте головним питанням залишається правомірність використання спеціальних знань, яка формується головним чином з вимог та критеріїв до їх використання.

Так, Гончаренко В.Г. зазначає, що у слідчій роботі можуть використовуватись лише науково обґрунтовані засоби і методи, які пройшли необхідну практичну перевірку. Такі науково-технічні засоби можна використовувати лише за умови дотримання принципу законності. Їх використання має відповідати загально визначеним у суспільстві правилам моралі і етики, бути доцільними взагалі, а також доцільними в конкретних умовах проведення певної слідчої дії [18; 19].

У свою чергу В.О. Сорокотягин до принципів використання спеціальних знань на досудовому слідстві відносить: застосування спеціальних знань лише уповноваженими на те особами; використання спеціальних знань у суворій відповідності із законом; дотримання етичних норм, прав і законних інтересів обвинуваченого та інших учасників кримінального провадження; забезпечення безпечних умов використання спеціальних знань для всіх учасників кримінального провадження тощо [20].

На нашу думку, правомірність – це комплексне поняття, яке включає дві групи вимог, яким мають відповідати спеціальні знання, що використовуються у кримінальному провадженні. Перша група критеріїв може використовуватися як для науково-технічних методів і засобів, що застосовуються у криміналістиці, так і для тих, що застосовуються в інших сферах діяльності людини.

До першої групи вимог, на нашу думку, можна віднести:

– обґрунтованість – комплексний критерій, який включає: методологічну обґрунтованість, що визначається реалізацією наукових принципів; теоретико-змістовну валідність – складання обґрунтованої теоретичної схеми дослідження, вибір вимірюваних параметрів, які є адекватними до поставлених для вирішення завдань, а також коректну інтерпретацію отриманих результатів та формулювання обґрунтованих висновків; методичну обґрунтованість, яка характеризується використанням апробованих методів, адекватних поставленим завданням, необхідних та достатніх у кількісно-якісному відношенні.

Наступні вимоги значною мірою є похідними запропонованого критерію:

– достовірність отриманих результатів, під якою розуміється їх точність та надійність, можливість відтворення та перевірки цих результатів, їх подальше доказове значення;

– безпечність – використання спеціальних знань, зокрема науково-технічних засобів і методів, не повинно загрожувати життю та здоров'ю людей, при цьому дотримання техніки безпеки має бути обов'язковим;

– ефективність – поняття комплексне, що визначає не тільки результативність використання спеціальних знань, їх розв'язувальні властивості, а й економічність застосування науково-технічних засобів і методів. Метод є ефективним, якщо він дає змогу в оптимальні строки з найбільшою продуктивністю та найменшими витратами досягти поставленої мети;

– економічність – досягнення поставленої цілі під час застосування методу з найменшими витратами сил та засобів;

– доступність – передбачає володіння відповідними суб'єктами необхідними професійними знаннями, досвідом використання необхідних науково-технічних засобів і методів, безпосередня доступність до необхідної бази засобів, приладів, обладнання, витратних матеріалів та ін.

Друга група вимог до спеціальних знань складається з особливих вимог, пов'язаних з процесуальним статусом як об'єкта дослідження (зокрема, слідової інформації), так і самого науково-технічного засобу або методу, що використовуються, а також висновку за результатами проведеного дослідження, а саме:

– допустимість – це, в першу чергу, вимоги, що охоплюють забезпечення законності застосування спеціальних знань, яка регламентується процесуальними формами, необхідністю збереження об'єкта в тому вигляді та стані, в якому він перебував у момент його виявлення, застосування неруйнівних науково-технічних засобів і методів; наочність результатів, що отримуються, завдяки використаному засобу та методу для учасників процесу, можливість перевірки отриманих результатів у заданих умовах, а також часові параметри отримання результатів, які, як правило, регламентуються відомчими актами;

– етичність – можливість застосування тільки таких спеціальних знань, які відповідають моральним критеріям суспільства, тобто не завдають шкоди правам осіб та не принижують їх гідності [21, с. 17–18].

При цьому, як зазначає Пунда О., з чим ми згодні, поняття допустимості використання спеціальних знань у кримінальному провадженні та поняття допустимості доказів є взаємопов'язаними, але не тотожними, тому що до складу категорії допустимості застосування науково-технічних засобів і методів входять не тільки вимоги правового, а й, безумовно, вимоги наукового, технічного, організаційного й економічного характеру [19].

Отже, використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві забезпечує об'єктивність, повноту, неупередженість розслідування і судового розгляду, з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений (ст. 2 КПК) [11].

Розглянуті аспекти використання спеціальних знань у кримінальному провадженні дають змогу стверджувати, що є неконструктивним наведення у законі переліку спеціальних знань (науково-технічних засобів та методів) через їх чисельність, що постійно збільшується, та невпинне розширення їх функціональних можливостей і напрямів їх застосування з огляду на бурхливий розвиток науково-технічного прогресу.

При цьому особливості використання спеціальних знань у кримінальному провадженні викликають необхідність формулювання в системі правового регулювання загальних понять “спеціальні знання” та “науково-технічні засоби і методи” та їх ознак як категорій кримінального процесуального права, зазначення суб'єктів кримінального провадження, що мають право застосовувати такі знання і, безумовно, окреслення вимог, яким би відповідали спеціальні знання, що використовуються у кримінальному провадженні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Філософський словник / за ред. В.І. Шинкарука. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ, 1986. 800 с.; Советский энциклопедический словарь. Москва: Советская энциклопедия, 1981. 1600 с.
2. *Светличный А.А.* К вопросу о дискуссионности понятия “специальные знания”. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-diskussionnosti-ponyatiya-spetsialnye-znaniya/viewer> (дата звернення: 03.06.2021).

© Nenia Olena, 2021

3. *Кузьмичов В.С., Пиріз І.В.* Використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті: монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2008. 168 с.

4. *Махов В.Н.* Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений: монография. Москва: Изд-во РУДН, 2000. 296 с.

5. *Эйсман А.А.* Заключение эксперта. Структура и научное обоснование Москва: Юрид. лит. 1967. С. 91.

6. *Белкин Р.С.* Криминалистическая энциклопедия. Справочное пособие. Москва: БЕК, 1997. С. 217.

7. *Марчак В.Я.* Використання спеціальних психологічних знань у досудовому слідстві: монографія. Чернівці, 2005. 152 с.

8. *Бишевцев О.В.* Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2015_Bushevcev.pdf (дата звернення: 03.06.2021).

9. *Грамович Г.И.* Тактика использования специальных знаний в раскрытии и расследовании преступлений: учебное пособие. Минск: МВШ МВД СССР, 1987. 66 с.

10. *Белкин Р.С.* Курс советской криминалистики. В 3 т. Т.1. Москва, 1977. С. 218.

11. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 09.06.2021).

12. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / відп. ред. Ківалов С.В., Міщенко С.М., Захарченко В.Ю. Харків: Одиссей, 2013. 1104 с.

13. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. проф. Гончаренка В.Г., Нора В.Т., Шуміла М.Є. Київ: Юстініан, 2012. 1328 с.

14. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2-х т. / за заг. ред. Тація В.Я., Пшонки В.П., Портнова А.В. Харків: Право, 2012. 844 с.

15. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 09.06.2021).

16. *Стринжа В.К.* Процесуальні питання використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві (до розробки нового КПК України). Вісник Академії правових наук України. 1994. № 2. С. 148–154.

17. *Біленчук П.Д., Гель А.П., Салтєвський М.В., Семаков Г.С.* Криміналістика (криміналістична техніка): курс лекцій. Київ: МАУП, 2001. 216 с.

18. *Гончаренко В.Г.* Научно-технические средства в следственной практике. Киев, 1984. С. 13.

19. *Пунда О.* Допустимість використання науково-технічних засобів у кримінальному процесі. Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. 2002. № 1. С. 129–135. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2002_1_24 (дата звернення: 09.06.2021).

20. *Сорокотягин И.Н.* Специальные познания в расследовании преступлений. Ростов-на-Дону: Изд-во ун-та, 1984. 120 с.

21. *Неня О.В.* Сучасні можливості оптичних методів криміналістичних досліджень мікрооб'єктів: монографія; за заг. ред. д.ю.н., проф. Н.І. Клименко. ДНДІ МВС України, Вінниця: ТОВ “Нілан-ЛТД”, 2016. 224 с.

REFERENCES

1. *Filosofs'kyy slovnyk. Philosophical Dictionary / ed. V.I. Shinkaruk. 2nd ed., reworked. and extended. Kyiv, 1986. 800 p.; Sovetskyy entsyklopedycheskyy slovar'. Soviet encyclopedic dictionary. Moscow: Soviet Encyclopedia, 1981. 1600 p. [in Ukrainian].*

2. *Svetlichnyy, A.A.* K voprosu o diskussionnosti ponyatiya “spetsial'nyye znaniya”. On the question of the controversial nature of the concept of “special knowledge”. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-diskussionnosti-ponyatiya-spetsialnye-znaniya/viewer> (Date of Application: 03.06.2021) [in Russian].

3. *Kuz'michov, V.S., Pyrih, I.V.* (2008) Vykorystannya spetsial'nykh znan' pry rozsliduvanni rozkradan' vantazhiv na zaliznychnomu transporti. “The Use of Special Knowledge in the Investiga-

tion of Theft of Goods by Rail”: monograph. Dnipropetrovsk: Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs affairs; Lira LTD. 168 p. [in Ukrainian].

4. *Makhov, V.N.* (2000) Ispol'zovaniye znaniy svedushchikh lits pri rassledovanii prestupleniy. “Use of Knowledge of Knowledgeable Persons in the Investigation of Crimes”: monograph. Moscow: RUDN University Publishing House 2. 96 p. [in Russian].

5. *Eysman, A.A.* (1967) Zaklyucheniye eksperta. Struktura i nauchnoye obosnovaniye. “Expert Opinion. Structure and Scientific Rationale”. Moscow: Jurid. lit. P. 91 [in Russian].

6. *Belkin, R.S.* (1997) Kriminalisticheskaya entsiklopediya. Forensic encyclopedia. Reference Manual. Moscow: BEK. P. 217 [in Russian].

7. *Marchak, V.Ya.* (2005) Vykorystannya spetsial'nykh psykholohichnykh znan' u dosudovomu slidstvi. “The Use of Special Psychological Knowledge in the Pre-trial Investigation”: a monograph. Chernivtsi. 152 p. [in Ukrainian].

8. *Byshevets', O.V.* Vykorystannya spetsial'nykh znan' u dokazuvanni v kryminal'nykh provadzhennyakh. “Use of Special Knowledge in Evidence in Criminal Proceedings”. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2015_Bushevec.pdf (Date of Application: 03.06.2021) [in Ukrainian].

9. *Gramovich, G.I.* (1987) Taktika ispol'zovaniya spetsial'nykh znaniy v raskrytii i rassledovanii prestupleniy. “Tactics of Using Special Knowledge in the Disclosure and Investigation of Crimes”: tutorial. Minsk: MVS of the Ministry of Internal Affairs of the USSR. 66 p. [in Russian].

10. *Belkin, R.S.* (1977) Kurs sovetskoy kriminalistiki. “The Course of Soviet Criminology”: in 3 vol. Vol. 1. Moscow. P. 218. [in Russian].

11. Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine of 13.04.2012 No 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (Date of Application: 09.06.2021) [in Ukrainian].

12. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny. Naukovo-praktychnyy komentar. Criminal Procedure Code of Ukraine. Scientific and practical commentary / resp. ed. Kivalov, S.V., Mishchenko, S.M., Zakharchenko, V.Yu. Kharkiv: Odyssey, 2013. 1104 p. [in Ukrainian].

13. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny. Naukovo-praktychnyy komentar. Criminal Procedure Code of Ukraine. Scientific and practical commentary / for general ed. prof. Goncharenko V.G., Nor V.T., Shumilo, M.E. Kyiv: Justinian, 2012. 1328 p. [in Ukrainian].

14. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny. Naukovo-praktychnyy komentar. Criminal Procedure Code of Ukraine. Scientific and practical commentary: in 2 vol. / eds Tatsii, V.Ya., Pshonka, V.P., Portnova, A.V. Kharkiv: Pravo, 2012. 844 p. [in Ukrainian].

15. On Forensic Examination: Law of Ukraine of February 25, 1994 No 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (Date of Application: 09.06.2021) [in Ukrainian].

16. *Strynzha, V.K.* (1994) Protsesual'ni pytannya vykorystannya spetsial'nykh znan' u kryminal'nomu sudochynstvi (do rozrobky novoho KPK Ukrayiny). “Procedural Issues of Using Special Knowledge in Criminal Proceedings (before the development of the new CPC of Ukraine)”. Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine. No 2. P. 148–154 [in Ukrainian].

17. *Bilenchuk, P.D., Hel', A.P., Saltevs'kyy, M.V., Semakov, H.S.* (2001) Kryminalistyka (kryminalistychna tekhnika): kurs lektsiy. “Forensics” (forensic technique): a course of lectures. Kyiv: MAUP. 216 p. [in Ukrainian].

18. *Goncharenko, V.G.* (1984) Nauchno-tekhnicheskiye sredstva v sledstvennoy praktike. “Scientific and Technical Means in Investigative Practice”. Kiev. P. 13 [in Russian].

19. *Punda, O.* (2002) Dopustymist' vykorystannya naukovo-tekhnichnykh zasobiv u kryminal'nomu protsesi. “Admissibility of the Use of Scientific and Technical Means in Criminal Proceedings”. Bulletin of the Khmelnytsky Institute of Regional Management and Law 1, 129–135. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2002_1_24 (Date of Application: 09.06.2021) [in Ukrainian].

20. *Sorokotyagin, I.N.* (1984) Spetsial'nyye poznaniya v rassledovanii prestupleniy. “Special Knowledge in the Investigation of Crimes”. Rostov-on-Don: University Press. 120 p. [in Russian].

21. *Nenya, O.V.* (2016) Suchasni mozhyvosti optychnykh metodiv kryminalistychnykh doslidzhen' mikroob'yektiv. “Modern Possibilities of Optical Methods of Forensic Research of Microobjects”: monograph; for general ed. Ph.D., prof. N.O. Klimenko. State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Vinnytsia: LLC “Nilan-LTD”. 224 p. [in Ukrainian].

Nenia Olena,
Cand. Sci. (Law),
Head of the Department of the State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-9721-5718

USE OF SPECIAL KNOWLEDGE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Research article notes that the use of special knowledge, the use of scientific and technical means and methods plays a crucial role in the detection and investigation of criminal offenses. In view of this, many domestic and foreign criminologists have paid considerable attention to the aspects of the use of special knowledge in criminal proceedings, in particular the procedural basis of their application.

An analysis of the understanding of individual scientists of the concept of “special knowledge” and its differences from the concept of “special knowledge” is carried out. The author’s definition of the term “special knowledge” is offered.

Emphasis is placed on the fact that one of the current, natural and key issues of the theory and practice of detection and investigation of criminal offenses is the procedural regulation of the use of special knowledge. At the same time, there is no norm in the criminal procedure legislation of Ukraine that would be devoted to the application of special knowledge. The law does not specify a complete list of methods and tools of forensic techniques that can be used in the investigation of criminal offenses. Analysis of the understanding of individual scholars of the use of special knowledge in the system of legal regulation makes it possible to state that due to the number of scientific and technical means and methods, which is constantly increasing, it is really inappropriate to list them in law. At the same time, it is necessary to formulate in criminal law the general concepts of “special knowledge” and “scientific and technical means and methods” and their features, as well as to outline the requirements that would meet the special knowledge used in criminal proceedings. There are two groups of requirements that must be met by special knowledge used in criminal proceedings, which constitute such a complex concept as the legality of their use.

Keywords: special knowledge, criminal proceedings, scientific and technical means and methods, procedural regulation, legality, admissibility.

Отримано 10.06.2021

Рямзіна Аліна Юріївна,
кандидат юридичних наук,
науковий співробітник ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-6250-5296

ЗАХОДИ ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ В ПЕРІОД ПАНДЕМІЇ COVID-19¹

У статті досліджуються заходи запобігання та протидії домашньому насильству, запроваджені під час пандемії COVID-19 в Італії, Франції, Португалії, Іспанії, Ірландії, Великобританії, Польщі, Данії, Чеській Республіці та Сполучених Штатах Америки, а також заходи, вжиті Україною. На основі викладеного матеріалу надані висновки щодо тих заходів запобігання і протидії домашньому насильству, які доцільно додатково запровадити в Україні, спираючись на міжнародний досвід.

Ключові слова: домашнє насильство, тенденції домашнього насильства, заходи запобігання та протидії домашньому насильству, COVID-19, міжнародний досвід.

У Польщі, окрім наявної ще до пандемії процедури “Блакитні картки”, впроваджувалися додаткові заходи запобігання і протидії домашньому насильству в умовах пандемії COVID-19. Так, у разі загрози життю або здоров’ю внаслідок домашнього насильства, Польща запровадила номер екстреної допомоги 112, що експлуатується операторами Центру сповіщення про надзвичайні ситуації, які негайно направляють отриманий звіт безпосередньо співробітникам організаційних підрозділів поліції з місцевою юрисдикцією за місцем події.

Якщо немає можливості встановити голосове з’єднання, жертва може скористатися раніше встановленим безкоштовним додатком, запущеним Міністерством внутрішніх справ Польщі “Сигналізація 112”, доступний для двох операційних систем: Android та iOS. Також додаток дозволяє додавати адреси місць, де найчастіше перебуває користувач, наприклад, дім, робота тощо. Процес реєстрації вимагає згоди на доступ до місцезнаходження, що дозволить точно зазначити місце події за допомогою карти.

Окрім можливості зв’язатися з особами, які обслуговують екстрений телефон 112, особи, які страждають від домашнього насильства, можуть телефонувати до чергових працівників організаційних підрозділів поліції за місцем їх проживання. Завдяки мобільному додатку “Моя команда”, жертви, які постраждали від домашнього насильства, можуть отримати доступ до бази даних, що містить інформацію про всі поліцейські об’єкти, доступні для жертв, а також контактні дані понад 8000 жителів району з країни, а також мають індивідуальні адреси електронної пошти. Дякуючи службам локації, доступним на телефонах користувачів додатків,

¹ Закінчення. Початок у попередньому номері.

він знаходить найближчий поліцейський заклад, показує маршрут. Додаток доступний у Google Play та Apple Store за допомогою пошуку “Моя команда” або за допомогою QR-кодів.

На веб-сайті Головного управління поліції Польщі (<http://www.policja.pl>) доступна платформа “Поліцейські електронні послуги”, яка також забезпечує зв’язок із поліцією. Портал, крім того, пропонує телефонну книгу, що дозволяє пошук контактних даних підрозділу поліції за місцем проживання жертви.

Жертви, які хочуть отримати професійну консультацію, можуть скористатися телефоном довіри для людей, які постраждали від домашнього насильства.

Крім того, у Польщі розробили додаток “Ваша парасолька”, що нагадує погоду, але насправді він має два режими роботи: відкритий та прихований. Важливе значення цього додатка полягає саме у подвійному режимі роботи. У відкритому режимі видно лише піктограму погоди. Проте у прихованому режимі, оснащеному значком швидкого приховування на кожному рівні, жертва домашнього насильства має доступ до смужки з блоком, номером 112, попередженням та картою. Отже, це режим, у якому користувач може непомітно надіслати поліції заяву про допомогу.

Всі дані, зібрані за допомогою програми, зберігаються в інтернет-хмарі; для безпеки жертв насильства дані, зібрані за допомогою програми, не зберігаються на телефоні. Користувач вводить електронну адресу довіреною особою у програму, наприклад, другом або членом родини. Завдяки прихованому блоку можна швидко зробити фотографію, записати відео чи звук, і що важливо, ці дані не зберігаються у пам’яті телефону, вони автоматично надсилаються на раніше вказану електронну адресу. Навіть коли зловмисник зіпсує телефон жертви, матеріал зберігається в інтернет-хмарі і не знищується. Це гарантує, що жертви не втратять доказів учинення насильства проти них. Важливо те, що неможливо використувати режим запису, поки не вказана адреса електронної пошти, на яку слід надсилати дані.

З програми жертва також може здійснити прямий дзвінок на номер екстреної служби 112 та надіслати повідомлення тривоги на електронну адресу, обрану під час реєстрації у програмі, разом із місцезнаходженням користувача, який потребує допомоги.

Важливим елементом додатку є також навчальні матеріали про насильство, тому користувач може шукати місце, де він отримає підтримку, або дізнатися подробиці “блакитної картки”.

Співробітники столичного штабу поліції та окружного штабу поліції у Варшаві, у співпраці з психологами, зробили свій внесок у розробку програми. Цікаво, що до польського проєкту долучилися Німеччина, Литва та Латвія, завдяки чому додаток також працює у цих державах і доступний дев’ятьма мовами [1].

Якщо особа, яка знаходиться на військовій службі, вчиняє насильство в сім’ї, до робочої групи в Польщі можуть бути включені представники військової поліції.

Особі, яка потерпіла від домашнього насильства, надається безкоштовна допомога, зокрема у вигляді:

- 1) медичних, психологічних та юридичних консультацій;
- 2) кризового втручання і підтримки;

3) захисту від подальшого заподіяння шкоди шляхом заборони контакту і наближення до жертви;

4) забезпечення безпеки людини, яка постраждала від домашнього насильства, надання притулку в спеціалізованому центрі підтримки для жертв домашнього насильства;

5) медичного обстеження для визначення причин і виду травм, пов'язаних із застосуванням домашнього насильства, і видачі медичної довідки;

6) надання особі, постраждалій від домашнього насильства, у разі, якщо вона не має права на спільне з кривдником проживання у квартирі, допомоги в отриманні квартири.

Крім того, жертва може вимагати в судовому порядку виселити кривдника зі спільно займаної квартири.

У разі, якщо домашнє насильство вчиняється по відношенню до дитини, у Польщі здійснюється повідомлення сімейного суду – сімейний суд повинен бути повідомлений у будь-якому випадку щодо підозри неналежного здійснення батьківських повноважень. Якщо є підозра про порушення правил догляду та виховання дитини з боку батьків, обов'язково повідомляється сімейний суд, адже ця установа повинна мати уявлення про те, що відбувається у родині, мати можливість вчасно вжити заходи з метою захисту дитини [2].

Данія є прикладом передового досвіду в сфері збору даних як про злочинність, так і про те, як жертви домашнього насильства користуються соціальними послугами. Поліція Данії збирає загальнонаціональні дані про всі зареєстровані кримінальні злочини міжособистісного характеру. В адміністративній системі поліції (POLSAS) інформація про злочин (з перехресним посиланням на статтю Кримінального кодексу), злочинця (включаючи дані про вік і стать) і жертву (включаючи дані про вік і стать) об'єднана під одним особистим ідентифікаційним номером жертви і злочинця. За допомогою цього ідентифікаційного номера дані оновлюються шляхом внесення інформації про зміну пред'явленого кримінального обвинувачення, явки в ході слідства, судові процедури і ухвалені вироки. Ці дані можуть бути також прив'язані до інформації про місце проживання (для встановлення характеру відносин між жертвою і злочинцем) і об'єднані з іншими реєстрами для отримання інформації про осіб (наприклад, про їх сімейний стан, зайнятість, одержувану соціальну допомогу, рівень освіти тощо). Система дозволяє використовувати дані для кількох цілей: Міністерство юстиції Данії проводить аналіз на основі кримінальної статистики, дослідники можуть отримати доступ до зашифрованих даних, а звичайні громадяни можуть переглядати зведені таблиці, що публікуються Статистичним управлінням Данії. Найголовнішим є те, що експерти можуть проаналізувати дані для виявлення тенденцій, а потім спланувати відповідні заходи.

Міністерство соціального захисту і внутрішніх справ Данії відповідає за збір даних про всіх жінок, які звертаються до притулків за допомогою (41 притулок, керований Національною організацією притулків для жінок і дітей, які зазнали побиття, і 6 центрів, створених іншими організаціями). Зібрані дані включають у себе значний обсяг інформації про жертв домашнього насильства (наприклад, про форми насильства, частоту випадків насильства, можливі травми, попередні звернення до притулків, соціально-економічне становище, дітей, характер відносин

зі злочинцем і т. д.). Дані, зібрані притулками, можуть бути пов'язані з іншими реєстрами населення і адміністративними даними (включаючи кримінальну статистику), що дозволяє збирати більш детальну інформацію про насильство по відношенню до жінок, якщо жертва надає національний ідентифікаційний номер. Ці дані також полегшують оцінку результатів перебування у притулку, консультаційних послуг та іншої отриманої підтримки.

У зв'язку з конфіденційним характером даних, що стосуються жертв домашнього насильства, застосовуються відповідні заходи безпеки. Так, жертва не зобов'язана надавати персоналу притулку свій особистий ідентифікаційний номер. За фактом більшість жінок (близько 60 %) не називають цей номер. У разі повідомлення ідентифікаційного номера, всі статистичні аналізи проводяться з використанням зашифрованих і анонімних наборів даних. Співробітники притулку інформують жінок про мету збору даних і процес шифрування, щоб вони могли зробити усвідомлений вибір щодо того, чи варто розкривати свій ідентифікаційний номер [3, с. 25].

Відповідно до законодавства Чеської Республіки існує три варіанти видачі наказу про захист у разі домашнього насильства: цивільний порядок видачі наказу про захист, наказ про кримінальний захист та спеціальний наказ про захист. Якщо домашнє насильство кваліфікується як проступок або злочин, тоді Чеська поліція може в межах профілактичної процедури захисту життя та здоров'я жертви видати тимчасовий наказ про звільнення приміщень (institut vykbozbn). Відповідно до ст. 44 Закону від 17 липня 2008 року щодо поліції Чеської Республіки, якщо на підставі встановлених фактів, зокрема щодо попередніх нападів, можна припустити, що особа робить небезпечний напад на життя, здоров'я або свободу, або здійснює певний серйозний напад на людську гідність, то поліцейський має право виселити цю особу з квартири чи будинку, у якому вона проживає із жертвою ("спільне проживання"). Чеський закон охоплює як сімейні пари, так і пари, які формально не пов'язані між собою, єдине застереження – вони повинні мати спільне проживання.

У Чехії відбулася адаптація і застосування розробленої у Великобританії програми "Bright Sky". Цей додаток призначений для допомоги жертвам сексуального і домашнього насильства, а також тим, хто прагне підтримати осіб, по відношенню до яких здійснюється домашнє насильство. Програма включає параметр прихованого режиму для захисту користувачів. Вона дозволяє користувачеві оцінювати ризики, записувати докази і надає інформацію для отримання допомоги. Ефективна співпраця між національними урядовими організаціями, поліцією, Міністерством внутрішніх справ Чеської Республіки та приватним сектором має ключове значення для забезпечення високої якості та впливу додатка. До травня 2020 року було понад 1 000 завантажень, і додаток був застосований 3 592 разів. Зазначається, що подібний додаток потрібен також для захисту дітей.

Крім того, співробітники служби доставки з Чеської пошти і шести інших компаній, що займаються доставкою, пройшли онлайн-підготовку з питань додатку "Bright Sky", а також про те, як розпізнавати ознаки насильства в сім'ї та реагувати на них (наприклад, ставлячи закриті питання), оскільки вони були серед небагатьох людей, які могли контактувати з жертвами під час ізоляції. Ця робота з персоналом служб доставки була швидкою і позитивною реакцією на проблему спілкування

з жертвами гендерного насильства. Проте зазначається про потребу в забезпеченні більш поглибленої підготовки персоналу. [4]

У Сполучених Штатах Америки прийнято закон про допомогу та економічну безпеку у зв'язку з коронавірусом (Закон CARES), що включає засоби для зміцнення послуг, що надаються жертвам насильства щодо жінок.

Деякі суди встановлюють автоматичне розширення захисних заходів / судових заборон [5].

У США налічується понад п'ять служб швидкого реагування (гарячих ліній): загальна лінія у справах домашнього насильства та спеціальні у справах сексуального насильства, захисту жертв злочинів, проти зґвалтувань та проти насильства під час побутового спілкування та знайомств. Ретельному вивченню випадків домашнього насильства сприяє функціонування у місцевій поліції США спеціальних підрозділів, спрямованих на зниження рівня домашнього насильства. Ці підрозділи являють собою продукт нової філософії забезпечення громадської безпеки у діяльності поліції, що засновується на врахуванні інтересів територіальної громади. Безпосереднім завданням таких підрозділів поліції стало проведення розслідувань окремих випадків домашнього насильства, сприяння їх недопущенню та припиненню, надання допомоги жертвам, розірвання циклу насильства і його продовження з покоління у покоління, професійна підтримка місцевих та регіональних ініціатив з реагування на прояви домашнього насильства.

Під час надання характеристики роботи таких спеціальних підрозділів протидії домашньому насильству в США слід зазначити, що цей відділ поліції отримує копію матеріалів справи щодо всіх зафіксованих випадків домашнього насильства на наступний день після їх подачі. Уповноважений працівник відділу упродовж кількох днів після інциденту зустрічається наодинці з жертвою домашнього насильства та обговорює факти вчиненого насильства. У цих первинних контактах офіцер поліції виступає також консультантом жертви, він обговорює основи її особистої безпеки та надає інформацію про права людини відповідно до конкретної ситуації. Офіцер поліції пояснює жертві процедуру отримання заборонних наказів на заборону переслідування.

Важливою є заборона працівнику поліції надавати безпосередні вказівки, яку лінію юрисдикційної поведінки обрати надалі: потерпіла особа на основі повідомлених їй можливостей самостійно має прийняти рішення щодо варіанту захисту своїх прав [6, с. 223].

За свідченням американської практики, приблизно у десяти відсотках зафіксованих випадків домашнього насильства співробітники поліції будуть опрацьовувати подію у подальшому. Це передбачає одержання від свідків та з інших джерел додаткової інформації для того, щоб заарештувати агресора або попередити подальше переслідування потерпілої сторони сімейного конфлікту. У такому разі працівники поліції будуть надавати допомогу жертвам у притягненні правопорушника до юридичної відповідальності та для запровадження спеціальних обмежень. Акцент при цьому робиться на наданні у доступній для розуміння формі інформації про правову сторону реагування на порушення прав людини, документуванні проявів агресії та насильства, допомоги у складанні юрисдикційних документів, забезпеченні охорони і супроводження потерпілої особи до залу суду для захисту її права на обрання форми реагування до правопорушника [7, с. 26–27].

Досить часто офіцер поліції у США повідомляє про випадок домашнього насильства інші заклади соціальної та правової сфери для додаткової підтримки потерпілої особи. У зв'язку з цим співробітники поліції підтримують постійний зв'язок із місцевими соціальними притулками, органами опіки та піклування, установами обслуговування літніх людей.

Як зазначає Скакун І.В., визнається правильною практика, за якою у місцях компактного проживання певних етнічних, релігійних чи інших груп населення, у поліції, у відділі протидії домашньому насильству працюють фахівці, що володіють мовою чи знають культурні особливості цих меншин.

Готовність поліції до якісного реагування на випадки домашнього насильства забезпечується тривалим спеціальним курсом-тренінгом за участі практичних працівників. На тренінгах не лише обговорюються питання обов'язків поліції згідно з законодавством із протидії домашньому насильству, а й особливості психологічного циклу насильства, практикуються сценарії можливих випадків з метою відпрацювання різних аспектів надання захисту і підтримки у реалізації прав потерпілих осіб. При цьому до проходження зазначеної навчальної програми залучаються не лише працівники відділу протидії домашньому насильству, а й працівники патрульної служби, які безпосередньо реагують на виклики поліції та прибувають на місце злочину [6, с. 224].

Коментуючи нинішню практику американської поліції, засновану на правилах реагування поліції на випадки домашнього насильства, Скакун І.В. зазначає такі їх ключові аспекти: поліція реагує на випадки домашнього насильства, що пов'язані зі шкодою, завданою життю та здоров'ю особи, у інших випадках повідомляє соціальні служби; на місце події зазвичай направляються два працівники, які отримують оперативну інформацію щодо попередніх правопорушень у цій сім'ї, наявність захисних приписів чи судових наказів про обмеження спілкування, наявність зброї тощо; поліція вживає заходів для припинення правопорушення, окремо спілкується з правопорушником і потерпілим, перебуваючи у полі зору обох сторін; працівники поліції зобов'язані ретельно з'ясувати обставини справи і попередню історію провадження щодо сім'ї для підготовки до судового розгляду; працівники поліції ретельно аналізують обставини справи для арешту (затримання) насильника (як виняток можливе затримання обох сторін конфлікту); у всіх випадках поліція має врахувати наявність осіб, неспроможних самостійно піклуватися про себе (діти, особи похилого віку чи інваліди у конфліктній сім'ї), питання щодо зберігання зброї у сім'ї; у разі будь-яких обмежень прав людини ретельно пояснюються права людини.

Разом із обмеженням особистої свободи переважно застосовуються проведення профілактичних бесід із залученням примирювальних процедур. Поліція та служба шерифів залучаються і для забезпечення виконання домовленостей між сторонами сімейного конфлікту (наприклад, супроводження зустрічей), контролю за виконанням обмежень у спілкуванні (у тому числі за допомогою електронних пристроїв контролю за пересуванням) [6, с. 224–225].

В Україні також впроваджуються заходи запобігання та протидії домашньому насильству в період пандемії COVID-19. Так, Президент України підписав Указ від 21.09.2020 № 398/2020 "Про невідкладні заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали"

дали від такого насильства”, у якому йдеться про необхідність удосконалення координації та взаємодії суб’єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; ефективного функціонування спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб, зокрема їх фінансового забезпечення відповідно до обґрунтованих потреб; актуалізації діяльності Міжвідомчої ради з питань сім’ї, гендерної рівності, демографічного розвитку, запобігання та протидії домашньому насильству та протидії торгівлі людьми; забезпечення належного функціонування Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі; затвердження типової програми для постраждалих осіб, а також удосконалення типової програми для кривдників; опрацювання питання щодо запровадження мобільних груп з реагування на випадки домашнього насильства тощо [8].

З метою недопущення збільшення фактів учинення домашнього насильства, особливо в умовах карантинних обмежень, Національна поліція України суттєво посилила заходи запобігання та протидії таким правопорушенням. З метою запобігання злочинам систематично здійснюється інформування населення через засоби масової інформації про недопущення вчинення домашнього насильства та про те, куди можна звернутися за допомогою або отримати відповідну консультацію. Також організовано проведення відеоселекторних нарад із суб’єктами, що здійснюють заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, на яких узгоджуються плани спільних дій під час карантину.

За підтримки Фонду ООН у галузі народонаселення всі регіони України забезпечені інформативними плакатами “Домашнє насильство: як захиститись в умовах карантину. План безпеки”, які розміщуються у доступних для громадян місцях.

Міністерством внутрішніх справ України за участю Національної поліції України створено чат-бот #ДійПротиНасильства (https://t.me/police_helpbot) в месенджері “Telegram”, у якому акумульована вся інформація для осіб з приводу запобігання та протидії домашньому насильству. Використовуючи месенджер “Telegram”, поліція прагне охопити молодше покоління, зокрема підлітків [9]. Це автоматизований сервіс, який одразу надає інформацію про різні аспекти домашнього насильства, включаючи його форми, опис кривдників, дії поліції у таких ситуаціях тощо. За допомогою чат-боту можливий виклик поліції, натиснувши відповідну кнопку та слідуючи подальшим вказівкам. Більше того, до можливостей чат-боту входять контакти спеціалістів, що надають безоплатну правову допомогу, які можуть надати юридичну консультацію, та контакти інших служб, які можуть надати підтримку жертвам домашнього насильства.

Крім того, в Україні запустили гарячу лінію з попередження домашнього насильства за номером 1547, яка працює на базі Урядового контактного центру.

Висновки. Україна впроваджує заходи запобігання та протидії домашньому насильству в умовах пандемії COVID-19. Проте з метою зменшення кількості випадків домашнього насильства варто впроваджувати подальші заходи, перейнявши міжнародний досвід. Наприклад, необхідно виділити додаткові приміщення під тимчасове житло для жертв домашнього насильства. Потрібно активно залучати та проводити навчальні заходи серед представників органів місцевого самоврядування щодо їхньої функції у протидії домашньому насильству на місцях.

Враховуючи, що у невеликих містах і селах України можлива ситуація відсутнього Інтернету, а подекуди і мобільного зв'язку, а також той факт, що деякі особи (особливо люди похилого віку) не володіють сучасними засобами зв'язку, роль поліції та органів місцевого самоврядування на місцях є надзвичайно важливою. Крім того, варто забезпечити належне функціонування Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі. Було б доцільно розробити додаток для мобільних телефонів з прихованою функцією доступу до поліції, геолокацією та прихованим фото-, аудіо- і відеозаписом, з подальшим збереженням в інтернет-хмарі або з відправкою на електронну пошту з метою можливості подальшого використання інформації у якості доказів учинення домашнього насильства, а також упроваджувати інші заходи, спираючись на міжнародний досвід та потреби України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Policja Majopolska*. Areszt za znecanie sie nad czlonkiem rodziny. Ofiarom takich przestepstw radzimy gdzie szukac pomocy. 2021. URL: <https://bit.ly/2NH1LVd> (дата звернення: 15.02.2021).
2. Zaklad Sluzby Prewencyjnej CSP. Procedura “Niebieskie Karty” – ochrona prawna i potrzeby osob dotknietych przemocą w rodzinie. Kwartalnik policyjny № 3/2020. URL: <https://bit.ly/3pzNZky> (дата звернення: 15.02.2021).
3. Цит. за: *Дюбан Э.* Исследование по вопросам предотвращения и борьбы с насилием в отношении женщин и домашним насилием, в том числе в ситуациях социального неблагополучия, в Российской Федерации. 2020. 86 с. URL: <https://bit.ly/2Nzhi9E> (дата звернення: 15.02.2021).
4. Цит. за: *Ewelina Melaniuk.* Praktyka stosowania instytucji nakazu natychmiastowej izolacji sprawcy przemocy domowej w wybranych krajach. Instytut Wymiaru Sprawiedliwosci. 2020. 36 p. URL: <https://bit.ly/3qYjshy> (дата звернення: 15.02.2021).
5. *Paula Tavares, Flóvia Carbonari.* Addressing Violence against Women (VAW) under COVID-19 in Brazil. 2020. URL: <https://bit.ly/3pu3xGL> (дата звернення: 15.02.2021).
6. *Скакун І.В.* Досвід США у сфері протидії домашньому насильству та можливість його запровадження в Україні. Юридичний бюлетень. 2019. Вип. 11. Ч. 2. С. 220–226.
7. *Галай А.О.* Міжнародний досвід попередження та протидії домашньому насильству: монографія. Київ: КНТ. 2014. 160 с.
8. Про невідкладні заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства: Указ Президента України від 21.09.2020 № 398/2020. URL: <https://bit.ly/3s5Bdfg> (дата звернення: 15.02.2021).
9. Домашнє насильство під час карантину: поліція намагається “допомогти тим, хто не може повідомити про це”. URL: <https://bit.ly/3qrD9OV> (дата звернення: 15.02.2021).

REFERENCES

1. *Policja Majopolska.* (2021) Areszt za znecanie sie nad czlonkiem rodziny. Ofiarom takich przestepstw radzimy gdzie szukac pomocy. “Arrest for the Abuse of a Family Member. We Advise Victims of Such Crimes Where to Seek Help”. URL: <https://bit.ly/2NH1LVd> (Date of Application: 15.02.2021) [in Polish].
2. Zaklad Sluzby Prewencyjnej CSP (2020) Procedura “Niebieskie Karty” – ochrona prawna i potrzeby osob dotknietych przemocą w rodzinie. “The “Blue Cards” Procedure – Legal Protection and Needs of People Affected by Domestic Violence”. Kwartalnik policyjny № 3/2020. URL: <https://bit.ly/3pzNZky> (Date of Application: 15.02.2021) [in Polish].
3. *Dyuban E.* (2020). Issledovanie po voprosam predotvrascheniya i borbyi s nasiliem v otnoshenii zhenschin i domashnim nasiliem, v tom chisle v situatsiyah sotsialnogo neblagopoluchiya, v Rossiyskoy federatsii. “Research on the Prevention and Control of Violence against Women and Domestic Violence, Including in Situations of Social Disadvantage, in the Russian Federation”. 86 p. URL: <https://bit.ly/2Nzhi9E> (Date of Application: 15.02.2021) [in Russian].

4. *Ewelina Melaniuk*. (2020) Praktyka stosowania instytucji nakazu natychmiastowej izolacji sprawcy przemocy domowej w wybranych krajach. Instytut Wymiaru Sprawiedliwości. “The Practice of Applying the institution of ordering immediate isolation of the perpetrator of domestic violence in selected countries. Institute of Justice”. 36 p. URL: <https://bit.ly/3qYjshy> (Date of Application: 15.02.2021) [in Polish].

5. *Paula Tavares, Flávia Carbonari* (2020) Addressing Violence against Women (VAW) under COVID-19 in Brazil”. URL: <https://bit.ly/3pu3xGL> (Date of Application: 15.02.2021) [in English].

6. *Skakun, I.V.* (2019) Dosvid SSHA u sferi protydii domashnomu nasylstvu ta mozhylyst yoho zaprovadzhennia v Ukraini. “US Experience in Combating Domestic Violence and the Possibility of Its Implementation in Ukraine”. Legal Bulletin. Issue 11. Part 2. P. 220–226 [in Ukrainian].

7. *Halai, A.O.* (2014) Mizhnarodnyi dosvid poperedzhennia ta protydii domapshomu nasylstvu. “International Experience in Preventing and Combating Domestic Violence”: monograph. Kyiv: KNT. 160 p. [in Ukrainian].

8. On urgent measures to prevent and combat domestic violence, gender-based violence, protection of the rights of victims of such violence: Decree of the President of Ukraine of 21.09.2020 No 398/2020. URL: <https://bit.ly/3s5Bdfg> (Date of Application: 15.02.2021) [in Ukrainian].

9. Domashnie nasylstvo pid chas karantynu: politsiia namahaietsia “dopomohty tym, khto ne mozhe povidomyty pro tse”. “Domestic Violence during Quarantine: the Police Try to “help those who cannot report it”. URL: <https://bit.ly/3qrD9OV> (Date of Application: 15.02.2021) [in Ukrainian].

UDC 343.85:343.6(4/9)

Riamzina Alina,

Candidate of Juridical Sciences, Researcher,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-6250-5296

MEASURES TO COMBAT DOMESTIC VIOLENCE DURING THE COVID-19 PANDEMIC

On March 11, 2020, the World Health Organization declared a pandemic of coronavirus infection SARS-CoV-2. On March 12, 2020, quarantine was introduced in Ukraine in connection with the need to prevent the spread of coronavirus COVID-19 in Ukraine, which significantly limited human life. Once at home, the population, mostly women and children, experienced an increase in domestic violence. A similar situation is observed in a number of other countries. The article presents data on the increase in the number of cases of domestic violence during the COVID-19 pandemic in Ukraine, France, Spain, Brazil, Australia, Canada, and the United Kingdom. The international experience of preventing and combating domestic violence during the COVID-19 pandemic is studied. Describes the measures taken by Ukraine as a result of the need to respond quickly to the increasing number of cases of domestic violence, as well as measures to prevent and combat domestic violence taken by other countries on the example of Italy, France, Portugal, Spain, Ireland, UK, Poland, Denmark, Czech Republic and the United States. Based on the above material, conclusions are given on the need to implement additional measures to prevent and combat domestic violence in Ukraine, for example, the allocation of additional premises for temporary housing for victims of domestic violence; active involvement and training of local government representatives in their role in combating domestic violence on the ground; ensuring the proper functioning of the Unified State Register of Cases of

© Riamzina Alina, 2021

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2021.2\(52\).17](https://doi.org/10.36486/np.2021.2(52).17)

Issue 2(52) 2021

<http://naukaipravohorona.com/>

Domestic Violence and Gender-Based Violence. In addition, it was concluded that it is necessary to develop an application for mobile phones with a hidden function of access to the police, geolocation and hidden recording of photos, audio and video, then stored in the Internet cloud or sent by e-mail to further use the information as evidence of domestic violence.

Keywords: domestic violence, trends in domestic violence, measures to prevent and combat domestic violence, COVID-19, international experience

Отримано 11.06.2021

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.13

Гаврилюк Людмила Володимирівна,
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
старший науковий співробітник
ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-9441-4073

Лога Валентина Миколаївна,
кандидат юридичних наук,
заступник начальника відділу
розслідування злочинів у сфері
транспорту слідчого управління
ГУНП у місті Києві,
м. Київ, Україна

Гаврилюк Владислав Вікторович,
здобувач ступеня вищої освіти бакалавра Національної академії
внутрішніх справ, м. Київ, Україна

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ВИЗНАННЯ ДОКАЗІВ НЕДОПУСТИМИМИ

У статті проаналізовані теоретичні та практичні питання правових наслідків визнання доказів недопустимими в кримінальному провадженні. Визначено, що кожне прийняте слідчим процесуальне рішення під час досудового розслідування, як правило, спричиняє правові наслідки, які можна поділити на позитивні – ті, що сприяють встановленню всіх обставин справи і покаранню винних осіб, і негативні – внаслідок яких зібрані докази можуть бути визнані недопустимими і не можуть бути використані при прийнятті процесуальних рішень, тощо. Констатовано відсутність єдиного підходу щодо бачення правових наслідків визнання доказів недопустимими.

Ключові слова: кримінальне провадження, правові наслідки, досудове розслідування, докази, слідчий, процесуальне рішення, норми кримінального процесуального права, кримінальна процесуальна санкція.

Як один із видів діяльності кримінально-процесуальна – має пізнавальний характер. Відповідно суб'єкти, на яких згідно зі статтею 92 КПК України покладено обов'язок доказування в кримінальному провадженні, з метою прийняття правильного і обґрунтованого рішення по справі прагнуть відновити достовірну картину минулої події, з'ясувати всі її обставини та встановити істину [1, с. 230]. Саме на основі використання сукупності зібраних у кримінальному провадженні

© Havryliuk Liudmyla, Loha Valentyna, Havryliuk Vladyslav, 2021

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2021.2\(52\).18](https://doi.org/10.36486/np.2021.2(52).18)

Issue 2(52) 2021

<http://naukaipravoohorona.com/>

доказів та керуючись при цьому законом і професійною правосвідомістю слідчі, під час досудового розслідування, а судді, в процесі судового розгляду справи, роблять висновок про наявність чи відсутність події злочину, винуватість чи невинуватість обвинуваченого у вчиненні злочину, встановлення обставин, що мають значення для правильного вирішення кримінальної справи [2, с. 3]. Відповідно, кожне прийняте слідчим процесуальне рішення під час досудового розслідування, як правило, спричиняє правові наслідки, які можна поділити на позитивні – ті, що сприяють встановленню всіх обставин справи і покаранню винних осіб, і негативні – внаслідок яких зібрані докази можуть бути визнаними недопустимими і не можуть бути використані при прийнятті процесуальних рішень, на них не може посылатися суд при ухваленні судових рішень, тощо.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні питання правових наслідків визнання доказів недопустимими в кримінальному провадженні.

Метою статті є теоретичний аналіз правових наслідків визнання доказів недопустимими для учасників кримінального провадження, та розробка практичних рекомендацій з метою удосконалення кримінального процесуального законодавства.

Теоретичну основу дослідження становлять праці С.Є. Абламського, Н.М. Басай, Є.А. Брагіна, Л.В. Гаврилюк, Ю.М. Грошевого, М. Гузели, В.Г. Дрозд, С.М. Стахівського, М.М. Стоянов, В.І. Фаринника та ін. Позитивно на дослідженні відбився аналіз нормативно-правових актів, що мають як загальноправове, так і спеціальне (щодо досліджуваних проблем) значення, та емпірична база, до якої слід віднести рішення вітчизняних судів та Європейського суду з прав людини.

В КПК України можна виокремити норми, якими визначені повноваження учасників кримінального провадження, підстави та порядок проведення процесуальних, слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, призначення експертизи, визначені учасники кримінального провадження, на яких покладено обов'язок доказування у кримінальному провадженні, а також правові наслідки, які наступають в разі недотримання процесуальних норм учасниками кримінального провадження. Відповідно сукупність кримінальних процесуальних норм, які регламентують діяльність слідчого, що полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, які мають значення для кримінального провадження, є елементом доказового права. Зокрема, їх сутність обумовлена як пізнавальним, так і нормативним характером. Пізнавальний характер зумовлений прийомами пізнання, що використовуються слідчим при їх провадженні. Нормативний – полягає в детальній регламентації правил і умов їх проведення, що встановлені кримінально-процесуальним законодавством. Відповідно, норми кримінально-процесуального права будуть виконувати роль регулятора відносин, що складаються між учасниками кримінального процесу, якщо будуть володіти здатністю реагувати на негативні наслідки діяльності осіб, які провадять дізнання і досудове розслідування. В іншому випадку реалізувати цю функцію буде неможливо. Тому слід погодитися з Н.М. Басай, що визнання судом доказів недопустимими виступає важливою кримінально-процесуальною санкцією, яка застосовується у випадку встановлення допущених при одержанні та фіксації доказів порушень кримінального процесуального закону як способу реагування на дії особи, що провадить дізнання, слідчого, прокурора, судді та суду на виявлені порушення. Воно тягне за собою негативні правові наслідки, коло яких залежить від істотності

значення визнаного недопустимим доказу для кримінального провадження і повноважень суб'єкта оцінки у відповідній його стадії, в якій доказ визнаний недопустимим [3, с. 186]. У зв'язку з цим, на нашу думку, необхідно сформулювати систему понять, які пов'язані між собою і стануть основою для з'ясування сутності правового наслідку визнання доказів недопустимими в кримінальному провадженні.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття “наслідок” визначається як те, що виходить, впливає з чого-небудь, або як результат [4, с. 581]. Також, на нашу думку, слід звернутися до більш ширшого поняття “наслідок нематеріального характеру”, яке тлумачиться як різновид суспільно-небезпечних наслідків, до яких належить шкода, що поєднана з порушенням тих або інших інтересів учасників суспільних відносин, охоронюваних кримінальним законом, яка, як правило, не пов'язана з фізичним впливом на людину як суб'єкта суспільних відносин або впливом на матеріальні предмети зовнішнього світу (блага), з приводу яких існують суспільні відносини [5, с. 178]. Якщо об'єкт нашого дослідження визначити як суспільні відносини, що виникають у процесі доказування уповноваженими КПК України суб'єктами, то відповідно правовими наслідками визнання доказів недопустимими під час досудового розслідування слід вважати скасування прокурором рішення слідчого, прийнятого на підставі цих доказів, і як результат – неможливість використання таких доказів в процесі доказування. Недопустимий доказ не може бути використаний при прийнятті процесуальних рішень, на нього не може посилатися суд при ухваленні судових рішень. Тобто визнання доказу недопустимим тягне за собою правові наслідки, які залежать від його доказового значення для кримінального провадження [1, с. 231].

Доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому КПК України порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. В нормах КПК України чітко визначено, що належними є докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів (стаття 85 КПК України). Отже, “допустимість доказів – це їх придатність для використання у кримінальному процесі за формальними ознаками, на відміну від вимоги щодо належності, тобто придатності для використання за змістом” [6, с. 31].

Відповідно, визначена в КПК України процесуальна форма отримання цих фактичних даних, яка виведена за межі поняття доказу, розкриває сутність допустимості доказів, що характеризується процедурою його отримання сторонами кримінального провадження. А суд при прийнятті рішення про допустимість таких доказів, повинен перевірити та констатувати що стороною обвинувачення були дотримані процедурні вимоги щодо проведення слідчих дій після отримання дозволу суду у передбачених КПК України випадках [7].

Отже, застосування слідчим норм кримінального процесуального законодавства повинно здійснюватися у такій формі її реалізації, яка організовує всі необхідні по справі процесуальні, слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові)

дії. А чітке виконання та дотримання норм КПК України під час досудового розслідування буде сприяти належному формуванню доказової бази в кримінальному провадженні.

Поряд з цим слід зазначити, що в науковій доктрині на сьогодні немає єдиного підходу щодо бачення правових наслідків визнання доказів недопустимими. Н.М. Басай у своєму дисертаційному дослідженні висловлює думку, що “визнання слідчим, прокурором доказу недопустимим тягне за собою правові наслідки, які залежать від його доказового значення для кримінального провадження. Зокрема, визнання слідчим, прокурором доказу недопустимим може суттєво відобразитися на доведеності обвинувачення, істотно вплинути на його межі або призвести до висновку про недостатність доказів для обвинувачення [3, с. 186].

Як зауважує Є.О. Брагін, правові наслідки прийняття слідчим, прокурором такого рішення “виражаються у зміні ходу та напрямів розслідування, меж обвинувачення, кола осіб, визнаних підозрюваними (обвинуваченими) у вчиненні злочину, припиненні кримінального переслідування осіб, закритті кримінальної справи” [8, с. 124]. Також слушною є думка, що “висвітлюючи питання диференціації кримінально-процесуальних порушень та юридичних наслідків для можливості використання відомостей про факти в процесі доказування, не можна не торкнутися концепції “асиметрії правил допустимості доказів” [9, с. 424]. Зміст якої, на думку М.М. Стоянова, полягає в різних правових наслідках порушень, допущених під час одержання доказів для сторони обвинувачення і сторони захисту [10, с. 116].

Проте ми погоджуємося із Н.М. Басай, що як у стадії досудового розслідування, так і в судових стадіях кримінального провадження наслідками визнання доказів недопустимими виступають: втрата ними юридичної сили, неможливість їх врахування при прийнятті процесуальних рішень і при доведенні обставин, які входять до предмета доказування [3, с. 185–186].

У зв'язку з чим вважаємо, що під час досудового розслідування особливо важливим є своєчасне виявлення прокурором як процесуальним керівником порушень слідчим норм кримінального процесуального закону при одержанні та фіксації доказів. Відповідно вирішення питання щодо їх допустимості саме під час досудового розслідування надасть можливість слідчому вжити заходів до заміни таких доказів, пошуку та одержання нових, шляхом повторного проведення слідчих (розшукових) дій.

Враховуючи викладене, вважаємо, що визнання доказів недопустимими в суді, на нашу думку, є результатом здійснення визначених КПК України процедурних складових сторонами кримінального провадження, які мають ґрунтуватися на принципі змагальності, у зв'язку з чим має бути забезпечена процесуальна рівність сторін обвинувачення і захисту.

Кримінальним процесуальним законодавством України передбачено, що збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, у зв'язку з чим вони наділені відповідними повноваженнями. Проте обов'язок доказування, як уже раніше згадувалося (за винятком визначених КПК України випадків) покладається на слідчого, прокурора. Згідно зі статтею 94 КПК України слідчий, прокурор, а також слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин

кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. Крім цього, згідно із кримінальним процесуальним законодавством, суд під час судового розгляду досліджує докази безпосередньо. Відповідно обвинувальний вирок не може ґрунтуватися на припущеннях і ухвалюється лише за умови доведення у ході судового розгляду винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення (частина третя статті 373 КПК України) [11].

При дослідженні доказів під час судового розгляду, прокурор, відповідно до вимог законодавства, у випадку встановлення очевидної недопустимості доказу сторони захисту, уповноважений заявляти клопотання про припинення його дослідження. А після з'ясування усіх обставин, встановлених під час кримінального провадження, та перевірки їх доказами, в результаті чого пред'явлене особі обвинувачення повністю не підтвердилось – відмовитися від обвинувачення, про що виносить мотивовану постанову [12].

Визнання недопустимими доказів, які виправдовують підсудного або пом'якшують чи навпаки є підставою для притягнення підсудного до кримінальної відповідальності за більш тяжкий злочин, може призвести до прийняття рішення прокурором про зміну обвинувачення. Дійшовши до переконання, що обвинувачення потрібно змінити, висунути додаткове обвинувачення, прокурор після погодження відповідних процесуальних документів з прокурором вищого рівня, складає обвинувальний акт, в якому формулює змінене обвинувачення та викладає обґрунтування прийнятого рішення. В такому випадку суд, за клопотанням прокурора, відкладає судові засідання та надає прокурору час для складення та погодження відповідних процесуальних документів. Обвинувальний акт долучається до матеріалів кримінального провадження (частина друга статті 338 КПК України) [11].

Якщо в обвинувальному акті зі зміненим обвинуваченням ставиться питання про застосування Закону України про кримінальну відповідальність, який передбачає відповідальність за менш тяжке кримінальне правопорушення, чи про зменшення обсягу обвинувачення, головуєчий зобов'язаний роз'яснити потерпілому його право підтримувати обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі (частина третя статті 338 КПК України) [11].

Отже, до правових наслідків визнання доказів недопустимими слід також віднести рішення, які прокурор уповноважений приймати, а саме: заявлення клопотання про припинення дослідження доказу сторони захисту у випадку встановлення його очевидної недопустимості; відмову від обвинувачення; зміну обвинувачення; складення обвинувального акту із формулюванням зміненого обвинувачення. Для обвинуваченого визнання доказів недопустимими в судовому засіданні, як наслідок може бути притягнений до кримінальної відповідальності за менш тяжке кримінальне правопорушення, або ж зменшення по відношенню до нього обсягу обвинувачення тощо. А також за відсутності допустимих доказів суд може виправдати особу за пред'явленим обвинуваченням в одному або декількох епізодах кримінального провадження [13].

Зазвичай норми права встановлюють, що за певних передумов (за наявності певного юридичного складу) виникають, змінюються і зникають певні обов'язки

(правовий наслідок). За результатами оцінки в нарадчій кімнаті доказів, під час ухвалення судового рішення, суддя виключає із кримінального провадження тільки ту частину доказів, які, як встановлено, були отримані з істотним порушенням прав і свобод людини і визнанні недопустимими. Якщо виключення цих доказів не вплине на переконливість решти доказів по кримінальному провадженню, суд на підставі цих доказів ухвалює рішення по кримінальному провадженню.

Проте із практики ЄСПЛ вбачаються випадки, коли “суд доходить висновку, що нове рішення, ухвалене у справі заявника, переважною мірою знову ґрунтувалося на тих самих доказах, які були отримані з порушенням процесуальних прав заявника, та при цьому існували серйозні твердження, що усі визнавальні показання були отримані під примусом, а отже, вони були “плодом отруйного дерева” (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі “Гейген проти Німеччини” (*Gafgen v. Germany*) заява № 22978/05, п. 168, ECHR 2010). Зокрема, як заявник, так і інший підсудний заперечували свою причетність до вчинення злочину та скаржились, що визнали свою вину під примусом. Виключення первинних визнавальних показань заявника з переліку доказів істотно підірвало аргумент Верховного Суду України стосовно того, що його визнавальні показання та визнавальні показання іншого підсудного були послідовними і підтверджували одне одного.

Більше того, обидва підсудних під час судового розгляду відмовилися від усіх своїх визнавальних показань. Решта доводів, наведених ВС України на підтвердження обвинувального вироку щодо заявника, зокрема ґрунтувались на результатах судових експертиз та єдиному речовому доказі (кейс із ключами), посилення на які, як видається, не було вирішальним для результату провадження. Отже, визнання Верховним Судом України заявника винним здебільшого ґрунтувалось на використанні доказів, отриманих із порушенням Конвенції, як було встановлено у попередньому рішенні по справі “Яременко проти України” (*Yaromenko V. Ukraine*) [14].

Також слід звернути увагу, що одним із правових наслідків визнання доказів недопустимими є ухвалення судом виправдувального вироку. З приводу чого слід зазначити, що серед підстав ухвалення судом виправдувального вироку відсутнє визнання доказів недопустимими. Згідно зі статтею 373 КПК України виправдувальний вирок ухвалюється у разі, якщо не доведено, що: вчинено кримінальне правопорушення, в якому обвинувачується особа; кримінальне правопорушення, вчинене обвинуваченим; в діянні обвинуваченого є склад кримінального правопорушення.

Доречно розглянути вирок суду, в якому суддя Голопристанського районного суду Херсонської області, встановивши, що стороною обвинувачення суду не надано жодних доказів вини обвинувачених у вчиненні злочину, передбаченого статтею 246 КК України, окрім визнання обвинуваченими своєї вини в інкримінованому їм злочині, яке не може бути покладено в основу обвинувального вироку суду, ухвалив рішення ОСОБА_3, ОСОБА_4 визнати невинуватими у вчиненні злочину, передбаченого статтею 246 КК України та по суду виправдати за відсутністю події злочину [15].

Разом з цим, слід врахувати, що після набрання виправдувальним вироком суду законної сили додатковими правовими наслідками визнання доказів недопустимими, залежно від особливостей кримінального провадження, можуть бути:

1) скасування запобіжного заходу, обраного до обвинуваченого; 2) скасування арешту майна; 3) вирішення питання про речові докази; 4) виникнення у виправданого права на поновлення його порушених прав (у тому числі й скасування тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом та повернення документів, які посвідчують користування спеціальним правом) і відшкодування шкоди, завданої внаслідок незаконного затримання, застосування запобіжного заходу тощо” [3, с. 195].

У разі визнання особи винуватою, у мотивувальній частині вироку суду зазначаються докази на підтвердження встановлених судом обставин, а також мотиви неврахування окремих доказів (абзац третій пункту 2 частини третьої статті 374 КПК України). За результатами оцінки в нарадчій кімнаті доказів, під час ухвалення судового рішення суддя виключає із кримінального провадження тільки ту частину доказів, які, як встановлено, були отримані з істотним порушенням прав і свобод людини і визнані недопустимими. Якщо виключення цих доказів не вплине на переконливість решти доказів по кримінальному провадженню, суд на підставі цих доказів ухвалює рішення по кримінальному провадженню.

З огляду на викладене варто зазначити, що кожне прийняте слідчим процесуальне рішення під час досудового розслідування, як правило, спричиняє правові наслідки. Зокрема, правовими наслідками визнання доказів недопустимими під час досудового розслідування слід вважати скасування прокурором рішення слідчого прийнятого на підставі цих доказів, в результаті чого неможливо використовувати такі докази в процесі доказування. Недопустимий доказ не може бути використаний при прийнятті процесуальних рішень, на нього не може посилатися суд при ухваленні судових рішень. Тобто визнання доказу недопустимим тягне за собою правові наслідки, які залежать від його доказового значення для кримінального провадження.

До правових наслідків визнання доказів недопустимими слід також віднести рішення які прокурор уповноважений приймати, а саме: заявлення клопотання про припинення дослідження доказу сторони захисту у випадку встановлення його очевидної недопустимості; відмову від обвинувачення; зміну обвинувачення; складення обвинувального акту із формулюванням зміненого обвинувачення. Для обвинуваченого визнання доказів недопустимими в судовому засіданні, як наслідок може бути притягнений до кримінальної відповідальності за менш тяжке кримінальне правопорушення, або ж зменшення по відношенню до нього обсягу обвинувачення тощо. А також за відсутності допустимих доказів суд може виправдати особу за пред’явленим обвинуваченням в одному або декількох епізодах кримінального провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Drozd V.H., Havryliuk L.V., Havryliuk V.V. Effect of inadmissibility of evidence: theoretical and legal framework. International scientific and practical conference «Legal sciences: research and European innovations»: conference proceedings, April 23–24, 2021. Czestochowa : «Baltija Publishing», 2021. 230–233 pages.

2. Грошевий Ю.М., Стахівський С.М. Докази і доказування у кримінальному процесі: наук.-практ. посіб. Київ: КНТ; Вид. Фурса С.Я., 2006. С. 3.

3. Басай Н.М. Визнання доказів недопустимими в кримінальному процесі України: підстави, процесуальний порядок і правові наслідки: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2012. С. 186.

© Havryliuk Liudmyla, Loha Valentyna, Havryliuk Vladyslav, 2021

4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Бусел]. Київ; Ірпінь: Перун, 2002. С. 581.
5. Словник основних кримінально-правових термінів / [авт.-укл.: І.О. Кисельов, В.В. Шаблюстий, В.О. Чорна, Л.Г. Якименко]. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. С. 178.
6. Фаринник В.І. Особливості формування доказів та доказування в кримінальному судочинстві України: метод. рек. Харків: Фактор, 2013. С. 31.
7. Ablamskyi, S.Y., Havryliuk, L.V., Drozd, V.G., Nenia, O.V. Violación sustancial de los derechos humanos y las libertades como requisito previo para la inadmisibilidad de las pruebas. Justicia. Vol. 26. No 39, P. 47–56. <https://doi.org/10.17081/just.26.39.4819>. URL: <http://revistas.unisimon.edu.co/index.php/justicia/article/view/4819> (дата звернення: 08.05.2021).
8. Брагин Е.А. Процессуальный порядок и правовые последствия признания доказательств недопустимыми в российском уголовном процессе: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Челябинск, 2003. С. 124.
9. Гузела М. Проблеми визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні. Вісник Львівського університету. Серія: Юридична. 2015. Вип. 61. С. 424.
10. Стоянов М.М. Властивості доказів у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2010. С. 116.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 08.05.2021).
12. Порядок організації діяльності прокурорів і слідчих органів прокуратури у кримінальному провадженні: затв. наказом Генеральної прокуратури України від 28 берез. 2019 р. № 51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0363-19#Text> (дата звернення: 08.05.2021).
13. Неналежна правова допомога тягне виключення здобутих доказів – ВС. Закон і бізнес. 2021. 24 березня. URL: [https://zib.com.ua/ua/147118-nenalezna_pravova_dopomoga_tyaagne_viklyuchennya_zdobutih_do.html](https://zib.com.ua/ua/147118-nenalezna_pravova_dopomoga_tyaгне_viklyuchennya_zdobutih_do.html) (дата звернення: 08.05.2021).
14. Справа “Яременко проти України (№ 2)” (Заява № 66338/09): рішення Європейського суду з прав людини від 30 квіт. 2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a75#Text (дата звернення: 08.05.2021).
15. Вирок Голопристанського районного суду Херсонської області від 18 трав. 2015 р. Справа № 654/662/15-к. Провадження № 1-кп/654/103/2015. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/44306676> (дата звернення: 08.05.2021).

REFERENCES

1. Drozd, V.H., Havryliuk, L.V., Havryliuk, V.V. (2021) Effect of inadmissibility of evidence: theoretical and legal framework. International scientific and practical conference “Legal sciences: research and European innovations”: conference proceedings, April 23–24, 2021. Czestochowa: “Baltija Publishing”. P. 230–233 [in English].
2. Hroshevyi, Yu.M., Stakhivskyi, S.M. (2006) Dokazy i dokazuvannya u kryminalnomu protsesi. “Evidence and Proof in Criminal Proceedings”: manual. Kyiv: CST; View. 2006. P. 3 [in Ukrainian].
3. Basai, N.M. (2012) Vyznannya dokaziv nedopustymymy v kryminalnomu protsesi Ukrainy: pidstavy, protsesualnyi poriadok i pravovi naslidky. “Recognition of Evidence Inadmissible in the Criminal Process of Ukraine: Grounds, Procedural Order and Legal Consequences”: thesis ... Cand. Sci. (Law): 12.00.09. Odesa. P. 186 [in Ukrainian].
4. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language / ed. V. Busel. Kyiv; Irpin: Perun, 2002. P. 581 [in Ukrainian].
5. Slovnyk osnovnykh kryminalno-pravovykh terminiv. Dictionary of basic criminal law terms / author-comp.: I.O. Kyseliov, V.V. Shablyusti, V.O. Chorna, L.G. Yakimenko. Dnipro: Dnipro State University of Internal Affairs, 2017. P. 178. [in Ukrainian].
6. Farynnyk, V.I. (2013) Osoblyvosti formuvannya dokaziv ta dokazuvannya v kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy. “Peculiarities of Evidence Formation and Proving in Criminal Proceedings of Ukraine”: manual. Kharkiv: Factor, 2013. P. 31 [in Ukrainian].
7. Ablamskyi, S.Y., Havryliuk, L.V., Drozd, V.G., Nenia, O.V. Violación sustancial de los derechos humanos y las libertades como requisito previo para la inadmisibilidad de las pruebas. Justicia. Vol. 26. No 39. P. 47–56. URL: <https://doi.org/10.17081/just.26.39.4819>. URL: <http://revistas.unisimon.edu.co/index.php/justicia/article/view/4819> (Date of Application: 08.05.2021) [in Spanish].

© Havryliuk Liudmyla, Loha Valentyna, Havryliuk Vladyslav, 2021

8. *Brahyn, Ye.A.* (2003) Protsessualnyi poriadok y pravovyye posledstvyia pryznanyia dokazatelstv nedopustymy v rossyiskom uholovnom protsesse. Procedural order and legal consequences of recognition of evidence inadmissible in the Russian criminal process: thesis ... Cand. Sci. (Law): 12.00.09. Chelyabinsk. P. 124 [in Russian].

9. *Huzela, M.* (2015) Problemy vyznannia dokaziv nedopustymy u kryminalnomu provadzhenni. "Problems of Declaring Evidence Inadmissible in Criminal Proceedings". Bulletin of Lviv University. Series: Legal. 2015. Iss. 61. P. 424 [in Ukrainian].

10. *Stoianov, M.M.* (2010) Vlastyvosti dokaziv u kryminalnomu protsesi Ukrainy. "Properties of Evidence in the Criminal Process of Ukraine": thesis. ... Cand. Sci. (Law): 12.00.09. Odesa. P. 116 [in Ukrainian].

11. Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine of April 13, 2012 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (Date of Application: 08.05.2021) [in Ukrainian].

12. The Order of the organization of activity of prosecutors and investigative bodies of prosecutor's office in criminal proceedings: approved. by Order of the Prosecutor General's Office of Ukraine March 28, 2019 No 51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0363-19#Text> (Date of Application: 08.05.2021) [in Ukrainian].

13. Nenalezhna pravova dopomoha tiahne vykliuchennia zdobutykh dokaziv – VS. "Inadequate Legal Aid Entails the Exclusion of Evidence Obtained - the Supreme Court". Law and Business. 2021. 24 March. URL: https://zib.com.ua/ua/147118-nenalezhna_pravova_dopomoga_tyagne_viklyuchennya_zdobutih_do.html. (Date of Application: 08.05.2021) [in Ukrainian].

14. Sprava "Iaremenko proty Ukrainy (No 2)" (Zaiava No 66338/09): rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 30 kvit. 2015 r. Yaremenko v. Ukraine (§ 2) (Application § 66338/09): Judgment of the European Court of Human Rights of 30 April. 2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a75#Text (Date of Application: 08.05.2021) [in Ukrainian].

15. Vyroky Holoprystanskoho raionnoho sudu Khersonskoi oblasti vid 18 trav. 2015 r. Sprava № 654/662/15-k. Provadzhennia № 1-kp/654/103/2015. The verdict of the Holoprystan district court of the Kherson region from May 18. 2015. Case No 654/662/15-k. Proceedings № 1-kp / 654/103/2015. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/44306676> (Date of Application: 08.05.2021) [in Ukrainian].

UDC 343.13

Havryliuk Liudmyla,

Senior Staff Scientist, Cand. Sci. (Law),

Senior Researcher, State Research Institute MIA Ukraine,

Kyiv, Ukraine,

ORCID ID 0000-0002-9441-4073

Loha Valentyna,

Cand. Sci. (Law),

Co-Chief of the Department

of Investigation of Crimes in the Field

of Transport Investigative Management of the

Main Directorate of the National Police in Kyiv,

Kyiv, Ukraine

Havryliuk Vladyslav,

Applicant of a Bachelor's Degree of the National Academy

of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

LEGAL CONSEQUENCES OF DECLARING EVIDENCE INADMISSIBLE

Research article analyzes the possible legal consequences of declaring evidence inadmissible. It is determined that each procedural decision made by the investigator

© Havryliuk Liudmyla, Loha Valentyna, Havryliuk Vladyslav, 2021

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2021.2\(52\).18](https://doi.org/10.36486/np.2021.2(52).18)

Issue 2(52) 2021

<http://naukaipravohorona.com/>

during the pre-trial investigation, as a rule, causes legal consequences, which can be divided into positive – those that help establish all the circumstances of the case and punish the perpetrators, and negative ones – as a result of which evidence collected may be declared inadmissible and cannot be used in making procedural decisions, etc.

In particular, the legal consequences of declaring evidence inadmissible during the pre-trial investigation should be considered the cancellation by the prosecutor of the investigator's decision made on the basis of this evidence, as a result of which it is impossible to use such evidence in the evidentiary process. Inadmissible evidence cannot be used in making procedural decisions, it cannot be referred to by the court when making court decisions. That is, declaring evidence inadmissible entails legal consequences that depend on its probative value for criminal proceedings.

It should also be noted that one of the legal consequences of declaring evidence inadmissible is the court's acquittal. However, among the grounds for the court's acquittal is missing – the recognition of evidence inadmissible. According to Article 373 of the CPC of Ukraine, an acquittal is passed if it is not proved that: a criminal offense has been committed, in which the person is accused; criminal offense committed by the accused; in the act of the accused there is a *corpus delicti*.

The legal consequences of declaring evidence inadmissible should also include decisions that the prosecutor is authorized to make, namely: filing a motion to terminate the examination of the evidence of the defense in case of its obvious inadmissibility; denial of charges; change of charge; drawing up an indictment with the wording of the amended charge. For the accused, ones the recognition of evidence inadmissible in court, as a consequence, may be prosecuted for a less serious criminal offense, or a reduction in the amount of charges against him, and so on. Also, in the absence of admissible evidence, the court may acquit a person of one or more episodes of criminal proceedings.

Keywords: criminal proceedings, legal consequences, pre-trial investigation, evidence, investigator, procedural decision, norms of criminal procedural law, criminal procedural sanction.

Отримано 08.06.2021

Пономаренко Алла Василівна,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-6271-4485

ВИЗНАННЯ ДОКАЗІВ НЕДОПУСТИМИМИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ДОСВІД КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ

Стаття присвячена порівняльно-правовому аналізу деяких норм кримінально-процесуального законодавства країн Центральної Азії, що стосуються визнання доказів недопустимими у кримінальному процесі. Виявлено деякі особливості, переваги і недоліки норм кримінально-процесуального законодавства зазначених країн. Аргументується необхідність упровадження до КПК України деяких положень, зокрема щодо надання клопотань про визнання доказів недопустимими на будь-якій стадії досудового розслідування та на стадії судового розгляду; відмови від інституту понять на користь більш сучасних технічних засобів фіксації слідчих дій тощо.

Ключові слова: недопустимі докази, суттєві порушення, судовий розгляд, виключення доказів, клопотання сторін.

У теорії кримінального процесу та правозастосовній практиці зарубіжних країн проблеми визнання доказів недопустимими вирішуються неоднозначно. Враховуючи політичний пріоритет реформування кримінального та кримінально-процесуального законодавства в країнах Центральної Азії, виникає необхідність у дослідженні кримінальних процесуальних норм, якими регулюється інститут допустимості доказів у зазначених країнах, з метою використання позитивного досвіду та побудови ефективних моделей правового регулювання у вітчизняній правовій системі.

Проблеми доказів і доказування у кримінальному процесі знайшли своє відображення у дослідженнях киргизьких науковців М.Ж. Баялієва, Т.А. Дуйшенбієва, Ж.М. Джумалієвої, К.А. Ісаєвої, О.Д. Кім, А.А. Коомбаєва, К.Д. Сманова, В.Ш. Табалдієвої, Р.М. Халілова та інших. У Республіці Казахстан зазначеною проблематикою займались З.О. Ашітов, Е.О. Алауханов, Є.І. Каіржанов, Т.Є. Сарсенбаєв, К.І. Нуржаубаєва, С.Т. Тинибеков та інші. Серед узбецьких робіт, присвячених цій тематиці досліджень, відзначено праці Г.М. Абдумаджітова, К. Абдрасулової, Ф.М. Мухітдінова, Ю. Рахімова, М.Х. Рустамбаєва, Б. Саламова, Г. Туляганової та інших. Проте, незважаючи на наявність значної кількості наукових досліджень зарубіжних учених, українськими вченими-процесуалістами приділено недостатньо уваги досвіду країн Центральної Азії, які мають схожу з Україною

правову систему щодо визнання доказів недопустимими у кримінальному процесі. Це й зумовило вибір теми наукової статті, визначило її основні напрями.

Мета статті полягає у вивченні положень кримінально-процесуального законодавства країн Центральної Азії з питань визнання доказів недопустимими, а також обґрунтування доцільності імплементації відповідного досвіду у вітчизняний кримінальний процес.

Дослідження кримінально-процесуального законодавства країн Центральної Азії (Казахстан, Узбекистан, Киргизька Республіка, Туркменістан, Таджикистан) свідчить, що у зазначених країнах порядок визнання доказів недопустимими має певні особливості, які є відображенням рівня розвитку їх правової системи.

Одним із пріоритетних завдань кримінального процесу Республіки Казахстан є захист особи від необґрунтованого обвинувачення, засудження, обмеження її прав і свобод. З прийняттям у 2014 році Кримінально-процесуального кодексу Республіки Казахстан (далі – КПК РК) [1] змінено підходи до аналізу й оцінки процедури доказування у кримінальному процесі. Основна Концепція кримінально-процесуального доказування спрямована на подолання обвинувального ухилу при збиранні доказів, вирівнювання асиметрії повноважень органів досудового розслідування і адвокатів-захисників при встановленні, дослідженні та оцінці обставин кримінальної справи, повну реалізацію принципу рівноправності і змагальності сторін у стадії розслідування, переосмислення процесуальної форми доказування в контексті його деформалізації [2].

Правове регулювання питань стосовно допустимості та недопустимості доказів здійснюється відповідно до положень КПК РК, а також нормативної постанови Верховного Суду Республіки Казахстан (далі – Нормативна постанова ВС) від 20 квітня 2006 року № 4 “Про деякі питання оцінки доказів у кримінальних справах” [3].

Спільним для законодавства України та Республіки Казахстан в аспекті інституту недопустимості доказів є критерії порушення процесуальної форми та конституційних прав і свобод особи.

Згідно із вимогами ст. 112 КПК РК, фактичні дані, отримані з порушеннями вимог цього кодексу, які шляхом позбавлення або обмеження гарантованих законом прав учасників процесу або порушенням інших правил кримінального процесу при досудовому розслідуванні або судовому розгляді справи вплинули або могли вплинути на достовірність отриманих фактичних даних визнаються недопустимими доказами. Такі докази не можуть бути основою обвинувачення, а також використовуватися при доведенні будь-яких обставин, які підлягають доказуванню у кримінальній справі.

Розглядаючи питання визнання доказів недопустимими, Г.Т. Рахимжанова вказує на недолік п. 5 ст. 112 КПК РК, у якому визначено, що фактичні дані повинні бути визнані недопустимими доказами, якщо вони отримані із суттєвим порушенням порядку проведення процесуальних дій. Як зазначає авторка, в КПК РК не надається визначення поняття “істотні порушення порядку проведення процесуальної дії” [4, с. 85]. Така ситуація призводить до того, що казахські суди в одних випадках визнають конкретне порушення кримінально-процесуального закону істотним, а в інших – ні. У зв’язку з цим авторка вказує на необхідність поділу процесуальних порушень при доказуванні на істотні та неістотні порушення,

які незалежно від виду порушення повинні бути надані до суду. Така позиція кореспондується з п. 4 Нормативної постанови ВС, в якому зазначається, що суд у кожному випадку має з'ясувати, в чому конкретно виразилося допущене порушення. Суд не повинен допускати випадків необґрунтованого виключення допустимих доказів із матеріалів справи, а також досліджувати в судовому засіданні недопустимі докази [3].

На переконання Г.Т. Рахимжанової, якщо в результаті проведення процесуальної дії усунуто сумнів щодо достовірності відомостей, то тим самим усунуто (нейтралізовано) порушення порядку проведення процесуальної дії, воно є юридично не існуючим. Нейтралізація (усунення) сумніву щодо достовірності відомостей призводить до відновлення порушеної процесуальної форми, і тому такий доказ не слід розглядати як отриманий з порушенням закону [4, с. 88].

На відміну від Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), КПК РК передбачає вирішення питання недопустимості доказів або їх обмеженого використання у кримінальному процесі на стадії досудового розслідування. Ці питання вирішує не лише суд, а й орган дізнання, дізнавач, слідчий, прокурор. Підставою для їх вирішення є клопотання сторін або власна ініціатива. Натомість за кримінальним процесуальним законодавством України, питання стосовно визнання доказів недопустимими вирішується лише судом (ст. 89 КПК України). Стосовно слідчого, прокурора, слідчого судді щодо визнання доказів недопустимими то український законодавець наділив зазначених суб'єктів лише правом оцінки кожного доказу з точки зору їх допустимості (ст. 94 КПК України).

На стадії судового розгляду у кримінальному процесі Республіки Казахстан суд має право визнати доказ недопустимим як за власною ініціативою, так і за клопотанням сторін. При цьому, як зазначено у Нормативній постанові ВС, клопотання учасника процесу про визнання доказу недопустимим і його виключення з матеріалів справи може бути заявлено на будь-якій стадії судового розгляду. Якщо клопотання про визнання доказів недопустимими заявлене під час попереднього слухання справи або судового слідства, то суд, дослідивши і оцінивши докази, які оскаржуються, має мотивувати своє рішення у вирокі або постанові. Якщо клопотання заявлено під час судового слідства і немає необхідності в проведенні додаткової перевірки доказів, які оскаржуються, то суд ухвалює постанову з цього питання у нарадчій кімнаті [3].

За законодавством Республіки Казахстан суд не уповноважений збирати додаткові докази винуватості або невинуватості підсудного, усунути прогалини досудового розслідування. Суд перевіряє докази, надані сторонами в межах пред'явленого обвинувачення.

Отже, проаналізувавши інститут визнання доказів недопустимими в КПК РК, можна виокремити як спільні, так і відмінні риси з українським законодавством. Вважаємо, що у вітчизняний кримінальний процес доцільно впровадити практику визнання доказів недопустимими на стадії досудового розслідування.

У Республіці Узбекистан особлива увага приділяється реформуванню судово-правової системи країни відповідно до сучасних демократичних стандартів. З метою вироблення і реалізації кардинально нових пріоритетів удосконалення кримінального та кримінально-процесуального законодавства, з урахуванням

сучасних міжнародних стандартів і передових зарубіжних практик, а також відповідно до Стратегії дій з п'яти пріоритетних напрямів розвитку Республіки Узбекистан у 2017–2021 роках, постановою Президента Республіки Узбекистан від 14 травня 2018 р. № ПП-372 “Про заходи щодо кардинального вдосконалення системи кримінального і кримінально-процесуального законодавства” затверджено Концепцію вдосконалення кримінального та кримінально-процесуального законодавства Республіки Узбекистан [5].

До основних позитивних результатів удосконалення кримінально-процесуального законодавства Республіки Узбекистан, що стосуються інституту недопустимості доказів, слід віднести доповнення у 2018 році Кримінально-процесуального кодексу Республіки Узбекистан (далі – КПК РУ) статтею 95-1, у якій закріплені правила недопустимості доказів. Згідно з положенням ч. 1 зазначеної статті, фактичні дані визнаються недопустимими доказами, якщо вони отримані незаконними методами або шляхом позбавлення або обмеження гарантованих законом прав учасників кримінального процесу [6].

Закріплюючи підстави визнання доказів недопустимими, узбецький законодавець закріпив одну з таких підстав, яка відсутня в КПК України та інших країнах пострадянського простору, а саме: фактичні дані, отримані зі свідчень потерпілого, свідка, підозрюваного, обвинуваченого, підсудного під час дізнання, попереднього слідства, які у подальшому не підтвердженні сукупністю наявних доказів у суді (п. 6 ст. 95-1 КПК РУ) [6].

У кримінальному процесі Республіки Узбекистан питання щодо недопустимості використання фактичних даних як доказів вирішується посадовою особою органу, що здійснює дослідчу перевірку, дізнавачем, слідчим, прокурором або судом за власною ініціативою або за клопотанням учасників процесу (ч. 2 ст. 95-1 КПК РУ).

На вимогу п. 12 постанови Пленуму Верховного Суду Республіки Узбекистан від 24 серпня 2018 р. № 24 “Про деякі питання застосування норм кримінально-процесуального закону про допустимість доказів” [7] органи дізнання, попереднього слідства і суди під час вирішення питання про недопустимість доказів мають враховувати, що окремі докази, визнані недопустимими через порушення вимог закону при їх отриманні, можуть бути використані у доказуванні після проведення відповідних процесуальних дій з дотриманням вимог, встановлених законом.

Водночас Верховний Суд Республіки Узбекистан наголошує, що існують докази, які в разі визнання їх недійсними, за своєю юридичною природою не можуть бути відновлені (наприклад, повторний допит потерпілого, свідка без його згоди у випадках, коли за законом потрібно його згоди, повторне пред'явлення для впізнання особи або предмета тощо), що позбавляє суб'єкта доказування права посылатися на цей доказ як такий, що підтверджує певну обставину у справі [7].

При визнанні доказу недопустимим, у зв'язку з порушення закону під час його отримання, дізнавач, слідчий, прокурор на стадії досудового провадження (глава 46 КПК РУ), а суд першої інстанції під час судового слідства повинен винести постанову про виключення його із сукупності доказів, із зазначенням мотивів такого рішення [7].

Як бачимо, у кримінальному процесі Республіки Узбекистан, так само як і в Республіці Казахстан, вирішення питання щодо визнання доказів недопустимими

і виключення їх із сукупності доказів здійснюється посадовою особою органу, що здійснює дослідчу перевірку, дізнавачем, слідчим, прокурором як на стадії досудового провадження так і судом на судових стадіях кримінального процесу.

За наявності підстав для виключення зі справи недопустимих доказів, суд за клопотанням сторін або за власною ініціативою проводить попереднє слухання у кримінальній справі. Відповідно до ст. 405-6 КПК РУ, якщо стороною заявлене клопотання про виключення недопустимого доказу, суддя з'ясовує у іншої сторони, чи є у неї заперечення проти цього клопотання. При відсутності заперечень і наявності передбачених законом підстав для визнання доказу недопустимим суддя задовольняє клопотання.

Позитивним моментом хотілось би відзначити те, що згідно з вимогами узбецького кримінально-процесуального законодавства, клопотання про визнання доказів недопустимими може бути заявлено підозрюваним, обвинуваченим, підсудним, його захисником чи законним представником, а також потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, їх представниками на будь-якій стадії досудового розслідування і в судовому засіданні.

Отже, на підставі викладеного можна зробити висновок про те, що в кримінально-процесуальному законодавстві Республіки Узбекистан інститут недопустимості доказів достатньо розроблений. На наш погляд, окремі положення доцільно адаптувати в кримінальне процесуальне законодавство України, зокрема щодо надання права учасникам кримінального провадження подавати клопотання про визнання доказів недопустимими на будь-якій стадії досудового розслідування та на стадії судового розгляду.

У Киргизькій Республіці правове регулювання питань стосовно недопустимості доказів здійснюється відповідно до положень Кримінально-процесуального кодексу Киргизької Республіки (далі – КПК КР), який вступив у дію з 01 січня 2019 р. [8]. Згідно з вимогами ч. 3 ст. 82 КПК КР відомості, отримані з порушенням вимог цього кодексу, є недопустимими доказами. У контексті зазначеного залишається незрозумілою позиція законодавця щодо порушення конституційних прав і свобод громадян, адже в КПК КР не міститься вказівки на те, що в разі порушення прав і свобод громадян доказ має бути визнаний недопустимим.

За киргизьким кримінально-процесуальним законодавством докази, отримані з порушенням закону, не мають юридичної сили і не можуть бути покладені в основу рішення у справі, а також використовуватися для доказування будь-яких обставин, які входять до предмета доказування. Перелік недопустимих доказів визначено у ч. 4 ст. 82 КПК КР [8].

Необхідно зазначити, що КПК КР дозволяє використовувати в процесі доказування науково-технічні засоби і визнає їх допустимими, якщо вони: не суперечить нормам і принципам КПК КР; науково обґрунтовані; забезпечують ефективність провадження у справі; безпечні для життя, здоров'я громадян, майна і навколишнього середовища (ст. 96 КПК КР) [8].

У контексті зазначеного хотілося б звернути увагу на те, що киргизький законодавець відмовився від інституту понять на користь більш сучасних технічних засобів фіксації слідчих дій. На переконання З.Д. Сидикової, аудіо- та відеофіксація дозволяє повністю відобразити слідчі дії, які можуть бути відтворені під час судового розгляду [9, с. 318–319].

Питання про недопустимість доказів на стадії досудового розслідування вирішується уповноваженою посадовою особою органу дізнання, слідчим, прокурором (ч. 5 ст. 82 КПК КР). Зазначені особи зобов'язані в кожному випадку з'ясувати, у чому полягає допущене порушення, і прийняти мотивоване рішення.

Характерною особливістю киргизького кримінально-процесуального законодавства є те, що в ньому регламентовано порядок виключення доказів. Вирішення цього питання здійснюється на стадії попереднього слухання. Відповідно до положення ст. 276 КПК КР сторони мають право заявляти клопотання про виключення будь-якого доказу з переліку доказів, які надаються до суду. У такому разі копія клопотання передається іншій стороні в день подання клопотання до суду.

При розгляді клопотання про виключення доказів, заявленого стороною захисту на тій підставі, що докази були отримані з порушенням вимог КПК КР, тягар спростування доводів, представлених стороною захисту, лежить на прокурорі. В інших випадках тягар доказування лежить на стороні, яка заявила відповідне клопотання (ч. 4 ст. 276 КПК КР).

Суддя, оцінивши доводи сторін, виносить мотивоване рішення про задоволення або про відмову у задоволенні клопотання про виключення доказів (ч. 5 ст. 276 КПК КР).

У разі прийняття рішення про виключення доказу, він втрачає юридичну силу і не може бути покладеним в основу вироку чи іншого судового рішення, а також досліджуватися і використовуватися під час судового розгляду. При цьому у постанові повинно бути вказано, який доказ виключається і якими матеріалами кримінальної справи обґрунтовується виключення цього доказу. Законодавцем наголошено, що такий доказ не може досліджуватися і оголошуватися в судовому засіданні й використовуватися в процесі доказування.

Таким чином, позитивними законодавчими новелами кримінально-процесуального законодавства Киргизької Республіки є відмова від інституту понять на користь більш сучасних технічних засобів фіксації слідчих дій; регламентація порядку виключення доказів на стадії попереднього слухання.

Має законодавче закріплення інститут недопустимості доказів і в Кримінально-процесуальному кодексі Республіки Таджикистан (далі – КПК РТ) [10]. На стадії попереднього розслідування питання щодо визнання доказів недопустимими та щодо їх виключення із матеріалів кримінальної справи регулюється ст. 88 (1) КПК РТ. Так, згідно з положенням ч. 1 зазначеної статті, докази визнаються недопустимими, якщо вони отримані з порушеннями вимог цього кодексу, шляхом позбавлення або обмеження гарантованих законом прав учасників кримінального процесу, порушенням порядку збору доказів або інших правил кримінального процесу при досудовому розслідуванні або судовому розгляді справи.

Виходячи із аналізу норм КПК Республіки Таджикистан, недопустимі докази не можуть бути покладені в основу обвинувачення і використовуватися при доказуванні будь-якої обставини, яка входить до предмету доказування.

Особливістю кримінально-процесуального законодавства Республіки Таджикистан є те, що у ньому міститься положення, згідно з яким фактичні дані про застосування щодо підозрюваного, обвинуваченого або підсудного тортур або жорстокого поведіння підлягають перевірці та оцінці з погляду допустимості

їх показань як доказів, незалежно від наявності від них заяви або клопотання захисника (ч. 2 ст. 88 (1) КПК Республіки Таджикистан). Крім того, у ч. 3 ст. 88(1) КПК РТ зазначено, що при визнанні доказу недопустимим у зв'язку із застосуванням тортур або жорстокого поводження, дізнавач, слідчий, прокурор, суд, суддя в межах своєї компетенції вживають заходів щодо відповідальності осіб, які допустили їх застосування. На нашу думку, зазначені положення доцільно впровадити в КПК України.

Питання щодо недопустимості доказів, а також обмеження їх використання у кримінальному процесі вирішує дізнавач, слідчий, прокурор, суд, суддя за їх власною ініціативою або за клопотанням сторін. Вирішуючи це питання дізнавач, слідчий, прокурор, суд, суддя зобов'язані в кожному випадку з'ясувати, в чому конкретно виразилося допущене порушення, і прийняти мотивоване рішення.

Розглядаючи питання недопустимості доказів у кримінальному процесі Республіки Таджикистан, О.О. Парфьонов акцентує увагу на недосконалоості положень КПК РТ. Це обумовлено тим, що ст. 309 КПК РТ регламентує лише порядок дослідження доказів. Водночас КПК РТ не містить норми, яка б регламентувала порядок визнання доказів недопустимими і виключення їх із справи на стадії судового розгляду. У зв'язку з цим автор наполягає на необхідності закріплення в КПК РТ норми, яка б регламентувала процесуальний порядок визнання доказів недопустимими і форму прийнятого по ньому рішення [11, с. 162].

У Кримінально-процесуальному кодексі Республіки Туркменістан (далі – КПК РТ) [12] також регламентовано інститут недопустимості доказів. Відмовившись від пострадянського формалізму у доказуванні, туркменський законодавець обрав законодавчий підхід до визнання доказів, притаманний більшості західним правовим системам.

Згідно з положенням ч. 1 ст. 125 КПК РТ, фактичні дані визнаються недопустимими доказами, у разі їх отримання з порушеннями вимог цього кодексу, які шляхом позбавлення або обмеження гарантованих законом прав учасників процесу або порушення інших правил кримінального процесу при розслідуванні або під час судового розгляду справи вплинули або могли вплинути на достовірність отриманих фактичних даних.

Закріплюючи сім підстав визнання доказів недопустимими, у ч. 1 ст. 125 КПК РТ не передбачено такої підстави, як отримання доказів з істотним порушенням прав учасників процесу, зокрема: права підозрюваного і обвинуваченого на захист; передбачених КПК додаткових гарантій прав осіб, які не володіють мовою, якою ведеться судочинство.

Так само, як і в ч. 5 ст. 88 (1) КПК Республіки Таджикистан, у ч. 5 ст. 125 КПК Республіки Туркменістан міститься новаторське для пострадянського кримінального процесу положення, згідно з яким фактичні дані, отримані з застосуванням тортур, жорстокого поводження, насильства, погроз, обману чи інших, незаконних діянь тощо можуть бути використані як докази факту відповідних порушень і винуватості осіб, які їх допустили.

Розглядаючи особливості процесу доказування у кримінальному процесі Республіки Туркменістан, хотілось би звернути увагу на те, що згідно із вимогами ст. 132 КПК РТ доказування складається зі збирання, дослідження, оцінки і використання доказів. Як бачимо, на відміну від КПК України доказування не

включає перевірку, але водночас виокремлює дослідження і використання доказів.

Вирішення питання щодо недопустимості використання фактичних даних у якості доказів, а також можливості їх обмеженого використання при провадженні у кримінальній справі покладається на орган, який здійснює кримінальний процес за власною ініціативою або за клопотанням сторони (ч. 2 ст. 125 КПК РТ).

Характерною особливістю кримінально-процесуального законодавства Республіки Туркменістан є те, що на відміну від інших пострадянських країн збережено право суду збирати докази *ex officio*, а також досліджувати в ході судового слідства докази, зібрані під час попереднього розслідування. Беручи за основу принцип змагальності і відповідну йому двоелементну структуру судового слідства, законодавець не забув про активну роль суду (принцип матеріальної істини), у наслідок чого з'являється додатковий етап судового слідства, який стає триелементним, а саме: доказування зі сторони обвинувачення – доказування зі сторони захисту – дослідження доказів за ініціативою суду (ст. 389 КПК РТ). Як бачимо, кримінально-процесуальне законодавство Республіки Туркменістану, на відміну від українського, містить чітку позицію щодо ініціювання судом дослідження доказів. Натомість у КПК України питання щодо того, чи може суд бути ініціатором визнання доказів недопустимими, залишається дискусійним.

Отже, на підставі викладеного можна зробити висновок про те, що в країнах Центральної Азії порядок визнання доказів недопустимими у кримінальному процесі має певні особливості, які є відображенням рівня розвитку їх правової системи. При цьому, на наше переконання, окремі положення доцільно адаптувати в кримінальне процесуальне законодавство України, зокрема щодо: законодавчого закріплення порядку визнання доказів недопустимими або їх обмеженого використання у кримінальному процесі на стадії досудового розслідування (Республіка Казахстан); надання права учасникам кримінального провадження подавати клопотання про визнання доказів недопустимими на будь-якій стадії досудового розслідування та на стадії судового розгляду (Республіка Узбекистан); відмови від інституту понятих на користь більш сучасних технічних засобів фіксації слідчих дій та чіткої регламентації порядку виключення доказів (Киргизька Республіка); закріплення положення, згідно з яким фактичні дані, отримані із застосуванням тортур, жорстокого поводження, насильства, погроз, обману чи інших незаконних діянь тощо можуть бути використані як докази факту відповідних порушень і винуватості осіб, які їх допустили (Республіка Туркменістан).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан: Закон Республики Казахстан от 04 июля 2014 г. № 231-V. Юрист – Параграф Online: [сайт]. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575852&doc_id2=31575852#activate_doc=2&pos=3;-98&pos2=8372;105 (дата звернення: 20.05.2021).

2. *Шайхаденов Р.Н.* Актуальные проблемы доказывания в стадии досудебного расследования. URL: <https://www.enu.kz/downloads/noyabr/shaihadenov-annotatsiya-rus.pdf> (дата звернення: 20.05.2021).

3. О некоторых вопросах оценки доказательств по уголовным делам: нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 20 апреля 2006 г. № 4. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P06000004S> (дата звернення: 27.05.2021).

4. *Рахимжанова Г.Т.* Актуальные проблемы доказывания в уголовном судопроизводстве: дисс. ... магистра юрид. наук. Косшы, 2020. 125 с.
5. О мерах по кардинальному совершенствованию системы уголовного и уголовно-процессуального законодательства: постановление президента Республики Узбекистан от 14 мая 2018 г. № ПП-372. URL: <https://lex.uz/docs/3734183> (дата звернення: 27.05.2021).
6. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан: утв. Законом Республики Узбекистан от 22 сентября 1994 г. № 2013-XII, с изм. в соответ. с Законом РУз от 04 марта 2019 г. № ЗРУ-526. URL: http://fmc.uz/legisl.php?id=k_ug_pr (дата звернення: 20.05.2021).
7. О некоторых вопросах применения норм уголовно-процессуального закона о допустимости доказательств: постановление Пленума Верховного Суда Республики Узбекистан от 24 августа 2018 г. № 24 URL: <https://lex.uz/docs/3896598> (дата звернення: 20.05.2021).
8. Уголовно-процессуальный кодекс Кыргызской Республики: введен в действие Законом Кыргызской Республики от 24 январ. 2017 г. № 10 с 1 январ. 2019 г.; с изм. и доп. по сост. на 06 апреля 2021 г. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111530> (дата звернення: 20.05.2021).
9. *Сыдыкова З.Д.* Вопросы информатизации уголовного судопроизводства Киргизской Республики в условиях внедрения цифровых технологий. URL: <http://oaji.net/articles/2020/3996-1603311720.pdf> (дата звернення: 27.05.2021).
10. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Таджикистан: принят 03 декабря 2009 г. URL: http://continent-online.com/Document/?doc_id=30594304 (дата звернення: 27.05.2021).
11. *Парфенов А.А.* Проблемы недопустимости доказательств. Достижения, проблемы и перспективы развития уголовно-процессуального законодательства Республики Таджикистан: материалы международной научно-практической конференции. Душанбе: Ирфон, 2014. 283 с.
12. Уголовно-процессуальный кодекс Туркменистана: принят 18 апреля 2009 г. с изм. и доп. по сост. на 22 августа 2020 г. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31344376 (дата звернення: 27.05.2021).

REFERENCES

1. The Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan: Law of the Republic of Kazakhstan dated July 04, 2014 No 231-V. Lawyer – Paragraph. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575852&doc_id2=31575852#activate_doc=2&pos=3;98&pos2=8372;105 (Date of Application: 20.05.2021) [in Russian].
2. *Shaiikhadenov, R.N.* Aktual'nyie problemy dokazyvaniya v stady'y' dosudebnogo rassledovaniya. "Actual Problems of Proof at the Stage of Pre-trial Investigation". URL: <https://www.enu.kz/downloads/noyabr/shaiikhadenov-annotatsiya-rus.pdf> (Date of Application: 20.05.2021) [in Russian].
3. О некотorykh voprosakh ocenky' dokazatel'stv po ugovolnym delam: normatyvnoe postanovleniye Verkhovnogo Suda Respubly'ky' Kazaxstan ot 20 aprelya 2006 g. N 4. On some issues of assessing evidence in criminal cases: normative resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan dated April 20, 2006 No 4. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P06000004S> (Date of Application: 27.05.2021) [in Russian].
4. *Rakhumzhanova, G.T.* (2020) Aktual'nye problemy dokazyvaniya v ugovolnom sudoproy'zvodstve. "Actual Problems of Proof in Criminal Proceedings": thesis ... Cand. Sci. (Law). Koshy, 2020. 125 p. [in Russian].
5. On Measures to Radically Improve the System of Criminal and Criminal Procedure Legislation: Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan dated May 14, 2018 No PP-372. URL: <https://lex.uz/docs/3734183> (Date of Application: 27.05.2021) [in Russian].
6. Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan: the Law of the Republic of Uzbekistan dated September 22, 1994 No. 2013-XII, as amended. in acc. with the Law of the Republic of Uzbekistan dated March 04, 2019 No ЗРУ-526. URL: http://fmc.uz/legisl.php?id=k_ug_pr (Date of Application: 20.05.2021) [in Russian].
7. On Some Issues of the Application of the Norms of the Criminal Procedure Law on the Admissibility of Evidence: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan dated August 24, 2018 No 24. URL: <https://lex.uz/docs/3896598> (Date of Application: 20.05.2021) [in Russian].
8. The Criminal Procedure Code of the Kyrgyz Republic: enacted by the Law of the Kyrgyz Republic dated January 24. 2017 No 10 from January 1, 2019; according to comp. as of April 06,

© Ponomarenko Alla, 2021

2021. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111530> (Date of Application: 20.05.2021) [in Russian].

9. *Sydykova, Z.D.* Voprosy y'nformaty'zacy'y' ugovnogo sudopro'y'zvodstva Ky'rgy'zskoj Respubly'ky' v uslovy'yakh vnedreny'ya cy'frovykh texnologyyi. "Issues of Informatization of Criminal Proceedings in the Kyrgyz Republic in the Context of the Introduction of Digital Technologies". URL: <http://oaji.net/articles/2020/3996-1603311720.pdf> (Date of Application: 27.05.2021) [in Russian].

10. The Criminal Procedure Code of the Republic of Tajikistan: adopted on December 03, 2009. URL: http://continent-online.com/Document/?doc_id=30594304 (Date of Application: 27.05.2021) [in Russian].

11. Parfionov, A.A. (2014) Problemy nedopusty'mosty' dokazatel'stv. "Problems of Inadmissibility of Evidence". Achievements, problems and prospects for the development of criminal procedure legislation of the Republic of Tajikistan: materials of the international scientific and practical conference. Dushanbe: Irfon. 283 p. [in Russian].

12. The Criminal Procedure Code of Turkmenistan: adopted on April 18, 2009 as amended, and add. according to comp. on August 22, 2020. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31344376 (Date of Application: 27.05.2021) [in Russian].

UDC 343.14 (575)

Ponomarenko Alla,
Cand. Sci. (Law), senior researcher, Leading Researcher
of the State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-6271-4485

RECOGNITION OF EVIDENCE INADMISSIBLE IN THE CRIMINAL PROCEDURE: THE EXPERIENCE OF CENTRAL ASIAN COUNTRIES

A study of the criminal procedural legislation of the countries of Central Asia (Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Turkmenistan, Tajikistan) shows that in these countries the procedure for declaring evidence inadmissible has certain features that reflect the level of development of their legal system.

Common to the legislation of Ukraine and the Republic of Kazakhstan in the aspect of the institution of inadmissibility of evidence are the criteria for violation of the procedural form and constitutional rights and freedoms of the individual.

Unlike the Criminal Procedure Code of Ukraine, the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan provides for a solution to the issue of inadmissibility of evidence or their limited use in criminal proceedings at the stage of preliminary investigation.

In the criminal process of the Republic of Uzbekistan, as well as in the Republic of Kazakhstan, the decision on recognizing evidence as inadmissible and excluding it from the body of evidence is carried out by an official of the body carrying out the pre-investigation check, by the interrogator, the investigator, the prosecutor both at the stage of pre-trial investigation and by the court at the judicial stages of criminal process.

The Code of Criminal Procedure of the Kyrgyz Republic allows the use of scientific and technical means in the process of proving and recognizes them as admissible. The Kyrgyz legislator abandoned the institution of attesting witnesses in

favor of more modern technical means of recording investigative actions. A characteristic feature of the Kyrgyz criminal procedure legislation is that it regulates the procedure for excluding evidence.

A characteristic feature of the criminal procedural legislation of the Republic of Turkmenistan is that, unlike other post-Soviet countries, the court retains the right of the court to collect ex officio evidence, as well as to examine evidence collected during the preliminary investigation during the judicial investigation.

Keywords: inadmissible evidence, significant violations, trial, exclusion of evidence, petition of the parties.

Отримано 09.06.2021

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ПЕДАГОГІКА. ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 159.9:351.74(477)

Барко Вадим Іванович,
доктор психологічних наук,
професор, головний науковий співробітник
ДНДІ МВС України
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0003-4962-0975

Криволапчук Володимир Олексійович,
доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
перший заступник директора ДНДІ МВС України
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0001-9449-2242

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ОПИТУВАЛЬНИКА ГРУПОВИХ РОЛЕЙ Р.М. БЕЛБІНА І МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНАХ

Стаття присвячена дослідженню теоретичних підходів до розроблення опитувальника групових ролей Р.М. Белбіна, поширеного в англomовних країнах психодіагностичного інструменту, який з 80-х років минулого століття використовується психологами з метою професійного добору і психологічного супроводу персоналу багатьох організацій, у тому числі правоохоронних органів. Доводиться доцільність здійснення україномовної адаптації цього опитувальника з метою його використання в роботі з персоналом органів системи МВС України, оскільки опитувальник уможливує комплексну психологічну діагностику низки важливих соціально-психологічних характеристик особи, які дозволяють визначити схильність працівника до виконання у процесі професійної діяльності однієї з восьми ключових командних ролей.

Ключові слова: опитувальник групових ролей Р.М. Белбіна, психологічна діагностика, правоохоронні органи, Міністерство внутрішніх справ, поведінка, команда, екстраверсія, інтроверсія, агресивність.

Органи системи МВС України наразі перебувають у стані реформування. Від них очікується істотне підвищення ефективності діяльності, передусім, за рахунок забезпечення добору персоналу з високим рівнем психологічної готовності до діяльності й успішного виконання завдань щодо боротьби зі злочинністю, охороною публічної безпеки і порядку тощо [1]. Сьогодні важливого значення

© Barko Vadym, Kryvolapchuk Volodymyr, 2021

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2021.2\(52\).20](https://doi.org/10.36486/np.2021.2(52).20)

Issue 2(52) 2021

<http://naukaipravoohorona.com/>

набуває вирішення проблеми вдосконалення психодіагностичного інструментарію, яким користуються психологи системи МВС. Зазвичай ними в роботі використовуються російськомовні переклади відомих зарубіжних тестів і опитувальників (Айзенка, Амтхауера, Векслера, Кеттелла, Леонгарда, Опитувальника Великої П'ятірки, Мінесотського багатофакторного опитувальника – ММРІ і ММРІ-2 тощо), або ж російськомовні оригінальні методики (Ільїна, Климова, Русалова, Собчик та ін.), що сьогодні в нашій державі неприпустимо. В Україні майже відсутні адаптовані українськомовні варіанти зарубіжних психодіагностичних методик, а оригінальні англійськомовні тексти опитувальників також не використовуються психологами правоохоронних структур нашої держави через недостатнє знання більшістю респондентів англійської мови [2–4].

Такий стан не можна вважати задовільним, адже від цього страждає ефективність професійного добору персоналу правоохоронних органів держави. Наприклад, статистичні дані МВС за останні роки свідчать про існування серйозних проблем у системі добору персоналу. Щороку звільняються кілька сотень поліцейських менеджерів, значна кількість – через негативні мотиви, щорічна кількість звільнених поліцейських стала перевищувати кількість прийнятих на службу [2]. Отже, українськомовний психодіагностичний інструментарій психологів системи МВС має вдосконалюватись.

Зарубіжні дослідники приділяють значну увагу проблемам психологічного добору персоналу правоохоронних органів, зокрема, поліції (Barrett, G.V., Bufkin, D., Dunnette, M.D., Borman, Miguel, R.F., Hurd, J.M., Lueke, S.B., Tan, J.A., Cochraine, R.E., Tett, R., Vandecreek, L. та ін) [7–12]. Серед діагностичних методів вивчення особистості за кордоном найбільш широко використовуються Каліфорнійський психологічний опитувальник (СРІ); Мінесотський багатофакторний опитувальник (ММРІ і ММРІ-2); Опитувальник Великої П'ятірки (ВФІ); опитувальник Айзенка (ЕРІ); опитувальник Інвальд (ІРІ) та інші. Завдяки дослідженням вітчизняних науковців (Л. Бурлачук, В. Барка, В. Остаповича, В. Панок, Л. Кириєнко та ін.) за останні роки проведено значну роботу щодо україномовної адаптації зарубіжних методик професійного психологічного добору кандидатів на службу в МВС України (англійськомовних і російськомовних): Опитувальник Великої П'ятірки (ОВП, Джон, Науман, Сото), Опитувальник толерантності до невизначеності (ОТН, Баднер), Опитувальник рівня і структури емоційного інтелекту (МЕІ, Манойлова), Індивідуально-психологічний опитувальник (ІГО, Собчик) тощо [2]. Проте кількість адаптованого психодіагностичного інструментарію є недостатньою і така робота повинна продовжуватись, що є актуальним завданням сьогодення.

Метою дослідження є з'ясування теоретичних засад, покладених в основу відомого зарубіжного опитувальника Р. Белбіна. Для досягнення мети потрібно виконати такі *завдання*: а) визначити методологію розроблення опитувальника; б) з'ясувати структуру і типологію, покладену в основу опитувальника; в) встановити діагностичний потенціал опитувальника Белбіна і доцільність його адаптації для використання в системі органів МВС України.

Дослідження проводилось упродовж 2020 року і охопило близько 300 осіб (поліцейських патрульної поліції і дільничних офіцерів поліції, чоловіків і жінок віком від 23 до 40 років) із 14 областей України. Здійснювалось вивчення і аналіз

літературних джерел, присвячених теоретичним аспектам і практиці застосування опитувальника Белбіна; дослідження теоретичної концепції, покладеної в основу розроблення цього опитувальника; аналіз шкал опитувальника; латентно-структурний аналіз тверджень (висловлювань) опитувальника з метою визначення відповідності тверджень (висловлювань) певним шкалам опитувальника. Статистичний аналіз даних проводився з використанням програм Microsoft Excel та SPSS Statistics.

Результати дослідження суттєво доповнюють наявні на цей час розробки. У ньому уперше представлені якісні характеристики опитувальника Белбіна, який широко використовується в західних країнах у процесі роботи з персоналом організацій для визначення групових ролей, які особа може найбільш ефективно виконувати в організації (у тому числі – в правоохоронних органах), оптимального добору складу підрозділів, призначення осіб керівні посади тощо.

Психологами доведено, що особистість людини тісно пов'язана з поняттям ролі, яку вона виконує. Можна сказати, що власне людина – це сукупність ролей, що виконуються нею у різних ситуаціях: на роботі, у родині, із друзями, у транспорті тощо. Існує напрям із багаторічними теоретичними дослідницькими традиціями, для якого поняття “роль” є центральним – інтеракціонізм [6; 10].

Останніми роками поліцейські організації багатьох країн Європи, США практикують так званий “командний підхід” до діяльності поліцейських підрозділів. Він базується на ідеях інтеракціонізму, розумінні важливості психологічно обґрунтованого добору працівників для побудови згуртованого і дієздатного колективу (команди), у якому кожен поліцейський має виконувати притаманну йому роль, до якої він найбільш придатний і психологічно підготовлений.

Розглянемо більш глибоко деякі теоретичні підходи до оптимальної побудови команди на основі рольових уподобань людини.

М. Олпорт одним із перших у сучасній психології сформулював парадокс: з одного боку, особистість означає щось несправжнє, помилкове – те, ким людина хоче постати в очах інших людей, з іншого, особистість – це справжнє, сутнісне в людині [6]. Багато психологічних теорій особистості намагалися вирішити цей парадокс. Так, у персонологічних теоріях розвивається сценічна модель особистості. Відповідно до цієї моделі особистість формується в людині у процесі переконання інших людей у тому, що вона є тим, на що претендує. Інший варіант вирішення цього парадокса представлений у рольових теоріях інтеракціонізму, де людина розглядається як носій і реалізатор деякої системи соціальних ролей. Поняття “роль” трактується дуже широко: це те, чого чекають від людини суспільство й інші люди в конкретній соціальній ситуації; те, чого вона сама від себе чекає в конкретній соціальній ситуації; це реальна поведінка, обумовлена статусом людини в групі. Поліцейський, начальник, учитель, батько, лідер, жертва, критик “усе це ролі. Роль “ це те, чого чекають від нас інші, і те, що ми самі в собі переживаємо як запропоновану поведінку і світовідчуття.

Існує багато класифікацій ролей. Насамперед ролі поділяються на конвенціональні та міжособистісні. Конвенціональну можна визначити як шаблон поведінки в деякій групі, це роль безособова, стандартизована, але при цьому кожна людина обов'язково вносить у її виконання свою індивідуальність. Конвенціональні ролі стосуються ділових, формальних відносин між людьми. Паралельно з діло-

вими відносинами члени групи вибудовують також емоційні, у яких вони також виконують визначені міжособистісні ролі, які є, по суті, сукупністю прав і обов'язків, що зв'язують поведінку людей, вони принципово відрізняються від конвенціональних тим, що встановлювані зобов'язання цілком залежать від індивідуальних особливостей людей і специфіки їх відносин [5; 10].

Науковці виділяють декілька стадій присвоєння ролі. *Нульова стадія* – роль просто позначається формально (те, що людині говорять при знайомстві). *Ритуальна стадія* – роль виконується без внутрішньої зацікавленості. *Особистісно-прийнята стадія* – заглиблене виконання ролі, роль стає частиною природи. *Неверотичне занурення* в роль – глибоке й драматичне відношення до своїх рольових обов'язків. *Екстатичне виконання* ролі – роль сприймається як сильне духовне переживання. Розрізняють також *максимально включене виконання* ролі (під впливом віри в надприродні сили) і гіпнотичне виконання ролі (під впливом гіпнозу) [5].

Дослідники також виокремлюють три сукупності можливих групових ролей відповідно до трьох можливих позицій (згідно з концепцією Б. Басса): орієнтацією на вирішення задачі, на відносини з іншими людьми і на себе самого [10]. *Функції ролі, орієнтованої на вирішення задач наступні: ініціювання; інформаційний пошук; передача інформації; передача думок, оцінок і почуттів із приводу обговорення; прояснення і пророблення; координування; оцінювання; забезпечення консенсусу. Функції ролі, орієнтованої на підтримку відносин у групі: підбадьорення і підтримка; гармонізація відносин; посередництво; забезпечення компромісу. Функції ролі, зв'язаної з орієнтацією на себе: блокування і відкидання; агресивність; відхід; домінування; прагнення підтримки; пошук допомоги.*

Не менш важливим є питання набору ролей, які б дозволяли групі успішно вирішувати завдання, що стоять перед нею. Англійський дослідник Р.М. Белбін у книзі “Менеджмент у командах: Чому вони успішні або навпаки” вважає: для створення дійсно ефективної групи необхідно, щоб у ній були люди, що виконують низку різних ролей. Науковець провів масштабне поетапне дослідження, у ході якого досліджував ефективність команд (колективів) різних типів і з різною структурою.

Спочатку Р. Белбін створив кілька команд, які склалися виключно з високоінтелектуальних учасників. На його здивування, при виконанні тренінгових вправ, які моделювали складні організаційні ситуації, подібні колективи (так звані Аполло-команди) продемонстрували найгірші результати, у порівнянні з іншими, створеними випадково, без урахування інтелектуальних показників учасників. Аналіз причин такого явища привів дослідника до висновку про те, що надзвичайно розумні члени групи були схильні до абстрактних міркувань, іноді відірваних від практичного життя, до того ж усі вони звертали першочергову увагу на найскладніші аспекти вирішуваного завдання, ігноруючи усі інші, не такі складні, але не менш важливі для досягнення результату. Отже, критерій розуму при доборі учасників команди виявився неефективним для прогнозу успішності її функціонування [7, с. 30].

Науковець продовжив досліджувати діяльність груп, до складу яких входили схожі за типологією особистості. Він спирався на теоретичну позицію Г. Айзенка, який розробив ортогональну модель особистості. Горизонтальна вісь утворювалась

полярними показниками: інтроверсії та екстраверсії, вертикальна – також полярними індексами тривожності і стабільності. Згідно з цією моделлю Айзенк виокремив чотири особистісні типи: стабільний екстраверт, стабільний інтроверт, тривожний інтроверт і тривожний екстраверт.

Р. Белбін підібрав команди, до яких входили виключно особи, які відносились до одного з чотирьох названих вище типів. Аналіз ефективності її діяльності показав наступне.

Члени команд, які складались із стабільних екстравертів, добре ладнали між собою, полюбляли спільну роботу, але були схильні до необґрунтованої ейфорії і часто лінувались, прагнучи перекласти свою роботу на інших. Рівень ефективності роботи такої команди можна визначити як середній або нижній за середній.

Команди, які складались із стабільних інтровертів виявились добрими при плануванні діяльності, добре організованими, проте дуже повільними і нездатними помічати нові фактори у поточній ситуації і вчасно реагувати на них. Рівень ефективності такої команди – середній і нижчий за середній.

Команди, до складу яких входили тривожні екстраверти, виявились динамічними і винахідливими, здатними до успішної реалізації сприятливих ситуацій, командної взаємодії, проте вони легко відволікались від основного завдання, а у випадку появи труднощів – швидко припиняли активну роботу і відступали. Рівень ефективності такої команди – добрий у швидкоплинних ситуаціях, проте дуже нестабільний і непередбачуваний в усіх інших.

Нарешті, команди, які були утворені із тривожних інтровертів, виявились продуктивними при висуненні хороших ідей, спрямованих на вирішення організаційних завдань, проте були нездатними їх реалізувати через хвилювання і стурбованість, уникали відповідальності і погано взаємодіяли один з одним. Ефективність діяльності такої команди, здебільшого, була низькою [7, с. 51–58].

Результати дослідження ефективності “чистих” команд, які складались із представників лише одного особистісного типу, були доволі очікуваними і теоретично обґрунтовувались тим, що кожен тип дійсно має певні обмеження, умовлені біологічно заданими динамічними особливостями психіки. Це привело Белбіна до думки про доцільність виокремлення особливого типу особистості, який би поєднував у собі найважливіші характерологічні особливості, які апріорно мали б сприяти успіху командної роботи. За допомогою 16-факторного опитувальника Р. Кеттелла Белбін спочатку зробив спробу підібрати осіб, які б володіли професійно важливими для командної роботи якостями (так звані “Працівники компанії” (ПК), за визначенням Белбіна). На думку вченого, головними з них є дисциплінованість, консерватизм, передбачуваність, організаційні здібності, практичність, висока працездатність, відповідальність, інтелект – високий або не нижчий за середній.

Результати дворічного експерименту знову-таки виявились невтішними. Компанії, які складались із осіб з якостями ПК, зазвичай демонстрували лише середній рівень ефективності роботи. “Чисті” команди, які складались з осіб з особистісними рисами ПК, виробляли чіткий власний організаційний стиль діяльності і в тих випадках, коли ситуація підходила до особливостей цього стилю, результат роботи був позитивний. Проте в інших, відмінних, ситуаціях і випадках команда ПК була нездатна до гнучкості та зміни стилю діяльності у потрібному для досягнення цілей напрямі.

© Barko Vadym, Kryvolapchuk Volodymyr, 2021

Отримані результати спонукали Белбіна звернути увагу на ще дві особистісні якості, які теоретично могли б сприяти успіху командної роботи – це креативність і лідерський потенціал.

Заключні експерименти дослідника полягали у тому, що він створив команди, у яких брали участь творчі особистості (підібрані на основі використання опитувальника Р. Кеттелла). Згідно з Кеттеллом, креативність позитивно корелювала з такими особистісними якостями, як гнучкість розуму, інтроверсія, уява, радикалізм тощо, проте прямого зв'язку креативності з рівнем інтелекту не було виявлено. Творчі особи в команді позитивно зарекомендували себе як *виробники нових ідей*, реалізація яких сприяла досягненню поставленої мети і значно підвищувала ефективність роботи організації.

Приблизно так само Белбін експериментував із визначенням ролі лідера для діяльності організації. Усебічне психологічне вивчення успішних групових лідерів привело науковця до виокремлення низки особистісних характеристик лідерів. До головних із них відносяться: упевненість у собі, спокій, самоконтроль, розуміння інших, почуття справедливості, практичність і реалізм, ентузіазм, здатність мотивувати інших, інтелект і креативність – не нижче середнього рівня. Лідер у команді, як показали дослідження, сприяє виконанню трьох найважливіших функцій – підтримання оптимального балансу відносин між членами команди; протидія зовнішнім і внутрішнім перешкодам на шляху досягнення організаційної мети; повне розкриття потенціалу кожного члена команди [7, с. 110].

Проведене експериментальне дослідження привело Белбіна до висновку про те, що оптимально побудована команда має включати в себе представників різних особистісних типів, схильних до виконання певних рольових функцій, необхідних для успішної групової роботи і досягнення поставленої організаційної мети. Науковець довів, що успішна команда повинна включати у себе представників восьми ролей, які Белбін назвав “шеф”, “організатор”, “мозковий центр”, “контролер”, “дослідник”, “трудоголік”, “координатор команди”, “фінішер”.

Шеф (Chairman) – це працівник, який керує колективом, спрямовує усю його діяльність. На думку автора, шеф повинен володіти такими особистими якостями, як відповідальність, дисциплінованість, самоорганізованість і самоконтроль, стриманість, самовпевненість. Виконавець ролі шефа також має добре розуміти почуття й емоції підлеглих, бути уважним до їх потреб та інтересів, чітко виявляти слабкі сторони і переваги працівників команди. При цьому для нього не є обов'язковими такі риси, як надвисокий інтелект, креативність, дивергентне мислення тощо.

Організатор (Shaper). Працівники, які реалізують у команді цю роль, мають такі особистісні якості, як ініціативність, мобільність, активність, екстравертованість; це авторитетні і впливові особи. За тимчасової відсутності шефа вони, зазвичай, перебирають на себе його функції. Сильні сторони організатора – це цілеспрямованість, рішучість при досягненні поставленої мети і вирішенні завдань організації. До недоліків організатора Белбін відносить високу сензитивність, спонтанність, дратівливість, нетерплячість. Ця роль є важливою для команди, тому що організатори мотивують і стимулюють інших працівників до діяльності, подають власний приклад.

Мозковий центр (Plant). Працівники, які виконують зазначену роль, є справжнім мозковим центром колективу. Характерологічно вони є індивідуалістичними, спрямованими на себе, високоінтелектуальними і творчими, мають розвинуту увагу, їх цінують і поважають як найрозумніших людей у команді. Мозковий центр у групі є генератором оригінальних ідей і пропозицій. До слабких сторін виконавців цієї ролі відносять інтровертованість, емоційну стриманість, неухважність до нюансів проблеми замкненість і відособленість.

Контролер (Monitor-evaluator). Працівники, які реалізують зазначену роль, мають такі індивідуальні якості, як аналітичний склад розуму, ретельність, педантичність, вони старанні і скрупульозні, вміють знаходити помилки й недоліки в роботі і аргументації інших членів команди. Представники цієї ролі є індивідуалістичними, надійними, дещо ригідними і таємничими, люблять бути на самоті. До негативних сторін особистості контролерів відносять те, що вони іноді бувають безтактними у взаємодії з іншими.

Дослідник (Resource investigator). Ці працівники характеризуються такими особистісними рисами, як екстравертованість, ентузіазм, товарицькість, спонтанність, відкритість, лабільність, готовність ризикувати. Дослідники є популярними, їх люблять у команді за активність, оптимізм і здатність знаходити нові контакти та інновації. Слабкими сторонами дослідників є незначний творчий потенціал, надмірна потреба у спілкуванні і швидка втрата інтересу до роботи в рутинних ситуаціях.

Трудоголік (Companny worker). Працівники, які виконують цю роль, фактично є організаторами практичного виконання роботи в групі, часто саме вони є безпосередніми виконавцями. Трудоголіки реалізують на практиці теоретичні плани і реально виконують поставлені перед командою завдання. Характерними особливостями трудоголіків є практичний інтелект, наполегливість і методичність в роботі, висока працездатність і відповідальність. Побудова графіків, діаграм є обов'язковою складовою їхньої діяльності. Вони високоефективні під час роботи, умілі, викликають до себе довіру в інших працівників, їх ніколи не хвилюють абстрактні мрії і думки. Слабкими сторонами трудоголіків є відсутність лідерських якостей, а також нестача гнучкості в роботі.

Координатор команди (Team worker). Координатори, зазвичай, характеризуються здатністю згуртовувати колектив, підтримувати інших у діяльності. Їх типовими рисами є емпатійність, здатність вникати у проблеми, вислуховувати інших, заохочувати до діяльності, добре розуміти інших членів команди. Координатори вносять у дії команди відчуття гармонії і злагоди, підтримують “командний дух”; вони популярні і приємні. Це працівники, яких нібито не помічають, але яких дуже бракує в разі відсутності. Певними слабкостями координаторів є відсутність прагнення до суперництва і лідерських якостей.

Фінішер (Finisher). Працівники, які виконують цю роль, допомагають команді вчасно закінчувати усе заплановане. Вони нагадують іншим про необхідність зробити невідкладні речі. Характерними рисами фінішерів є увага до дрібних деталей, відповідальність і стурбованість успішністю завершення діяльності, ретельність, заповзятість. Їх певними недоліками є прагнення до перфекціонізму, педантизм, надмірна систематичність.

Белбін зазначав, що ідеальної команди, швидше за все, не існує, адже важко в реальності знайти організацію (підрозділ) із восьми учасників, у якій кожен

виконував лише йому притаманну роль. Дійсно, можливе функціонування команд із меншою або більшою чисельністю учасників, навіть за відсутності деяких ролей, коли один працівник може виконувати більше, ніж одну. Проте дослідник наголошував на деяких типових варіантах неуспішних команд, яких слід уникати при формуванні складу підрозділів. Наприклад, небажаним є наявність двох і більше типів, схильних до виконання ролі “шефа”, також небажаним є наявність у команді більш як двох “мозкових центрів” і “організаторів” [7, с. 144].

Белбін розробив опитувальник для самооцінки особою власної командної ролі (ролей), до виконання якої працівник найбільш схильний і підготовлений. Опитувальник містить низку ситуацій спільної групової діяльності (сім) і перелік варіантів поведінки працівника у цій ситуації відповідно до однієї з восьми командних ролей. В інструкції до опитувальника міститься пропозиція респонденту оцінити варіанти поведінки в конкретних ситуаціях у межах десятибальної шкали, поставивши найвищі бали найбільш вірогідному варіанту (варіантам) поведінки. Наведемо українськомовний варіант опитувальника Белбіна.

Опитувальник Р.М. Белбіна

1. Я можу бути корисним команді тому, що:
 - а) я швидко бачу нові можливості і можу їх успішно використати;
 - б) я можу добре працювати з широким колом людей;
 - в) я можу продукувати нові ідеї;
 - г) я можу залучати до роботи людей, які представляють для команди цінність;
 - д) я маю здатність успішно долати труднощі;
 - е) я можу терпіти незручності, якщо це приведе до кінцевого успіху;
 - ж) я швидко відчуваю, що саме треба робити в знайомих ситуаціях;
 - з) я швидко і неупереджено можу запропонувати альтернативний варіант дій.
2. Моїми недоліками в командній роботі можуть бути:
 - а) я нервую і не заспокоююсь до тих пір, поки зустріч не організована як слід;
 - б) я схильний надто захоплюватись новими, але неперевіреними ідеями;
 - в) я надто балакучий, коли мова йде про нові задуми;
 - г) мій тверезий погляд і розсудливість заважають мені ефективно і з ентузіазмом приєднатися до колективної роботи;
 - д) я іноді буваю надто авторитарним;
 - е) я надто піддаюсь впливу групової атмосфери;
 - ж) я схильний до захоплення новими ідеями, які спадають мені на думку;
 - з) я надто хвилююсь з приводу дрібниць і того, що справи можуть піти погано.
3. Коли я працюю над проектом з іншими людьми:
 - а) я здатний впливати на інших не чинячи на них тиску;
 - б) моя пильність допомагає уникнути помилок;
 - в) я готовий до застосування силового тиску, щоб не гаяти час;
 - г) мене розглядають як людину, здатну знайти оригінальне рішення;
 - д) я можу завжди підтримати гарну пропозицію на користь команді;
 - е) я люблю шукати новітні ідеї, досягнення і відкриття;

ж) моя холодна розсудливість ціниться іншими;
з) на мене можна покластися у тому, що вся суттєва робота буде як слід організована.

4. У груповій роботі моя характерна риса – це:

- а) прагнення більше дізнатись про людей, з якими працюю;
- б) виклик думці інших, наявність власного погляду;
- в) уміння знайти контраргументи для відхилення необґрунтованих пропозицій;
- г) здатність чітко налагодити роботу після того, як план запущено в дію;
- д) тенденція до уникнення всього очевидного і пошуку неочікуваних рішень;
- е) почуття досконалості до всього того, що я роблю;
- ж) здатність налагоджувати зв'язки з людьми за межами своєї команди;
- з) уміння розглядати всі пропозиції і приймати правильне рішення в разі

необхідності.

5. Я отримую задоволення від роботи тому, що:

- а) я люблю аналізувати ситуацію і зважувати всі можливі вибори;
- б) я можу знаходити практичне вирішення проблем;
- в) мені подобається відчувати, що я підтримую в команді добрі взаємозв'язки;
- г) я маю сильний вплив на прийняття групою рішення;
- д) я зустрічаю людей, які можуть запропонувати щось нове;
- е) я можу схилити людей до прийняття потрібного курсу дій;
- ж) я можу віддати всю свою увагу вирішенню завдання;
- з) я знаходжу застосування своїй творчій фантазії.

6. Якщо мені доручено складне завдання в умовах обмеженого часу і з незнайомими людьми:

- а) я спокійно продумаю шляхи виходу із ситуації і почну діяти;
- б) я буду готовий співпрацювати з тим, хто продемонструє позитивний підхід до вирішення проблеми;
- в) я визначу, який внесок може принести кожна людина, і організую ефективну роботу;
- г) моє почуття настирливості допоможе впоратись і не відстати від графіка роботи;
- д) я збережу почуття спокою і здатність діяти розсудливо;
- е) я збережу самоконтроль і рухатимусь до цілі незважаючи на тиск;
- ж) я зміг би висунути ідею, якщо група не просуватиметься вперед;
- з) я організую групову дискусію для висунення нових ідей і пошуку оптимального рішення.

7. Коли я працюю в команді над вирішенням проблем:

- а) я схильний виказувати нетерпимість до тих, хто гальмує рух вперед;
- б) інші критикують мене за надмірну аналітичність і брак інтуїції;
- в) моє бажання пересвідчитись у тому, що робота виконується як слід, може затримати процес;
- г) я швидко починаю нудьгувати і покладаюсь на тих, хто може мене запалити;
- д) мені важко почати роботу до тих пір, поки цілі не визначені чітко;
- е) мені іноді важко чітко роз'яснити складні ідеї, які спадають мені на думку;
- ж) я свідомо вимагаю від інших того, що не можу сам зробити;

з) мені складно чітко викласти свої ідеї, коли я зустрічаю серйозний опір з боку інших.

Бали виставляються в таблицю результатів опитування, після чого, за допомогою ключа, підраховуються бали по кожній із восьми ролей і за сумою визначаються ролі, до виконання яких респондент найбільш схильний.

Ключ до опитувальника

№ ситуації	а	б	в	г	д	е	ж	з
1.								
2.								
3.								
4.								
5.								
6.								
7.								
Розділ	т	ш	о	М	д	к	кк	ф
1.	ж	г	е	В	а	з	б	е
2.	а	б	д	Ж	в	г	е	з
3.	з	а	в	Г	е	ж	д	б
4.	г	з	б	Д	ж	в	а	е
5.	б	е	г	З	д	а	в	ж
6.	е	в	ж	А	з	д	б	г
7.	д	ж	а	Е	г	б	з	в

Примітка: т – трудоголік; ш – шеф; о – організатор; м – мозковий центр; д – дослідник; к – контролер; кк – координатор команди; ф – фінішер.

За результатами проведеного дослідження встановлено, що опитувальник Белбіна широко використовується в англійських зарубіжних країнах і являє собою цінний діагностичний інструмент для роботи з персоналом різних організацій, у тому числі правоохоронних структур. За даними зарубіжних дослідників, цей опитувальник характеризується високими показниками надійності, валідності, внутрішньої узгодженості тощо. В Україні він не використовується через недостатнє знання англійської мови респондентами, адаптованих україномовних варіантів опитувальника на сьогодні не існує.

Дослідження підтвердило доцільність проведення наукової роботи щодо адаптації опитувальника Белбіна українською мовою для потреб органів системи МВС України. Це пояснюється тим, що опитувальник уможливіє комплексну психологічну діагностику схильності особи до виконання у команді (підрозділі) однієї (або кількох одночасно) групових ролей – шефа, організатора, мозкового центра, контролера, дослідника, трудоголіка, координатора команди і фінішера. Опитувальник містить 56 тверджень, об'єднаних у сім тематичних груп, виконання респондентами пропонованих завдань не потребує значних часових витрат. За результатами опитування з використанням опитувальника Белбіна психолог може встановити належність працівника органу системи МВС до певного особистісного типу, який визначає здатність до виконання певної ролі у підрозділі, що допоможе

вірно визначити спеціалізацію працівника органу системи МВС у певній сфері правоохоронної діяльності.

У подальшому планується встановлення чіткої приналежності окремих тверджень адаптованого українською мовою опитувальника Белбіна до рольових психометричних шкал, виокремлених за результатами латентно-структурного аналізу (із зазначенням рольових шкал, які теоретично відповідають певним твердженням, згідно з авторською концепцією, а також шкал, з якими твердження виявились реально пов'язаними на основі емпіричного дослідження), а також визначення основних психометричних характеристик україномовного варіанта опитувальника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40–41. Ст. 379. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 03.02.2020).
2. *Остапович В.П., Дубова І.О., Барко В.І.* та ін. Професіограми за основними видами поліцейської діяльності: наук.-практ. посіб. / за заг. ред. проф. В.О. Криволапчука. Київ: ДНДІ МВС України; ФОП Кандиба Т.П., 2018. 244 с.
3. *Собчик Л.М.* Психология индивидуальности. СПб.: Изд-во “Речь”, 2003. 624 с.
4. *Барко В.І., Ірхін Ю.Б., Нещерет Т.В.* та ін. Професіографічний опис основних видів діяльності в органах внутрішніх справ України: практ. посіб. Київ: КНУВС, Друкарня МВС, 2007. 100 с.
5. *Albritton, R.L.* A new paradigm of leader effectiveness for academic libraries: An empirical study of the Bass (1985) model of transformational leadership, In: T.F. Mech & G.B. McCabe, dir., “Leadership and academic librarians”, Westport, CT: Greenwood, 1998. pp. 66–82.
6. *Allport G.W.* Pattern and growth in personality. N.Y.: Holt, Rinehart & Winston, 1967. 593 p.
7. *Belbin, R.M.* Management Teams. Why They Succeeded or Fail. Heinemann Professional Publishing Ltd. Halley Court, Jordan Hill, Oxford OX2 8EJ. 1981. 180 p.
8. *Bouchard, C., Blair S.N., Haskell W.L.* Physical activity and health. Champaign: Human Kinetics, 2007. 410 p.
9. *Cochrane, R.E. Tett, R., Vandecreek, L.* Psychological Testing and the Selection of Police Officers. A National Survey. Criminal Justice and Behavior, 30(5):511-537 · October 2003. URL: <https://www.researchgate.net/publication/247743668> (дата звернення: 15.12.2020).
10. *Dansereau, F., Kim, K., Kim, I.* Extending the concept of charismatic leadership: An illustration using Bass’ (1990) categories, In: Bruce J. Avolio, F. Yammarino, dir., “Transformational and charismatic leadership: The road ahead” Oxford, UK: Elsevier Science, 2002. Pp. 143–172.
11. *Dunnette, M.D., Borman, W.C.* Personnel Selection and Classification Systems. Annual Review of Psychology. 1979. Vol. 30, No. 1. Pp. 477–525. DOI: URL: <https://doi.org/10.1146/annurev.ps.30.020179.002401> (дата звернення: 15.12.2020).
12. *Barrett, G.V., Miguel, R.F., Hurd, J.M., Lueke, S.B. and Tan, J.A.* Practical Issues in the Use of Personality Tests in Police Selection. Public Personnel Management. Volume 32. No. 4. Winter 2003.

REFERENCES

1. On the National Police: Law of Ukraine dated 02.07.2015 No 580-VIII. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2015. No 40–41. Art. 379. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (Date of Application: 03.02.2020) [in Ukrainian].
2. *Ostapovych, V.P., Dubova, I.O., Barko, V.I.* and others. Profesiogramy za osnovnymy vydamy politseys'koyi diyal'nosti. “Profesiograms by Main Types of Police Activity”: manual / ed. prof. V.O. Kryvolapchuk. Kyiv: State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine; FOP Kandiba T.P., 2018. 244 p. [in Ukrainian].
3. *Sobchik L.M.* Psikhologiya individual'nosti. “Psychology of Personality”. SPb.: Publishing house “Rech”, 2003. 624 p. [in Russian].

© Barko Vadym, Kryvolapchuk Volodymyr, 2021

4. *Barko, V.I., Irkhin, Yu.B., Neshcheret, T.V.* and others (2007) Profesiografichnyy opys osnovnykh vydiv diyal'nosti v orhanakh vnutrishnikh sprav Ukrayiny. "Professiographic Description of the Main Activities in the Internal Affairs of Ukraine": manual. Kyiv: KNUVS, Printing House of the Ministry of Internal Affairs., 100 p. [in Ukrainian].

5. *Albritton, R.L.* (1998) A new paradigm of leader effectiveness for academic libraries: An empirical study of the Bass (1985) model of transformational leadership, In: T.F. Mech & G.B. McCabe, dir., "Leadership and academic librarians", Westport, CT: Greenwood. P. 66–82 [in English].

6. *Allport, G.W.* (1967) Pattern and growth in personality. N.Y.: Holt, Rinehart & Winston. 593 p. [in English].

7. *Belbin, R.M.* (1981) Management Teams. Why They Succeeded or Fail. Heinemann Professional Publishing Ltd. Halley Court, Jordan Hill, Oxford OX2 8EJ. 180 p. [in English].

8. *Bouchard, C., Blair, S.N., Haskell, W.L.* (2007) Physical activity and health. Champaign: Human Kinetics. 410 p. [in English].

9. *Cochrane, R.E., Tett, R., Vandecreek, L.* (2003) Psychological Testing and the Selection of Police Officers. A National Survey. Criminal Justice and Behavior, 30(5):511–537 October. URL: <https://www.researchgate.net/publication/247743668> (Date of Application: 15.12.2020) [in English].

10. *Dansereau, F., Kim, K., Kim, I.* (2002) Extending the concept of charismatic leadership: An illustration using Bass' (1990) categories, In: Bruce J. Avolio, F. Yammarino, dir., "Transformational and charismatic leadership: The road ahead", Oxford, UK: Elsevier Science. P. 143–172 [in English].

11. *Dunnette, M.D., Borman, W.C.* (1979) Personnel Selection and Classification Systems. Annual Review of Psychology. Vol. 30. No 1. P. 477–525 [in English].

12. *Barrett, G.V., Miguel, R.F., Hurd, J.M., Lueke, S.B. and Tan, J.A.* Practical Issues in the Use of Personality Tests in Police Selection. Public Personnel Management. Volume 32. No 4. Winter 2003 [in English].

UDC 159.9:351.74(477)

Vadym Barko,

Doct. Sci. (Psychology),

Chief Researcher,

of the State Research Institute

MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID ID 0000-0002-3836-2627

Kryvolapchuk Volodymyr,

Doct. Sci. (Law), Professor, Honoured Lawyer of Ukraine,

First Co-Chief of Director of the State Research Institute MIA Ukraine,

Kyiv, Ukraine,

ORCID ID 0000-0001-9449-2242

THEORETICAL APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF THE BELBIN'S QUESTIONNAIRE OF GROUP ROLES FOR USE IN LAW-ENFORCEMENT AGENCIES

Research article is devoted to the research of theoretical approaches to the development of the R.M. Belbin's questionnaire of group roles – common in English-speaking countries psychodiagnostic instrument which from the eighties of the last century widely used by psychologists for the purpose of professional selection and psychological support staff of many organizations, including law enforcement structures. The questionnaire is currently considered as one of the most proven psychodiagnostic tools for assessing group roles that a person plays in professional

© Barko Vadym, Kryvolapchuk Volodymyr, 2021

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2021.2\(52\).20](https://doi.org/10.36486/np.2021.2(52).20)

Issue 2(52) 2021

<http://naukaipravookhorona.com/>

activity. The Belbin's questionnaire was developed on the basis of multi-stage research involving various organizations and teams.

In our country there are no Ukrainian-language versions of this questionnaire, although its structure and diagnostic capabilities allow its usage in different law enforcement agencies. The paper reveals the theoretical basis of the Belbin group role questionnaire, which is based on an orthogonal model of the interaction of two basic personality dimensions, according to the theory of Y.J. Eysenck – introversion and extraversion and anxiety and stability. The authors have convincingly confirmed the expediency of using this questionnaire in psychological work with personnel of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, because the questionnaire allows complex psychological diagnosis of a number of important socio-psychological characteristics of a person and can determine the inclination of the employee to perform one of eight key team roles during professional activities.

Keywords: the Belbin's questionnaire of group roles, psychological diagnostics, law-enforcement agencies, Ministry of Internal Affairs, behavior, team, extraversion, introversion, aggression.

Отримано 10.06.2021

УДК 347.73

Ковальчук Алла Юріївна,доктор юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0003-4807-2436

Квашук Дмитро Михайлович,кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної кібернетики,
Національного авіаційного університету,
м. Київ, Україна

ORSID ID 0000-0002-4591-8881

КІЛЬКІСНА ОЦІНКА НАУКОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ НАУКОВИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ

У статті доведено, що ефективність забезпечення належного рівня умов для розвитку держави лежить насамперед у науковій площині. Розвиток економіки можливий за рахунок скорочення виробничих потреб та покращення якості товарів і послуг. Це, своєю чергою, дозволить покращити якість продукції і укріпити позиції нашої країни на світовому ринку обігу товарів. Першим кроком для вирішення питання розвитку науки має бути належна інвентаризація наукових ресурсів, проведена нещодавно, але не лише на рівні аналізу фінансування наукових установ, а й потенціалу наукових кадрів, науково-виробничих баз, лабораторій, устаткування, організаційних заходів тощо. Для цього необхідно насамперед оцінити реальний стан наукових ресурсів. Після чого визначити шляхи їх удосконалення.

Ключові слова: наука, оцінка наукового потенціалу, науковий ресурс, інноваційний потенціал.

Результат ефективності забезпечення належного рівня умов для розвитку держави лежить передусім у науковій площині, оскільки лише наука дає можливість збільшити валовий внутрішній продукт (далі – ВВП) за рахунок скорочення виробничих потреб та покращення якості товарів і послуг, що своєю чергою дозволить виробляти більше продукції та покращити позиції нашої країни на світовому ринку товарів і послуг.

Першим кроком для вирішення питання розвитку науки має бути належна інвентаризація наукових ресурсів не лише на рівні аналізу фінансування наукових установ, а й потенціалу наукових кадрів, науково-виробничих баз, лабораторій, устаткування, організаційних заходів тощо. Проте на сьогодні, крім відсутності методології оцінювання наукового потенціалу, відсутня й політична воля провести таку інвентаризацію. Причин для цього безліч, – починаючи з того, що кожен можновладець у нашій країні має, як мінімум, учену ступінь, не займаючись при цьому ні викладацькою діяльністю, ні науковою, закінчуючи скороченням фінансування до критичного рівня. Так, за даними Державного комітету статистики, кількість науковців та організацій, які виконують наукові дослідження й розробки, за останні 15 років поступово зменшувалась (рис. 1, рис. 2). Крім того, фінансування

© Kovalchuk Alla, Kvashuk Dmytro, 2021

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2021.2\(52\).21](https://doi.org/10.36486/np.2021.2(52).21)

Issue 2(52) 2021

<http://naukaipravoohorona.com/>

науки також має негативну динаміку. Серед основних показників його оцінювання є показник відношення видатків на науку до ВВП. В Україні цей показник із 2013 до 2015 рр. знизився на 11% та склав 0,48 % від ВВП [1], тоді як в середній показник за цей період у світі становив 2,03 %. У 2017 р. спрямовується 6337185,5 тис. гривень або 0,24 % ВВП, з яких за загальним фондом – 4 760 105, 8 тис. гривень, або 0,18 % ВВП, що також є невтішним сигналом.

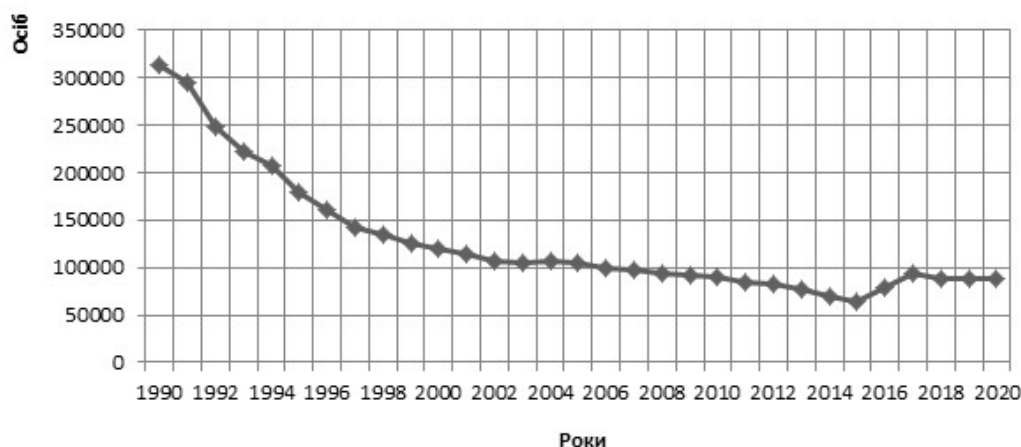

Рис. 1. Кількість науковців, зареєстрованих в Україні за період з 1990 до 2020 рр. (за 2014 і 2015 рр. дані наведені без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення ООС)

Розроблено автором на основі джерела: [2]

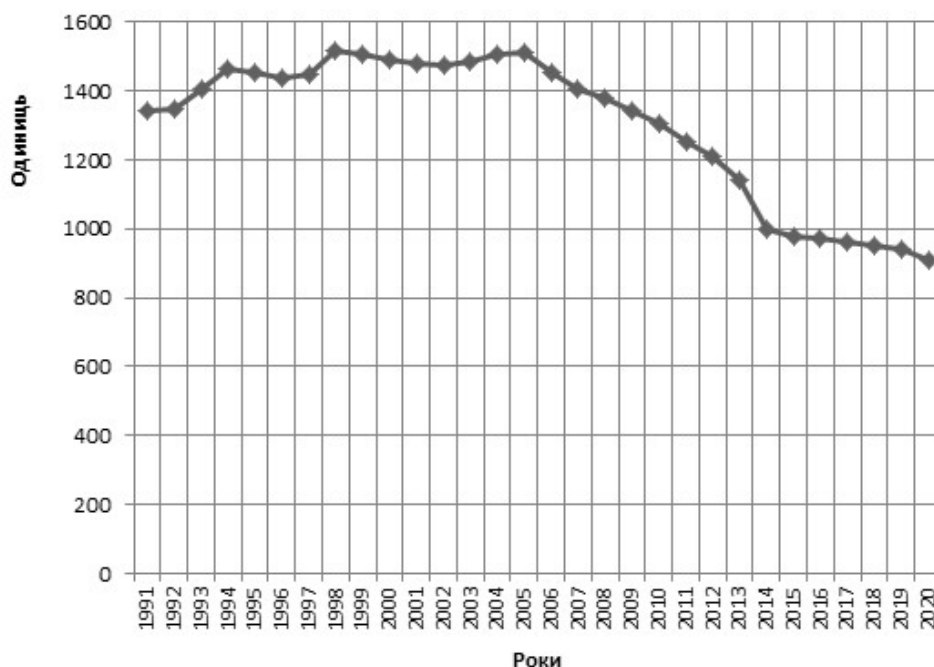

Рис. 2. Кількість організацій, які виконують наукові дослідження й розробки, зареєстровані в Україні за період з 1990 до 2020 рр. (за 2014 і 2015 рр. дані наведені без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення ООС)

© Kovalchuk Alla, Kvashuk Dmytro, 2021

Розроблено автором на основі джерела: [3]

Не вирішеною залишається проблема підготовки майбутніх наукових кадрів, водночас невирішеною частиною проблеми є матеріально-технічне забезпечення. Отже, без оптимальної концепції порятунку наукового потенціалу не можна буде вирішити питання розвитку будь-якого сектору економіки. Для цього необхідно передусім оцінити реальний стан наукових ресурсів, після чого визначати шляхи їх удосконалення.

У сучасному світі перспектива розвитку суспільства залежить від здатності самого суспільства протистояти викликам та спрямовувати свої зусилля на загальний розвиток економіки. Це стосується насамперед наукового потенціалу та його оцінювання.

Перш ніж перейти до аналізу проблеми інноваційної діяльності, необхідно коротко зупинитися на основних поняттях. Особливу потребу в інноваціях суспільство відчувало на початку 1960-х рр. Основоположниками теоретичної бази інноваційного потенціалу були вчені П. Друкер та М. Янг. У їхніх працях узагальнено визначення цього терміна, як наукової складової суспільної діяльності, що дає можливість збільшити ефективність праці за рахунок удосконалених технологій та покращити загальний економічний стан держави [4, с. 54; 5, с. 15; 6]. На відміну від західних підходів до розуміння інноваційного потенціалу, вітчизняний має більш вузьке трактування, що закладалося ще з радянських часів [7, с. 214]. На заході прийнято виокремлювати широке розуміння інновацій та вузьке. Вузьким інноваційним потенціалом прийнято розуміти лише технічні заходи впровадження новітніх технологій у процес виробництва, навчання, охорони здоров'я тощо. Широке ж розуміння інноваційного потенціалу включає в себе повну перебудову суспільства на новий рівень життя. Дослідженнями західної моделі інноваційного розвитку займався російський учений пострадянської епохи М. Хучек. Саме він у свої працях акцентував увагу тогочасного наукового суспільства на необхідності змінювати концептуальні підходи до розуміння інноваційного потенціалу, приводячи в приклад його використання в країнах з уже сформованою ринковою економікою [8, с. 55]. Його основна мета – представити суспільству надзвичайну роль наукового потенціалу для розвитку економіки.

Попри його зусилля кардинальних змін на пострадянському просторі ми не спостерігаємо і сьогодні. Та, незважаючи на перехідний період, свідомість громадян, особливо в період трансформації світового співтовариства, вже не залежить від колишніх устроїв, національних підходів, культури, звичаїв тощо, навпаки наука стає транскордонна. Незалежно від місцезнаходження суб'єкта наукової діяльності ринок наукових послуг сягає будь-якої точки світу. Це можна спостерігати на прикладі Індійської наукової революції і не тільки. З одного боку, це становить загрозу для національної безпеки, оскільки держава, враховуючи неспроможність забезпечити власний науково-кадровий потенціал, не може його втримати. Так в Україні постійно відбувається відтік наукових співробітників за кордон (рис. 1). Але, з іншого боку, наковці можуть мати достойний рівень життя, вже сьогодні, завдяки інформаційно-комунікаційним технологіям, у багатьох з'являється можливість працювати, не виїжджаючи за кордон. Так працює переважна більшість ІТ-спеціалістів в Україні.

Світ змінюється, а разом із ним змінюються і суб'єкти наукової діяльності. Вони стають незалежними від держави, якщо держава не може забезпечити їм кращі умови. Отже, на сьогодні в міжнародному співтоваристві починає спостерігатися транснаціоналізація наукового потенціалу. До речі, слід згадати слова покійного українського політика М. Чечетова, який дав інтерв'ю незалежним журналістам у 2013 р.: “Через 15 років, завдяки глобалізації, може буде створений єдиний економічний простір від Атлантики до Тихого океану” [9].

У цілому можна відзначити, що ключову роль у процесі інноваційного розвитку відіграє людський фактор, що уособлює в собі потреби людини.

Одним із показників, що характеризує рівень освіти в країні, є індекс освіти, запроваджений Організацією Об'єднаних Націй. Він розраховується на основі статистичних даних, які відносяться до економічних, освітніх, соціальних та ін. аспектів. Україна у цьому рейтингу має позитивну динаміку до зростання (рис. 3) та достатньо високі показники. Порівнюючи з рівнем освіти в Росії, США, Китаї, Великобританії, Німеччині та Японії, її рівень в Україні визначається як належний, що є однією із головних складових наукового потенціалу. Отже, виходячи із зазначеного вище, в Україні освітній рівень має досить високі показники, на відміну від провідних країн світу, але з низки об'єктивних причин, не впливає на загальний рівень наукового потенціалу країни. Про це свідчать показники, які представляють рівень наукового потенціалу країни за кількістю наукових статей.

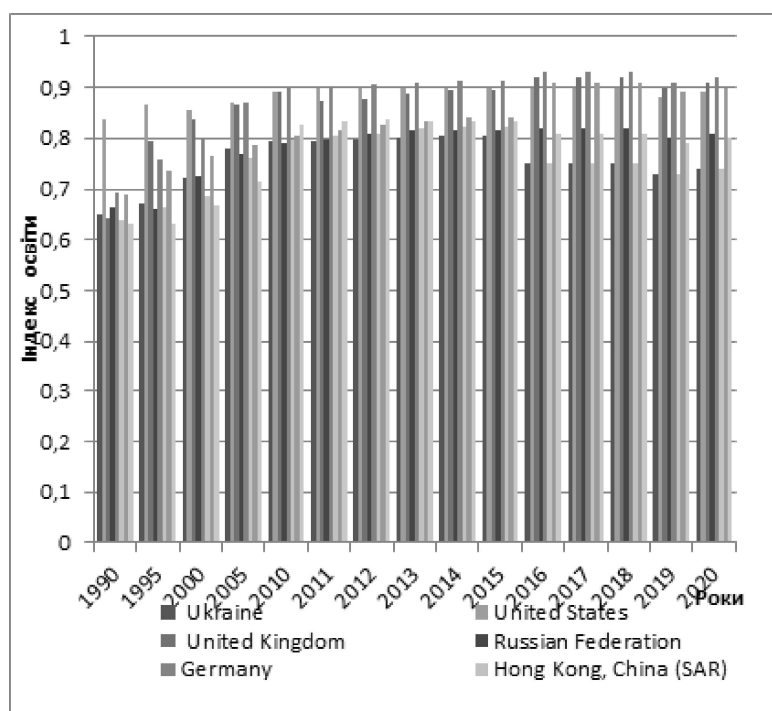

Рис. 3. Індекс освіти в динаміці в період 1990–2020рр., розрахований ООН

Розроблено автором на основі джерела: [10]

© Kovalchuk Alla, Kvashuk Dmytro, 2021

Серед основних статистичних суб'єктів, що висвітлюють такі дослідження, виступає національний науковий фонд США (US National Science Foundation). Так, за даними відповідного рейтингу, Україна за кількістю статей займає 42 місце серед 195 країн світу [11]. Це свідчить про те, що в Україні є науковий потенціал, але його використання на користь суспільства мінімальне. Зусиль лише Національної Академії наук України та Міністерства освіти і науки недостатньо. Має бути не лише політична воля для розвитку наукового потенціалу, а й суспільна. До тих пір, поки суспільство не усвідомить, що воно є головним суб'єктом наукового потенціалу, а відповідно і економічного, зрушення в науковій сфері будуть мінімальними. Тому функція розвитку, використання, збільшення та збереження наукового потенціалу має виключно належати українському народові, а не корумпованим науковим організаціям, корумпованим чиновникам та їх фінансово-промисловим групам, міжнародним корпораціям та іншим державам. Така позиція усіх небайдужих до національного багатства українців, науковий потенціал в якому відіграє далеко не останню роль.

Мета статті – вивчення сучасних методів оцінювання ефективності діяльності суб'єктів наукових досліджень та формування пропозицій щодо вдосконалення методів оцінювання наукового потенціалу наукових установ України (на прикладі кількісного аналізу).

Світова наука, в тому числі й вітчизняна, включає в себе значний арсенал оціночних процедур. Вони використовуються в різних галузях знань. Результатом такої оцінки завжди є кількісна міра, яка дає можливість визначити ефективність тієї чи іншої галузі знань, технологій, виробництва, або будь-якого іншого виду наукової діяльності. Та, незважаючи на таке розмаїття, є певний недолік, що виявляється у відсутності спеціальних методів оцінки наукового потенціалу наявних наукових установ. Тому предметом нашої статті є аналіз можливостей щодо формування реальної системи оцінювання наукового потенціалу ЗВО та НДУ, враховуючи сучасні реалії (номінальні вчені, продажні спеціалізовані ради, віртуальні наукові співробітники, ринок дисертацій та наукових статей, плагіат у дисертаціях тощо).

Для логічного переформатування комплексу методів оцінки наукового потенціалу наукової установи їх можна розділити на групи, класи та види.

Серед різноманіття методів оцінювання наукового потенціалу є певні спільні характерні риси. Деякі з них узагальнили науковці І.І. Мазур і В.Д. Шапіро [12]. З метою оцінювання наукового складу наукової установи було запропоновано класифікацію методів відповідно до цілей оцінки:

- кадрове наповнення;
- організація наукових досліджень;
- підвищення кваліфікації наукових співробітників;
- ступінь застосування наукових підходів до вирішення практичних завдань;
- створення нововведень у вигляді технічної документації.

Такий перелік може бути невичерпним. Досвід, накопичений на сьогодні, можна використовувати для багатьох наукових установ, підприємств об'єднань тощо. Та, на жаль, стандартизованих критеріїв оцінки наукового потенціалу, крім кількісних рейтингових показників, нині не існує, що своєю чергою потребує подальшого розвитку зазначеної проблематики. Тому створення системи оціночних

критеріїв, показників і способів їх визначення як основи оцінювання наукового потенціалу наукової установи є вкрай важливим.

Досвід західних країн у цьому напрямі більш прогресивний. Так, ефективним показником в оцінюванні рівня науковця є індекс Хірша, який представляє не лише кількісний показник його публікацій, а й кількість посилань на відповідні публікації.

Він розраховується на основі розподілу цитувань робіт науковця. Дослідник має індекс h , якщо h з його N_p статей цитуються, як мінімум, h раз кожна. Інакше кажучи, вчений з індексом h опублікував h статей, на кожна з яких посилалася, як мінімум, h раз. Якщо у цього дослідника опубліковано 100 статей, на кожна з яких є лише одне посилання, то відповідно його h -індекс = 1. Відповідно таким і буде h -індекс дослідника, що опублікував одну статтю, на яку посилалася 100 разів.

Проте цей індекс не може ефективно відображати рівень науковця в нашій країні, оскільки чимало з них вступає в певні зговори зі своїми колегами, домовляючись цитувати одне одного.

Таким чином, проблематика створення системи оцінювання наукового потенціалу, є ключовим фактором прийняття управлінських рішень, у тому числі при розробленні стратегії розвитку вітчизняної науки, але для комплексного аналізу наукового потенціалу його слід розглядати разом з інноваційним, оскільки без відкриттів на нововведень не може бути науки в цілому. Отже, інноваційний потенціал можна вважати елементом наукового потенціалу.

Будь-яка наукова організація незалежно від величини і сфери діяльності стикається з необхідністю впровадження технологічних або продуктивних інновацій.

До показників інноваційного-наукового потенціалу наукової установи можна віднести такі:

1. Актуальність науково-дослідницької роботи (НДР), де слід урахувати:
 - обсяги НДР, виконані за державними програмами;
 - обсяг розробок, упроваджених у практичну діяльність.
2. Наукова та науково-технічна діяльність має характеризуватись такими показниками:
 - загальним обсягом наукової та науково-технічної продукції;
 - обсягом досліджень і розробок;
 - обсягом НДР, що виконувались за державними замовленнями;
 - загальний обсяг виконуваних робіт.
3. Наукову активність можна представити:
 - кількістю публікацій у наукових виданнях;
 - кількістю опублікованих монографій;
 - загальною кількістю посилань на наукові праці співробітників (індекс Хірша);
 - кількістю прочитаних доповідей на конференціях,
 - кількістю захищених дисертацій (докторських, кандидатських);
 - наявністю вчених ради з присудження вчених ступенів (доктора наук, кандидата наук, PhD);
 - наявністю базових кафедр і аспірантур;
 - кількістю провідних наукових шкіл, що мають державну підтримку.

4. За об'єктами інтелектуальної власності можна виокремити групу показників:

- кількість поданих заявок на винаходи;
- кількість отриманих патентів на винаходи;
- кількість зареєстрованих ліцензійних договорів на придбання прав на патенти;
- кількість заявок на промислові зразки.

5. Кадрові показники:

- загальна чисельність працівників;
- кількість співробітників, що виконують наукові дослідження;
- кількість співробітників, зайнятих у створенні інноваційної продукції;
- кількість працівників, що мають наукові ступені та звання.

6. Майнові показники:

- обсяг нематеріальних активів;
- загальна сума активів наукової установи;
- вартість унікального обладнання, установок, стендів.

7. Показники інноваційності:

- обсяги фінансування інноваційних проєктів;
- кількість інноваційних проєктів;
- обсяги технологічних інновацій.

Запропоновані показники можна оцінювати як у відносних, так і в абсолютних значеннях, що характеризують кількісну міру певного елемента наукової сфери. Відповідні методики представлені у вигляді матриці (табл. 1). Результат їх узагальнення пропонується відобразити у вигляді інтегрального показника (ІПНП), (формула 1). Оскільки до складу ІПНП входить 9 показників, у формулі 1 вони представлені як відношення основних показників, що характеризують інноваційний потенціал до максимально можливого їх стану, тобто 1. Відповідно ІПНП буде в межах від 0 до 1:

$$\text{ІПНП} = \sum_{i=1}^n \frac{\text{ПП}_i}{9}, \quad (1)$$

де: *ІПНП* – інтегральний показник наукового потенціалу ВНЗ;

ПП_i – відносне значення *i*-того показника наукового потенціалу ВНЗ;

n – кількість показників наукового потенціалу ВНЗ.

Сучасні методи оцінювання наукового потенціалу мають спільні риси, що дають можливість виділити інноваційну складову як основу наукового потенціалу. На фоні зменшення фінансування наукового сектору в Україні освітній рівень має достатньо високі показники, що вказує на можливості його розвитку в сприятливих умовах. Запропонована система оцінювання рівня наукового потенціалу в наукових установах дозволяє отримати відносні значення ключових показників наукової діяльності, а також узагальнити їх у вигляді інтегрального показника, що, на відміну від уже наявних, висвітлює стан наукової сфери комплексно.

Зауважимо, що на сьогодні єдиного підходу щодо оцінювання рівня наукового потенціалу наукових установ не виявлено.

Таблиця 1

Основні показники, що відображають стан наукового потенціалу ВНЗ

№	Показник	Формула	Позначення
Показники НДР	Обсяги НДР, виконані за державними програмами (ОНДР)	$ОНДР = \frac{ОД}{ОВР}$	ОД – обсяг досліджень; ОВР – обсяг виконаних робіт;
	Обсяг упродовжень у практичну діяльність (ОВПР)	$ОВПР = \frac{ВПР}{ОВР}$	ВПР – кількість упродовжень;
	Обсяг розробок світового рівня (СВР)	$СВР = \frac{РСР}{ЗКР}$	РСР – обсяг розробок світового рівня; ЗКР – загальна кількість розробок.
За об'єктами інтелектуальної власності	Патентна активність (ПА)	$ПА = \frac{ЗВ}{ЗКНР}$	ЗВ – обсяг заявок на винаходи; ЗКНР – загальна кількість співробітників, що беруть участь у наукових розробках.
	Питома вага співробітників, що займаються науковими дослідженнями (ПВС)	$ПВС = \frac{ЗКНР}{КСВ}$	КСВ – загальна кількість співробітників ВУЗу
Науковий потенціал	Питома вага співробітників, що мають наукові ступені	$ПВНС = \frac{КСН}{КСВ}$	КСН – кількість співробітників, що мають наукові ступені
Інноваційний потенціал	Обсяг фінансування інноваційних проектів	$ОФП = \frac{ОФП}{ЗОФП}$	ОФП – обсяг фінансування інноваційних проектів; ЗОФП – загальний обсяг фінансування проектів
	Частка інноваційних проектів	$ЧІП = \frac{КІП}{ЗКІП}$	КІП – кількість інноваційних проектів; ЗКІП – загальна кількість проектів
	Частка співробітників, задіяних в інноваційній сфері	$ЧСІС = \frac{КСІС}{ЗКНР}$	КСІС – кількість співробітників, задіяних в інноваційній сфері

Шкала оцінювання від 0 до 1

(Розроблено автором)

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Питома вага видатків на наукові дослідження та розробки. Державний комітет статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.04.2021).
2. Відомості Державного комітету статистики про кількість наукових кадрів. Державний комітет статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.04.2021).

© Kovalchuk Alla, Kvashuk Dmytro, 2021

3. Відомості Державного комітету статистики про кількість організацій, які виконують наукові дослідження й розробки. Державний комітет статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.04.2021).
4. *Drucker Pieter*. *TeEffective Executive*. 1966.
5. *Michel Yang*. *Innovation and research in education*. 1967.
6. *Drucker Pieter*. *Managing for Results: Economic Tasks and Risk-Taking Decisions*. 1964.
7. Большая советская энциклопедия / гл. ред. А.М. Прохоров, 3-е изд. М.: Сов. энциклопедия, 1975. Т. 21. Проба Ременсы. 640 с.
8. *Хучек М.* Социально-экономическое содержание инноваций на предприятии. Вестник Московского университета. Серия 6. Экономика. 1995. № 1. С. 62–71.
9. Інтерв'ю незалежного журналіста з М. Четовим на тему глобалізації. URL: https://www.youtube.com/watch?v=lAmsolED_9o (дата звернення: 03.04.2021).
10. Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй. Дані про людський розвиток (1990–2015 роки). URL: <http://hdr.undp.org/en/data> (дата звернення: 03.04.2021).
11. Рейтинг країн світу за рівнем науково-дослідницької активності. Гуманітарна енциклопедія. Центр гуманітарних технологій, 2006–2017 (остання редакція: 21.10.2017). URL: <http://gtmarket.ru/ratings/scientific-and-technical-activity/info> (дата звернення: 03.04.2021).
12. *Мазур И.И.* и др. Учеб. пособие для студентов, обучающихся по специальности “Менеджмент организации” / под общ. ред. И.И. Мазура и В.Д. Шапиро. 6-е изд., стер. М.: Изд-во “Омега-Л”, 2010. 960 с.

REFERENCES

1. State Committee of Statistics of Ukraine (2018), “Specific weight of expenditures on research and development”. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/metaopus/2016/1-2_07_01_01_2016.htm (Date of Application: 03.04.2021) [in Ukrainian].
2. State Committee of Statistics of Ukraine (2018), “Information from the State Committee of Statistics on the number of scientific staff”. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/metaopus/2016/1-2_07_01_01_2016.htm (Date of Application: 03.04.2021) [in Ukrainian].
3. State Committee of Statistics of Ukraine (2018), “Information from the State Committee of Statistics on the number of organizations conducting research and development”. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ni.htm (Date of Application: 03.04.2021) [in Ukrainian].
4. *Drucker Pieter* (1966) *TeEffective Executive*. Pan Books, London, UK [in English].
5. *Michel Yang* (1967) *Innovation and research in education* [in English].
6. *Drucker Pieter* (1964) *Managing for Results: Economic Tasks and Risk-Taking Decisions* [in English].
7. Great Soviet Encyclopedia (1975) *The Test–Remens*. 640 p. [in Russian].
8. *M. Houchek* (1995) *Sotsial'no Ekonomicheskoye soderzhaniye innovatsiy na predpriyatii*. “Socio-Economic Content of Innovation in the Enterprise”. Moscow University Bulletin. Series 6. Economy. No 1. P. 62–71 [in Russian].
9. Interview of an independent journalist M. Chechetov on the topic of globalization (2018) URL: https://www.youtube.com/watch?v=lAmsolED_9o (Date of Application: 03.04.2021) [in Ukrainian].
10. United Nations Development Program Human Development data (1990–2015). URL: <http://hdr.undp.org/en/data> (Date of Application: 03.04.2021) [in Ukrainian].
11. Humanitarian Encyclopedia (2018) “Center for Humanitarian Technologies, 2006–2017”. URL: <http://gtmarket.ru/ratings/scientific-and-technical-activity/info> (Date of Application: 03.04.2021) [in Ukrainian].
12. *Mazur, I.I., Shapiro, V.D.* (2010) *Manual for students studying in the specialty “Management of Organizations”*, Omega-L, Moscow, Russia [in Russian].

Kovalchuk Alla,Doct. Sci. (Law), Associate Professor,
Leading Researcher of the State Research Institute
MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-4807-2436**Kvashuk Dmytro,**Cand. Sci. (Economy),
Associate Professor of the Department of Economic Cybernetics,
National Aviation University, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-4591-8881

QUANTITATIVE ASSESSMENT OF THE SCIENTIFIC POTENTIAL OF SCIENTIFIC INSTITUTIONS OF UKRAINE

Research article notes that in the modern world the perspectives for the development of society depend on the ability of society itself to meet the challenges and focus its efforts on the overall development of the economy. This applies primarily to scientific potential and its evaluation. In particular, it was emphasized that society felt a special need for innovation in the early 1960s. The founders of the theoretical basis of innovation potential were scientists P. Drucker and M. Young. Their studies summarize the definition of this term as a scientific component of social activity, which makes it possible to increase labor efficiency through advanced technologies and to improve the overall economic condition of the state. In contrast to the Western approach to understanding the innovation potential, the domestic has a narrower interpretation, which was laid down since Soviet times. In the West, it is customary to distinguish between a broad understanding of innovation and a narrow one. Thus, the narrow innovation potential is understood only as technical measures for the introduction of new technologies in the process of production, training, health care, etc. A broad understanding of innovation potential includes a complete restructuring of society to a new standard of living.

It is proved that the effectiveness of ensuring the appropriate level of conditions for the development of the state lies primarily in the scientific field. Economic development is possible by reducing production needs an improvement of the quality of goods and services. This, in turn, will provide an opportunity to improve product quality and strengthen our country's position in the global market for goods. The first step to address the development of science should be a proper inventory of scientific resources, which was conducted recently, but not only at the level of analysis of funding for research institutions, but also the potential of research staff, research and production bases, laboratories, equipment, organizational activities and more. To do this, we must firstly assess the real state of scientific resources, and then determine ways to improve them. However, it is noted that to date, a single approach to assessment of the level of scientific potential of scientific institutions has not been identified.

Keywords: science, assessment of scientific potential, scientific resource, innovation potential.

Отримано 11.06.2021

Остапович Володимир Петрович,
доктор юридичних наук, старший дослідник,
завідувач науково-дослідної лабораторії ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-9186-0801
Пампура Ігор Іванович,
старший науковий співробітник,
ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-7202-1391

ПРОФЕСІОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО НАРЯДУ ОХОРОНИ ВАНТАЖІВ І МОБІЛЬНИХ ОБ'ЄКТІВ ПОЛІЦІЇ ОХОРОНИ

У статті розглянуто питання, присвячені висвітленню психолого-правових аспектів та інструментарію розробки професіограми поліцейського наряду охорони вантажів і мобільних об'єктів поліції охорони. Базуючись на результатах експериментального дослідження, представлено основні вимоги до знань і умінь поліцейських нарядів охорони вантажів і мобільних об'єктів. Розкрито психологічні характеристики їх професійної діяльності та вимоги до загальних і спеціальних професійних здібностей поліцейських відповідної спеціалізації.

Ключові слова: поліція охорони, поліцейський наряду охорони вантажів і мобільних об'єктів, професіограма, психограма, індивідуально-психологічні особливості.

Динамічні соціальні процеси, що відбуваються у сучасному українському суспільстві, вимагають, щоб якомога більше уваги держави та суспільства приділялося проблемам оптимізації структури та складу органів державної влади, підвищенню ефективності їх роботи та мінімізації витрат бюджетних коштів, які використовуються на забезпечення здійснення відповідних державних функцій. Проте будь-який орган державної влади є насамперед колективом людей, які в ньому працюють. І саме від рівня їхньої професійної майстерності, особистих та ділових якостей, бажання та спроможності сумлінно й добросовісно виконувати професійні обов'язки найбільшою мірою залежать якість та ефективність роботи відповідного державного органу.

Впровадження сучасної моделі правоохоронної діяльності, окрім створення нових нормативно-правових підвалин, модернізації матеріально-технічного забезпечення, удосконалення структурно-організаційних основ її здійснення, передбачає пошук нових та вдосконалення наявних способів підвищення ефективності діяльності, а саме перегляд психологічних засад ефективного виконання правоохоронних функцій кожним працівником Національної поліції України, зокрема працівниками Департаменту поліції охорони.

Сучасна поліція охорони як складова Національної поліції України динамічно розвивається, виконуючи свої професійні обов'язки щодо захисту майна та життя громадян від злочинних посягань [2].

Одним із завдань органів і підрозділів поліції охорони є охорона валютних та інших цінностей, вантажів під час їх перевезення транспортними засобами, інкасація. З цією метою, а також для забезпечення виконання зазначених вище завдань, формуються такі види нарядів, як наряди охорони вантажів і мобільних об'єктів. Відповідно до тексту Інструкції про організацію службової діяльності органів поліції охорони під час виконання заходів з фізичної охорони об'єктів, затвердженої наказом МВС України від 07 липня 2017 року № 577, було надано визначення відповідному виду нарядів. *Наряд охорони вантажів і мобільних об'єктів* (далі – НВМО) – мобільний наряд поліції охорони чисельністю не менше двох поліцейських (працівників поліції охорони), який забезпечує охорону (фізичний захист) переданого у встановленому порядку небезпечного (цінного, негабаритного) вантажу чи майна або мобільного об'єкта (далі – вантаж) від протиправних посягань з боку третіх осіб з метою незаконного заволодіння ним під час його перевезення на транспорті (переміщення) територією України [3].

Формування відповідних нарядів повинно відбуватися з урахуванням індивідуальних психологічних, психофізіологічних і особистісних властивостей працівників, визначення сукупності професійно важливих якостей, необхідних для оволодіння професією, створення на їх основі еталонної моделі працівника-професіонала.

Дослідженню питань розроблення професіографічного профілю в нашій країні та за кордоном приділено чимало уваги. У наукових працях О.М. Бандурки, В.І. Барка, Д.О. Александрова, Ю.Б. Ірхіна, О.І. Кудерміної, Л.Ф. Бурлачука, О.В. Шаповалова, О.О. Євдокімової, П.В. Макаренка, W.C. Vormana, G.V. Berretta, M.D. Dunnetta, M. Hurda, J. Tana та інших розкривається зміст правоохоронної діяльності, приділяється увага питанням психологічного забезпечення підрозділів поліції, представлені професіограми окремих професій органів системи МВС тощо. Проте правові та психологічні аспекти діяльності працівників Департаменту поліції охорони на сьогодні вивчені недостатньо.

Метою статті є узагальнення психологічних та правових аспектів професійної діяльності поліцейського наряду охорони вантажів і мобільних об'єктів поліції охорони та розробка професіограми фахівця цієї спеціалізації.

Відповідно до Національного класифікатора України “Класифікатор професій” ДК 003:2010 (чинний, затверджений наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 15.02.2019 № 259) та з урахуванням змін, які були внесені до кваліфікаційної характеристики професії наказом МВС України від 16.11.2016 № 1213 “Про затвердження кваліфікаційної характеристики професії 5162 “Поліцейський (за спеціалізаціями)”, посада поліцейського наряду охорони вантажів і мобільних об'єктів (НВМО) віднесена до розділу 5 “Працівники”, підрозділу 51 “Працівники, що надають персональні та захисні послуги”, класу 516 “Працівники служб, що надають захисні послуги”, код підкласу – 5162 “Поліцейський (за спеціалізаціями)” [4].

Виконання поліцейським НВМО службових обов'язків потребує правових і психолого-педагогічних знань, а також багатьох спеціальних умінь [1–3, 5, 7].

Поліцейський НВМО повинен *знати*:

- Конституцію України; акти законодавства, що стосуються діяльності Національної поліції України; укази Президента України, постанови Верховної Ради України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, розпорядчі документи МВС України, інші нормативно-правові акти, інструктивні та методичні документи, що регулюють діяльність поліції охорони, а також взаємодію з органами державної влади та органами місцевого самоврядування; відомчі та міжнародні нормативні документи, що регулюють питання дотримання поліцейськими прав людини; організаційну структуру та особливості діяльності підрозділів Національної поліції України; вимоги законодавчих та нормативно-правових актів МВС, розпорядчих документів НПУ, що регламентують діяльність, пов'язану із охороною об'єктів (майна), публічного порядку та безпеки, порядок застосування поліцейських заходів примусу;
- функціональні, основні та особливі обов'язки, порядок несення служби;
- оперативну обстановку на території обслуговування, а також у межах маршруту та зони обслуговування, рубіжність, особливості та категорійність об'єктів охорони, можливі місця проникнення до них, приховані підходи та під'їзди, характеристики та принцип дії тривожних сповіщувачів різного типу;
- особливості місцевості на маршрутах руху, можливі місця посягань на об'єкти охорони;
- дислокацію органів НПУ на маршруті руху, систему зв'язку з ними, місця розташування органів ДСНС, закладів охорони здоров'я;
- порядок і тактику дій при виникненні надзвичайних ситуацій (подій) та інших позаштатних ситуацій;
- особливості здійснення профілактичної роботи, спрямованої на запобігання вчиненню кримінальних та інших правопорушень;
- порядок вжиття заходів реагування на заяви та повідомлення про кримінальні та адміністративні правопорушення або події;
- заходи безпеки, умови та порядок зберігання, правила поводження зі спеціальними засобами, табельною вогнепальною зброєю та боеприпасами;
- порядок застосування й використання в межах своєї компетенції поліцейських превентивних заходів та поліцейських заходів примусу (фізичного впливу (сили), спеціальних засобів, вогнепальної зброї);
- правила ділового етикету та професійної етики;
- види та форми звітності; основні нормативно-правові положення щодо зберігання інформації з обмеженим доступом, оформлення відповідних службових документів;
- правила охорони праці та протипожежної безпеки;
- порядок формування та користування базами (банками) даних Національної поліції України, Міністерства внутрішніх справ України.

Поліцейський НВМО також повинен мати знання з основ загальної та вікової психології, психології спілкування, які допоможуть йому вести бесіди з громадянами, допитувати правопорушників та свідків подій, попереджувати і вирішувати конфлікти, здійснювати вплив на людей виховного, превентивного характеру, контактувати з колегами, протистояти негативному впливу стресових чинників тощо.

Окрім правових та психологічних знань і умінь поліцейській НВМО повинен володіти додатковою інформацією про: оперативну обстановку і дислокацію інших нарядів поліції, представників громадських об'єднань із забезпечення публічної безпеки і порядку; прикмети осіб, транспортних засобів і майна, яке знаходиться у розшуку; місцезнаходження найважливіших об'єктів органів державної влади і управління в регіоні, підрозділів ДСНС тощо.

Поліцейській НВМО повинен *уміти*:

- уживати заходи, спрямовані на усунення загроз життю, здоров'ю фізичних осіб, публічній безпеці й порядку;
- доставляти затриманих та підозрюваних осіб;
- працювати з інформацією стосовно об'єктів професійної уваги; складати адміністративно-процесуальні документи (протоколи, рапорти, доповідні записки тощо);
- володіти комунікативними вміннями (зокрема налагоджувати довірчі стосунки з різними категоріями населення), вміти застосовувати методи психологічного впливу на різні категорії громадян, бути спроможним конструктивно вирішувати конфліктні ситуації;
- організовувати спільну діяльність із представниками підрозділів Національної поліції та інших правоохоронних органів, органів виконавчої влади, місцевого самоврядування і громадських організацій щодо виконання професійних завдань;
- правильно і своєчасно застосовувати й використовувати в межах своєї компетенції поліцейські превентивні заходи та поліцейські заходи примусу (фізичний вплив (силу), спеціальні засоби, вогнепальну зброю);
- аналізувати та планувати свою роботу, вести її облік і звітність;
- взаємодіяти з представниками засобів масової інформації;
- правильно оформлювати службові документи та вміти працювати з ними;
- надавати невідкладну (зокрема домедичну) допомогу особам, які постраждали внаслідок правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в безпорадному стані або стані, небезпечному для їхнього життя чи здоров'я.

Ключові компетентності поліцейського НВМО як працівника поліції [1–3, 7]:

- знання правових та організаційних основ діяльності Національної поліції України;
- дотримання вимог забезпечення прав і свобод людини та громадянина;
- відповідальне ставлення до службової діяльності;
- здатність працювати в команді;
- дотримання професійної етики;
- здатність запобігати конфліктним ситуаціям і знаходити шляхи їх розв'язання;
- стресостійкість, адаптивність, витривалість;
- самостійність прийняття рішень;
- здатність діяти в нестандартних ситуаціях;
- вміння планувати службову діяльність;
- здатність виокремлювати головне в службовій діяльності й досягати поставленої мети;

- прагнення самовдосконалюватися шляхом набуття нових знань, умінь і навичок.

Професійне навчання усіх поліцейських поліції охорони складається з первинної професійної підготовки; підготовки у вищих професійних училищах Департаменту поліції охорони або закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання; післядипломної освіти; службової підготовки.

Поліцейські, які вперше прийняті на службу в поліцію, з метою набуття спеціальних навичок, необхідних для виконання своїх професійних повноважень, зобов'язані пройти первинну професійну підготовку за відповідними навчальними програмами (планами), затвердженими Міністерством внутрішніх справ України.

Для роботи поліцейським НВМО охорони кандидат повинен мати повну загальну середню освіту [4].

Післядипломна освіта (спеціалізація, перепідготовка, підвищення кваліфікації, стажування) може здійснюватися безпосередньо в підрозділах поліції охорони або вищих професійних училищах Департаменту поліції охорони. Підвищення кваліфікації за напрямом службової діяльності повинно здійснюватися не рідше одного разу на три роки або перед призначенням на керівну посаду (у тому числі вищу керівну посаду, ніж займає).

З метою оцінки ділових, професійних, особистих якостей, фізичної підготовки на підставі глибокого і всебічного вивчення, визначення відповідності посадам поліцейських НВМО, а також перспектив їхньої службової кар'єри проводиться їх атестування.

Крім того, за результатами проведеного упродовж 2020 року дослідження, яким було охоплено 80 поліцейських із різних областей України, нами було здійснено аналіз та узагальнення показників за методиками: Тепінг-тест (модифікація Є. Ільїна), методика Джонса-Крендалла, Індивідуально-типологічний опитувальник (ІТО), опитувальник Леонгарда-Шмішека, методика Меде-Піорковського, тест Р. Амтхауера (субтести 2; 3; 6), опитувальник діагностики міжособистісних відносин – ДМВ (Т. Лірі), тест Річі-Мартіна, опитувальник великої п'ятірки, що дало змогу розробити відповідну психограму поліцейського НВМО [5, 6, 8, 9].

Посада поліцейського НВМО висуває певні вимоги до *сенсорно-перцептивної сфери* особистості. Відповідно до вимог Положення про діяльність медичної (військово-лікарської) комісії МВС, затвердженого наказом Міністерства внутрішніх справ України від 03.04.2017 № 285, показник омега-потенціалу поліцейського НВМО має бути в інтервалі від 20 до 40 мВ, що відображає оптимальний рівень функціонування мозку, забезпечує адекватне реагування на різні види екзо- і ендогенних впливів, свідчить про здатність витримувати тривалі психічні і фізичні навантаження зі збереженням високої працездатності, оптимальну рухливість нервових процесів, легке перемикавання уваги, хорошу оперативну і довготривалу пам'ять. Критична частота світлових мерехтінь (КЧСМ) для правого ока має бути не нижче ніж 35 Гц та асиметрія не більше ніж 2,6 Гц, що свідчить про достатню лабільність нервової системи та чутливість зорового аналізатора.

Професійна діяльність поліцейського НВМО ставить підвищені вимоги і до рівня *психомоторних властивостей* працівника. Йому потрібно мати достатньо високу швидкість простої зорово-моторної реакції (ПЗМР) та реакції на рухомий об'єкт (РРО); високу точність і координованість рухів. Гранично допустима

величина ПЗМР складає до 230 мс, середнє значення величини відхилень РРО не перевищує 50 мс (згідно з таблицею вимог до індивідуальних психофізіологічних особливостей, що визначають придатність до окремих видів службової діяльності поліцейських).

Також поліцейському НВМО необхідно володіти розвинутими *пізнавальними процесами*. Необхідними якостями *уваги* є: висока стійкість, концентрація, переключення, розподіл і обсяг; здатність фіксувати малопомітні зміни в об'єкті спостереження. Час виконання тесту Грюнбаума не повинен перевищувати 20 с, при цьому кількість помилок має бути не більше 2.

Високі вимоги також висуваються до якостей *мислення*: поліцейському НВМО потрібно мати високу його швидкість, гнучкість й оригінальність. Йому необхідні уміння вибирати з великого обсягу інформації ту, що є необхідною для вирішення поставлених завдань; здатність приймати вірне рішення за відсутності необхідної інформації та часу на її обмірковування; здатність розглядати проблему з декількох різних позицій; спроможність відчувати наявність проблем у вирішених справах; здатність усвідомити сутність події цілком за наявністю суттєвих ознак тощо.

Важливими є показники зорової, слухової, рухової, словесно-логічної та образної *пам'яті*; здатності чітко відтворювати інформацію в необхідний момент; спроможності легко запам'ятати словесно-логічний матеріал (терміни, цифри, літери, прізвища); пам'яті на зовнішність людини, а також колір, форму, величину, рух та розташування об'єктів; спроможність точно й чітко передавати те, що чув і бачив.

Поліцейський НВМО має володіти добре розвинутими *мовленнєвими функціями*: значним словниковим запасом, чіткою вимовою, здатністю точно і лаконічно висловити думку.

Посада поліцейського НВМО висуває певні вимоги до *загальних і спеціальних професійних здібностей* працівників. Дослідження усереднених показників рівня розвитку *загальних здібностей* за допомогою тесту Р. Амтхауера показало, що поліцейським властивий проміжний рівень вербального (середні значення коливаються в межах 10,7–11,6 сирих балів або 102–106 одиниць IQ) і вищий за середній рівень невербального (практичного) інтелекту (10,7 сирих балів або 102 одиниць IQ). Вивчення креативності (творчого потенціалу) поліцейських показало, що для них також є властивим середній рівень швидкості дивергентного мислення (усереднений показник становить 9,2 балів), а також оригінальності мислення (11,6). Отже, поліцейському НВМО потрібно мати середній рівень вербального (словесного) та невербального (практичного) інтелекту, сформовані розумові операції аналізу та синтезу, індукції та дедукції, абстрагування та узагальнення, здатність до дивергентного мислення, уміння виділяти головне, класифікувати. *Спеціальні здібності* пов'язані зі здатністю поліцейського володіти уміннями й навичками застосування й використання поліцейських заходів примусу.

Службова діяльність поліцейського НВМО потребує також певних *комунікативних здібностей*. Показники, отримані за результатами тесту Лірі, засвідчили, що в усередненому профілі поліцейського домінують такі октанти: 7 (товариськість, компромісність) – 7,9 балів, 1 (домінування) – 7,4 балів, 8 (відповідальність) – 6,6 балів, 6 (залежність, слухняність) – 5,9 балів, 2 (незалежність, самостійність) – 5,8 балів, 3 (прямолинійність, агресивність) – 5,7 балів. Невисокі показники зафіксовано за октантами 5 (покірність) та 4 (ригідність, підозрілість) – відповідно 3,8 та 3,2 балів. Отже, поліцейський НВМО повинен бути здатним переконувати, впливати на співрозмовника, реально оцінювати дії та вчинки інших, поєднувати ділові та особистісні контакти, привертати увагу і зацікавлювати людей, викликати

в них почуття довіри; швидко встановлювати контакти з новими людьми; знаходити необхідний тон розмови і оптимальну форму спілкування залежно від індивідуальних властивостей співрозмовника. Важливою є здатність співвідносити власні дії з діями інших людей та можливими наслідками, а також відстоювати власну думку.

Також поліцейський НВМО повинен мати *сильний тип нервової системи*, що пов'язано з необхідністю витримувати значне емоційне навантаження, долати почуття страху, невпевненості, невизначеності; високу психофізіологічну витривалість і працездатність; високу лабільність нервових процесів. Результати дослідження за методикою тепінг-тест показали, що для більшої частини обстежених (52,2 %) характерним є середньо-сильний тип ВНД, четверта частина респондентів (24,3 %) має сильний тип нервової системи ВНД, 15,4 % демонструють середньо-слабкий тип ВНД, а 8,1 % опитаних має слабку нервову систему. Більшість поліцейських продемонстрували високі (73,1 %) і середні (24,3 %) показники лабільності нервових процесів, лише 2,6 % працівників мають низьку лабільність.

Аналіз усередненого *мотиваційного профілю* поліцейського НВМО показав, що властивими для них є прагнення (у порядку зменшення значущості) до: 1) високої заробітної плати та матеріальної винагороди, бажання мати роботу з гарним набором пільг та надбавок (44,08); 2) чіткого структурування роботи, наявності зворотного зв'язку та інформації, яка дозволяє оцінити результати роботи (35,56); 3) цікавої та суспільно корисної праці (33,35); 4) завоювання визнання з боку інших людей у тому, щоб цінували їх заслуги, досягнення та успіхи (32,37); 5) добрих умов праці та комфортного навколишнього середовища (30,51); 6) самостійності, автономності та самовдосконалення (30,16); 7) формування для себе сміливих цілей та досягнення їх (29,51); 8) підтримки довгострокових стосунків (29,37).

Дослідження також виявило досить високий рівень *самоактуалізації у респондентів*. За результатами опитувальника Джонса-Крендалла, усереднене значення рівня самоактуалізації поліцейських НВМО становить 44 бали з 60 можливих, що є високим показником. Рівень самоактуалізації може розглядатись як важливий показник готовності особистості до професійної діяльності поліцейського.

Усереднений профіль особистості поліцейського НВМО на основі використання методики ІТО дозволяє охарактеризувати більшість працівників як осіб зі стеничним типом реагування, активних, з високим рівнем домагань, з контрольованими емоційними реакціями. Узагальнення результатів дозволяє віднести тип профілю переважної більшості респондентів до лінійного, розташованого в межах від 2,3 до 6,4 балів. Провідними піками в профілі є шкали 1 – екстраверсія (6,48 балів); і 2 – спонтанність (5,48), 8 – лабільність (5,43) і 4 – ригідність (5,40), що свідчить про стеничний тип реагування і переважання збудливих рис.

Поліцейським НВМО властиві активність, орієнтованість на зовнішній реальний світ, комунікабельність і активність, схильність до контактів і знайомств, оптимізм. Наявні тенденції до протидії впливу середовища, самоствердження, рішучість, мужність, прагнення відстоювати свої інтереси. Профіль поліцейського має в своїй конфігурації незначне підвищення за шкалою 4 – ригідність (5,40), що свідчить про самоконтроль, акуратність, стійкість до стресу, наполегливість і ретельність, практичність, активність позиції, непохитність при відстоюванні власної позиції, прямолінійність. Аналіз результатів досліджень з використанням індивідуально-типологічного опитувальника (ІТО) дозволяє дійти висновку про те, що для поліцейських НВМО характерні такі варіації типів профілів:

а) підвищення за шкалами 1 і 2 – поліцейським властиві оптимізм, деяка агресивність, схильність ризикувати, вони активні й сміливі, проте їм властивий дещо знижений самоконтроль;

б) у якості провідних зафіксовано шкали 1 і 8 – такі особи активні, наполегливі, послідовні та цілеспрямовані, проте можуть виявляти деяку емоційну нестійкість, мінливість настрою, демонстративність, егоїзм, схильність до драматизації подій.

в) особистісний профіль із провідними шкалами 2 і 4 – поєднання таких тенденцій призводить до того, що поліцейським властиві врівноваженість стеничних і егоцентричних рис; такі особи характеризуються високим рівнем домагань, мотивацією досягнення, соціабельністю, наполегливістю і ретельністю, практичністю.

За допомогою використання опитувальника великої п'ятірки встановлено, що поліцейським НВМО властиві такі риси, як висока сумлінність у роботі (усереднене значення – 29,54 балів, значна сумлінність (36,32 бали), відкритість досвіду (32,86 балів), поступливість (33,35 балів), помірна екстравертованість (29,54 балів) та низький рівень нейротизму (15,67 балів).

Результати, отримані на підставі використання тесту Леонгарда-Шмішека, виявили відсутність *акцентуацій характеру і темпераменту* у поліцейських НВМО. У їх усередненому профілі зафіксовані незначні підвищення за шкалами: 5 (гіпертимність) – середній показник – 16,0 балів; 1 (демонстративність) – 12,0; 3 (застрагання) – 11,8; 9 (емотивність) – 10,3; 8 (циклотимність) – 10,0; 10 (екзальтованість) – 9,4; 2 (педантичність) – 8,8 балів. Акцентуації таких рис, як тривозність, збудливість, дистимічність, у поліцейських не виявлено, показники перебувають в інтервалі 3–7 балів.

Ураховуючи результати отриманих даних, можна зробити висновок про те, що поліцейським НВМО притаманні такі *емоційно-вольові якості*, як: оптимізм, життєлюбність, енергійність; товариськість; здатність легко встановлювати контакти й бути лідером; ініціативність; здатність долати труднощі; здатність до саморегуляції і уміння об'єктивно оцінювати свої сили і можливості, брати на себе відповідальність; уміння стримувати себе у конфліктних і стресових ситуаціях, діяти рішуче. Крім того, поліцейському властиві висока працездатність, витривалість; урівноваженість, емоційна стійкість, загострене моральне відчуття, чуйність, готовність допомогти.

Цікавим є те, що серед найважливіших для професійної діяльності поліцейського НВМО експерти виділили такі професійно-важливі якості (в порядку зменшення значимості): 1) атенційні, 2) вольові, 3) комунікативні, 4) спостереження, 5) мислительні, 6) мовленнєві, 7) емоційні, 8) психомоторні, 9) мнемічні. Серед індивідуально-психологічних якостей поліцейського НВМО експерти виокремили: 1) компетентність, 2) порядність, 3) організованість, 4) моральна стійкість, 5) вольова стійкість, 6) рішучість, 7) комунікабельність, 8) працьовитість, 9) урівноваженість, 10) надійність.

Отже, результати проведеного дослідження дають можливість зробити висновок, що успішне оволодіння обов'язками, передбаченими посадою поліцейського НВМО, та ефективність подальшої діяльності значною мірою залежать від ступеня сформованості головних *професійно важливих якостей*, що визначається такими ознаками (перераховані за рангом важливості): 1) сильний або середньо-сильний тип нервової системи, високий або середній рівень її лабільності; 2) високий або середній рівень загальних здібностей (вербального і невербального інтелекту); 3) високий рівень розвитку спеціальних професійних здібностей;

4) високий або середній рівень комунікативних здібностей; 5) високий рівень психомоторних властивостей (простої реакції та реакції на рухомий об'єкт); 6) високий рівень самоактуалізації та мотивації професійної діяльності; 7) сформованість характерологічних рис (спонтанність, сміливість, екстравертованість, сумлінність, упевненість, оптимізм, наполегливість, самоконтроль, адекватна самооцінка тощо); 8) сформованість емоційно-вольових якостей (здатність долати труднощі, брати на себе відповідальність, емоційна стійкість у стресових ситуаціях); 9) достатня чутливість аналізаторів (зорового, слухового, дотикового, нюхового); 10) достатній рівень розвитку пізнавальних процесів (сприйняття, уваги, пам'яті, мислення).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40–41. Ст. 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 09.03.2021).
2. Про затвердження Положення про Департамент поліції охорони: наказ МВС України від 06.11.2015 № 43. URL: <https://guard.npu.gov.ua> (дата звернення: 03.09.2019).
3. Про організацію службової діяльності поліції охорони з питань забезпечення фізичної охорони об'єктів: наказ МВС України від 07.07.2017 № 577. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0989-17> (дата звернення: 09.03.2021).
4. Про затвердження кваліфікаційної характеристики професії 5162 “Поліцейський (за спеціалізаціями)”: наказ МВС України від 16.11.2016 № 1213. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/MVS674?ap=1> (дата звернення: 09.03.2021).
5. Барко В.І., Ірхін Ю.Б., Нещепет Т.В. та ін. Професіографічний опис основних видів діяльності в органах внутрішніх справ України: практ. посіб. Київ: КНУВС, Друкарня МВС, 2007. 100 с.
6. Бурачак Л.Ф. Психодіагностика: учеб. для вузів. СПб.: Питер. 2008. 384 с.
7. Остапович В.П., Дубова І.О., Барко В.І. та ін. Професіограми за основними видами поліцейської діяльності: науково-методичний посібник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В.О. Криволапчука. Київ: ДНДІ МВС України; ФОП Кандиба Т.П., 2018. 244 с.
8. Ануфрієв М.І., Ірхін Ю.Б., Курко М.Н. та ін. Професіографічна характеристика основних видів діяльності в органах внутрішніх справ України (кваліфікаційні характеристики професій, професіограми основних спеціальностей): довід. посіб. Київ: МВС України; КІВС, 2003. 80 с.
9. Синявський В.В. Психологічні основи профорієнтаційної професіографії: навч. посіб. Київ: ІПК ДСЗУ, 2010. 89 с.
10. Bouchard C., Blair S.N., Haskell W.L. Physical activity and health. Champaign: Human Kinetics, 2007. 410 p.
11. Cochraine R.E., Tett R., Vandecreek L. Psychological Testing and the Selection of Police Officers: A National Survey. *Criminal Justice and Behavior*, 30(5):511-537 · October 2003. URL: <https://www.researchgate.net/publication/247743668> (дата звернення: 09.03.2021).
12. John O.P., Naumann L.P., Soto C.J. Paradigm Shift to the Integrative Big-Five Trait Taxonomy: History, Measurement, and Conceptual Issues. *Handbook of personality: Theory and research*. New York: Guilford Press, 2008. Pp. 114–158.

REFERENCES

1. On the National Police: Law of Ukraine of 02.07.2015 No 580-VIII. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2015. No 40–41. Art. 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> [in Ukrainian].
2. On the National Police: Law of Ukraine dated 02.07.2015 No 580-VIII. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2015. No 40–41. Art. 379. URL: <https://guard.npu.gov.ua> (Date of Application: 03.09.2019) [in Ukrainian].
3. On the Organization of Official Activities of the Security Police to Ensure the Physical Protection of Objects: the Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated 07.07.2017 No 577. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0989-17> (Date of Application: 09.03.2021) [in Ukrainian].

© Ostapovych Volodymyr, Pampura Ihor, 2021

4. On approval of the qualification characteristics of the profession 5162 “Policeman (by specializations)”: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated 16.11.2016 No 1213. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/MVS674?an=1> (Date of Application: 09.03.2021) [in Ukrainian].

5. *Barko, V.I., Irkhin, Yu.B., Neshcheret, T.V., Shapovalov, O.V.* (2007) Profesiografichnyy opys osnovnykh vydiv diyal'nosti v orhanakh vnutrishnikh sprav Ukrainy. “Professiographic Description of the Main Activities in the Internal Affairs of Ukraine”: manual. Kyiv: KNUVS, Printing House of the Ministry of Internal Affairs. 100 p. [in Ukrainian].

6. *Burlachuk, L.F.* (2008) *Psikhodyahnostyka*. Psychodiagnostics: manual. SPb.: Pyter. 384 p. [in Ukrainian].

7. *Ostapovych, V.P., Dubova, I.O., Barko, V.I.* (2018) Profesiogramy dlya osnovnykh vydamy politseys'koyi diyal'nosti. “Professiograms on the Main Types of Police Activity”: scientific and methodical manual / for general. ed. Doct. Sci. (Law), prof. V. Kryvolapchuk. Kyiv: State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine; FOP Kandiba TP. 244 p. [in Ukrainian].

8. *Anufriyev, M.I., Irkhin, Yu.B., Kurko, M.N.* (2003) Profesiografichna kharakterystyka osnovnykh vydiv diyal'nosti v orhanakh vnutrishnikh sprav Ukrainy (kvalifikatsiyi kharakterystyky profesiy, profesiogramy osnovnykh spetsial'nostey). “Professional Characteristics of the Main Activities in the Internal Affairs of Ukraine (qualification characteristics of professions, profesiograms of major specialties): manual. Kyiv: Ministry of Internal Affairs of Ukraine. 80 p. [in Ukrainian].

9. *Synjavs'kyi, V.V.* (2010) *Psikhologichni osnovy proforiyentatsiyoi profesiografii*. “Psychological Foundations of Career Guidance Professiography”: textbook. Kyiv: IPK DSZU, 2010. 89 p. [in Ukrainian].

10. *Bouchard, C., Blair, S.N., Haskell, W.L.* (2007) Physical activity and health. Champaign: Human Kinetics. 410 p. [in English].

11. *Cochrane R. E., Tett R., Vandecreek L.* Psychological Testing and the Selection of Police Officers A National Survey. *Criminal Justice and Behavior*, 30(5):511-537 · October 2003. URL: <https://www.researchgate.net/publication/247743668> (Date of Application: 09.03.2021) [in English].

12. *John, O.P., Naumann, L.P., Soto, C.J.* (2008) Paradigm Shift to the Integrative Big-Five Trait Taxonomy: History, Measurement, and Conceptual Issues. *Handbook of Personality: Theory and research*. New York: Guilford Press. P. 114–158 [in English].

UDC 159.9:351.74

Ostapovych Volodymyr,
Doct. Sci. (Law), Senior Researcher,
Chief of the Research Laboratory,
of the State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-9186-0801
Pampura Ihor,
Senior Research Fellow,
of the State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-7202-1391

**PROFESSIONAL ASPECTS OF THE OFFICIAL ACTIVITY
OF THE POLICE ORDER OF SECURITY OF CARGOES
AND MOBILE OBJECTS OF POLICE SECURITY**

The introduction of a modern model of law enforcement, in addition to create new legal foundations, modernization of logistics, improve the structural and organi-

© Ostapovych Volodymyr, Pampura Ihor, 2021

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2021.2\(52\).22](https://doi.org/10.36486/np.2021.2(52).22)

Issue 2(52) 2021

<http://naukaipravohorona.com/>

zational foundations of its implementation, involves finding new and improving existing ways to improve efficiency, in particular, reviewing the psychological foundations of effective law enforcement functions by each employee of the National Police of Ukraine, in particular by employees of the Security Police Department.

One of the tasks of security police bodies and subdivisions is the protection of currency and other valuables, goods during their transportation by vehicles, collection. To this end, to ensure the implementation of the above mentioned tasks, such types of outfits are formed as security outfits for cargo and mobile objects.

The formation of appropriate outfits should take into account the individual psychological, psychophysiological and personal characteristics of employees, determine the set of professionally important qualities necessary to master the profession, creating on their basis a reference model of a professional worker.

The purpose of this paper is to summarize the psychological and legal aspects of the professional activities of the police squad for the protection of goods and mobile objects of the security police and to develop a professional profile of a specialist in this specialization. The basis for the construction of a psychogram of a police officer of the relevant specialization were the results of an empirical study conducted in 2020.

The obtained results allow to ensure the appropriate level of quality of police personnel through the use of scientifically sound regulatory parameters during the selection and certification of personnel, which, in turn, contributes to the achievement of high efficiency of professional activity.

Keywords: security police, police officer of cargo and mobile objects protection, professional profile, psychogram, individual psychological features.

Отримано 07.06.2021

НАУКА І ПРАВООХОРОНА

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

NAUKA I PRAVOOKHORONA

SCIENTIFIC JOURNAL

Випусковий редактор

Лелет С.М.

Редакційна група:

Алексєєва О.В.,

Кожухар О.В.,

Якубчик Т.В.

(переклад на англійську мову)

Алексєєва О.В.

Комп'ютерна верстка

Мухіна Т.М.

Issuing Editor

Lelet S.M.

Editorial Group

Aliksieieva O.V.,

Kozhukhar O.V.,

Yakubchuk T.V.

(English interpreter)

Aliksieieva O.V.

Makeup

Mukhina T.M.

Підписано до друку 24.06.2021.

Формат 60x80 ¹/₈. Гарнітура Petersburg. Друк офсетний.

Папір офсетний. Ум.-друк. арк. 9.

Наклад 50 прим.

Видавець ФОП Горбенко Ю.В.

м. Харків, вул. Ахсарова, 3, корп. В, кв. 168.

Дата та номер запису в ЄДР

0108.2017 № 2480000000198912.